

Редакційна колегія

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, перший віце-президент Спілки будівельників України, завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Андрощук Геннадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бандур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Бондаренко Ольга Олександрівна, професор кафедри фінансів, проректор з науково-педагогічної роботи Київського національного університету технологій та дизайну, к.т.н., доцент

Воротін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем УКР СІБ банку, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Гнебіденко Іван Федорович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор

Гудинський Олексій Дмитрович, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Киричук Олександр Васильович, завідувач кафедри психології ІПК ДСЗУ, доктор педагогічних наук, професор

Корецький Микола Христофорович, в. о. ректора, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків Національного університету водного господарства та природокористування, д-р наук з державного управління, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Кривобороденко Геннадій Павлович, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Криклій Артур Станіславович, завідувач кафедри фінансів Хмельницького економічного університету, доктор економічних наук, професор, дійсний член АЕН України

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Кучменко Еліонора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, доктор історичних наук, професор

Мищенко Катерина Семенівна, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, кандидат наук з державного управління, доцент

Могильний Олексій Миколайович, ректор ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук

Момір Джурович, президент Академії наук та мистецтв Чорногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Патика Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Поважний Олександр Станіславович, ректор Донецького державного університету управління, д-р екон. наук, професор

Раднш Ярослав Федорович, професор кафедри управління охороною здоров'я НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Розпутенко Іван Васильович, завідувач кафедри економічної політики НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

Саблук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УАН, заслужений діяч науки і техніки України

Сорока Микола Петрович, д-р наук з державного управління, професор, народний депутат України

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Федоренко Станіслав Валентинович, доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президентові України, д-р наук з державного управління, професор

№ 10

жовтень 2013

Журнал засновано у січні 2003 року.
Виходить щомісяця.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКИ

(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2), ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2)

Свідоцтво КВ № 9144,
від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, а/с 61

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

economy.in.ua

Засновники:

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України,

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Видавець:

ТОВ "Редакція журналу "Економіка та держава"

Відділ інформації

Стаднік С. Б.

Відділ реклами

Чурсіна А. М.

Коректор

Пашко О. В.

Ком'ютерна верстка

Полулященко А. В.

Технічне забезпечення

Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за збір і викладання фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ІПК ДСЗУ 10.10.13 р.

Підписано до друку 10.10.13 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 34,9.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1010/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© Економіка та держава, 2013

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 10/2013

Економічна
наука

<u>Міненко М. А.</u> Концептуальні підходи до реалізації європейської технологічної платформи "їжа для життя" в Україні	6
<u>Приходько В. П.</u> Управління економічною безпекою підприємства	10
<u>Жук І. Л., Юрик Я. І.</u> Проблеми зайнятості та працевлаштування населення в умовах прийняття нового Закону України "Про зайнятість населення"	13
<u>Дьолог Т. І.</u> Управління мотивацією у вітчизняних підприємствах: мотиваційний механізм, мотиваційні фактори і критерії ефективності мотивації	16
<u>Волохова І. С.</u> Реалізація специфічних принципів у місцевому оподаткуванні (на прикладі майнового оподаткування)	19
<u>Рагіонов Ю. Д.</u> Проблеми бюджету та їх вплив на регулювання економічного росту	23
<u>Мельник О. Г., Ногжак Л. С., Ганас Л. М.</u> Методи формування, поповнення та використання виробничих запасів	29
<u>Селіверстова Л. С.</u> Кредитний механізм у системі управління фінансами корпорацій	34
<u>Дроб О. М.</u> Базові елементи концептуальної основи сучасної парадигми стратегічного управління	37
<u>Чічкань О. І.</u> Особливості податкового стимулювання підприємницької активності в Україні	44
<u>Исмаилов Н. М.</u> Значение организации учета и анализа финансовых результатов в укреплении и наращивании экономического потенциала компаний	49
<u>Кльоба Л. Г., Кльоба В. Л., Кльоба Р. Л.</u> Методологічні підходи до визначення сутності банків і банківської діяльності	55
<u>Кравчик Ю. В., Бойко Ю. С.</u> Особливості фінансової звітності торговельних підприємств та найбільш ефективні методи її аналізу	59
<u>Зубко О. В.</u> Інновації як детермінанти циклічного економічного розвитку	64
<u>Пасенченко Ю. А., Назаренко О. І.</u> Моделювання сценаріїв діяльності ієрархічної торгової мережі у середовищі Powersim	70
<u>Сигоренко-Мельник Г. М., Козлова Ю. А.</u> Контроль ділової активності підприємства за ключовими показниками ефективності	74
<u>Льїна А. О.</u> Прямі іноземні інвестиції як фактор розвитку національної інноваційної системи України	76
<u>Жовнер В. В.</u> Податкові пільги в Україні: аспект циклічності та ефективності	81
<u>Леось О. Ю., Семенова К. Н.</u> Особливості прийняття інвестиційних рішень та формування інвестиційного портфелю на промислових підприємствах України	86
<u>Параниця Н. В.</u> Вплив варіації кон'юнктури фінансового ринку на промисловий сектор України	90
<u>Копішинська К. О.</u> Взаємодія інноваційних систем промислових підприємств у корпоративній структурі	93
<u>Сердюков К. Г., Гой В. В.</u> Протиправні банкрутства як елемент тіньового інституту неплатоспроможності	96

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 10/2013

Державне
управління

<u>Дегтяр О. А.</u> Державні механізми забезпечення функціонування громадянських інститутів в Україні	99
<u>Карташов Є. Г.</u> Методологічні засади формування регуляторних механізмів забезпечення стійкості еколого-економічних систем на основі суспільного партнерства	102
<u>Банчук-Петросова О. В.</u> Аналіз законодавчого та нормативно-правового забезпечення кадрової політики сектора безпеки і оборони України	106
<u>Биков О. С.</u> Стратегії формування структур державного управління в системі цивільного захисту	110
<u>Дмитренко Г. А.</u> Стратегія розвитку вищої освіти в Україні: людиноцентричний контекст	114
<u>Гасюк І. Л.</u> Нормативно-правові засади удосконалення діяльності галузі "Фізична культура і спорт"	119
<u>Ковалевська О. П.</u> Система іпотечного кредитування як напрям поліпшення житлових умов населення	122
<u>Сіцінська М. В.</u> Міжнародно-правові підстави здійснення громадського контролю над сектором безпеки і оборони	126
<u>Нагорічна О. С.</u> Методологічні засади наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері	130
<u>Узунов Ф. В.</u> Формування організаційно-функціональних механізмів розвитку державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства	135
<u>Богер О. В.</u> Інноваційна сфера у структурі сучасної економіки	138
<u>Вовченко С. Д.</u> Розвиток теоретичних основ функціонування системи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій	141
<u>Фаталов В. В.</u> Стратегічні пріоритети розвитку системи державного управління	145
<u>Чернишова М. О.</u> Удосконалення методики розрахування податкового навантаження ПДВ	148
<hr/>	
<u>Федоренко В. Г.</u> Рецензія на книгу "Нотатки радника Президента. Десять років з Президентом Леонідом Кучмою" (автор — Анатолій Гальчинський)	152

Нові
видання

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ", "ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР", "ДІАДА", "ДОНБАС ДЕ-ЮРЕ", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 10/2013

Economy

<u>Minenko M.</u>	
CONCEPTUAL APPROACHES TO IMPLEMENTING THE EUROPEAN TECHNOLOGICAL PLATFORM "FOOD FOR LIFE" IN UKRAINE	6
<u>Prikhodko V.</u>	
DEPARTMENT OF ECONOMIC SECURITY ENTERPRISES	10
<u>Zhuk I., Yurik Y.</u>	
THE PROBLEM OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION IN THE CONDITIONS OF ADOPTION OF THE NEW LAW OF UKRAINE "ON EMPLOYMENT OF POPULATION"	13
<u>Dyolog T.</u>	
MOTIVATIONAL MANAGEMENT OF DOMESTIC ENTERPRISES: MOTIVATIONAL MECHANISM, MOTIVATIONAL FACTORS AND CRITERIA OF MOTIVATION EFFICIENCY	16
<u>Volokhova I.</u>	
REALIZATION OF SPECIFIC PRINCIPLES IN LOCAL TAXATION (ON THE EXAMPLE OF PROPERTY TAXATION)	19
<u>Radionov Yu.</u>	
BUDGET PROBLEMS AND THEIR IMPACT ON ECONOMIC GROWTH REGULATION	23
<u>Melnyk O., Nodzhak L., Ganas L.</u>	
METHODS OF FORMATION, RECRUITMENT AND USING OF INVENTORY	29
<u>Seliverstova L.</u>	
CREDIT MECHANISMS IN THE FINANCIAL MANAGEMENT OF CORPORATIONS	34
<u>Drob O.</u>	
BASIC ELEMENTS OF THE CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE MODERN OF STRATEGIC MANAGEMENT'S PARADIGM	37
<u>Chichkan A.</u>	
FEATURES OF TAX INCENTIVES OF ENTERPRISE ACTIVITY IN UKRAINE	44
<u>Ismailov N.</u>	
IMPORTANCE OF ORGANIZATION OF ACCOUNTING AND ANALYSIS OF FINANCIAL RESULTS IN STRENGTHENING AND AND ENHANCING ECONOMIC POTENTIAL OF THE COMPANY	49
<u>Kloba L., Kloba V., Kloba R.</u>	
METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ESSENCE OF BANKS AND BANKING ACTIVITIES	55
<u>Kravchuk Y., Boiko Y.</u>	
FEATURES OF THE FINANCIAL STATEMENTS OF TRADING COMPANIES AND THE MOST EFFECTIVE METHODS OF ANALYSIS	59
<u>Zubko O.</u>	
INNOVATIONS AS DETERMINANTS OF CYCLIC ECONOMIC DEVELOPMENT	64
<u>Pasenchenko Y., Nazarenko O.</u>	
POWERSIM SIMULATION OF BUSINESS SCENARIOS FOR HIERARCHICAL DISTRIBUTION NETWORK	70
<u>Sidorenko-Melnik G., Kozlova J.</u>	
CONTROL OF BUSINESS ACTIVITY FOR KEY PERFORMANCE INDICATORS	74
<u>Ilyina A.</u>	
FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF NATIONAL INNOVATIVE SYSTEM OF UKRAINE	76
<u>Zhovner V.</u>	
TAX BENEFITS IN UKRAINE: CYCLICITY AND EFFICIENCY ASPECT	81
<u>Leos O., Semenova K.</u>	
THE MAIN FEATURES OF INVESTMENT DECISIONMAKING PROCESS AND CREATING OF INVESTMENT POTENTIAL FOR THE INDUSTRIAL ENTERPRISE OF UKRAINE	86
<u>Paranytsya N.</u>	
EFFECTS OF VARIATIONS IN FINANCIAL MARKET IN THE INDUSTRIAL SECTOR OF UKRAINE	90
<u>Kopishynska K.</u>	
INTERACTION BETWEEN INNOVATION SYSTEMS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE CORPORATE STRUCTURE	93
<u>Serdiukov K., Goi V.</u>	
THE ILLEGAL BANKRUPTCIES AS PART OF THE SHADOW INSTITUTE OF INSOLVENCY	96

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 10/2013

*Public
administration*

<u>Diegtiar O.</u> MECHANISMS OF OPERATION STATE CIVIL INSTITUTIONS IN UKRAINE	99
<u>Cartashov E.</u> METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF REGULATORY MECHANISMS OF STABILITY OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC SYSTEMS	102
<u>Banchuk-Petrosova E.</u> ANALYSIS OF THE LEGISLATIVE AND NORMATIVE-LEGAL PROVISION OF THE PERSONNEL POLICY OF THE DEFENCE AND SECURITY SECTOR OF UKRAINE	106
<u>Bykov O.</u> STRATEGIES OF FORMING OF STRUCTURES OF STATE ADMINISTRATION ARE IN THE SYSTEM OF CIVIL DEFENCE	110
<u>Dmytrenko H.</u> STRATEGY DEVELOPMENT FOR HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: HUMANOCENTRIC CONTEXT	114
<u>Casuyk I.</u> NORMATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF IMPROVEMENT OF ACTIVITY OF INDUSTRY ARE THE PHYSICAL CULTURE AND SPORT	119
<u>Kovalevskaya O.</u> THE SYSTEM OF MORTGAGE CREDITING AS DIRECTION OF HOUSINGS TERMS THE POPULATION IMPROVEMENT	122
<u>Sitsinska M.</u> INTERNATIONAL LEGAL GROUNDS OF THE IMPLEMENTATION OF PUBLIC CONTROL DEFENSE AND SECURITY SECTOR	126
<u>Nagorichna O.</u> METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF SCIENTIFIC SUPPORT IN THE AREA OF TAXATION AND CUSTOMS	130
<u>Uzunov F.</u> FORMATION OF THE ORGANIZATIONAL AND FUNCTIONAL MECHANISMS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE SPHERE OF HOUSING AND COMMUNAL SERVICES	135
<u>Boger O.</u> THE INNOVATION SPHERE IN A MODERN ECONOMY STRUCTURE	138
<u>Vovschenko S.</u> DEVELOPMENT OF THEORETICAL FOUNDATIONS FOR SYSTEM OF PROTECTION CITIZENS AND TERRITORIES FROM EXTRAORDINARY SITUATIONS	141
<u>Fatalov V.</u> THE STRATEGIC PRIORITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION	145
<u>Chernyshova M.</u> IMPROVMENT OF CALCULATING METHODS THE TAX LOAD OF VAT	148
<hr/>	
<u>Fedorenko V.</u> REVIEW OF THE BOOK «NOTES ADVISOR TO THE PRESIDENT. TEN YEARS WITH PRESIDENT LEONID KUCHMA» (AUTHOR — ANATOLY HAL'CHYNS'KYI)	152

New Books

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ",
"ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР",
"ДІАДА", "ДОНБАС ДЕ-ЮРЕ", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПЛАТФОРМИ "ЇЖА ДЛЯ ЖИТТЯ" В УКРАЇНІ

M. Minenko,

Doctor of Economics, associate professor, prof. of Department of Management,

Kyiv National University of Trade and Economics

CONCEPTUAL APPROACHES TO IMPLEMENTING THE EUROPEAN TECHNOLOGICAL PLATFORM "FOOD FOR LIFE" IN UKRAINE

У статті обґрунтовано необхідність стандартизації діяльності сучасних галузевих та професійних громадських об'єднань аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки України, з метою встановлення дійсно фахових, які забезпечать реалізацію Європейської технологічної платформи "Їжа для життя" в Україні. Розроблено візуалізовану концептуальну модель системи сталого розвитку аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки та механізм її функціонування через налагодження взаємозв'язку фаховості, інституційної спроможності, соціальної відповідальності, підсистем колективної економічної й стійкої продовольчої безпеки, що забезпечить вирішення екологічних питань і задоволення потреб споживача в повноцінному й здоровому харчуванні сьогодні та на конкретно визначену перспективу.

The need of standardization of performance of the contemporary trade and professional public associations' in the agro-industrial sphere and commerce sector of Ukrainian economy, aiming at determination of phakhove ones, which will ensure the implementation of the European Technology Platform "Food for Life" in Ukraine is grounded in the given article. Visualized concept model of the system of stable development of the agro-industrial sphere and commerce sector of economics and the mechanism of its performance via establishment of the interconnection between phakhovist, institutional capability, social responsibility, and the subsystems of collective economic and firm food safety which will manage the ecological problems and the ones of satisfying the customer's need in nourishing and healthy nutrition for the present and precise future perspective, have been elaborated.

Ключові слова: Європейська технологічна платформа "Їжа для життя", українська Національна технологічна платформа "Агропродовольчя", громадські фахові об'єднання, фахове інституційно спроможне соціально відповідальне середовище, модель системи сталого розвитку аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки.

Keywords: European Technology Platform "Food for Life", Ukrainian National Platform "Agro-Food", public phakhove associations, phakhove institutionally capable socially responsible environment, model of the system of stable development of the agro-industrial sphere and commerce sector of Ukrainian economy.

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку надзвичайно актуальною для реалізації раціонально-ефективних рішень державою, наукою (освітою), виробниками (власниками), торгівлею і споживачами вважається Концепція європейської технологічної платформи "Їжа для життя". Основною її ідеєю є спрямування інноваційного процесу в Європі, покращення обміну знаннями між дослідними інститутами та індустрією, стимулювання і забезпечення конкурентної спроможності Європейських країн у харчовій галузі. Для цього Європейська технологічна платформа "Їжа для життя" [1]:

- підтримує стабільне, успішне, конкурентоспроможне європейське сільське господарство і харчову промисловість;
- забезпечує високий рівень зайнятості населення і сприятливі можливості підприємництва по всій Європі;
- гарантує втілення гасла "Здоровий вибір — це найлегший вибір";
- регулює і підтримує проведення такої політики на національному та регіональному рівнях;
- сприяє сталому розвитку в Європі;
- посилює потенційні можливості європейської сільськогосподарської промисловості у створенні ринку, який був би менш чутливим до цінової конкуренції;

— впроваджує підхід "від столу до лану" для вдосконалення харчового ланцюга;

— забезпечує ефективну і тривалу взаємодію різних груп заінтересованих сторін;

— представляє чітко визначену Програму Стратегічних Досліджень у виробництві інноваційних продуктів харчування;

— пропонує План Реалізації, який буде мобілізувати ресурси для підтримки всеєвропейських спільних досліджень, тренінгів, освіти та поширення результатів;

— забезпечує підвищення довіри європейського споживача до продуктів харчування;

— сприяє зниженню витрат на лікування;

— підвищує можливості кар'єрного росту науковців у сфері їжі та технологій.

Фактично ця платформа спонукає зростання соціальної свідомості суспільства щодо можливостей покращення якості життя через повноцінне і здорове харчування, а також збереження навколишнього середовища, реалізуючи механізм сталого виробництва, та прямо пов'язана з відповідним рівнем бажання споживача надавати переваги якісним і безпечним продуктам ї, з не менш еквівалентною відповідальністю, виробника і торгівлі задовольняти ці очікування. Державні органи, наука, освіта і споживач при цьому повинні виступити активними учасниками цього проце-

су та інституційними гарантими, створюючи необхідні умови, контролюючи й пропагуючи таку філософію розвитку.

В Україні у 2010 році започатковано, а у 2012 році було проведено юридичну реєстрацію першої в Україні Національної технологічної платформи "Агропродовольча" [6; 7]. На думку автора, впровадження Національної платформи прямо залежить від дієвих кроків головних регуляторів цього процесу. Такими регуляторами є державні інституції, наука, освіта, споживач, торгівля і головне — виробничники. Саме виробничники, орієнтуючись на попит і очікування споживачів, у тісній взаємодії з торгівлею, наукою, освітою, законодавчими та виконавчими органами центральної й місцевої влади повинні стати локомотивом збереження навколишнього середовища й створення умов повноцінного, якісного і безпечного харчування нинішнього та наступних поколінь.

У цьому зв'язку варто акцентувати увагу на тому, що сучасний етап розвитку економіки України характеризується наявністю суперечливих явищ і неузгоджених процесів, що пов'язані з подальшим поглибленням інтеграції господарюючих суб'єктів аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки та їх трансформацією у якісно новий різновид об'єднань. Сьогодні галузеві інтереси представлені численними формуваннями (об'єднаннями). Одні з них були організовані ще за радянських часів, інші — у період ринкових перетворень. Частина об'єднань зареєстрована як всеукраїнські громадські організації, інша — як суб'єкти підприємницької діяльності. Залежно від часу створення, юридичного статусу, кількості потужних учасників ресурсний потенціал таких об'єднань є різним, а функції та повноваження не завжди спрямовані на виконання саморегулювання соціально-ринкових відносин. Індивідуальним залишається підхід керівників об'єднань до вирішення внутрішньогалузевих, міжгалузевих і загальнодержавних питань, а також різне бачення побудови фахового інституційно спроможного соціально відповідального середовища, яке б відповідало очікуванням споживачів щодо реалізації основних напрямів Національної технологічної платформи "Агропродовольча". У цих умовах представники державних установ досить часто не можуть визначитися: з яким об'єднанням виправдано організаційно, соціально та економічно вирішувати нагальні проблеми галузі, яке з них уповноважено забезпечити виконання взятих на себе зобов'язань. Як наслідок, виникають непорозуміння і навіть конфлікти між представниками державних органів, товаровиробниками (власниками), торгівлею, наукою (освітою) та споживачами щодо місця й ролі громадських об'єднань аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки у загальнодержавній системі управління і підсистемах галузевого управління. Крім того, це не сприяє ефективному вирішенню питання стійкої продовольчої безпеки і сталого розвитку через філософію повноцінного, здорового харчування й збереження навколишнього середовища сьогодні та на перспективу. У зв'язку з цим постає потреба:

— об'єктивної оцінки реального ресурсного потенціалу об'єднань, які фахово можуть виконувати роль дієвого громадського регулятора економічної системи і головного регулятора Національної технологічної платформи "Агропродовольча";

— законодавчого утвердження ролі таких громадських фахових саморегулювальних формувань у процесі модернізації економіки України і побудови фахового інституційно спроможного соціально відповідального середовища для створення гарантованої колективної економічної й стійкої продовольчої безпеки та соціально спрямованих ефективних умов функціонування моделі системи сталого розвитку аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки;

— передачі частини регулювальних функцій державних інституцій громадським об'єднанням, які підтвердять законодавчо встановлений статус "фахового", забезпечать процес саморегулювання конкретної галузі та візьмуть на себе соціальну й економічну відповідальність за її розвиток і підвищення конкурентоспроможності, в умовах глобалізації агропродовольчих ринків та виконання рекомендацій Європейської технологічної платформи "Іжа для життя" [1].

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблемам державного регулювання і саморегулювання аграрної економіки на різних етапах розвитку країни надано пріоритетного значення у дослідженнях С. Боринця, П. Борщевського, Я. Жаліло, А. Заїнчковського, М. Коденської, В. Коломойцевої, М. Кропивки, В. Кучук, Ю. Лузана, О. Могилюго, С. Покропийного, В. Пустовіта, П. Саблука, М. Чумаченка та інших. Економічні й соціальні доктри-

ни інституціоналізму та його значення у гармонізації економічних інтересів розкрито у працях А. Алчіана, Дж. Бьюкенена, М. Вебера, Т. Веблена, Г. Демзета, Е. Дюркгейма, К. Ерроу, Р. Коуза, Дж. Коммонса, Р. Нельсона, Д. Норта, Р. Познера, О. Шпикуляка та інших. Питання розвитку соціальної політики, різні аспекти корпоративної соціальної відповідальності досліджували відомі вітчизняні науковці В. Бодров, В. Геєць, Д. Коник, В. Осецький, М. Олійник, Ю. Привалов, І. Савченко та інші. Найвні різнобічні аспекти та існуючі проблеми з формування продовольчої безпеки висвітлені у працях О. Білоруса, В. Власова, Л. Дейнеко, М. Зубця, Б. Пасхавера, П. Руснака та інших. Теоретичні й практичні проблеми сталого розвитку аграрної сфери досліджували О. Бородіна, Б. Буркинський, С. Герасимова, М. Долішній, В. Кухар, О. Майданик, В. Степанов, М. Хвесик, О. Царенко, В. Юрчишин та інші [3, 4].

Разом із тим, процес модернізації економіки України, формування фахового інституційно спроможного соціально відповідального середовища відбувається досить неоднозначно і суперечливо. Тому необхідно розробити механізм визнання державою рівноправного регулятора соціально-економічної системи — фахових об'єднань. Це має стати основою для побудови стійкої підсистеми колективної економічної й продовольчої безпеки та системи сталого розвитку аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки України, на засадах Національної технологічної платформи "Агропродовольча".

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Характеризуючи діючі об'єднання, що є виразниками інтересів окремої галузі або представників певного функціонального спрямування, науковці, виробничники, а також державні й громадські діячі, намагаючись виділити їх особливості, додають до назви об'єднання такі ознаки (поняття): "професійне", "добровільне", "інституційне", "галузеве", "самоврядне", що тільки частково відображає повноваження конкретної форми. З метою стандартизації термінології й уникнення плутанини бажано встановити єдину уніфіковану назву сучасних громадських формувань — саме: "фахові об'єднання", що підкреслить якісно новий їх статус. Саме визначення "фахових об'єднань" вказує на вищий організаційний рівень громадського формування і майстерність спеціалістів, які, об'єднавшись для проведення спільної діяльності, забезпечують дотримання вимог фаховості, інституційності, соціальної відповідальності.

На думку автора, в аграрно-промисловій сфері й торговому секторі економіки України фахові об'єднання — це добровільне громадське формування будь-якої організаційно-правової форми, що відповідає критеріям фаховості, інституційної спроможності й соціальної відповідальності, забезпечує скоординовані дії всіх його учасників (у межах антимонопольного законодавства), сприяє побудові стійкої підсистеми колективної економічної й продовольчої безпеки та ефективному функціонуванню моделі системи сталого розвитку аграрно-промислової сфери і торгового сектора та виконує роль саморегулювальної організації конкретної галузі або професійного спрямування [2; 3].

Нормативно-правове забезпечення функціонування і легалізації фахових громадських формувань як нового регулятора економічної системи, побудова сучасного алгоритму організації їх діяльності та раціональної схеми управління, визначення ефективних напрямів роботи, враховуючи критерії фахової відповідності, інституційної спроможності й соціальної відповідальності, що передбачає Концепція Європейської технологічної платформи "Іжа для життя", сприятиме побудові стійкої підсистеми колективної економічної й продовольчої безпеки та системи сталого розвитку аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки України.

Фахові громадські об'єднання мають запобігти економічним прорахункам, поступово перебравши на себе частину функцій державних інституцій. У зв'язку з цим, виникає потреба оптимального поєднання та використання можливостей діючих регуляторів з урахуванням об'єктивності ситуації, що склалась у країні. Бажано, щоб у такій ситуації методи і засоби державного й ринкового регулювань поєднувалися і розподілялися за таким принципом: процес виробництва повинен регулюватися самокерованим ринковим механізмом, а держава має наглядати за його створенням і функціонуванням, забезпечуючи необхідний рівень соціального спрямування.

Крім того, варто зазначити, що на сучасному етапі людство у своєму розвитку вступило у фазу, коли якісний рівень

Рис. 1. Візуалізована концептуальна модель системи сталого розвитку аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки України

* Розроблено автором.

добробуту може бути досягнутий, підтримуватися та підвищуватися лише за умови зростання самостійності, посилення відповідальності, активної участі в прийнятті рішень і заінтересованості в результатах праці через механізм збалансування інтересів держави, бізнесу і споживачів. Тому пропонуємо надати право представляти інтереси виробника (власника) у відносинах з державними органами, торгівлею, наукою (освітою) і споживачами фаховому об'єднанню відповідної галузі. При цьому баланс інтересів держави, фахового об'єднання, торгівлі, науки (освіти) і споживача полягатиме у створенні умов, що забезпечать [3; 4]:

- можливість визначити узгоджену стратегію розвитку підприємств і галузі в цілому та бажане стабільне зростання доходів кожного учасника об'єднання;
- дієву участь у процесі формування соціально-економічного й екологічного розвитку галузей та ефективні умови функціонування;
- постійно зростаючі надходження до бюджетів усіх рівнів від діяльності суб'єктів господарювання-членів фахового об'єднання;
- вирішення нагальних соціальних, екологічних і економічних питань та можливість повноцінного і здорового харчування за доступною ціною.

Для цього усі ресурси, що держава об'єктивно може передати суб'єктам господарювання для налагодження ефективного виробництва і реалізації якісної та в достатньому обсязі продукції, слід делегувати виконавцям, які відстоюють інтереси бізнесу і безпосередньо пов'язані зі споживачами. Необхідно усвідомити, що у разі можливого перерозподілу регульованого ресурсу держави громадське об'єднання, яке відповідатиме законодавчо визначеним державою критеріям фаховості, інституційної спроможності та соціальної відповідальності має перебрати на себе не тільки відповідні законотворчі, стабілізуючі і розподільчі функції конкретних державних інституцій, а й відповідальність за результати своєї діяльності. За таких умов фахові об'єднання, створені на новій організаційно-соціально-економічній і правовій основі, стануть потужною продуктивною силою, спрямованою на реалізацію конкретних завдань, визначених Національною технологічною платформою "Агропродовольча".

Але потрібно усвідомлювати, що ефективне функціонування системи управління фахового об'єднання можливе за

умови спільної заінтересованості суспільства, держави, виробника (власника), торгівлі, науки (освіти) через створення збалансованого інституційного поля, яке має задовольнити їх потреби, забезпечити дотримання учасниками об'єднання критеріїв фаховості й корпоративної соціальної відповідальності. Рівень інституційної спроможності суспільства і держави має бути достатньо ефективним, щоб унеможливити відхилення критеріїв від вимог сьогодення і на перспективу. Інституційна спроможність суспільства та держави посилить інституційну спроможність фахових об'єднань, а вони, у свою чергу, забезпечуватимуть ефективне саморегулювання окремих галузей.

Реалізація загальнодержавної програми щодо формування фахового інституційно спроможного соціально відповідального середовища має бути проведена через процедуру поетапної атестації функціонуючих громадських об'єднань аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки, стандартизації рівня їх розвитку за критеріями фахової відповідності, інституційної спроможності, соціальної відповідальності. Згідно з цією процедурою, державні інституції та фахові саморегулювувальні об'єднання, об'єктивно оцінюючи свій ресурсний потенціал, мають взяти до виконання стільки обов'язків, скільки реально вони можуть виконати. При цьому бажано весь механізм функціонування діючої економічної системи привести у відповідність до норм "золотої пропорції" ("золотої перерізу") у співвідношенні кількості регульованих функцій 62 % і 38 %, або навпаки. Їх перелік повинен бути збалансований рівнем прав і відповідальності одних перед іншими і перед споживачами як головними оцінювачами дієвості державних інституцій та фахових об'єднань [3].

Враховуючи зазначене, варто підкреслити, що створення в Україні стійкої підсистеми продовольчої безпеки та побудова концептуальної моделі системи сталого розвитку аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки в своїй основі має базуватися на фаховості, інституційній спроможності, соціальній відповідальності й колективній економічній безпеці фахових об'єднань. Це впливає з того, що критерії фаховості, інституційної спроможності та соціальної відповідальності переважною частиною прямо або опосередковано відповідають показникам економічної, соціальної та екологічної складової сталого розвитку суспільства в цілому і аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки зокрема. Крім того, створення дієвої підсистеми колективної економічної безпеки фахового об'єднання має відбуватися шляхом досягнення критеріїв, які, у першу чергу, мають задовольняти потреби всіх його учасників і бути корисними будь-якій заінтересованій стороні. Тобто, підсистема колективної економічної безпеки повинна сприяти не тільки досягненню бажаних колективних і персональних економічних результатів для кожного з учасників, а й зобов'язувати їх дотримуватися відповідних вимог екологічної та соціальної відповідальності, цілеспрямовуючи свої дії на засадах Національної технологічної платформи "Агропродовольча". Необхідність побудови фахового інституційно спроможного соціально відповідального середовища, формування підсистеми колективної економічної безпеки та забезпечення функціонування стійкої підсистеми продовольчої безпеки зобов'язує всіх учасників процесу збалансувати свої інтереси на шляху до сталого розвитку аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки України як однієї з важливіших складових системи сталого розвитку суспільства (рис. 1) [3].

Рис. 2. Механізм функціонування концептуальної моделі системи сталого розвитку аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки України на засадах Національної технологічної платформи "Агропродовольчя"^{*}
^{*} Розроблено автором.

Критерії фахової відповідності, інституційної спроможності, соціальної відповідальності, колективної економічної та продовольчої безпеки мають бути гармонізовані з критеріями сталого розвитку і забезпечувати реалізацію програми повноцінного та якісного харчування суспільства і збереження навколишнього середовища сьогодні й у майбутньому. Зонами можливих компромісів є економічні, соціальні та екологічні показники.

Механізм функціонування запропонованої концептуальної моделі системи сталого розвитку аграрно-промислової сфери і торгового сектора економіки повинен враховувати умови, що визначає "закон піраміди", а саме: зміни, які відбуваються на нижньому логічному рівні системи, майже ніколи (дуже рідко) не призводять до змін на вищому логічному рівні, а зміни, які відбуваються на вищому логічному рівні системи, майже завжди призводять до змін на нижчих логічних рівнях (рис. 2) [3].

При цьому, ефективність функціонування такої концептуальної моделі забезпечуватиметься за умови, що кожний учасник процесу матиме рівні права, нестиме еквівалентну міру відповідальності, залучатиме необхідні ресурси, адекватно реагуватиме на можливі відхилення від встановлених критеріїв, не порушуватиме правила, процедури, заходи і терміни для досягнення загальної мети, усвідомлюючи своє місце і роль у програмі "Національна технологічна платформа "Агропродовольчя". Тобто, буде забезпечено зв'язок між можливостями держави, виробника (власника), торгівлі, науки (освіти) через баланс їхніх інтересів задовольнити потреби споживача та зберегти навколишнє середовище на даний час і на конкретно визначену перспективу.

ВИСНОВОК

Підсумовуючи зазначимо: в умовах глобалізації конкуренції, яка посилює нерівність між державами, загострює диспропорційність економічного розвитку, поглиблює диференціацію країн за рівнем життя, постає потреба у продукуванні нових підходів щодо розробки дієвих механізмів управління економічним розвитком України, орієнтованих на інноваційний соціально спрямований європейський досвід задоволення потреб і очікувань споживачів.

Сьогодні головними цілями нашого суспільства і держави повинні стати:

— збереження спроможності ефективно захищати свої соціально-економічні інтереси в умовах глобалізації світових економік;

— генерування і реалізація інноваційних програм у всіх сферах економіки з метою забезпечення їх конкурентоспроможності;
 — якнайповніша реалізація національних конкурентних переваг;
 — задоволення ресурсних потреб у довготривалому режимі;
 — реалізація стратегічних напрямів нової парадигми сталого розвитку держави [5].

Для досягнення визначених цілей необхідні дієві регулятори, які у співпраці з державними інституціями, наукою, освітою і торгівлею візьмуть на себе відповідальність за виконання поставлених завдань щодо задоволення вимог громадян на сучасному етапі та збережуть потенційні можливості країни у забезпеченні потреб наступних поколінь.

Література:

1. Європейська технологічна платформа "Їжа для життя". Стратегія до 2020 року і далі. — Ужгород, 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: itc-uzhgorod.at.ua/EFP_Food_for_Life_UK...
2. Міненко М.А. Об'єднання фізичних і юридичних осіб: словник термінів. Довідник / М.А. Міненко. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — 124 с.
3. Міненко М.А. Фахові об'єднання в аграрно-промисловій сфері (теорія, методологія, організація): дис. ... д-ра ек. наук: 08.00.03 / Міненко Михайло Анатолійович. — К., 2011. — 480 с.
4. Міненко М.А. Фахові виробничі об'єднання (теорія, методологія, практика): монографія / Міненко М.А. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 370 с.
5. Резолюція Міжнародної науково-практичної конференції "Теорія та практика управління економічним розвитком", м. Київ, 22—24 листопада 2012 року. — Ресурс автора.
6. Українська національна технологічна платформа "Їжа для життя". Резолюція. — Ужгородський національний університет, 12 травня 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.univ.uzhgorod.ua/.../resolution_untrp_...
7. Установче засідання першої Української національної технологічної платформи "Агропродовольчя", 06.07.2012 р. // Сайт "Громадський простір" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.civicua.org/calendar/view.-html?qa=1848890

Стаття надійшла до редакції 28.06.2013 р.

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВА

V. Prikhodko,

PhD, Senior Scientist, Deputy Head of the Transcarpathian Regional State Administration

DEPARTMENT OF ECONOMIC SECURITY ENTERPRISES

Досліджено управління економічною безпекою, яке розділено на попереджуваче та антикризове управління. Розглянуто сутність попереджувачого управління та антикризового управління. Розкрито комплексний підхід до забезпечення економічної безпеки підприємства.

Investigated the management of economic security, which is divided into a warning and crisis management. The essence of the warning management and crisis management. Disclosed is an integrated approach to economic security.

Ключові слова: антикризове управління, підприємство, попереджуваче управління, управління економічною безпекою.

Key words: anti-crisis management, enterprise, warning management, the management of economic security.

ВСТУП

Економічна безпека являє собою динамічний інститут, який, використовуючи свої економічні та політичні властивості в ринковій системі господарювання, виконує функції різнопланового забезпечення ефективної економічної діяльності всіх підрозділів та підсистем, функції по формуванню та підтримці відповідної конкурентоспроможності та функції захисту економічних інтересів у разі неефективного функціонування економіки.

Відсутність системних наукових розробок управління економічною безпекою підприємства та потреби захисту практичної діяльності суб'єктів господарювання в умовах ринкових ризиків і економічної кризи обумовлюють необхідність розробки комплексу організаційних механізмів управління економічною безпекою підприємства.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є дослідження управління економічною безпекою, що розділено на попереджуваче та антикризове управління.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішення наступних завдань дослідження: розглянути сутність попереджувачого управління та антикризового управління; розкрити комплексний підхід до забезпечення економічної безпеки підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми управління економічною безпекою підприємства досліджуються як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Серед зарубіжних науковців Ерроу К. Дж., Кауфман Д., Край А., Норт Д., Сойдо-Лобатон П.; вітчизняних — Капелюшников Р., Коленникова О., Олейник А., Панарин С.А., Ривкина Р., Черновская В. та інші.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сутність економічної безпеки суб'єкта підприємницької діяльності досягається як забезпеченням його конкурентоспроможності протягом тривалого періоду, так і шляхом створення системи захисту від неефективно функціонуючої держави власних економічних інтересів. Вищесказане обумовлює необхідність ефективного управління економічною безпекою підприємства.

Проте, на думку вчених, неефективність управління економічною безпекою викликає значні витрати і є досить розповсюдженим явищем.

Механізм управління економічною безпекою доцільно розділити на такий, що забезпечує попереджувачий вплив, та механізм антикризового управління. Відповідно до такого підходу можна виділити його мету, завдання, методи та функції [3].

Попереджувачим управлінням економічною безпекою підприємства є планування стратегій його розвитку, аналіз, прогнозування, планування необхідних змін і своєчасне реагування на події.

Під антикризовим управлінням економічною безпекою підприємства слід розуміти реалізацію такого механізму управління, що забезпечує швидке скорочення втрат шляхом негайного реагування на події.

Попереджуваче управління економічною безпекою підприємства доцільно здійснювати через асоціації підприємців. Антикризове ж управління економічною безпекою підприємства здійснюється окремим суб'єктом підприємництва.

Сучасне розуміння антикризового управління є доволі неоднорідним і багатозначним, зі значним діапазоном його інтерпретацій. Зокрема, це розповсюджений погляд на антикризове управління як на управління підприємством в умовах загальної кризи економіки, далі — як на управління підприємством, що потрапило в кризову ситуацію в результаті незадовільного менеджменту. Розрізняється і ставлення до антикризового управління чи то як до управління підприємством на порозі банкрутства, чи то управління ним в період банкрутства [9]. Зрозуміло, що різне трактування одного і того самого поняття призводить до теоретичної невизначеності і необґрунтованості практичних рекомендацій відносно розроблення й реалізації антикризового управління.

Слід зазначити, що інтенсивний розвиток антикризового управління в більшості економічно розвинених капіталістичних країн припадає на середину 80-х років ХХ ст. Активне розроблення теоретичних постулатів та накопичення практичного досвіду зумовлювалось загостренням кризи, що за своїм характером нагадувала ситуацію світової економічної кризи — Великої депресії — 1929—1933 рр. У цей період у країнах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) налічувалося понад 35 млн безробітних, знижувалися інвестиційні квоти (частка капіталовкладень у валовому на-

Таблиця 1. Сучасні трактування антикризового управління

Автор	Визначення
Е. Уткін	Управління, спрямоване на попередження можливих важких ускладнень у ринковій діяльності підприємства, забезпечення його стабільного, успішного господарювання з можливістю розширеного відновлення на сучасній основі та власних ресурсах
А. Градов та ін.	Антикризове управління – сукупність послідовних укруплених заходів: - аналіз стану макро- і мікросередовища, вибір відповідної місії підприємства; - вивчення економічного механізму виникнення кризових ситуацій, створення системи сканування зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства для оперативного визначення «слабких сигналів» про виникнення можливої кризи; - стратегічний контролінг діяльності підприємства і вироблення стратегії попередження його неплатоспроможності; - оперативна оцінка та аналіз фінансового стану підприємства, виявлення загрози виникнення неплатоспроможності (банкрутства); - опрацювання політики дій в умовах кризи і виведення підприємства з неї; - систематичний облік ризику підприємницької діяльності і розроблення заходів для його зменшення
С. Беляєв, В. Кашкін та ін.	Сукупність форм і методів реалізації антикризових процедур стосовно певного підприємства-боржника. Антикризове управління – категорія мікроекономічна і відображає виробничі відносини, що складаються на рівні підприємства при його оздоровленні або ліквідації, де заходи управління поділяються на стратегічні і тактичні. Стратегічні полягають в аналізі і оцінці становища підприємства, вивченні виробничого потенціалу, розробці виробничих програм, політики доходів, інновацій, стратегії, загальної концепції оздоровлення. Тактичні заходи – у визначенні сучасного стану, прибутку, збитків, виявленні внутрішніх резервів, залученні кредитних засобів, залученні висококваліфікованих спеціалістів, в структурних кадрових змінах, зміцненні дисципліни та ін.
С. Мінаєв, В. Панагушин	Це не лише управління, орієнтоване на виведення підприємства зі стану кризи, а й управління, яке має заздалегідь спрогнозувати та попередити неплатоспроможність підприємства згідно зі сформованою програмою підвищення конкурентних переваг і фінансового оздоровлення
В. Король	Здатність фірми конструктивно реагувати на зміни, що загрожують її нормальному функціонуванню
А. Грязнова та ін.	Система управління підприємством, яка має комплексний, системний характер і спрямована на запобігання або усунення несприятливих для бізнесу явищ за допомогою використання всього потенціалу сучасного менеджменту, розроблення і реалізацію на підприємстві спеціальної програми, що має стратегічний характер, дозволяє усунути тимчасові труднощі, зберегти і покращити ринкові позиції за будь-яких обставин, при використанні переважно власних ресурсів
Е. Коротков	Управління, яке ґрунтується на передбаченні загрози кризи, аналізі її ознак, заходів щодо зниження негативних наслідків і використання її факторів для подальшого розвитку
Н. Родіонова	Застосування до підприємства економічно і соціально виправданих профілактичних та оздоровчих процедур, спрямованих на покращення його конкурентоспроможності
С. Мінаєв	Комплекс послідовно здійснюваних заходів попередження, профілактики, подолання кризи, зниження рівня його негативних наслідків. Це технологія активної управлінської діяльності в повному комплексі всіх її функцій, засобів і повноважень
А. Штангрет	Система управління підприємством, спрямована на завчасне виявлення можливих кризових ситуацій, розробку заходів протидії, швидкого реагування на будь-які зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищі, що складають загрозу для існування підприємства
А. Пушкар, А. Тридід, А. Колос	Вид управління, який дотримується принципів цілеспрямованості, комплексності, корисності, безперервності, ефективності, гнучкості, оперативності, раціональності тощо
Л. Лігоненко	Спеціальне, постійно діюче управління, спрямоване на найоперативніше виявлення ознак кризового стану та створення відповідних передумов для його своєчасного подолання забезпечення відновлення життєздатності окремого підприємства, недопущення виникнення ситуації його банкрутства. Об'єкт антикризового управління – виникнення та поглиблення кризи розвитку підприємства, її усунення та запобігання

ціональному виробництві) і темпи економічного зростання, збільшувались темпи інфляції [7].

Накопичений досвід західними країнами антикризового управління, безсумнівно, має велике значення для вирішення завдань, що стоять перед Україною, але слід враховувати, що цей управлінський досвід доводиться застосовувати в принципово інших умовах.

Насамперед, антикризове управління практично здійснювалося і вже склалося як певна наукова "протопарадигма" в умовах сформованої ринкової економіки з діючими законами конкуренції, стабільною соціально-політичною ситуацією, коли й банкрутство, наприклад, прийнято розглядати як в цілому позитивне явище, котре сприяє очищенню ринку від слабких конкурентів.

Тут, зокрема, відносно банкрутства як необхідного елемента антикризового управління в постадміністративно-командній економіці України слід зазначити, що розвиток та становлення інституту банкрутства безпосередньо пов'язані з приватизаційними процесами, оскільки саме вони надають поштовх передачі приватному сектору капіталу, котрим раніше володіла держава.

Доречно зауважити, що мета приватизації в розвинених країнах Заходу — пошук нових, більш досконалих форм власності та структур, вирішення бюджетних проблем для підвищення конкурентоспроможності та ефективності підприємств. Тому приватизацію можна розглядати як певний, опосередкований компонент антикризового управління в тому сенсі, що вона покладає відповідальність за стан антикризовості на конкретних власників конкретних підприємств, фірм.

При цьому, процедура приватизації, у тому числі і в контексті як однієї зі складових антикризового управління має здійснюватися, як правило, послідовно: спочатку підприємство піддається санації (оздоровленню), потім експерт-оцінювач визначає ситуацію і тільки потім передається — продається — приватному капіталу. За такою схемою, або із незначними відмінностями, відбулася і приватизація більшості підприємств Чехії, Словаччини, Угорщини і Польщі [6].

Принципи та реальні результати приватизації в Україні і, зокрема, їх взаємозв'язок з далеким від досконалості законом "Про відновлення платоспроможності або визнання його банкрутом", поперше, призвели до перетворення інституту банкрутства на засіб тіншової економіки — зумисного

банкрутства життєздатних підприємств для придбання їх за мінімальною ціною, що, у свою чергу, посилювало економічну нестабільність в країні. По-друге, вони, по-лишаючи поза увагою моральний бік проблеми, значною мірою заклали основи недосконалого антикризового менеджменту, привчаючи діяти нових власників не в "кодах" економічної реальності, а за спрощених і вигідних для себе штучних умов [3].

Розроблення теорії та аналіз практики антикризового управління має відбуватися і в контексті узагальнення результатів та коригування вже здійсненої приватизації українських підприємств, вирішуючи не тільки завдання антикризового менеджменту, а й ширші проблеми значної зміни соціально-економічної ситуації в країні на краще [5].

Стосовно вже існуючого статусу антикризового менеджменту, то в науковців, за усіх неусувних відмінностей, вже склалося певне стале бачення антикризового управління (табл. 1).

Як бачимо, вже зараз починає переважати погляд — і, можливо, як неявне усвідомлення необхідності створення метатеорії антикризового управління, — що

будь-яке управління організацією (підприємством, фірмою) повинно бути в принципі антикризовим, тобто побудованим на врахуванні ризику та небезпеки кризових ситуацій. У такій редакції у найбільш загальному вигляді під антикризовим управлінням починають, звичайно, розуміти (підкреслимо — поки що тільки для реального сектора економіки) таке управління, яке буде запобігати та/чи демпфувати (пом'якшувати) кризові ситуації в господарсько-фінансовій діяльності підприємства. Відповідно до зазначеного тлумачення суті антикризового управління в ньому органічно вирізняються такі його підвиди:

— передкризове (докризове) управління, котре здійснюється для своєчасного виявлення та розв'язання проблем (прийняття рішень) для запобігання кризи;

— управління в умовах кризи, із завданням стабілізації нестійких станів та збереження керованості підприємством;

— післякризове управління процесами виходу з кризи, котре здійснюється не тільки для відновлення втрачених підприємством можливостей, але й для набуття ним за цих умов нового потенціалу — у тому числі і економічної безпеки [4].

Більш розлогий аналіз існуючих сучасних теорій і практики антикризового управління в країнах тривалого досвіду поводження в ринкових умовах веде до висновків, що воно за своєю природою сприймається в контексті загального стратегічного управління і будується на основі низки стратегій, де балансуються вектори безпосередньо цільової спрямованості діяльності фірм (підприємств) та вектори антикризової спеціалізації [2].

При цьому спільною і відкритою залишається проблема інструментального (модельно-управлінського) забезпечення антикризового управління за такого вже сталого сучасного сприйняття. Очевидно, її розв'язання єдине і доцільне, і можливе, в рамках метатеорії антикризового управління з позицій синергетичного інструментарію метатеорії — власне як "інструмент інструменту" — тобто модельно-управлінських методів вже самої синергетики. Можна висловити припущення, що за предметними (кризовими) особливостями цьому має відповідати так звана "м'яка" (або асимптотична) математика [1], котра зараз інтенсивно розвивається у синергетиці.

Аналіз досвіду європейських підприємств свідчить про те, що для захисту економічної безпеки підприємства малого і середнього бізнесу найбільш ефективним способом є об'єднання в рамках асоціацій, що представляють суб'єкти підприємництва у владних структурах. "На інституціональній основі, — пише В. Черновська, — тактика лобювання забезпечує просування на політичний рівень групових і спільних вимог підприємців; на неформальному — вона вирішує в сутності проблеми корпорацій-гігантів" [8].

Крім того, до необхідного складового комплексного підходу до забезпечення економічної безпеки підприємства входять:

- 1) розробка механізму узгодження інтересів підприємців усередині асоціації;
- 2) розробка та впровадження механізмів самоорганізації суб'єктів підприємництва, що спрямовані на організацію колективного захисту і забезпечення їх безпеки;
- 3) координація діяльності підприємців;
- 4) постійне відстеження ситуацій, які можуть призвести до порушення економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

ВИСНОВКИ

Механізм управління економічною безпекою доцільно розділити на такий, що забезпечує попереджуючий вплив, та механізм антикризового управління. Попереджуючим управлінням економічною безпекою підприємства є планування стратегій його розвитку,

аналіз, прогнозування, планування необхідних змін і своєчасне реагування на події.

Під антикризовим управлінням економічною безпекою підприємства слід розуміти реалізацію такого механізму управління, що забезпечує швидке скорочення витрат шляхом негайного реагування на події.

Попереджуюче управління економічною безпекою підприємства доцільно здійснювати через асоціації підприємців. Антикризове ж управління економічною безпекою підприємства здійснюється окремим суб'єктом підприємництва.

Під антикризовим управлінням розуміють (підкреслимо — поки що тільки для реального сектора економіки) таке управління, яке буде запобігати та/чи демпфувати (пом'якшувати) кризові ситуації в господарсько-фінансовій діяльності підприємства.

Аналіз досвіду європейських підприємств свідчить про те, що для захисту економічної безпеки підприємства найбільш ефективним способом є комплексний підхід.

До необхідного складового комплексного підходу щодо забезпечення економічної безпеки підприємства входять:

- 1) розробка механізму узгодження інтересів підприємців усередині асоціації;
- 2) розробка та впровадження механізмів самоорганізації суб'єктів підприємництва, що спрямовані на організацію колективного захисту і забезпечення їх безпеки;
- 3) координація діяльності підприємців;
- 3) постійне відстеження ситуацій, які можуть призвести до порушення економічної безпеки суб'єктів підприємництва.

Література:

1. Андрианов И.В., Баранцев Р.Г., Маневич Л.И. Асимптотическая математика и синергетика: путь к целостной простоте. — М.: Эдиториал УРСС, 2004. — 304 с.
2. Воротін В. Є. Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій: моногр. / Валерій Євгенович Воротін. — К.: Вид-во НАДУ, 2002. — 392 с.
3. Григорук С.С. Механізм управління економічною безпекою підприємства в умовах глобальних трансформацій / С.С. Григорук // Україна в системі міжнародних відносин в умовах глобалізації: наук.-практ. конф.: тези доп., 9 лют. 2005 р., Київ, Європ. у-т, 2005. — С. 70—72.
4. Ильяшенко С. Н. Оценка составляющих экономической безопасности предприятия / Сергей Николаевич Ильяшенко // Науч. тр. ДонНТУ. — Донецк, 2002. — № 48. — С. 16—22.
5. Козаченко А. В. Методические основы оценки уровня экономической безопасности предприятия / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев // Региональные перспективы. — № 2—3 (9—10). — С. 104—106.
6. Реверчук Н.И. Умови формування системи управління економічною безпекою малого підприємництва в Україні / Надія Йосипівна Реверчук // Соціально-економічна ефективність державного управління: теорія, методологія та практика: матеріали щоріч. наук. практ. конф. — Л.: ЛВІДУ УАДІ, 2003. — Ч. 2. — С. 337—338.
7. Хвесик М.А., Степаненко А.В., Ральчук О.М., Дорош Й.М. Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний і регіональний виміри): монографія. — К., 2010. — 309 с.
8. Черновская В. Предпринимательские организации и гражданское общество / Черновская В. // МЭ и МО. — 1997. — № 2. — С. 92—114.
9. Штангрет А.М. Антикризове управління підприємством. — Л.: "Знання", 2008. — 396 с.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2013 р.

УДК 331.5.024.5

І. А. Жук,

к. е. н., с. н. с., старший науковий співробітник відділу соціальних проблем ринку праці, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, м. Київ

Я. І. Юрик,

к. е. н., с. н. с., доцент кафедри управління персоналом та економіки праці, Національний університет харчових технологій, м. Київ

ПРОБЛЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ПРИЙНЯТТЯ НОВОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ "ПРО ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ"

I. Zhuk,

Ph.D. in economics, senior researcher, senior research worker of department of social problems of labour-market, Institute of demography and social survey in the name of M.V. Ptukha NAS of Ukraine, Kyiv

Y. Yurik,

Ph.D. in economics, senior researcher, associate professor of department of management a personnel and economies of labour, National university of food technologies, Kyiv

THE PROBLEM OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION IN THE CONDITIONS OF ADOPTION OF THE NEW LAW OF UKRAINE "ON EMPLOYMENT OF POPULATION"

У статті розглянуто проблеми зайнятості та працевлаштування населення в умовах прийняття нового Закону України "Про зайнятість населення" та запропоновано шляхи їх усунення.

The article considers the problems of employment of the population in the conditions of adoption of the new Law of Ukraine "On population employment" and the ways of their removal are offered.

Ключові слова: зайнятість, працевлаштування, безробіття, закон, ринок праці.

Key words: employment, unemployment, law, labour-market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Проблеми, які склалися на ринку праці в Україні, такі як зростання "тіньової зайнятості", безробіття, зниження соціально-економічних показників розвитку населення, вимушена трудова міграція, втрата довіри до центрів зайнятості, зумовили необхідність перегляду та реформування основних положень Закону України "Про зайнятість населення".

Прийняття Верховною Радою нового закону про зайнятість населення — надзвичайно важливий крок для побудови в Україні сучасного ринку праці з урахуванням кращих світових стандартів. 1 січня 2013 року набрав чинності цей Закон, який частково змінює засади

працевлаштування та основні правила, що регулюють відносини між роботодавцями, працівниками та органами контролю.

Спеціалісти дали різні оцінки Закону — як позитивні (керівники обласних і місцевих центрів зайнятості та державні службовці), так і негативні (приватні експерти з питань праці). Така ситуація вимагає більш ретельного вивчення основних положень даного нормативного акту, формування єдиної думки щодо їх розуміння, співвідношення його норм з іншими нормативно-правовими актами трудового законодавства, виявлення сильних і слабких сторін, формування прогнозів та рекомендацій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Загальні питання формування й розвитку ринку праці, регулювання зайнятості населення висвітлено в працях зарубіжних і вітчизняних учених. Соціальні та економічні аспекти проблеми зайнятості досліджують С. Бандур, В. Геєць, Т. Заславська, Е. Лібанова, В. Мандибур, І. Маслова, Б. Нагорний, В. Пилипенко, Г. Пошевнєв, В. Онікієнко, Е. Саруханов, Г. Соколова, Г. Мімандусова, О. Лисенко, Д. Зоїдзе та ін. [4].

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених даній тематиці, необхідний постійний моніторинг нормативно-правової бази з урахуванням соціально-економічних аспектів розвитку суспільства в цілому. З огляду на це, актуальним є аналіз проблем зайнятості та працевлаштування населення в умовах прийняття нового Закону України "Про зайнятість населення".

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою даного дослідження є аналіз діючого Закону України "Про зайнятість населення", який визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики у сфері зайнятості населення, гарантії держави щодо захисту прав громадян на працю та реалізації їхніх прав на соціальний захист від безробіття. Задля досягнення поставленої мети в процесі здійснення наукового пошуку передбачається виконати наступні завдання: ретельно вивчити положення нормативно-правового акту та виявити його недоліки; запропонувати шляхи їх усунення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Закон України "Про зайнятість населення" було розроблено на виконання соціальних ініціатив Президента України, спрямованих на впровадження активної політики зайнятості та створення нових робочих місць.

Прийнятий нормативно-правовий акт містить низку важливих інновацій, що стосуються всіх основних фігурантів ринку праці, а також багато нових та доволі суперечливих норм, які не були встановлені в попередньому Законі України "Про зайнятість населення".

Варто звернути увагу на такі новели Закону України "Про зайнятість населення":

— зниження податків за створення робочих місць. Роботодавцям, які працевлаштували на нове робоче місце молодь (перше робоче місце) і безробітних старше 50 років, терміном не менше, ніж на 2 роки, щомісячно компенсуються витрати у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за відповідну працевлаштовану особу. У разі звільнення працівника з ініціативи роботодавця або за згодою сторін до закінчення дворічного строку з дня працевлаштування сума наданих коштів повинна повернутися до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування у повному обсязі;

— облік трудового стажу. Новий Закон надає можливість прийому студентів ВУЗів та учнів професійно-технічних закладів на стажування терміном до 6 місяців, з можливістю (за згодою сторін) не виплачувати заробітну плату або виплачувати її в розмірах, встановлених за згодою сторін. Цей пункт надасть змогу роботодавцям надати професійний досвід молодим фахівцям, що зробить їх подальше працевлаштування більш конкурентним. При цьому, період стажування заноситься до трудової книжки працівника, на нього розповсюджуються всі права і пільги, а також трудовий розпорядок, як і на інших працівників;

— усунення дискримінації. В оголошеннях про вакансії заборонено вказувати вік і стать кандидатів, вимагати відомості про особисте життя (національність, сімейний стан, віросповідання, партійність). Це не стосується випадків, коли за законом роботу можуть виконувати лише особи певної статі (наприклад, жінкам заборонено працювати шахтарями) і при прийомі на роботу недостатньо конкурентоспроможних: осіб без досвіду роботи, інвалідів, одиноких матерів і батьків, дітей-сиріт, осіб старше 50 років.

Окремо необхідно відмітити підвищення уваги з боку держави до приватних агентств зайнятості, які тепер зобов'язані досить тісно співпрацювати з державою та дотримуватися нових правил. Одним з найбільш вагомих нововведень є заборона приватним агентствам зайнятості отримувати від фізичних осіб плату за їх працевлаштування. Відповідно до вимог Закону, всі витрати, пов'язані з працевлаштуванням, повинні покриватися виключно роботодавцями. Це посилює захист громадян на ринку праці;

— забезпечення села спеціалістами. З метою залучення до роботи за відповідною професією (спеціальністю) в селах і селищах молодому працівнику, який уклав трудовий договір на строк не менш як три роки з підприємствами, установами та організаціями, що розташовані у таких населених пунктах, надається житло на строк його роботи та одноразова адресна допомога у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати за рахунок коштів Державного бюджету України у порядку та за переліком професій (спеціальностей), затверджених Кабінетом Міністрів України. У разі якщо молодий працівник пропрацює в такому населеному пункті не менше десяти років, житло передається йому у власність;

— соціальний захист безробітних. Статус безробітного надається особам за їх особистою заявою у разі відсутності підходящої роботи з першого дня реєстрації у територіальних органах центрального органу виконавчої влади (у попередньому Законі — з сьомого), що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, незалежно від зареєстрованого місця проживання чи перебування;

— безкоштовне перенавчання. Громадяни віком від 45 років зі страховим стажем не менше 15 років мають право до досягнення пенсійного віку на одноразове отримання ваучера для оплати навчання нової професії або підвищення своєї кваліфікації. Вартість такого ваучера встановлюється в межах вартості навчання, але не вище 10 прожиткових мінімумів для працездатних осіб;

— навчання кадрів під замовлення. Відповідно до статті 35 Закону, професійне навчання зареєстрованих безробітних організується на замовлення роботодавця або для самозайнятості, провадження підприємницької діяльності з урахуванням побажань безробітних. Це профнавчання здійснюється в професійно-технічних та вищих навчальних закладах, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання.

Аналіз норм Закону викликає занепокоєння щодо недостатньої виваженості низки термінів, на яких він базується, та проблем практичної реалізації норм, що містяться у окремих статтях Закону. До застережень щодо складності подальшої імплементації Закону слід віднести наступні.

Однією з найпопулярніших норм прийнятого Закону "Про зайнятість населення" є заборона вказувати у вакансії вік і стать кандидатів. Вона має як позитивні (усунення дискримінації по віковій або статевій ознаці) так і негативні риси. Таке нововведення навряд захистить шукаючих роботу, яких все

рівно у випадку відсутності відповідних навиків і компетенції відсіють на стадії співбесіди. А от кадровикам заборона на вказування віку та статі тільки додасть роботи, адже їм доведеться витратити безліч часу на спілкування з рядом не підходящих працівників, які, наприклад, у 21 рік захочуть спробувати сили у статусі керівника відділу чи головного бухгалтера підприємства. У результаті втратить час і кандидат, який би міг у цей час спробувати власні сили у більш відповідній для нього галузі, і зросте навантаження на кадровиків, які все одно візьмуть того, хто їм потрібен, провівши конкурсний відбір.

Також видається сумнівною доцільність заміни в Законі України "Про зайнятість населення" дотацій роботодавцю 50% компенсацією суми нарахованого єдиного внеску саме з точки зору ефективності стимулювання роботодавців. На сьогоднішній день вартість створення нового робочого місця значно перевищує ті виплати та податкові пільги, якими держава намагається підтримати відповідну ініціативу роботодавців, і тому навіть ретельно виписаний механізм дотацій працює недостатньо ефективно. Компенсаційні виплати фактичних витрат у розмірі єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування є суттєво меншими за дотації, отже, вони є гіршим стимулом, ніж дотації. Таким чином, можливості молодих людей щодо отримання першого робочого місця звужуються навіть порівняно з тим станом речей, який був до сьогодні.

Крім того, Законом заборонено направляти співробітників на робочі місця у компанію, у якій протягом року відбувалось скорочення штату. Дана норма фактично звужує можливості підбору персоналу у багатьох компаніях, які, наприклад, дійсно скоротили штат кілька місяців назад, а тепер вирішили розширити його, оскільки ситуація на підприємстві покращилась.

Агентства зайнятості не можуть стягувати з громадян жодних оплат за посередництво у працевлаштуванні — ні гонорарів чи винагород, ні прямих або непрямих, ні повністю або частково. На думку кадровиків, заборона агентствам брати плату з тих, хто шукає місце, щоб позбутися від шахраїв, які продають списки неіснуючих вакансій, є непродуманою. За законом повинен платити тільки роботодавець, але вони через агентства шукають дефіцитні професії. Виходить, тому, хто бажає влаштуватися будівельником або продавцем, немає де отримати інформацію.

Варто також звернути увагу на відповідальність роботодавців, яка суттєво зменшена. У разі неподання даних про працівників, які будуть позбавлені роботи внаслідок майбутнього вивільнення, стягується штраф у розмірі 4-х зарплат за кожного працівника. Згідно попереднього закону, ця санкція втричі більше — зарплата за 12 місяців.

Ще одна норма, яка викликає сумніви у її ефективності — стажування молодих спеціалістів, які нещодавно закінчили навчання. Роботодавці зможуть приймати молодих спеціалістів на стажування терміном до шести місяців, які не передбачають оплату, але із записом в трудовій книжці. Це дозволить молоді не тільки отримати перший професійний досвід, але й офіційне підтвердження для майбутнього роботодавця. Однак, таке положення може призвести до погіршення і без того не найкращій ситуації з офіційним працевлаштуванням в країні. Роботодавець отримує ще одну можливість не приймати на роботу випускників офіційно — тепер про кожного співробітника, з яким фактично є, а юридично — немає трудових відносин, контролюючим особам з податкової або центру зайнятості можна буде сказати, що ці десять співробітників — усі як один, працюють на умовах безкоштовної стажування. Найчастіше саме

молодь є беззахисним і безсоромно експлуатованим "знаряддям" праці, отримуючи за це, та й то не завжди, жалюгідні гроші. У випадку стажування, молоді працівники не будуть отримувати взагалі жодних грошей.

Також не можна оминати увагою норму закону, згідно з якою перебування на обліку покладе на працівника нові обов'язки, не передбачені попереднім законом. Зареєстровані безробітні зобов'язані будуть самостійно здійснювати активний пошук роботи, а також відвідувати Державну службу зайнятості у визначений і погоджений з нею час, але не рідше ніж один раз на 30 календарних днів. Якщо проконтролювати перший обов'язок фактично неможливо, то невиконання другого тягне зняття з реєстрації як безробітного. Останнє нововведення взагалі не зовсім зрозуміле в епоху стрімкого розвитку засобів комунікації, коли з людиною можна без проблем зв'язатись багатьма шляхами. Втрата статусу безробітного можлива навіть у випадку встановлення факту виконання безробітним оплачуваної роботи (надання послуг). Частота та систематичність такого підробітку ролі не грає. Більше того, зняття з обліку центру зайнятості можливе навіть за більш невинної обставини: за умови припинення професійного навчання за направленням служби з незалежних від безробітного обставин.

ВИСНОВКИ

Таким чином, для подолання вищевикладених проблем вбачається за доцільне внести такі основні зміни в новий Закон "Про зайнятість населення":

- привести у відповідність з міжнародними та національними нормативно-правовими актами визначення базових термінів Закону України "Про зайнятість населення";

- закріпити в нормах Закону обов'язковість оплати праці молодих працівників, які проходять стажування;

- чітко прописати механізм проходження стажування, яке, само по собі, є ефективним способом підвищення кваліфікації особи та її затребуваності на ринку праці, зменшити час стажування молодих працівників (до 3-х місяців);

- переглянути норму, яка передбачає заборону приватним агентствам зайнятості отримувати від фізичних осіб плату за їх працевлаштування;

- видалити норму, що забороняє вказувати вік та стать в резюме.

Такі нововведення сприятимуть вирішенню основних проблем зайнятості населення, а також можуть стати суттєвим чинником розвитку сфери зайнятості, національного та регіональних ринків праці України.

Література:

1. Конституція України: Верховна Рада України, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.

2. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI: Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

3. Вишнева Н.Т. Реформа законодавства о занятости в странах с развитой рыночной экономикой / Н.Т.Вишнева // Труд за рубежом. — 2012. — № 1. — С. 88—108.

4. Розвиток ринку праці України: тенденції та перспективи: монографія / В.В. Онікієнко, Л.Г. Ткаченко, Л.М. Ємельяненко; [рец.: І.Ф. Гнибіденко]. — К.: Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2007. — 285 с.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2013 р.

*Т. І. Дьолог,
к. е. н., завідувач кафедри економіки і менеджменту,
Білоцерківська філія Міжрегіональної Академії управління персоналом*

УПРАВЛІННЯ МОТИВАЦІЄЮ У ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ: МОТИВАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ, МОТИВАЦІЙНІ ФАКТОРИ І КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ МОТИВАЦІЇ

*T. Dyolog,
the candidate of economic sciences, the head of Economy and Management Subfaculty,
Interregional Academy of Personnel Management*

MOTIVATIONAL MANAGEMENT OF DOMESTIC ENTERPRISES: MOTIVATIONAL MECHANISM, MOTIVATIONAL FACTORS AND CRITERIA OF MOTIVATION EFFICIENCY

У статті розглядається управління мотивацією у вітчизняних підприємствах. Розкривається зміст мотиваційного менеджменту і мотивації як економічних категорій. Висвітлюються основні принципи формування мотиваційного механізму, мотиваційні фактори та критерії ефективності мотивації, а також форми стимулювання персоналу.

The management by motivation in domestic enterprises is shown in the article. Maintenance of motivational management and motivation as economic categories is determined. It is examined basic principles of forming of motivational mechanism, motivational factors and criteria of motivation efficiency, and also forms of personnel stimulation.

Ключові слова: критерії ефективності мотивації, мотиваційний менеджмент, мотиваційний механізм, мотиваційні фактори, мотивація.

Key words: criteria of motivation efficiency, motivational management, motivational mechanism, motivational factors, motivation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Враховуючи високу галузеву конкуренцію, нестабільність ринкового середовища, викликану кризовими явищами вітчизняної економіки, що в комплексній єдності призводять до появи необхідності на вітчизняних підприємствах проведення практично безперервних організаційних змін, перетворень і вдосконалень щодо їх діяльності, керівники, у першу чергу, повинні зосередити свою увагу на здійсненні високоефективного менеджменту, який відповідатиме ринковим і галузевим змінам. При цьому, у загальному управлінні, до якого входять у комплексному поєднанні різні його підвиди — стратегічний, операційний, мотиваційний, інновацій-

ний, інвестиційний, фінансовий, кадровий, маркетинговий, антикризовий менеджмент тощо, — варто виділити мотиваційний менеджмент, під час здійснення якого керівники підприємств припускаються доволі жорстких помилок, вважаючи зазначений вид менеджменту другорядним і не враховуючи його важливе місце у комплексному управлінні, а також значний вплив на ефективність діяльності підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми управління мотивацією у вітчизняних підприємствах досліджувало багато науковців, як те-

оретиків, так і практиків. При цьому, особливу увагу варто приділити працям таких вчених, як С.І. Гребінська, О.М. Деренко, І.М. Мягких, О.О. Ревякін, О.А. Харун, А.М. Шевчук [1–6].

Проаналізувавши наукові роботи, публікації з даної тематики, нами було визначено, що на сьогодні існує необхідність у проведенні нового поглибленого етапу дослідження у даному напрямі.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є висвітлення управління мотивацією у вітчизняних підприємствах з врахуванням мотиваційних факторів, принципів, встановлених критеріїв ефективності мотивації, а також розроблених рекомендацій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Мотиваційний менеджмент є важливою складовою (підвидом) комплексного менеджменту підприємства. Рівень ефективності організації управління мотивацією повністю відображається як позитивно, так і негативно на ефективності роботи підприємства, знаходячи свій прояв у продуктивності праці персоналу, яка, в свою чергу впливає на загальну прибутковість діяльності.

Мотиваційний менеджмент — це управління процесом мотивації працівників підприємства за допомогою системи мотивації, мотиваційного механізму з врахуванням сучасних критеріїв мотивації, мотиваційних факторів, встановлених принципів та розроблених рекомендацій щодо налагодження процесу мотивації.

Комплексне визначення категорії "мотивація" пропонує А.М. Шевчук [6]: "Мотивація персоналу — це поєднання цілої низки складових, таких як мотивація трудової діяльності, тобто спонукання персоналу до ефективної трудової діяльності, що забезпечує необхідні винагороди і задовольняє наявні потреби; мотивація стабільної та продуктивної зайнятості; мотивація розвитку конкурентоспроможності працівника; мотивація володіння засобами виробництва; мотивація вибору нового місця роботи тощо" [6, с. 354].

Розгляд мотивації трудової діяльності більшість українських науковців здійснюють у трьох аспектах: як результат взаємодії об'єктивних і суб'єктивних факторів; як процес становлення усвідомлених причин трудової діяльності; як властивість особистості працівника. Сучасні теоретики досить різнобічно обґрунтовують різні аспекти мотиваційного механізму в ринкових умовах. Зокрема, мотивація праці розглядається з точки зору природного і суспільного примушення. При цьому природне спонукання до праці забезпечується споживчим механізмом людини, прагненням задоволення найсуттєвіших її потреб. Суспільне примушення здійснюється на основі суспільного ладу, його було закладено в основу адміністративної системи господарювання. Вважається, що мотиваційний механізм праці формується під впливом політичних, економічних та соціально-психологічних факторів. При зміні економічної системи реформуванню повинна підлягати і система стимулювання праці [2, с. 325].

На наш погляд, мотивацію можна визначити як спонукання людини до конкретних дій через задоволення її потреб з метою виконання нею завдань, роботи, що в комплексі повинно призвести до досягнення цілей організації. При цьому мотивація не може бути дієвою без задоволення потреб людини.

О.А. Харун [5] визначає мотиваційний механізм як саморегулюючу систему мотивів і стимулів персоналу, сформованих на базі індивідуальних потреб,

реалізованих через колективний (груповий) інтерес більшості з урахуванням форм, принципів та методів управління для отримання оптимальних результатів діяльності.

Вважається, що застосовувати мотиваційний механізм необхідно таким чином, щоб отриманий результат не лише відшкодував комплексні витрати на його впровадження, але також додатково приносив прибуток. Однак, в практичній діяльності підприємств мотиваційний механізм, який застосовується персоналом з низьким кваліфікаційним рівнем, досить часто є неефективним. Для того щоб уникнути такої ситуації, механізм повинен мати чітку орієнтацію на конкретних працівників і враховувати особливості їхньої діяльності.

Дослідник [5] виділяє наступні закономірності створення мотиваційного механізму, які полягають у [5, с. 77]: зміні поглядів на роль мотивації та перетворення її з допоміжного засобу досягнення результатів у головну мету розвитку та діяльності персоналу; забезпеченні оптимального поєднання принципів загального і специфічного підходів до мотивації персоналу; врахування ступеня розвитку підприємства з позицій можливостей застосування мотиваційного механізму управління персоналом.

Загалом, під час формування механізму мотивації необхідно враховувати наступні принципи [3, с. 209–210]:

— мотиваційний механізм має повністю відповідати меті і завданням суспільства, тобто кожному завданню повинен відповідати певний мотиваційний комплекс. Основою для визначення структури мотиваційного механізму є структура системи цілей;

— здебільшого для вирішення проблеми формують мету і знаходять ресурси для її досягнення. При цьому вважають, що наявний механізм мотивації є ефективним для досягнення всієї множини завдань. Однак результати практичної діяльності засвідчують, що для вирішення будь-якої проблеми варто формувати специфічний мотиваційний механізм;

— як і будь-яка система, мотиваційний механізм повинен бути цілісним і досконалим. Це означає, що всі його елементи взаємопов'язані і зміна одного елемента вимагає зміни інших. Одночасно має бути певна міра відокремленості кожного елемента для того, щоб зміну того чи іншого елемента компенсували інші елементи мотиваційного механізму;

— мотиваційний механізм повинен містити елементи, які мають різну тривалість. Такий склад механізму забезпечить його стійкість і динамізм у розвитку заміною найбільш рухомих елементів.

Зауважимо, що мотиваційний механізм управління формується під дією групи факторів. При цьому було визначено десять факторів мотивації [1, с. 92].

1. Керівництво виявляє цікавість до благополуччя працівників.
2. У співробітників є можливість удосконалювати свої професійні здібності.
3. Керівники підприємства подають приклад щодо цінностей підприємства.
4. На підприємстві існує свобода в прийнятті рішень, достатня для того, щоб домогтися гарних результатів праці.
5. Працівників приваблює репутація підприємства як роботодавця.
6. Спектр виконуваних на підприємстві завдань забезпечує постійну активність співробітників.
7. Працівник бере участь у командній роботі в складі своєї робочої групи.
8. Працівників приваблює в роботі високий рівень орієнтації на клієнтів.

9. Співробітникам подобається загальна робоча атмосфера на підприємстві.

10. Працівників влаштовує прийнятний рівень їхньої особистої заробітної плати.

Як зазначає О.О. Ревякін в своїй науковій праці "Економіко-організаційні аспекти мотивації персоналу в процесі детінізації підприємницької діяльності" [4, с. 203—204], однією з основних умов підвищення ефективності мотивації праці, зацікавленості працівників та роботодавців у легалізації результатів підприємницької діяльності є визначення її критеріїв, основними з яких пропонується використовувати: можливість пристосування мотивації праці до конкретних умов діяльності підприємства та їх підрозділів; максимальна реалізація особистого потенціалу працівника з метою досягнення легальних результатів діяльності підприємства на основі застосування правильно підібраних засобів, методів та правил стимулювання праці; врахування цінностей та сподівань працівників; забезпечення тісного зв'язку між стимулюючими виплатами та ефективністю праці; підтримання певної структури винагороди; максимальна реалізація інтересів як працівника, так і підприємства; систематичне оцінювання та корегування системи стимулювання праці з метою визначення її ефективності. Однак, автор підкреслює, що одним з головних критеріїв ефективності системи мотивації і стимулювання праці в підприємницькій діяльності повинен виступати прибуток, що забезпечує єдність вартісної форми оцінки міри праці та її оплати.

Проблема підвищення ефективності матеріальної мотивації працівників все ще залишається невирішеною у сучасній економічній науці. Вітчизняні науковці [6] пропонують наступну класифікацію форм стимулювання персоналу.

По-перше, загальна матеріальна винагорода. Оклад (утримання або ставка заробітної плати) складає, як правило, від 40 до 70% загального розміру винагороди працівника. Надбавки, доплати, додаткові виплати, премії, комісійні винагороди — складають у сумі до 60% загальних виплат.

По-друге, компенсації, які є специфічним набором інструментів стимулювання працівників. Підприємства компенсують працівникові реальні та передбачені витрати, які пов'язані з пересуванням, а також надають соціальні виплати та пільги.

По-третє, нематеріальне стимулювання, яке є класичною формою мотивації працівників за винятком матеріального стимулювання (вдячність, винагороди, заохочення, новий вид праці), а також вклучає загальне та спеціальне навчання персоналу.

По-четверте, змішане стимулювання, яке передбачає комбінування матеріальних та нематеріальних форм, що є необхідним додатком до загального стимулювання та компенсацій [6, с. 354].

Мотиваційна система являє собою повну єдність процесуального і результативного понять. Це можна пояснити тим, що зміст життя людини полягає не просто в задоволенні окремих потреб чи досягненні певних результатів, а власне у виробничій діяльності, у функціонуванні суспільства і самої людини як члена суспільства. Діяльність людини спонукається одночасно кількома мотивами. Один — головний, провідний, інші — підпорядковані. Нині всі усвідомлюють, що мотиви, характерні для адміністративної системи управління з примусовою моделлю трудових відносин, не забезпечують ефективної високопродуктивної праці [3, с. 211].

Для підвищення загальної ефективності мотиваційного менеджменту в процесі його здійснення необхідно враховувати наступні рекомендації [3, с. 210]:

потрібно сформулювати мету працівників колективу і встановити відповідні показники; необхідно обрати систему мотивації праці, розробити методичне і нормативне забезпечення з урахуванням специфіки персоналу колективу; потрібно вдосконалювати організаційну структуру управління колективом і формувати в ньому підрозділи, які взаємодіють між собою; треба класифікувати роботи, аналізувати чисельність і професійно-кваліфікаційний рівень персоналу підрозділів; необхідно створити інформаційне і технічне забезпечення системи оплати праці; потрібно вивчати і обговорювати в колективі систему мотивації праці.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Здійснивши дане дослідження, можна зробити наступні висновки:

1. В узагальненому вигляді мотивацію можна визначити як спонукання людини до конкретних дій через задоволення її потреб з метою виконання нею завдань, роботи, що в комплексі повинно призвести до досягнення цілей організації.

2. Мотиваційний механізм є саморегулюючою системою мотивів і стимулів працівників підприємства; застосовувати його необхідно таким чином, щоб окрім відшкодування комплексних витрат на впровадження додатково отримати прибуток. У процесі формування мотиваційного механізму обов'язково потрібно враховувати базові принципи його створення.

3. Існуючі форми стимулювання персоналу можна поділити на чотири основні групи: загальна матеріальна винагорода, компенсації, нематеріальне стимулювання і змішане стимулювання.

4. Для підвищення загальної ефективності мотиваційного менеджменту під час його здійснення необхідно враховувати розроблені рекомендації щодо налагодження процесу мотивації, мотиваційні фактори (їх було визначено десять), а також критерії ефективності мотивації.

Література:

1. Гребінська С.І. Розробка систем мотивації і оплати праці на основі використання зарубіжного досвіду / С.І. Гребінська // Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 5. — Т. 2 (136). — С. 91—94.
2. Деренко О.М. Теоретичні аспекти мотивації праці в сільськогосподарському виробництві / О.М. Деренко // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. — 2008. — Вип. 16. Т. 3. — С. 324—326.
3. Мягких І.М. Перспективні напрями мотивації як засобу підвищення ефективності праці в ринкових умовах України / І.М. Мягких // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — № 9 (123). — С. 208—215.
4. Ревякін О.О. Економіко-організаційні аспекти мотивації персоналу в процесі детінізації підприємницької діяльності / О.О. Ревякін // Формування ринкових відносин в Україні. — 2013. — № 2 (141). — С. 202—206.
5. Харун О.А. Теоретичні основи формування мотиваційного механізму управління персоналом машинобудівних підприємств / О.А. Харун // Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 5, Т. 2 (136). — С. 76—81.
6. Шевчук Л.М. Мотивація та стимулювання як дієві засоби управління персоналом / Л.М. Шевчук // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. — 2008. — Вип. 16. Т. 3. — С. 353—355.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2013 р.

*І. С. Волохова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет*

РЕАЛІЗАЦІЯ СПЕЦИФІЧНИХ ПРИНЦИПІВ У МІСЦЕВОМУ ОПОДАТКУВАННІ (НА ПРИКЛАДІ МАЙНОВОГО ОПОДАТКУВАННЯ)

*I. Volokhova,
candidate of economic sciences,
Associate professor, associate professor of Department of Finances, The Odessa national economic university*

REALIZATION OF SPECIFIC PRINCIPLES IN LOCAL TAXATION (ON THE EXAMPLE OF PROPERTY TAXATION)

У статті проведено комплексне дослідження специфічних принципів місцевого оподаткування: принципу взаємної еквівалентності, територіального походження, рівномірного податкового навантаження на різні категорії платників податків, мінімального впливу на циклічне колювання економіки, відповідності темпам зростання надходжень державних податків, відповідності потребам населення та юридичних осіб території та принципу самостійності.

Доведено, що майновий (у тому числі земельний) податок відповідає всім розробленим принципам місцевого оподаткування, що дає підстави віднести його до складу місцевих.

На підставі розкритих проблем майнового оподаткування в Україні запропоновано шляхи вдосконалення механізмів оподаткування відповідних податків.

Complex research of specific principles of local taxation is conducted in the article: principle of mutual equivalence, territorial origin, equal tax loading on the different categories of taxpayers, minimum influence on cyclic oscillation of economy, accordance the rates of growth of receipts of government taxes, accordance the necessities of population and legal entities in territory and principle of independence.

It is well-proven that a property (also earth) tax answers all developed principles of local taxation. It grounds to take him in the complement of local taxes.

The exposed problems of property taxation are in Ukraine. Offered ways of perfection of mechanisms of taxation of the proper taxes.

Ключові слова: місцеві податки, органи місцевого самоврядування, принципи оподаткування, майнове оподаткування, власні фінансові ресурси місцевого самоврядування.

Key words: local taxes, organs of local self-government, principles of taxation, property taxation, own financial resources of local self-government.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічна ефективність та розвиток сучасного суспільства на демократичних засадах вимагають забезпечити фінансову незалежність місцевого самоврядування, що залежить від наявності власних видаткових повноважень та власних фінансових ресурсів, достатніх для їх виконання.

Власні фінансові ресурси місцевого самоврядування мають забезпечуватися здебільше за рахунок податкових надходжень — місцевих податків та зборів. При цьому їхнє значення не повинне обмежуватися метою лише наповнити місцеві бюджети. За їх допомогою органи місцевого самоврядування повинні мати можливість також стимулювати підприємницьку активність фізичних та юридичних осіб своєї території, розвиток місцевого господарства, сприяти ефективному використанню природних ресурсів місцевого значення тощо.

Практика навіть найбільш розвинутих країн свідчить про недостатність власної фінансової бази для забезпечення надання місцевих суспільних благ. Проте, особливої гостроти воно набуває для України.

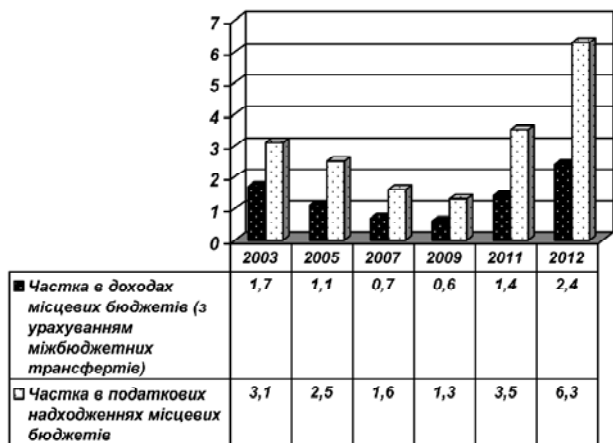
З 2011 року, відповідно до вимог Податкового кодексу України, було скасовано всі діючі місцеві податки та збори. Їх було замінено податком на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, єдиним податком, збором за провадження деяких видів підприємницької діяльності, збором за місця для паркування транспортних засобів та туристичним збором. Були суттєво обмежені податкові повноваження

органів місцевого самоврядування щодо їхнього справляння. Для них лише було збережено право приймати рішення щодо ставок оподаткування у встановлених межах. Це залишило місцеве оподаткування в Україні на початковому етапі розвитку. В ньому не знайшли відображення ринкові умови господарювання, що вже існують в Україні. Місцеве оподаткування також не забезпечує достатнього обсягу надходжень до місцевих бюджетів.

І якщо з метою наповнення центрального бюджету підходять будь-які податки та збори, то для місцевого рівня існують деякі обмеження. Вони знайшли своє відображення в специфічних принципах місцевого оподаткування, дослідження яких є надзвичайно актуальним з метою формування достатньої фінансової бази місцевого самоврядування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед вітчизняних науковців проблемами місцевого оподаткування опікуються: В.Л. Андрущенко, В.В. Зайчикова, А.В. Ібатулліна, О. П. Кириленко, В.І. Кравченко, А.І. Крисоватий, М.І. Крупка, І.О. Луніна, В.М. Опарін, В.В. Письменний, А.М. Соколовська, А.А. Тарангул, В.М. Федосов та інші автори. Зазвичай учені критикують сучасний стан розвитку місцевого оподаткування в Україні, наводять позитивний зарубіжний досвід місцевого оподаткування, розглядають питання щодо впровадження окремих додаткових місцевих податків та зборів, обґрунтовуючи їхню ефективність.

Рис. 1. Частка місцевих податків і зборів у доходах та податкових надходженнях місцевих бюджетів України, %

Джерело: складено автором, використовуючи звіти про виконання бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя за 2003, 2005, 2007, 2009, 2011 та 2012 роки; Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

Серед сучасних західних вчених проблеми побудови та розвитку системи місцевого оподаткування розкривають: Ш. Бланкарт, Дж. Б'юкенен, Р. Масгрейв, Ю. Немец, Д. Норт, Г. Райт, Дж. Стігліц, Х. Ціммерман та інші.

Водночас у переважній більшості наукових розробок теоретичні питання місцевого оподаткування розглянуті недостатньо, мало досліджена проблема розробки та реалізації специфічних принципів місцевого оподаткування, їхньої реалізації під час розгляду можливостей переведення окремих загальнодержавних податків та зборів до переліку місцевих.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже мета статті — дослідження специфічних принципів місцевого оподаткування, особливостей їхньої реалізації на прикладі майнового оподаткування.

Основні результати дослідження. Значні зміни, що відбулися в місцевому оподаткуванні з прийняттям Податкового кодексу України несуттєво вплинули на зростання частки місцевих податків і зборів у доходах та податкових надходженнях місцевих бюджетів України (рис. 1).

Так, у 2012 році питома вага місцевих податків і зборів у податкових надходженнях склала 6,3%, що на 5,0 відсоткових пункти вище рівня 2009 року. Частка місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) збільшилася за цей час з 0,6% до 2,4%.

Отже, власна доходна база місцевого самоврядування, що створена за рахунок місцевого оподаткування, незначна, не здатна вона забезпечити фінансовими ресурсами виконання власних видаткових повноважень. Як можливі шляхи її збільшення можна виділити:

- введення додаткових місцевих податків і зборів;
- переведення деяких загальнодержавних податків і зборів до складу місцевих;
- встановлення додаткових надбавок до загальнодержавних податків і зборів.

Будь-який відібраний шлях до посилення власної фінансової бази місцевого самоврядування за рахунок місцевих податків і зборів вимагає врахування принципів оподаткування.

Окрім загальних принципів оподаткування для місцевого рівня мають бути розроблені специфічні принципи місцевого оподаткування, що враховують особливості функціонування органів місцевого самоврядування.

Науковцями визначаються критеріальні вимоги, яким має відповідати процес впровадження місцевих податків і зборів, а саме: недопустимість встановлення податкових

пільг для конкретних платників податків; заборона впроваджувати індивідуальні податкові платежі; рівномірний розподіл податкового навантаження залежно від наданих суспільних послуг; незначна різниця між ставками місцевих податків і зборів у різних регіонах; низькі витрати на організацію податкового адміністрування [4, с. 7]. Ми маємо деякі зауваження щодо запропонованих вимог. По-перше, будь-які заборони та обмеження щодо місцевого оподаткування з боку органів державної влади зменшує податкову автономію органів місцевого самоврядування. Тому необхідно порівнювати шкоду обмеження податкової автономії і шкоду від встановлення податкових пільг для конкретних платників податків. По-друге, незрозуміло, що автор має на увазі під індивідуальними податковими платежами. Якщо платежі індивідуальні, то чому вони є податковими. Податки справляються з певних категорій платників, а не лише індивідуально з окремої особи. По-третє, незначна різниця між ставками місцевих податків і зборів у різних регіонах обмежує можливості органів місцевого самоврядування пропонувати власний набір суспільних благ населенню своєї територіальної одиниці, можливості створення конкурентного середовища між територіями. По-четверте, низькі витрати на організацію податкового адміністрування вже передбачаються загальними принципами оподаткування, які діють і для місцевого оподаткування, не є для місцевого оподаткування особливими.

Ібатуліна А.В. пропонує принципи місцевого оподаткування розглядати: гнучкість, значущість, зрозумілість, рівномірність, територіальну прив'язаність, цільове призначення, передбачуваність [6, с. 7]. На нашу думку, зрозумілість і передбачуваність є загальними принципами оподаткування, тобто вони справедливі як для державних, так і для місцевих податків. Їх пропонували У. Петті, А. Сміт, А. Вагнер, Ф. Нітті та інші. Щодо цільового призначення, то ми його не можемо розглядати як принципи місцевого оподаткування, оскільки взагалі податки — це нецільові платежі державі громадян та юридичних осіб (серія специфічних рис податків виділяють їхній нецільовий характер [5, с. 203; 2, с. 225]). Принцип значущості автор характеризує як можливість забезпечення значної частки доходів бюджетів та відповідність з економічним розвитком території [4, с. 7]. Тобто автором не конкретизується обсяг доходів місцевих бюджетів, що має бути сформований за рахунок місцевих податків. На нашу думку, він має відповідати обсягу власних повноважень органів місцевого самоврядування.

Щодо принципів рівномірності розподілення між регіонами бази оподаткування і територіальної прив'язаності [4, с. 7], вони знаходяться в протиріччі між собою.

Серед специфічних принципів місцевого оподаткування ми пропонуємо наступні.

1. Принцип взаємної еквівалентності. Він передбачає двосторонню віддачу. З позиції органів місцевого самоврядування — надання суспільних благ у еквіваленті зібраних місцевих податків. З позиції платників податків — обов'язок сплатити надані суспільні блага, усвідомлення необхідності брати безпосередню участь у вирішенні місцевих справ. Зазначений принцип може реалізуватися лише при прямому оподаткуванні.

2. Принцип територіального походження. За цим принципом до територіального бюджету повинні надходити лише ті податки, які зібрані з баз оподаткування, розташованих на відповідній території. Інакше існує проблема перекладання податкового тягаря з одних територіальних одиниць на інші.

3. Принцип рівномірного податкового навантаження на різні категорії платників податків. Порушення цього принципу призведе до дисбалансу виробничих структур та трудових ресурсів, форм бізнесу тощо на певній території, що позначиться на майбутньому зменшенні надходжень до територіальних бюджетів.

4. Принцип мінімального впливу на циклічне коливання економіки. Органи місцевого самоврядування не здатні самостійно регулювати місцеве податкове наван-

таження задля вирівнювання економічної кон'юнктури в країні. З метою надання суспільних благ, першочерговість яких на цьому рівні владі є найвищою, органи місцевого самоврядування в періоди економічного зростання не відмовляться від отримання додаткових доходів до своїх бюджетів (додаткові бюджетні ресурси будуть використані на поточні та капітальні витрати). У періоди економічного спаду, навпаки, будуть вимушені збільшувати податкове навантаження на платників податків, зменшуючи їхню економічну активність. Таким чином, неузгоджені з центральним рівнем влади дії органів місцевого самоврядування, направлені на циклічне коливання економіки, призведуть до погіршення економічного становища не тільки певної території, а країни в цілому.

5. Принцип відповідності темпам зростання надходжень державних податків. Трапляються випадки, коли, або внаслідок твердих ставок місцевих податків, або скорочення бази оподаткування, або з інших причин, темпи зростання надходжень місцевих податків нижчі за темпи зростання надходжень державних податків (відповідно зменшується частка місцевих доходів у загальних податкових надходженнях консолідованого бюджету країни та ВВП). У цьому випадку органи місцевого самоврядування втрачають можливості виробництва суспільних благ у досягнутих обсягах. До того ж видатки територіальних бюджетів на виконання самостійних повноважень, як правило, не беруть участі в вирівнюванні фінансових можливостей територій. Це спонукає органи місцевого самоврядування вишукувати додаткові надходження до своїх бюджетів, які не пов'язані з оподаткуванням (неподаткові доходи, доходи від операцій з капіталом).

6. Принцип відповідності потребам населення та юридичних осіб території. У межах кожної територіальної одиниці пропонується свій набір суспільних благ на виконання власних видаткових повноважень за рахунок місцевих податків. Органи місцевого самоврядування як виробники суспільних благ пропонують їх споживачам: населенню та юридичним особам. Якщо споживачів влаштовує набір суспільних благ та плата за нього (податкове навантаження), то здійснюється міграція населення та / або виробничих потужностей. Ця міграція є ефективною, оскільки сприяє розвитку території, що максимально враховують потреби населення, створює конкурентні умови між останніми. Якщо ці умови не враховуються, міграція населення та виробничих структур є неефективною. Натомість Письменний В.В. вважає, що "для зниження рівня податкової конкуренції та підвищення ефективності місцевого оподаткування, з одного боку, місцеві податки і збори необхідні спирати на нерухому базу оподаткування, а з іншого — мешканці територіальних громад мають нести податкове навантаження тією мірою, в якій вони отримують вигоди від наданих суспільних послуг" [4, с. 7]. Відповідно до вимог пункту 4 статті 9 Європейської хартії місцевого самоврядування, фінансові системи, які складають підґрунтя ресурсів органів місцевого самоврядування, мають достатньо диверсифікований і підвищувальний характер і повинні забезпечувати можливість приводити наявні ресурси, наскільки це практично можливо, у відповідність до реального зростання вартості виконуваних ними завдань [3].

7. Принцип самостійності. Органи місцевого самоврядування повинні бути наділені достатніми податковими повноваженнями з метою задоволення потреб населення (з метою запропонування власного набору суспільних благ, що має максимально влаштовувати населення). Податкові повноваження дозволяють збільшувати надходження до територіальних бюджетів, або їх зменшувати залежно від суспільних потреб. Крім того, принцип самостійності також передбачає можливість впливу органів місцевого самоврядування на податковий потенціал з метою його нарощування.

При виборі податків, що можуть надаватися в розпорядження місцевих органів влади, необхідно врахувати особливості застосування різних баз оподаткування, до яких, зокрема, належать:

- 1) споживання та відповідно продажі, що здійснюються на території даного муніципалітету;
- 2) дохід усіх жителів певної території або прибуток розташованих на ній підприємств;
- 3) використання факторів виробництва [1, с. 29; 8, с. 11—12].

Щодо визначених баз оподаткування ми маємо зауваження. Факторами виробництва виступають праця (або робоча сила), земля та капітал. Дохід або прибуток як результат праці та застосування капіталу вже визначено серед баз оподаткування. Крім того, оподатковується не тільки земля, а й інше нерухоме та рухоме майно. Тому доречним є виділення наступних баз оподаткування: споживання, дохід або прибуток, майно.

У практиці розвинутих країн майнове оподаткування відноситься, як правило, до місцевого оподаткування.

База оподаткування розраховується залежно від площі земельної ділянки, будівель, споруд тощо; вартості майна.

Майновий податок відноситься до прямого оподаткування і відповідає принципу взаємної еквівалентності. Він дає можливість покривати граничні витрати з виробництва суспільних благ. До податків, що найкраще відповідають принципу оподаткування вигод, Б. Гамільтон відносить, зокрема, податок на нерухому власність, оскільки в ринковій ціні нерухомості частково капіталізується вартість надання місцевих суспільних товарів та послуг [7].

Податок на майно відповідає принципу територіального походження, оскільки оподаткуванню підлягають лише об'єкти, розташовані на певній території.

У випадку оподаткування всіх можливих категорій платників податку (фізичних та юридичних осіб) за податковими ставками, що не пригнічують економічної активності населення та бізнесу, можливим є дотримання принципу рівномірного податкового навантаження.

Майнове оподаткування має мінімальний вплив на циклічне коливання економіки, оскільки не оподатковується реальний дохід платників податків. Крім того, надходження майнового податку мало залежать від стану економічної кон'юнктури. Це робить його стабільним джерелом надходжень до територіальних бюджетів. Встановлені процентні ставки податку від ринкової вартості майна (в тому числі землі) дозволять щорічно збільшувати надходження майнового податку відповідно до економічного зростання території та країни в цілому (відповідно темпам зростання надходжень державних податків).

Податкові повноваження органів місцевого самоврядування дозволять збільшувати або зменшувати податкове навантаження майновим податком на платників податків з метою надання оптимального набору суспільних благ.

Податкові повноваження органів місцевого самоврядування та принцип відповідності потребам населення та юридичних осіб території створять конкурентні умови між адміністративно-територіальними одиницями, будуть сприяти ефективній міграції населення та виробничих структур.

Отже, майновий (в тому числі земельний) податок відповідає всім розробленим принципам місцевого оподаткування, що дає підстави віднести його до складу місцевих.

Слід, однак, враховувати, що майнове оподаткування на місцевому рівні, як і інше оподаткування факторів виробництва, має суттєвий недолік — перекидання податкового тягаря, або на постачальників факторів виробництва або на споживачів продукції виробництва, залежно від еластичності попиту та пропозиції цих товарів, робіт і послуг.

В Україні діє земельний податок, частка якого в 2012 році склала 5,6% загального обсягу доходів місцевих бюджетів з урахуванням міжбюджетних трансфертів, що на 0,8 процентних пункти нижче за рівень 2002 року.

Чинний механізм оподаткування земельним податком в Україні має низку недоліків, зокрема: недосконале визначення об'єкту оподаткування, яке на сучасному етапі призводить до зниження зацікавленості орендарів до розширення виробництва; недосконалість методів нормативно-грошової оцінки земельних ділянок; наявність необгрунтованих пільг.

Рис. 2. Порівняння фактичних надходжень місцевих податків і зборів у 2012 році та запропонованих

Джерело: складено автором, використовуючи звіт про виконання бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя за 2012 рік: Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

Намітилася стійка тенденція до зниження питомої ваги податків на власність (ця група представлена одним податком з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів, який з прийняттям Податкового кодексу України в 2011 році скасований, введений збір за першу реєстрацію транспортного засобу): з 1,8% загальної суми надходжень до місцевих бюджетів з урахуванням міжбюджетних трансфертів у 2003 році до 0,3% у 2012 році.

Щодо податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, то до нього є багато нарікань (щодо пільг, відсутності реєстру платників, ставок, можливостей підміни житлової нерухомості нежитловою тощо) і обіцянок влади прийняти необхідні зміни.

Майновий податок є надійним джерелом надходжень територіальних бюджетів, проте його ставки повинні сприяти ефективному використанню майна, проте не вимагати від власників від нього відмовлятися на користь інших факторів виробництва, форм заощаджень та інвестицій, вимагати від населення зменшувати площі житла (особливо в важкі періоди життя).

Інші збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів, що знаходяться у власності територіальних громад, поряд із майновим податком (через схожість баз оподаткування) відповідають принципам місцевого оподаткування, можуть бути включені до складу місцевих податків.

Порівняння фактичних надходжень місцевих податків і зборів у 2012 році та запропонованих наведено на рисунку 2.

ВИСНОВКИ

Отже, ми прийшли до висновку, що майнове оподаткування є надійним джерелом надходжень територіальних бюджетів, здатне збільшити надходження місцевих податків і зборів з 2,4% доходів місцевих бюджетів з урахуванням міжбюджетних трансфертів до 9,5%. Воно відповідає специфічним принципам місцевого оподаткування. Крім того, для укріплення власної фінансової бази місцевого самоврядування пропонуємо:

— по-перше, вдосконалити чинний механізм оподаткування земельним податком: платником земельного податку пропонуємо визначити лише власників земельних ділянок та землекористувачів, що володіють та користуються земельною ділянкою на праві постійного користування; закріпити як об'єкт оподаткування лише земельні ділянки, що перебувають у власності або у постійному користуванні (довгострокова оренда); встановити ставки у відсотках до ринкової вартості земель; пільги доцільно встановлювати за видами земельних ділянок та користувачами; вдосконалити діючий механізм організаційно-інформаційного забезпечення оподаткування землі при ухваленні тимчасових угод на оренду земельних ділянок за підвищеною ставкою, тощо;

— по-друге, вдосконалити механізм нарахування збору за першу реєстрацію транспортного засобу, а саме: по-

вернутися до механізму нарахування транспортного податку, який мав місце до прийняття Податкового кодексу України, з урахуванням екологічної складової. Пропонуємо застосування у якості бази оподаткування колісних транспортних засобів потужність двигуна та, додатково, об'єму викиду вуглекислого газу; ставки податку повинні встановлюватись у процентах від ринкової вартості (традиційна схема) та у гривнях за певний об'єм викиду CO₂ (екологічна схема); система пільг повинна застосовуватись як до категорій платників, так і за видами транспортних засобів, що забезпечить більшу гнучкість механізму оподаткування;

— по-третє, вдосконалити механізм нарахування податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, а саме: платниками податку мають бути фізичні та юридичні особи, що є власникам об'єктів житлової нерухомості та нерухомого майна (нежитлового), що підлягають оподаткуванню; базою нарахування податку повинна стати ринкова вартість об'єкту; при розрахунку податку для власників житлової нерухомості — фізичних осіб є необхідним застосування "соціальної норми житлової нерухомості". Під "соціальною нормою житлової нерухомості" слід розуміти законодавчо встановлену максимальну норму житла (кв. м) на один об'єкт житлової нерухомості, яка забезпечує нормальні (загальноприйняті у даному суспільстві) умови проживання власника (власників).

Розглянуті питання є основою для подальших більш глибоких прикладних розробок, пов'язаних із необхідністю проведення реформування системи оподаткування місцевими податками та зборами в Україні; для доопрацювання деяких законодавчих норм, які створять передумови для подальшого системного реформування територіальних фінансів України з метою досягнення ефективної фінансової діяльності органів місцевого самоврядування.

Література:

1. Диверсифікація доходів місцевих бюджетів / [Луїніна І.О., Кириленко О.П., Лучка А.В. та ін.]; за ред. д-ра екон. наук І. О. Луїніної; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. — К., 2010. — 320 с.
2. Длугопольський О.В. Теорія економіки державного сектора: Навчальний посібник / О.В. Длугопольський. — К.: "ВД "Професіонал", 2007. — 592 с.
3. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 року, підписана від імені України 6 листопада 1996 року в м. Страсбурзі, ратифікована Законом України "Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування" від 15 липня 1997 року N 452/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 1997. — № 38. — Ст. 249.
4. Місцеве оподаткування в умовах демократичних перетворень: автореф. дис... канд. екон. наук / В.В. Письменний; Терноп. нац. екон. ун-т. — Т., 2008. — 20 с. — укр.
5. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): Монографія / В.М. Опарін. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.
6. Розвиток місцевого оподаткування в Україні: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.08 / А.В. Ібатулліна; Ін-т аграр. економіки УААН. — К., 2009. — 19 с. — укр.
7. Hamilton B.W. Is the Property Tax a Benefit Tax? // Local Provision of Public Services: The Tiebout Model after Twenty Five Years, G.R. Zodrow, (Ed.), New York, NY: Academic Press, Inc., 1983 // Guilfoyle J.P. The effect of property taxes on home values // Journal of real estate literature. — 2000. — Vol.8. — P. 109—127.
8. Pedreja-Chaparro F., Salinas-Jimenez J., Suarez-Pandislo J. Financing local governments: the Spanish experience / International Studies Program, Andrew Young School of Policy Studies, Georgia State University, w.p. 06-11, USA, 2006. — P. 11—12.

Стаття надійшла до редакції 13.06.2013 р.

Ю. Д. Радіонов,

к. е. н., начальник відділу адаптації міжнародних стандартів, Рахункова палата України

ПРОБЛЕМИ БЮДЖЕТУ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОСТУ

Yu. Radionov

BUDGET PROBLEMS AND THEIR IMPACT ON ECONOMIC GROWTH REGULATION

У статті розкриваються проблеми фінансової системи, пов'язані з нецільовим та неефективним використанням бюджетних коштів. Досліджено причини виникнення проблем бюджету, проаналізовано теорію фінансів і накреслено шляхи поліпшення становища.

In the article the problems of the financial system open up related to the unhaving a special purpose and uneffective use of budgetary facilities. Probed reasons of origin of problems of budget, the theory of finances is analysed and the ways of improvement of position are drawn.

Ключові слова: бюджет, неефективне, нецільове використання бюджетних коштів, фінанси, фінансова система, державне регулювання, економічний ріст.

Key words: budget, ineffective and inappropriate use of budget, finance, financial system, government regulation, economic growth.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За роки незалежності України відбулись значні зміни в економічних відносинах. Загальнодержавна власність замінена багатокладною економікою заснованою на державній, комунальній та приватній власності, розвивається фондовий ринок. Ці новації значно розширили мережу фінансових потоків. Проте, в нових економічних реаліях здобутки в соціально-економічній сфері незначні.

Скорочення темпів виробництва, ріст рівня безробіття, зниження реальних доходів та обсягів споживання громадянами певних груп товарів та послуг — головний атрибут не зовсім вдалої економічної політики реформ.

Так, за даними Держкомстату, в 2011 році на споживчому ринку продукти харчування та безалкогольні напої подорожчали на 0,2%. Найбільш суттєво (на 9,6%) зросли ціни на яйця. На 2,5—1,2% стали дорожчими молоко, сири, кисломолочна продукція, овочі, на 0,9—0,5% — масло, безалкогольні напої та яловичина. Ціни (тарифи) на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива зросли на 0,1%, що в основному пов'язане з підвищенням плати за квартиру на 1,1% [17, с. 48].

Не покращилось становище і в 2012 році, зокрема ціни на продукти харчування та безалкогольні напої зросли на 0,1%. Найбільше (на 4,7% та 3,7%) подорожчали овочі та яйця. На 1,2—0,5% зросли ціни на молоко, сметану, маргарин, сири, хліб, кисломолочну продукцію. Ціни (тарифи) на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива зросли на 0,2% [18, с. 52].

Разом з тим, важливим фактором впливу на призупинення негативних тенденцій, стабілізацію становища та економічний ріст є бюджет. Державний бюджет як економічна категорія є відображенням суспільно-еко-

номічних відносин між суб'єктами економіки і самою державою з приводу утворення і використання грошових ресурсів для виконання функцій держави, соціально-економічного розвитку регіонів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Серед вчених, які зробили значний внесок у теорію бюджету, його місця та ролі в фінансовій системі відомі роботи таких дослідників, як Е. Аткінсон, А. Вагнер, Дж. Гелбрейт, Дж. М. Кейнс, Ф. Нітті, П. Самуельсон, Дж. Стігліц та інші. Серед українських і російських учених відомі наукові праці В. Баранової, М. Карліна, В. Кравченка, І. Луніної, А. Лаврова, О. Любіча, В. Панскова, В. Родіонової, В. Федосова, І. Чугунова та інших. Водночас, аналіз фактичного стану справ в сфері фінансових відносин та ефективності використання бюджетних коштів вказує на значні розбіжності між суто науковими підходами і об'єктивною реальністю.

Той факт, що питання ефективності використання бюджетних коштів в нинішніх соціально-економічних умовах функціонування фінансових відносин України залишаються не до кінця дослідженими теоретично, а також відсутня практична реалізація ефективної моделі раціонального використання коштів на шляху до економічного використання фінансових ресурсів, забезпечення економічного зростання дають підстави поглибити дослідження в цій сфері.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження національних особливостей, конкретних соціально-економічних умов функціонування фінансової системи. Врахування існуючих проблем та теоретичних основ фінансів дає можливість чітко розкрити характер проблеми і причини її виник-

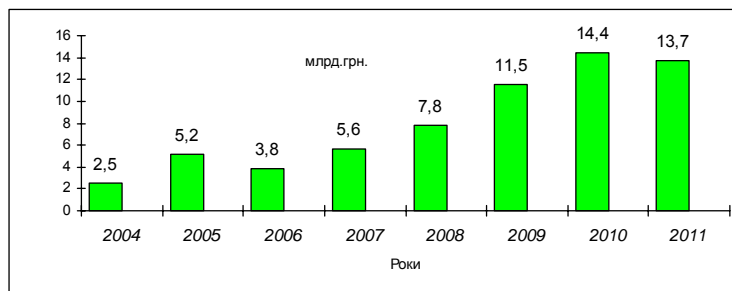

Рис. 1. Динаміка виявлених фактів неефективного використання бюджетних коштів

Джерело: побудовано за даними звітів Рахункової палати України за 2004—2011 роки. Київ. — 2005—2012 рр. 128 с.; 151 с.; 136 с.; 144 с.; 157 с.; 192 с.; 207 с.; 176 с. (стор.43; 42; 44; 45; 49; 61; 24; 22).

нення. Обґрунтувати оптимальні управлінські рішення для покращення нинішнього стану функціонування фінансової системи.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У бюджетах різних рівнів зосереджена переважна частина державних фінансів, що є основою розвитку країни. В усі часи бюджет завжди був і залишається знаряддям впливу на фінансову самостійність, соціально-економічний розвиток територій, підвищення добробуту населення. Проблеми бюджету торкаються кожної людини, адже держава, розподіляючи та перерозподіляючи ВВП, безпосередньо впливає на рівень доходів населення, структуру виробництва економіки, сприяє розвитку продуктивних сил, регулює соціально-економічні процеси.

На думку Кузьминчук Н.В., вирішення задачі економічного росту визначається ефективністю управління всією бюджетною системою, яка охоплює як бюджетні відносини між органами влади різних рівнів, так і структурні, технічні, інституціональні аспекти бюджетної системи та бюджетного процесу [13, с. 45].

Сунцова О.О. зазначає, що не лише тільки одні ресурси дають можливість досягти високих темпів економічного росту — не останню роль в процесі активізації економічного зростання відіграє якість управління фінансами як на рівні держави/органу місцевого самоврядування, так і на рівні суб'єкта господарювання [19, с. 83].

Наслідком та мірилом забезпечення економічного росту та ефективності функціонування бюджетної та фінансової систем взагалі виступає рівень добробуту громадян.

На жаль, здобутки в економіці та соціальній сфері не такі значні, як того потребує суспільство. Сьогодні, українська економіка несе значні втрати через низький рівень фінансової дисципліни та низьку ефективність системи раціонального використання бюджетних коштів. Реальною загрозою стабільності фінансової системи, окрім впливу загальносвітової фінансово-економічної кризи, є бюджетні порушення, зокрема нецільове та неефективне використання бюджетних ресурсів.

Причиною цих негараздів є фінансова діяльність країни, яка не завжди базується на економічному та ефективному використанні бюджетних коштів з метою досягнення економічного та соціального прогресу в державі. У той же час, економічний розвиток та покращення добробуту громадян сприяють благополуччю та стабільності фінансової системи держави, її могутності.

Загальні теоретичні основи фінансів, а також врахування особливостей функціонування бюджету в фінансовій системі країни є фундаментом наукової бази фінансової політики держави при створенні моделі дієвого механізму економічного, раціонального та ефективного використання бюджетних коштів, забезпечення сталого економічного росту країни.

В економічній науці розповсюджена думка, що ринкові відносини спроможні до самоорганізації та саморегуляції дисбалансів та самостійно забезпечувати ефективне функціонування економіки, тому не потрібні централізовані механізми впливу, адже ринок все відрегулює сам. Ця точка зору своїми коренями випливає із західної економічної теорії прихильників ліберальної моделі економічного розвитку.

Однак, практика реформування української економіки свідчить, що дана точка зору не зовсім правильна, оскільки в умовах України вона не спрацьовує. Таким чином, ми з впевненістю можемо сказати, що ринкові відносини не завжди виступають регулятором складних економічних процесів. А в умовах нинішньої перехідної економіки сподіватись на саморегулювання і ефективність функціонування економічних відносин взагалі не варто.

На думку Карліна М.І., уся економіка України сьогодні розвивається не за законами ринкового господарства, а за законами "дикого" капіталізму ХІХ — початку ХХ століття [14, с. 315].

Дійсно, проблеми в економіці, соціальній сфері вказують на значні прорахунки в формах і методах ефективного управління національною економікою. У цій ситуації державний бюджет, на нашу думку, виявився найбільш вразливою ланкою фінансової системи.

Так, за даними Рахункової палати, обсяги виявлених фактів неефективного використання коштів державного бюджету щорічно зростають. Серед причин численних порушень є:

- необґрунтовані управлінські рішення;
- відсутність обґрунтованого прогнозування і планування;
- придбання основних фондів (обладнання) по завищеним цінам;
- проведення додаткових або повторних робіт;
- втрати бюджету пов'язані з розміщенням та виконанням державного замовлення;
- оплата не наданих або неякісних послуг і таке інше.

Слід зазначити, що в 2004 році Рахунковою палатою, було виявлено фактів неефективного використання коштів на суму 2,5 млрд грн., а у 2005 році цей показник зріс у два рази і становив — 5,2 млрд гривень (рис.1). У 2006 році обсяги виявлених фактів неефективного використання коштів порівняно з 2005 роком знизились на 1,4 млрд грн. або на 27,0 відс. пункта. Проте, в наступні роки ця динаміка піднімалась по висхідній. У 2011 році порівняно з 2010 роком обсяги виявлених фактів неефективного використання коштів теж знизились на 0,7 млрд грн., або на 4,9 відс. пункта. Якщо ж проаналізувати динаміку за останні вісім років, то побачимо, що обсяги виявлених фактів неефективного використання коштів в 2011 році порівняно з 2004 роком зросли в 5,5 раза. Ці тенденції вказують на значні проблеми функціонування бюджетної системи, її низьку ефективність та результативність.

Таблиця 1. Частка неефективного, незаконного, у т.ч. нецільового використання бюджетних коштів у Валовому внутрішньому продукті України

Показники	2009 рік	2010 рік	2011 рік
Номінальний ВВП (у фактичних цінах), (млн грн.)	913345	1082569	1316600
Встановлені факти неефективного, незаконного, у т.ч. нецільов. викор. бюджет. коштів (млн грн.)	21535,9	30516,8	23456,6
Частка неефективного, незаконного, у т.ч. нецільов. викор. бюджет. коштів у співвідношенні до ВВП (%)	2,3	2,8	1,8

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [Електр. ресурс] (www.ukrstat.gov.ua) та звітів Рахункової палати за 2009—2011 роки К — 192 с., 207 с., 176 с. (стор. 25; 24; 22).

Якщо ж до проблеми неефективного використання бюджетних коштів додати ще незаконне, у тому числі нецільове використання то побачимо, що масштаби разом взятих бюджетних порушень досить значні. Наприклад, у 2009 році по цих двом бюджетним порушенням виявлено фактів на суму 21 млрд 535,9 млн гривень. З цієї суми незаконне, у тому числі нецільове, використання коштів становило 10 млрд 81,6 млн грн., неефективне — 11 млрд 454,3 млн гривень [10, с. 25]. У 2010 році було виявлено таких фактів на 30 млрд 516,8 млн грн., у тому числі нецільове та незаконне становили 16 млрд 118,5 млн грн., неефективне — 14 млрд 398,3 млн гривень [11, с. 24]. У 2011 році встановлено фактів на суму 23 млрд 456,6 млн грн., у тому числі незаконне та нецільове — 9 млрд 726,2 млн грн., неефективне — 13 млрд 730,4 млн гривень [12, с. 22].

Аналіз стану економічного розвитку, зростання ВВП та динаміка різноманітних порушень у бюджетній сфері вказують на те, що Валовий внутрішній продукт (ВВП) має не стійку тенденцію і наприклад в 2009 році порівняно 2008 з роком знизився на 3,7 відс. пункта, в той же час, бюджетні порушення мають стійку динаміку росту. Такий стан свідчить про те, що забезпечити економічний ріст досить важко.

Разом з тим, саме завдяки розподілу та перерозподілу ВВП держава впливає на розвиток економіки, соціальної сфери. Неефективне, нецільове використання державних коштів лише стримує динаміку соціально-економічного розвитку. До того ж, наслідки бюджетних порушень є обтяжливими для бюджету держави, оскільки мета бюджетної програми не досягається. У майбутньому, щоб досягти цілі, наприклад, створення нових робочих місць, будівництво лікарні, школи, дороги, мосту тощо, необхідно витратити в декілька разів більше державних коштів ніж це необхідно було сьогодні.

Аналізуючи численні факти бюджетних порушень, приходимо до висновку, що лише за 2009 рік — 2,3 відс. виробленого в Україні Валового внутрішнього продукту (ВВП) використано неефективно та незаконно, у тому числі не за цільовим призначенням. У 2010 році порівняно з 2009 роком обсяги виявлених фактів неефективного, незаконного у т.ч. нецільового використання коштів зросли на 0,5 відс. пункта і становили 2,8 відс. ВВП. Лише у 2011 році таких фактів було виявлено на 1,8 відс. ВВП, тобто менше на 1,0 відс. ніж за 2010 рік (табл. 1).

За нашим переконанням, обсяги фактів бюджетних порушень є набагато більші і якби ми показали не лише дані Рахункової палати, а зведений показник за типами порушень по всім контролюючим органам, то

цифри були б значно вищі. Однак, така інформація відсутня та й наведений приклад, на наш погляд, є досить демонстративним і суттєвим, щоб відзначити масштаб і вразливість, що переслідує фінансову систему України.

Додамо лише, що практика бюджетних порушень характерна не тільки для нашої країни. Скажімо в країнах Європейського Союзу, наприклад, в 2009 році витрати єдиного європейського бюджету склали EUR 109,142 млрд, із яких EUR 55 млрд виділені на потреби сільського господарства. Разом з тим, незаконне використання субсидій становило 4 млрд фунтів стерлінгів (біля EUR 5 млрд) [2].

Утім, єдиний бюджет Євросоюзу, на відміну від державного бюджету України має більш потужний запас фінансової стійкості, тому для України такі втрати є взагалі неприпустимі.

В Україні, як свідчать результати нашого дослідження, причиною більшості випадків нецільового та неефективного використання бюджетних коштів є суб'єктивні, некваліфіковані, безвідповідальні управлінські рішення посадовців.

Наприклад, як встановлено перевіркою використання субвенцій з державного бюджету на соціально-економічний розвиток Київської, Черкаської та Чернігівської областей, створена Міністерством фінансів України, Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерством охорони здоров'я України та місцевими органами влади система управління коштами зазначених субвенцій не забезпечила їх ефективного використання та практично не покращила матеріально-технічної бази об'єктів, призначених для надання населенню якісних послуг у сфері освіти, охорони здоров'я та культурної спадщини.

Фактично ці кошти спрямовувались місцевим бюджетам за відсутності чітких критеріїв з визначення об'єктів та обґрунтованих обсягів їх фінансування. На заходи, які не стосуються розвитку регіонів (придбання витратних матеріалів і ремонт адмінприміщення), спрямовано 10,6 млн гривень.

Виділення Міністерством фінансів України коштів державного бюджету регіонам в останній день бюджетного року в сумі 15 млн грн. призвело до їх повернення через неможливість використання.

При спрямовано майже половини коштів субвенцій (136,7 млн грн.) на будівництво і реконструкцію 26-ти об'єктів, завершення яких передбачалося у 2010 році, 11 об'єктів, на які витрачено 49,2 млн грн., не було введено в експлуатацію. В тому числі не введено такі соціально важливі об'єкти, як радіологічний корпус Київського обласного онкологічного диспансеру та обласна дитяча лікарня в Черкаській області (єдина область в Україні, що не має такої лікарні), що позбавляло доросле населення Київської області можливості отримувати спеціалізовану висококваліфіковану консультаційну, діагностичну та лікувальну онкологічну допомогу, а більш як 160 тис. дітей Черкаської області — лікування в оснащених новітніми медичними технологіями лікарні.

У цілому незабезпечення у 2010 році належної організації управління коштами субвенцій на всіх рівнях влади призвело до їх неефективного використання у сумі 34,6 млн грн., повернення до державного бюджету 16,7 млн грн., утворення дебіторської та кредиторської заборгованості на загальну суму 40 млн гривень [12, с. 93].

Рада міністрів АР Крим, місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування автономії не забезпечили повною мірою належного управління і ефективного використання коштів субвенцій, виділених у 2011 році на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку АР Крим, її окремих територій, пріоритетних напрямів розбудови регіону.

Такі висновки Колегії Рахункової палати за результатами відповідного аудиту.

Кошти субвенцій розпорозувалися між об'єктами з низьким ступенем будівельної готовності або без належної проектно-кошторисної та дозвільної документації. У 2011 році не використано і повернено до державного бюджету 29,1 млн гривень. Водночас на кінець року в місцевих бюджетах утворилася кредиторська заборгованість за коштами субвенцій з оплати за виконані роботи — 14,2 млн гривень. У результаті у 2011 році не введені в експлуатацію 15 пускових об'єктів (20 відс. від загальної кількості запланованих до задачі будов).

Аудитом встановлено, що загалом протягом 2011 року неефективно використано 30,1 млн грн., з порушенням законодавчих процедур у будівельній сфері — майже 214 млн гривень [3].

Окрім неефективних управлінських рішень, іноді трапляються випадки свідомих дій можновладців, що призводять до нецільового та неефективного використання бюджетних коштів. Цей чинник ми пов'язуємо з розвитком корупції і її впливу на соціально-економічні відносини в країні.

На нашу думку, знизити негативні тенденції, пов'язані з нецільовим та неефективним використанням коштів і сприяти економічному зростанню різних сфер і галузей економіки України можна було б за рахунок відповідальних, кваліфікованих дій посадовців державної влади. Саме їх знання, досвід, професіоналізм мають забезпечувати економічне зростання, в тому числі, за рахунок якісного державного регулювання. Адже, держава є невід'ємною частиною економічної системи і не може залишатись осторонь суспільно-економічних проблем, а навпаки, брати активну участь в соціально-економічному житті країни.

Необхідне сильне і своєчасне державне втручання в господарські процеси, передусім для припинення "олігархізації" української економіки, для боротьби з відмиванням "брудних" грошей, для недопущення нецільового використання бюджетних коштів [14, с. 315—316].

Про необхідність державного втручання в економіку країни говорили такі відомі вчені, як Аткинсон Е.Б. та Стігліц Дж.Е., зокрема вони відмічали: "...государство является неотъемлемой частью экономической системы. Это ясно осознавалось классическими авторами, но во многих работах по общественным финансам этой проблеме придавалось недостаточное значение" [1, с. 23]. На думку вчених: "...государство играет существенную роль в функционировании современной рыночной экономики — для предотвращения такого "хаотического" развития — посредством узаконивания прав собственности, контроля за денежно-кредитными и финансовыми операциями, регулирования доступа к экономической деятельности и т.д." [1, с. 23].

Державне регулювання економічного розвитку необхідне для підвищення рівня життя громадян шляхом повного використання, в першу чергу, внутрішніх фінансових джерел для забезпечення економічного росту.

Державний вплив на економіку не означає, що ринкові відносини замінюються адміністративними, навпаки, держава виступає гарантом соціальної спрямованості економіки при проведенні вдалої фінансової політики держави.

Гжегож В. Колодко стверджує, лише розумна синергія потуги "невидимої руки ринку" з "видимою головою держави" дає шанс на довгостроковий економічний успіх, особливо в "країнах з ринком, що формується", зокрема в економіках постсоціалістичної трансформації [5, с. 9].

У сучасних умовах економічного розвитку суспільства з боку держави необхідно розробити і впро-

вадити стратегію і тактику фінансово-економічної роботи з метою вироблення єдиних підходів, правил ефективних фінансових взаємозв'язків, контролю тощо.

Як відомо, основною умовою функціонування фінансів є наявність грошей. Саме грошові відносини виступають матеріальною основою існування фінансів. Проте, обов'язковою умовою існування фінансів є не просто гроші, а їх рух, обумовлений розподілом і перерозподілом у вартісному виразі частини ВВП.

Фінанси з'являються тоді, коли є потреба держави в фінансових ресурсах, необхідних для забезпечення власної діяльності. Державні фінанси складають основу фінансової системи країни. Складовою фінансової системи є також страхування. Фінанси населення є відображенням загального рівня соціально-економічного розвитку суспільства.

Державні фінанси — це надзвичайно складне й чутливе соціально-економічне явище, що виступає головною ланкою фінансової системи держави. Вона опосередковує понад 73% усіх фінансових стосунків і містить різноманітні фінансові інституції, за допомогою яких держава здійснює свою фінансову діяльність і перерозподіляє значну частину ВВП [22, с. 6].

Фінанси не можуть функціонувати самі по собі, вони використовуються державою в процесі її діяльності як інструмента проведення фінансової політики у відповідності з внутрішньою структурою фінансових взаємовідносин.

Існує єдність функцій фінансів держави, підприємств, особистих господарств населення, а також їх відмінність між собою продиктована інтересами кожної із сторін. Знання функцій фінансів дає можливість проводити ефективну фінансову політику для забезпечення економічного зростання.

Любіч О.О. стверджує, що успіх фінансової політики — це її результативність, спроможність фінансової системи забезпечувати виконання найважливіших функцій держави, реалізовувати національні інтереси країни, підтримувати баланс між внутрішніми й зовнішніми її інтересами, зміцнювати геополітичні позиції країни, зберігати внутрішній соціальний спокій і соціально-економічну стабільність [15, с. 32].

Функції фінансів проявляються одночасно в розподілі суспільного продукту (ВВП), відтворенні, стимулюванні та контролі за цими процесами. Кожна з цих функцій має відносну самостійність. Це дає можливість вивчати їх незалежно одна від одної і відповідно діяти враховуючи характерні особливості, притаманні саме цій функції, для того щоб згодом активно використовувати фінанси як інструмент ринково-го управління економікою.

Функція стимулювання характеризує спроможність впливати на процеси відтворення, забезпечуючи позитивний і рівномірний розвиток, прискорення науково-технічного прогресу, оновлення основних фондів, підвищення добробуту громадян.

Через розподільчу функцію реалізується суспільне значення фінансів, а саме, забезпечення суб'єктів економічних відносин необхідними фінансовими ресурсами. Завдяки розподільчій функції фінанси обслуговують весь процес відтворення, активно впливаючи на всі його стадії.

Фінансова система як конкретний об'єкт реалізації функцій фінансів у економіці виступає як інструментом реалізації державної політики та механізмом перерозподілу ВВП, а також виконує функції забезпечення фінансовими ресурсами економіки й економічних суб'єктів і надає необхідну для їх існування інфраструктуру [7, с. 12].

Фінанси проникають в усі економічні, виробничі відносини, розподіл, обмін та споживання матеріаль-

них та духовних благ, сферу послуг, у всі рівні господарювання. Вони спроможні кількісно відобразити процес відтворення, що дозволяє функції контролю відслідковувати вартісні пропорції, що складаються в суспільстві. Саме завдяки функції контролю, ми маємо нагоду відслідковувати та інформувати суспільство, наскільки вчасно фінансові ресурси в повному обсязі надходять суб'єктам господарювання і чи використовуються вони за цільовим призначенням, раціонально та ефективно. Таким чином, контрольна функція дає відповідь на питання: хто наповнює бюджет, позабюджетні фонди тощо і в чий інтерес фінансовий ресурс країни використовується? Який результат ми маємо?

У цьому зв'язку держава в особі посадовців, впливаючи безпосередньо на функції фінансів, регулює процеси соціально-економічного розвитку країни. В межах фінансової системи для забезпечення економічного та ефективного використання бюджетних коштів важливе значення мають стимулювання, організація та планування.

Саме ефективне бюджетне планування, як показують результати аудитів Рахункової палати, є найбільшою проблемою виконання бюджету в Україні. Водночас, саме від нього залежить вдале державне регулювання в розподілі та перерозподілі бюджетних коштів для забезпечення соціально-економічного розвитку територій, галузей економіки, підвищення рівня та якості життя населення.

На думку Чугунова І.Я., перспективне бюджетне планування є одним з основних інструментів регулювання соціальної, регіональної, зовнішньо-економічної, наукової та інших сфер діяльності держави [21, с. 202].

Фінансова система держави функціонує як сукупність взаємодіючих ланок на кожному історичному етапі еволюційного розвитку, забезпечуючи вирішення нагальних загальноекономічних проблем.

Однією з основних завдань держави є забезпечення цільового та ефективного використання бюджетних коштів. У цьому зв'язку, функція контролю, на нашу думку, має бути більш виваженою та принципово-жорсткою, щоб контролювати всі стадії бюджетного процесу в режимі "on-line" з введенням посиленої відповідальності бюджетотримувачів за цільове і ефективне використання бюджетних асигнувань.

Хоча в новій редакції Бюджетного кодексу України виписані заходи впливу на порушників бюджетного законодавства з метою забезпечення ефективності та результативності бюджетних видатків, проте, як свідчить практика, це не є перепоною і мало впливає на порушників бюджетної дисципліни.

З метою посилення ефективності та результативності використання бюджетних ресурсів важливо, щоб система внутрішнього контролю (ст. 26 Бюджетного кодексу) працювала більш ефективно, це дало б можливість об'єктивно оцінювати прийняті управлінські рішення, виконання бюджетних програм, окремих функцій міністерств та відомств, діяльність головних розпорядників коштів.

У бюджетній системі з метою уникнення тінювих схем, необхідно створити чітку, прозору систему руху бюджетних коштів від головного розпорядника до розпорядника нижчого рівня та одержувача коштів, що дасть можливість чітко відслідковувати рух коштів та їх цільове призначення.

Ефективне функціонування бюджетної системи України можливе за умови її поступового розвитку та приведення у відповідність до стратегічних завдань соціально-економічного розвитку суспільства [6, с. 6].

Важливим напрямом впливу на економічні та соціальні процеси в державі є видатки, які беруть участь у формуванні величини фондів споживання та нагромадження. Бюджетні видатки здатні активно вплива-

ти на економічне зростання, передусім завдяки пріоритетному фінансуванню наукових досліджень, розвитку найважливіших галузей економіки, вирівнювання регіональних диспропорцій [21, с. 111].

Ефективна система управління державними фінансами є запорукою сталого економічного розвитку держави та основою її національної безпеки [20, с. 52].

На наш погляд, необхідно широко запроваджувати бюджетну децентралізацію з передачею влади та повноважень до місцевих органів влади. Процес бюджетної децентралізації в Україні тісно пов'язують з процесом демократизації суспільства та євроінтеграції.

Адже, вплив рівня державного перерозподілу ВВП на добробут населення залежить від інституційних чинників та рівня розвитку громадянського суспільства. Порівняно вищий рівень державного перерозподілу ВВП може бути ефективним інструментом розподілу та перерозподілу доходу та забезпечення добробуту населення лише в умовах високорозвиненого громадянського суспільства ("західних демократій") [9, с. 25].

Як стверджує Непочатенко О.О, політична та економічна самостійність місцевих органів влади є найважливішим критерієм демократизації суспільства [20, с. 16].

Децентралізація має сприяти фінансовій самостійності місцевих бюджетів та розширенню повноважень місцевого самоврядування, а також вирішенню низки найбільш актуальних проблем на місцях.

Державна політика підтримки територій повинна бути селективною та сприяти вирівнюванню життя населення регіонів, оскільки значні відмінності в рівні життя населення створюють умови для соціальної напруги в суспільстві, загрожують територіальній цілісності країни та погіршують динаміку соціально-економічних показників [16, с. 20].

Однак, будь-які благі наміри забезпечити економічне зростання або намагання хоч якимось чином покращити становище в фінансовій або бюджетній сфері не матимуть сенсу без вдалої кадрової політики. Необхідно створити якісну систему добору і розстановки кадрів. Запрошувати на державну службу кваліфікованих фахівців, управлінців з приватного сектора, інших галузей економіки. Підвищувати освітній та професійний рівень спеціалістів, а також стимулювати ефективність та якість їхньої роботи. Створити для працівників належні умови праці та заслужено винагороджувати за сумлінну роботу. Крім того, важливо виховати у держслужбовців нову культуру та мислення бюрократії, що дозволить замінити старі бюрократичні методи та з'явитися новим позитивним тенденціям, які слугуватимуть сталому економічному росту.

Зазначимо, що економічна роль держави в ринкових умовах не зводиться лише до управління державними фінансовими ресурсами. Держава, отримавши мандат від громадян нашої країни, уповноважена суспільством встановлювати "правила поведінки на ринку", які сприятимуть динамічному росту економіки і вирішенню назрілих соціальних проблем. Держава повинна законним шляхом захищати свої інтереси, інтереси своїх громадян, підприємств і в кінцевому результаті все суспільство.

Ефективне функціонування фінансової системи неможливе без адекватного державного регулювання, яке здійснюється за такими напрямками: контроль виконання бюджету, управління цільовими фондами, організація й управління діяльністю контролюючими органами й інститутами державного регулювання фінансового ринку [7, с. 210].

Між фінансами і економічним зростанням існує простий, але дуже важливий взаємозв'язок. Він по-

лягає в тому, що без відповідного фінансування не може бути й мови про сталий економічний розвиток. Тому, обов'язок держави — створити систему протидії корупції, прийняття неефективних управлінських рішень аби забезпечити вільний доступ до фінансових ресурсів та раціональне їх використання з метою досягнення конкретних, запланованих цілей.

Забезпечення ефективності фінансів державного сектора економіки є важливим напрямом реалізації фінансової політики країни, який дозволяє обґрунтувати доцільність і масштаби його присутності в економіці, сприяє поліпшенню функціонування економічної системи країни в цілому, раціоналізації фінансового планування щодо формування, розподілу та використання фінансових ресурсів держави [8, с. 121].

Ефективне використання бюджетних коштів сприяє відродженню реального сектора економіки, зайнятості населення, дає нове дихання перспективному розвитку міст, сіл, території, галузей економіки та поліпшує умови життя громадян.

Як відзначають Бабич А.М. та Павлова Л.Н.: "Соціальне развитие в ХХІ веке будет определяться концепцией ориентации экономики на интересы человека, на более эффективное удовлетворение его потребностей, на рассмотрение вопросов социального развития с позиции уважения человеческого достоинства, равенства и социальной справедливости. Вложение в человеческий капитал являются самыми эффективными, а качество человеческого потенциала — важнейший фактор экономического прогресса и уровня социально-экономического развития страны. Темпы научно-технического прогресса, уровень организации, культуры и производительности труда — это производные от качеств человека (человеческого капитала)" [4, с. 673].

Не варто забувати, що існує закономірність рівноваги економічного і соціального розвитку. Стимулювання економіки повинно бути адекватним стимулюванню задоволення соціальних потреб людини і навпаки.

Досвід зарубіжних країн говорить про глибокі зміни в розумінні значення, місця і ролі людини в економічній системі. Будь-які економічні реформи варті уваги лише тоді, коли особистість людини лежить в центрі соціально-економічних досліджень, в центрі формування ефективних економічних відносин.

У механізмі відтворення економічні та соціальні потреби рівнозначні: побут, освіта, здоров'я постійно реалізуються в продуктивності праці. Ефективність забезпечують здорові, досвідчені і задоволені роботою люди. Але, поки що в нашій країні, в силу об'єктивних та суб'єктивних факторів, ці чинники не спрацьовують.

Таким чином, проведене нами дослідження дає підстави для висновку, що існуючі проблеми фінансової системи і бюджету зокрема є наслідком неефективного управління системою органами державної влади (в особі їх керівників) на всіх рівнях влади. Корупція, некомпетентність, безвідповідальність можновладців — ось основні причини бюджетних правопорушень та гальмування економічного зростання.

Впевненні, що уникнення або хоча б мінімізація бюджетних порушень служитиме вагомим фактором стабілізації фінансової системи, забезпечуючи сталість соціально-економічного розвитку країни.

Вивчаючи досвід зарубіжних країн, необхідно спиратись на теорію та власні національні особливості, розбудовувати дієві механізми організаційного управління в сфері раціонального використання бюджетних коштів. Адже, ефективне державне регулювання використання фінансових ресурсів держави через дієву бюджетну політику — фактор якісної діяль-

ності всіх структур, направлених на сприяння впровадженню державних соціально-економічних програм, закладення надійних підвалин економічного росту, безпеки країни, в кінцевому рахунку, стійкості держави та її незалежності.

Література:

1. Аткинсон Э.Б., Стиглиц Дж.Э. Лекции по экономической теории государственного сектора: учебник / Пер. с англ. под. ред. Л.Л.Любимова. — М.: Аспект Пресс, 1995. — 832 с.
2. Бондаренко Д. Бюджет Евросоюза оказался дряблым // Экономические известия 12.11.2010. — 8 с. db@eizvestia.com
3. Броунівський рух кримських субвенцій. Рахункова палата України. — Київ, 2012 [Електр.ресурс]. — <http://portal.rp.int/control/main/uk/publish/article/16740455>
4. Бабич А.М., Павлова Л.Н. Финансы: Учебник. — М.: ИД ФБК — ПРЕСС, 2000. — 760 с.
5. Гжегож В. Колодко. Від ідеології неолібералізму до нового прагматизму // Економіка України. — 2010. - №9. — С. 4—11.
6. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: Монографія. — Тернопіль: ТНЕУ, 2008. — 469 с.
7. Дмитренко Д.М. Фінансова система України: реструктуризація під впливом глобалізації як складова її безпеки: монографія / Д.М.Дмитренко. — К.: Університет "Україна", 2011. — 256 с.
8. Ефективність фінансів державного сектора економіки в системі управління соціально-економічним розвитком України: монографія / І.М. Боярко, Н.А. Дехтяр, О.В. Дейнека. — Суми: Університетська книга, 2012. — 165 с.
9. Зимова В.В. Державна фінансова політика економічного розвитку: автореферат дисер. на здобут. наук.ступ. докт. економ. наук. — Київ, 2011. — 33 с.
10. Звіт Рахункової палати України за 2009 рік. — Київ, 2010. — 192 с.
11. Звіт Рахункової палати України за 2010 рік. — Київ, 2011. — 207 с.
12. Звіт Рахункової палати України за 2011 рік. — Київ — 2012. — 176 с.
13. Кузьминчук Н.В. Забезпечення фінансово-бюджетного регулювання розвитку регіонів: підходи, методи, напрямки реалізації: [монографія] / Наталія Валеріївна Кузьминчук. — Львів: Ліга-Прес, 2012. — 624 с.
14. Карлін М.І. Фінансова система України: Навч. посіб. — К.: Знання, 2007. — 324 с.
15. Любич О.О. Теоретичні основи прийняття фінансових рішень на макrorівні. — К.: НДФІ, 2004. — 348 с.
16. Полозенко Д.В. Розвиток соціальної сфери як важлива умова економічного зростання України // Фінанси України. — 2010. — №10. — С. 15—20.
17. Про соціально-економічне становище України за 2011 рік. Державна служба статистики України (Вих. №13/3-21/14). — К. — 77 с.
18. Про соціально-економічне становище України за 2012 рік. Державна служба статистики України (Вих.№13.3-21/9) — К. — 78 с.
19. Сунцова О.О. Фінансові аспекти соціально-економічного розвитку держави та її регіонів: монографія / О.О. Сунцова. — К.: Міністерство освіти і науки України, УкрІНТЕІ, 2009. — 300 с.
20. Стан та перспективи розвитку фінансової системи України / Під ред. д.е.н., професора О.О. Непочаєнко. — Умань: Видавець "Сочинський", 2012. — 324 с.
21. Чугунов І.Я. Теоретичні основи бюджетного регулювання: [Навч. посіб.] — К.: НДФІ, 2005. — 259 с.
22. Юрій С.І., Дем'янишин В.Г., Буздуган Я.М. Антнологія бюджетного механізму: монографія. — Тернопіль: Економічна думка, 2001. — 250 с.

Стаття надійшла до редакції 14.06.2013 р.

О. Г. Мельник,
д. е. н., професор, професор кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності,
Національний університет "Львівська політехніка"
Л. С. Ноджак,
к. е. н., доцент, доцент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності,
Національний університет "Львівська політехніка"
Л. М. Ганас,
аспірант, Національний університет "Львівська політехніка"

МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ, ПОПОВНЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ

O. Melnyk,
PhD, Professor, Department of Foreign Economic and Customs of the National University Lviv Polytechnic
L. Nodzhak,
Ph.D., associate professor, assistant professor of foreign trade and customs of the National University Lviv Polytechnic
L. Ganas,
PhD student, National University Lviv Polytechnic

METHODS OF FORMATION, RECRUITMENT AND USING OF INVENTORY

Розглянуто позиції науковців щодо виокремлення методів формування, поповнення та використання виробничих запасів. Охарактеризовано сутність та особливості застосування основних методів стосовно дії на виробничі запаси. Систематизовано типологію методів формування, поповнення та використання виробничих запасів на основі низки істотних та незалежних ознак, подано їх коротку характеристику. Визначено переваги і недоліки охарактеризованих методів.

The position of scientists on the isolation methods of formation, recruitment and use of inventory was viewed. There was characterized the nature and features of the main methods concerning effects on inventories; systematized the typology of the methods of formation, recruitment and use of inventory based on a number of significant and independent characteristics, filed their brief description. Advantages and disadvantages of characterized methods were defined.

Ключові слова: методи, виробничі запаси, типологія, управління, планування, контролювання, методи формування, поповнення та використання виробничих запасів.

Key words: methods, inventory, topology, management, planning, monitoring, methods of formation, recruitment and use of inventory.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Діяльність вітчизняних виробничих підприємств ускладнюється низкою чинників, серед яких: невизначеність, нестабільність, динамічність, обмеженість ресурсів тощо. За таких умов виникає необхідність раціонального розподілу ресурсів з максимальною користю для підприємств. Особливого значення набувають матеріальні ресурси, що підтримують процес виробництва та частково накопичуються під виглядом виробничих запасів. Їх наявність на підприємстві забезпечує безперебійність виробничої діяльності, проте надлишкова кількість мобілізує фінансові ресурси, що спрямовані на підтримку діяльності та розвиток підприємств. Визначення раціонального обсягу, кількості поставок, періодів постачання та низки питань, пов'язаних з управлінням виробничими запасами забезпечують методи. На сьогодні існує безліч їх видів, але досить часто методами управління виробничими запасами називають методи формування, поповнення та використання виробничих запасів, що є неприпустимим, адже методи управління повинні ґрунтуватися на плануванні виробничих запасів, способах організування складського господарства, мотивуванні працівників, пов'язаних із виробничими запасами, контролюванні та регулюванні виробничих запасів. Враховуючи вищезазначене, слід відзначити, що існує відмінність поглядів при ідентифікуванні до методів управління виробничими запасами; сукупність виокремлених методів несистематизована, неструктурована за відповідними напрямками тощо. Тому виникає необхідність дослідити відповідність виокремлених методів щодо управління виробничими запасами, типолог-

ізувати їх за відповідними ознаками та виокремити переваги і недоліки.

АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

Дослідженню методів управління запасами, в тому числі і виробничих, присвятили свої праці низка вітчизняних та іноземних науковців, серед яких: О.А. Біловодська, М. Василевський, І.В. Васюк, О.В. Іваненко, С.В. Калабухова, В.М. Кислий, Д.М. Кондратюк, Дж. Кох, Є.В. Крикавський, О.М. Куницька, Ю.В. Ланкова, В.В. Лукинський, Є.В. Маржиєвська, Г. Михальський, О.М. Олефіренко, Р. Патора, Ю.І. Подоляк, А.А. Саломатіна, О.М. Смоляник, В.М. Спорадник, Н.В. Фігун, А.О. Фоменко, Ю.Н. Фоміна, О.Є. Чорна, Дж. Шрайбфедер, Є.І. Яблочников та інші.

Визначаючи обсяг коштів, що витрачається на придбання виробничих запасів, С.В. Калабухова, Ю.І. Подоляк, В.М. Спорадник, Дж. Шрайбфедер рекомендують використовувати економічно-обґрунтований розмір замовлення виробничих запасів [1, с. 305—306; 2, с. 203—204; 3, с. 167—173; 4, с. 41]. Проте, цей метод відображає лише планування обсягу і періодів поповнення виробничих запасів.

Такі науковці, як О.В. Іваненко та А.О. Фоменко, розглядають при управлінні запасами методи та моделі з фіксованим розміром та з фіксованим періодом замовлення, що ґрунтуються на теорії ймовірності, без розрахунку оптимального розміру замовлення [5, с. 110]. О.А. Біловодська, В.М. Кислий, О.М. Олефіренко, О.М. Смоляник зараховують до вищезазначених ще системи "мінімум — максимум" та із встановленою періодичністю між замовленнями і по-

Рис. 1. Типологія методів формування, поповнення та використання виробничих запасів

повненням виробничих запасів до вказаного рівня [6, с. 125]. Запропоновані методи належать до основних, проте ґрунтуються лише на плануванні та контролюванні запасів, розраховуючи розміри замовлення і періоди постачання.

Ю.В. Ланкова управління запасами (в тому числі виробничими) розглядає на основі логістичних концепцій: JIT (Just-in-time) "Точно своєчасно", LP (Lean production) "виснажене виробництво", ROP (Rules Based Reorder) "управління замовленням, перезамовленням", Requirements / Resource planning "планування матеріальних потреб / ресурсів", AR (Automatic replenishment) "автоматичного поповнення" [7, с. 327]. І.В. Васюк розглядає також ще: MRP (Material Requirements Planning) "планування матеріальних потреб", MRP II (Material Resource Planning) "планування матеріальних ресурсів", OPT (Optimized Production Technology) "оптимізовану виробничу технологію", ERP (Enterprise Resource Planning) "планування ресурсів підприємства" [8]. В.В. Лукинський додає до переліку ще концепції: IC (Inventory Control) "контролювання запасів", CALS (Computer-aided Acquisition and Logistics Support) "комп'ютерну підтримку процесу постачання і логістики" [9, с. 29—30]. До вищеназваних Є.В. Крикавський відносить також метод QR (Quick Response) "швидкого реагування", базові моделі управління запасами (рівня запасу, циклу замовлення та EOQ) з врахуванням наявних залежностей "trade of" та класифікації ABC-XYZ аналізу [10, с. 564—566, 574—609], спільно з Н.В. Фігуном охарактеризовують метод Kaizen (постійне вдосконалення) [11]. При управлінні запасами Д.М. Кондратюк, О.Є. Чорна пропонують використовувати систему "Kanban", що працює за принципом прямого поповнення запасами [12, с. 179—186; 13, с. 31—32]. Виділені методи не відповідають конкретним функціям управління, відображають їх лише частково (планування та контролювання), що зумовлює віднесення до методів формування, поповнення та використання. Виникає необхідність дослідити особливості застосування методів формування, поповнення та використання стосовно виробничих запасів.

Запропоновані методи є основою при формуванні, поповненні та використанні виробничих запасів, вони підлягають модифікуванню під особливості певної галузі, виду діяльності тощо. Охарактеризовані методи поділяють лише на штовхаючі і тягнучі за способом потрапляння виробничих запасів на підприємство. Тому, враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що у літературі відсутня типологія охарактеризованих методів, яка дозволяла б залежно від встановлених цілей, умов функціонування та низки

інших чинників забезпечити всебічність та багатоаспектність критеріїв вибору адекватних методів. Отже, виникає необхідність типологізувати вище охарактеризовані методи, виділити їх переваги і недоліки.

ЦІЛІ СТАТТІ

Враховуючи аналіз літературних джерел, цілями дослідження є: розроблення типології методів формування, поповнення та використання виробничих запасів, виділення переваг та недоліків основних методів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На основі аналізування літературних джерел [1, с. 305—306; 2, с. 203—204; 3, с. 167—173; 4, с. 41, 179; 5, с. 110; 6, с. 125—128; 7, с. 327; 8; 9, с. 29—30; 10, с. 564—566, 574—609; 11; 12, с. 179—186; 13, с. 31—32; 14, с. 79—81, 97—98; 15; 16, с. 195; 17; 18; 19, с. 487—504; 20; 21, с. 35—37] можна сформулювати комплексну типологію методів формування, поповнення та використання виробничих запасів за низкою ключових ознак, що дозволяє їх систематизувати та згрупувати (рис. 1). Отже, основними типологічними ознаками є:

1) за характером формування, поповнення та використання виробничих запасів:

— кількісні методи (ґрунтуються на використанні математичних, прогностичних, статистичних процедур);

— якісні методи (в основі яких покладено інтуїтивність прийняття рішень за допомогою досвіду, знань, вмінь та низки індивідуальних властивостей компетентної керуючої системи);

— кількісно-якісні методи (ґрунтуються на математичних, прогностичних та статистичних процедурах стосовно виробничих запасів, проте рішення приймаються з врахуванням знань, досвіду та інтуїції компетентної керуючої системи).

2) за способом поповнення виробничих запасів:

— штовхаючі (MRP, MRP II, котрі передбачають планування обсягів поставок, формування поточних та страхових виробничих запасів, поповнення відбувається згідно з графіком (викидається));

— тягнучі (Kanban та методи, котрі модифіковані на основі Kanban, полягають у "витягуванні" необхідних виробничих запасів з попередніх ланок);

3) за фіксуванням параметру:

— фіксовані (це ті методи, що базуються на встановленні констант в обсязі замовлення, або періодах постачання. До таких методів належать: з фіксованим розміром замовлення, і фіксуванням періоду постачання наступної партії, із встановленою періодичністю між замовленнями та поповненням виробничих запасів до вказаного рівня);

— нефіксовані (це методи, що не встановлюють жодних сталих параметрів, а базуються на їх визначенні);

4) за рівнем автоматизації:

— автоматизовані (методи, що повністю комп'ютеризовані, визначають потреби у виробничих запасах на основі інтегрування з іншими параметрами та враховуючи можливість підприємства);

— частково автоматизовані (розрахунок деяких параметрів стосовно виробничих запасів проводиться на основі спеціалізованих програм);

— неавтоматизовані (методи, що не підлягають комп'ютеризації та використанню програмного забезпечення тощо);

5) за здатністю до ранжування виробничих запасів:

— ранжовані (методи, що ґрунтуються на поділі виробничих запасів за ступенем важливості за низкою ознак (ABC-, XYZ-, ABC-XYZ- аналіз тощо));

— неранжовані (в основі яких не закладено поділ виробничих запасів за низкою істотних ознак);

Таблиця 1. Переваги та недоліки застосування методів формування, поповнення та використання виробничих запасів

Переваги застосування	Недоліки застосування
І	2
<p>EOQ (Economic ordering quantity) – економічно обґрунтований розмір замовлення</p> <ul style="list-style-type: none"> - Простота у використанні та впровадженні; - маловитратність; - не вимагає залучення додаткових коштів при застосуванні; - дозволяє визначити розміри виробничих запасів із врахуванням загальних витрат на їх формування, утримання та використання. 	<ul style="list-style-type: none"> - Не реагує на динамічність середовища; - складність врахування усіх понесених витрат, що призводить до визначення неефективного розміру виробничих запасів; - складність забезпечення виконання усіх параметрів, що покладені в основу методу; - виникає потреба в інтегрованому використанні з іншими методами.
<p>3 фіксованим розміром замовлення</p> <ul style="list-style-type: none"> - Простота у використанні та впровадженні; - сталість постачання обсягів виробничих запасів; - унеможливлення вичерпання виробничих запасів до моменту точки поповнення. 	<ul style="list-style-type: none"> - Не реагує на динамічність середовища; - можливе вичерпання від моменту чергового замовлення до моменту постачання виробничих запасів; - завищення фіксованого обсягу виробничих запасів; - зростання витрат на постійне контролювання.
<p>3 фіксуванням періоду постачання наступної партії</p> <ul style="list-style-type: none"> - Простота у використанні та впровадженні; - маловитратність; - можливість коригування обсягу замовлення; - мінімізування витрат на контролювання виробничих запасів. 	<ul style="list-style-type: none"> - Не реагує на динамічність середовища; - можливе вичерпання виробничих запасів до моменту постачання або до моменту замовлення; - накопичення виробничих запасів понад максимальний рівень.
<p>«Мінімум – максимум»</p> <ul style="list-style-type: none"> - Простота у використанні та впровадженні; - унеможливлення вичерпання виробничих запасів до моменту досягнення мінімального рівня; - динамічність (реагує на вичерпання виробничих запасів); - кількість замовлень є оптимальною. 	<ul style="list-style-type: none"> - Зростання витрат на постійне контролювання; - можливе вичерпання виробничих запасів від моменту мінімального рівня до моменту постачання; - завищене максимізування виробничих запасів.
<p>Із встановленою періодичністю між замовленнями та поповненням виробничих запасів до вказаного рівня</p> <ul style="list-style-type: none"> - Простота у використанні та впровадженні; - унеможливлення вичерпання виробничих запасів на підприємствах; - плановість та не плановість замовлень; - змінні обсяги замовлення виробничих запасів. 	<ul style="list-style-type: none"> - Зростання витрат на постійне контролювання; - тяжіння обсягів виробничих запасів до встановленого максимального рівня; - мобілізування фінансових ресурсів.
<p>ЛІТ (Just-in-time) – «точно своєчасно»</p> <ul style="list-style-type: none"> - Відсутність витрат утримання складського господарства та витрат утримання виробничих запасів; - надходження виробничих запасів на момент потреби; - стовідсоткове використання виробничих запасів. 	<ul style="list-style-type: none"> - Складність впровадження; - зростання витрат на замовлення та постачання виробничих запасів; - простотування виробничого процесу через затримання поставок; - складність пошуку партнерів (постачальників).
<p>Kaizen (постійне вдосконалення)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Участь робітників в управлінні виробничими запасами; - зменшення браку виробничих запасів; - уникнення крадіжок; - досягнення оптимального розміру виробничих запасів на практиці. 	<ul style="list-style-type: none"> - Тривалість апробування оптимального розміру виробничих запасів; - відсутність кваліфікованого кадрового забезпечення з високими моральними якостями; - неможливість автономного застосування.
<p>Kanban (карта)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Відсутність витрат утримання складського господарства та витрат утримання виробничих запасів; - надходження інформації про запаси разом із замовленням; - уникнення браків і некісних виробничих запасів; - контролювання партій поставок виробничих запасів. 	<ul style="list-style-type: none"> - Складність впровадження і застосування; - затримки постачання; - зростання витрат на замовлення та постачання виробничих запасів.
<p>MRP (Material Requirements Planning) – планування матеріальних потреб</p> <ul style="list-style-type: none"> - Визначення оптимальних моментів розміщення замовлення, при яких виробничі запаси потрапляють вчасно на підприємство; - мінімування обсягів виробничих запасів; - уникнення залежування виробничих запасів на складах; - економія витрат на утримання виробничих запасів. 	<ul style="list-style-type: none"> - Складність впровадження; - замовлення неефективними партіями; - неврахування усіх можливостей стосовно утримання виробничих запасів; - негнучкість реагування на зміни в обсягах виробництва.
<p>MRP II (Material Resource Planning) – планування матеріальних ресурсів</p> <ul style="list-style-type: none"> - Формування обсягу виробничих запасів з врахуванням потреб і можливостей підприємства; - мінімування обсягів виробничих запасів; - уникнення залежування виробничих запасів на складах; - комплексність застосування; - економія витрат на утримання складського господарства. 	<ul style="list-style-type: none"> - Замовлення неефективними партіями; - складність впровадження; - негнучкість реагування на зміни в обсягах виробництва.

1	2
	ABC-аналіз
<ul style="list-style-type: none"> - Диференціювання виробничих запасів за вартістю придбання, витратністю зберігання тощо; - простота впровадження на підприємстві; - незначні витрати на впровадження; - швидке освоєння працівниками. 	<ul style="list-style-type: none"> - Не існує чітких методичних рекомендацій стосовно виробничими запасами; - просування через недорогі деталі, сировину, матеріали виробництва; - неврахування пошуків виробничих запасів; - неадекватні при автономному застосуванні виникає потреба в інтегрованому використанні з іншими методами.
	XYZ-аналіз
<ul style="list-style-type: none"> - Визначення першочерговості потреб у виробничих запасах; - простота впровадження на підприємстві; - незначні витрати на впровадження; - швидке освоєння працівниками. 	<ul style="list-style-type: none"> - Не існує чітких методичних рекомендацій стосовно подальших дій з виробничими запасами; - не враховує вартості виробничих запасів; - неадекватні при автономному застосуванні виникає потреба в інтегрованому використанні з іншими методами.
	ABC-XYZ аналіз
<ul style="list-style-type: none"> - Диференціювання виробничих запасів за вартістю та першочерговістю; - простота впровадження на підприємстві; - незначні витрати на впровадження; - швидке освоєння працівниками. 	<ul style="list-style-type: none"> - Не існує чітких методичних рекомендацій стосовно подальших дій з виробничими запасами; - малоефективний при автономному застосуванні виникає потреба в інтегрованому використанні з іншими методами; - негнучкість реагування на зміни в обсягах виробництва.
	IC (Inventory Control)
<ul style="list-style-type: none"> - Можливість опрацювання значної кількості інформаційних даних; - вибір оптимального замовлення; - зв'язність із іншими ланками управлінського процесу. 	<ul style="list-style-type: none"> - Складність та витратність впровадження; - можливість збою програмного забезпечення; - зростання витрат на контролювання.
	OPT (Optimized Production Technology)
<ul style="list-style-type: none"> - Збільшення обсягів виробництва із зменшенням запасів (виробничих); - комплексність; - зниженням виробничих витрат. 	<ul style="list-style-type: none"> - Оптимізована виробнича технологія - Складність та витратність впровадження; - можливість збою програмного забезпечення; - дефіцит некритичних виробничих запасів.
	LP (Lean production) або «виснажене виробництво»
<ul style="list-style-type: none"> - Підтримування низьких рівнів виробничих запасів; - швидке постачання виробничих запасів; - зниження витрат на контролювання, що зумовлені відмовою від тотального контролю; - пришивлення виробництва продукції. 	<ul style="list-style-type: none"> - Складність та витратність впровадження; - збільшення витрат транспортування виробничих запасів; - складність пошуку партнерів; - потрапляння неякісних виробничих запасів; - придбання виробничих запасів за завищеними цінами.
	ROP (Rules Based Reorder) – управління замовленням, перезамовленням
<ul style="list-style-type: none"> - Можливість відмови від надлишкового обсягу виробничих запасів через здійснення перезамовлення; - швидке реагування на зміни; - зниження витрат утримання виробничих запасів. 	<ul style="list-style-type: none"> - Складність та витратність впровадження; - неточність прогнозування; - часте коригування; - складність пошуку партнерів; - збільшення витрат транспортування виробничих запасів; - замовлення неадекватними партіями.
	CIM (Computer Integrated Manufacturing) – комп'ютеризоване інтегративне виробництво
<ul style="list-style-type: none"> - Автоматизованість; - комплексність дії; - формування обсягу виробничих запасів на основі інтегрування з можливостями та потребами на підприємстві; - економія витрат на утримання складського господарства. 	<ul style="list-style-type: none"> - Складність та витратність впровадження; - можливість збою програмного забезпечення; - суттєвість допущення помилок; - складність усунення недоліків.
	SALS (Computer-aided Acquisition and Logistics Support) – комп'ютерна підтримка процесу постачання і логістики
<ul style="list-style-type: none"> - Автоматизованість; - комплексність дії; - пришвидшення процесів постановки виробничих запасів; - пришвидшення документообігу. 	<ul style="list-style-type: none"> - Складність та витратність впровадження; - можливість збою програмного забезпечення; - суттєвість допущення помилок; - складність трансформації документів в електронний вигляд; - складність усунення недоліків.
	ERP (Enterprise Resource Planning) – планування ресурсів підприємства
<ul style="list-style-type: none"> - Автоматизованість; - комплексність дії; - захист інформації; - проектованість рішень. 	<ul style="list-style-type: none"> - Складність та витратність впровадження; - можливість збою програмного забезпечення; - важкість адаптування до нетипових підприємств та документування; - неефективність на підприємствах, що мають слабкі ланки (недостовірну інформацію, некваліфікованих працівників), - істотність помилок тощо.

б) за універсальністю:

— уніфіковані (можуть застосовуватися до різних об'єктів управління на підприємстві в тому числі і до запасів);
— спеціалізовані (використовуються лише при формуванні, поповненні та використанні виробничих запасів на підприємстві).

Важливим аспектом характеризування методів є визначення переваг та недоліків застосування, що дозволяють підібрати такий метод, який максимально підходить підприємству. На основі опрацьованих літературних джерел [1, с. 305—306; 2, с. 203—204; 3, с. 167—173; 4, с. 41, 179; 5, с. 110; 6, с. 125—128; 7, с. 327; 8; 9, с. 29—30; 10, с. 564—566, 574—609; 11; 12, с. 179—186; 13, с. 31—32; 14, с. 79—81, 97—98; 15; 16, с. 195; 17; 18; 19, с. 487—504; 20] та враховуючи практичне використання методів, визначено основні переваги та недоліки застосування методів формування, поповнення та використання виробничих запасів (табл. 1).

Врахування недоліків кожного із методів, дозволяє проводити його коригування, застосовувати той метод, що максимально підходить підприємству. Вищеохарактеризовані методи спеціалізуються як на запасах, так і мають широкий спектр дії. На підприємствах стосовно виробничих запасів можуть застосовувати один метод або сукупність взаємодоповнювальних.

ВИСНОВКИ

Ефективність управління виробничими запасами істотно залежить від правильно підібраних методів формування, поповнення та використання виробничих запасів. Вибір методів необхідно здійснювати із врахуванням переваг та недоліків, що забезпечить недопущення помилок при їх застосуванні. Важливе інформаційне забезпечення вибору методів формування, поповнення та використання виробничих запасів дає їх типологія, що систематизує методи за відповідними типологічними ознаками. Правильно підібрані методи покращують не лише процеси виробництва, забезпечуючи безперебійність діяльності, але і функціонування підприємства в цілому (знижують витрати на: замовлення, транспортування, складування, утримання тощо; пришвидшують оборотність виробничих запасів та інших процесів; забезпечують уникнення псування і залежування виробничих запасів та низки інших взаємопов'язаних процесів).

Перспективи подальших досліджень полягають в удосконаленні та розвитку конкретного методу формування, поповнення та використання виробничих запасів з врахуванням особливостей функціонування вітчизняних підприємств, галузі і виду діяльності та з врахуванням використаних недоліків. Модифікування методу буде здійснюватись на основі оптимізування обсягів виробничих запасів.

Література:

1. Калабухова С.В. Аналітичне забезпечення управління виробничими запасами суб'єктів господарювання / С.В. Калабухова // Економіка та підприємництво: зб. наук. праць молодих учених та аспірантів, 2009. — Вип. 23. — С. 301—311.
2. Подоляк Ю. І. Класична модель економічного розрахунку замовлення (Economic ordering quantity — EOQ model) / Ю. І. Подоляк // Науковий вісник українського державного лісотехнічного університету. — 2005. — Вип. 15.2. — С. 202—205.
3. Сподарик В. М. Застосування модельного підходу в управлінні виробництвом (на прикладі виноробних підприємств АР Крим) / В.М. Сподарик // Економічний часопис XXI. — 2010. — № 5/6. — С.38—42.
4. Шрайбфедер Дж. Эффективное управление запасами [пер. с англ.] / Джон Шрайбфедер. — [2-е изд.] — М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. — 304 с.
5. Іваненко О.В. Моделі та методи управління запасами на підприємстві в умовах невизначеності / О.В. Іваненко, А.О. Фоменко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу "Економіка та управління підприємствами", 2011. — № 4 (16). — С. 108—111.

6. Кислий В.М. Логістика: Теорія та практика [навч. посібник] / В.М. Кислий, О.А. Біловодська, О.М. Олефіренко, О.М. Соляник — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 360 с.

7. Ланкова Ю.В. Застосування логістики як фактору підвищення конкурентоспроможності промислового підприємства / Ю.В. Ланкова // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: збірник наукових праць, 2011 — Т. 3 — С. 325—328.

8. Васюк І.В. Зарубіжний досвід впровадження маркетингових логістичних концепцій на підприємстві / І.В. Васюк // Збірник наукових праць ПВНЗ "Буковинський університет". — 2011. — Серія "Економічні науки". — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2011_7/13ZDV.pdf

9. Лукинський В.В. Актуальные проблемы формирования теории управления запасами: [монография] / В.В. Лукинський. — СПб.: СПбГИЭУ, 2008. — 213 с.

10. Крикавський Є.В. Логістичне управління: [підручник] / Є.В. Крикавський — Львів: Національний університет "Львівська політехніка", 2005. — 684 с.

11. Крикавський Є.В. Застосування філософії кайзен у логістичному ланцюзі — як важливий чинник підвищення доданої вартості замінних частин / Є.В. Крикавський, Н.В. Фігун // Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Економічні науки, 2010. — Серія "Економіка та менеджмент". — Випуск 7 (26). — Частина 2. — Луцьк. — С. 111—121.

12. Кондратюк Д.М. Суть концепції логістики та перспективи їх застосування у сільськогосподарській діяльності / Д.М. Кондратюк // Вісник Житомирського національного агроєкологічного університету. — 2011. № 1 (28). — Т. 2 — С. 179—186.

13. Чорна О.Є. Система управління запасами "Kanban" на підприємствах машинобудівної галузі / О.Є. Чорна // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. — 2010 — № 1 (9) — С. 28—37.

14. Василевський М. Інформація та кадри в логістичних системах: [монографія] / М. Василевський, Р. Патора Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2001. — 272 с.

15. Яблочников Е.И. Компьютерные технологии в жизненном цикле изделия [учебное пособие] / Е.И. Яблочников, Ю.Н. Фомина, А.А. Саломатина. — СПб: СПбГУ ИТМО, 2010. — 188 с.

16. Куницька О.М. Управління запасами з використанням сучасних підходів логістики та маркетингу / О.М. Куницька, Є.В. Мерзиевська // Вісник НУ "Львівська політехніка". — Львів: Національний університет "Львівська політехніка", 2009. — "Логістика", № 649. — С. 193—198.

17. Quant Research Методи класифікації в АВС-аналізі / Quant Research [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://quantresearch.ru/2012/metody-klassifikatsii-v-avs-analize-2/>

18. Michalski G. Zarzadzanie zapasami w malym przedsiebiorstwie [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://michalskig.ue.wroc.pl/\[27INVENTORY\].pdf](http://michalskig.ue.wroc.pl/[27INVENTORY].pdf)

19. Ruey-Chyi W. Design an Intelligent CIM System Based on Data Mining Technology for New Manufacturing Processes / W. Ruey-Chyi, C. Ruy-Shun, C.R. Fan. // International Journal of Materials and Product Technology. — 2004. — 2. — № 6. — S. 487—504.

20. Koch John Computer-Integrated Manufacturing / John Koch [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.referenceforbusiness.com/management/Bun-Comp/Computer-Integrated-Manufacturing.html#b>

21. Мельник О.Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [монографія] / О.Г. Мельник. — Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2010. — 344 с.

Стаття надійшла до редакції 13.06.2013 р.

КРЕДИТНИЙ МЕХАНІЗМ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ КОРПОРАЦІЙ

L. Seliverstova,
PhD, assistant professor of management services KNUITD

CREDIT MECHANISMS IN THE FINANCIAL MANAGEMENT OF CORPORATIONS

У статті запропоновано підхід до кредитної політики корпорації. Обґрунтовано систему цілей та завдань кредитної політики корпорацій.

This paper proposed an approach to monetary policy of the corporation. The system of goals and objectives of monetary policy corporations.

Ключові слова: корпорація, кредитна політика, дебіторська заборгованість, фінансова політика.
Key words: corporation, credit policy, accounts receivable, financial policy.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Несприятлива ситуація, яка склалася в економіці України, що проходить стадію впровадження ринкових методів регулювання та структурної перебудови народного господарства, відбилася на формуванні і функціонуванні фінансово-кредитної системи країни. Особливу роль у переході до економіки ринкового типу грає її основа — банківська система, покликана бути стабілізатором господарських процесів за рахунок здійснення міжрегіонального і міжгалузевого перерозподілу грошового капіталу. Комерційні банки так само, як виробничі корпорації, — необхідний елемент ринкової системи господарювання. Взаємодія корпорацій і банків ґрунтується на нормах українського законодавства. При цьому найважливішим чинником, визначаючим характер взаємин представників виробничого і фінансового капіталу, є договірний характер їх взаємин. Структура фінансово-кредитної системи, незважаючи на формування ринкової системи господарювання сучасної України, по суті склалася. У її складі законодавчі та виконавчі органи влади: спеціальні комісії і комітети Верховної Ради України, Національний банк України, Міністерства економіки і фінансів, Національна комісія з цінних паперів. Поряд з державними, склалася система комерційних фінансово-кредитних організацій та установ: біржі, банки, фінансові, інвестиційні та страхові компанії, кредитні спілки, споживчі товариства, різноманітні громадські організації та некомерційні партнерства. Їх багатофункціональність покликана забезпечити структурні зміни в напрямку від централізованої, державно-монополізованої кредитно-фінансової системи до мобільної, такої, що динамічно розвивається, яка об'єднує інтереси державного, промислового та фінансового капіталу, системи кредитних установ.

Розпочаті в 1985 р. політичні та соціально-економічні перетворення торкнулися і кредитно-грошової системи. Однак процес її реформування певною мірою проходив спонтанно в рамках організаційних заходів, що забезпечують загальну динаміку економічних змін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Основи та принципи управління кредитною політикою корпорацій представлені в працях зарубіжних науковців: Брунгільда С. Г. [1], Бахрушина Н. [2], Волнина В. А., Хазанової В. [5], Хитрое П. [6], Хромова М. Ю. [7].

Необхідність розв'язання теоретико-методологічних, організаційних, практичних проблем системи управління кредитною діяльністю вітчизняних корпорацій та її подальше реформування розглядалось в працях вітчизняних вчених: В. Андрущенко, М. Білик, О. Білоусової, І. Бланка, В. Суторміної [3], О. Терещенко [4].

НЕ ВИРІШЕНІ РАНІШЕ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Модернізація фінансово-кредитного механізму в умовах трансформації вітчизняної господарської системи обумовила необхідність забезпечення взаємної адекватності всіх взаємопов'язаних процесів. Сьогодні склалася така ситуація, коли фінансова система має надлишок капіталу, який не знаходить інноваційно-виробничого застосування і у великих масштабах вивозиться за кордон. Якщо до дефолту 1998 р. майже всі капітали спрямовувалися в спекулятивний ринок цінних паперів, то після кризи у зв'язку з різким падінням курсу національної валюти і заробітної плати склалися сприятливі умови для інвестування у вітчизняну промисловість. Сприятливий процес інвестиційного клімату виявився недовгим, і в даний час фінансова система знову ні фондовим ринком, ні банківською системою не сприяє акумулюванню внутрішніх заощаджень та їх трансформації в інвестиції. Великі ресурси підприємств і комерційних банків, не використовуючи в повній мірі в якості інвестицій, не стають основним капіталом. Значні кошти фінансів домогосподарств знаходяться на руках населення. Причини неефективності фінансово-кредитної системи у розвитку економіки багато в чому визначені ліберальною політикою, неадекватною процесу трансформації господарської системи. Якщо перший етап реформ дозволив сформуванню до середини 90-х рр., фінансово-кредитну систему країни, здатну функціонувати в ринковій економіці, то подальші кроки її реформування не сприяли вдосконаленню фінансово-кредитного механізму, що грає провідну роль у вирішенні проблем економічного зростання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Обґрунтування напрямів забезпечення адекватності фінансово-кредитного механізму в задачах активізації факторів економічного зростання вимагає аналізу проблем, що залишилися невирішеними.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У сучасних економічних умовах діяльність кожної корпорації є прикладом уваги широкого кола учасників ринкових відносин, зацікавлених в результатах її функціонування. Найчастіше більшість вітчизняних корпорацій стикаються з проблемою реструктуризації дебіторської заборгованості. Що, в свою чергу, негативно позначається на економічному потенціалі всієї країни. У середньому по промисловості дебіторська заборгованість займає більше 50% від суми оборотних коштів. Розробка кредитної політики є потужним інструментом

Рис. 1. Система цілей та завдань кредитної політики корпорації

у системі правил з побудовування відносин із замовниками, куди входить і процедура стягнення заборгованості. І тим самим значно знижує суму дебіторської заборгованості корпорації.

Кредитна політика корпорацій — це система заходів і правил, спрямованих на реалізацію контролю за проведенням і використанням кредитів, що надаються компанією або банком. Положення кредитної політики можуть бути відображені в об'ємній праці, що містить докладні інструкції, або займати лише одну сторінку. Багато що залежить від корпоративної культури корпорації.

Кредитна політика повинна включати в себе:

- продуману роботу з клієнтом: правила сегментування типів замовників і правила роботи з кожним сегментом;
- розподіл всередині корпорації робіт по взаємодії з боржниками;
- процедуру стягнення боргів внутрішніми силами;
- опис ситуацій, коли борг передається для стягнення колекторському агентству;
- опис ситуацій, коли на боржника подають до суду.

Ця система обов'язково повинна бути зафіксована документарно. Найбільш поширена структура кредитної політики має наступний вигляд:

1) відповідність стратегії.

Мета кредитної політики розробляється і встановлюється корпорацією самостійно. Сформульована мета повинна відповідати основним стратегічним цілям. Так, якщо стратегічна мета — завоювання ринкової ніші, то мета кредитної політики може полягати в побудові надійних взаємовідносин з клієнтами та зборі (вилучення) заборгованості, при цьому торгові відносини не повинні піддаватися небезпеці;

2) оптимальність (тип кредитної політики).

Залежно від жорсткості умов кредитування і виконання платежів виділяють 3 типи кредитної політики: агресивну, консервативну та помірну. При виборі опти-

мальної кредитної політики корпорація повинна постійно порівнювати потенційні вигоди від збільшення обсягу продажів з вартістю надання торгових кредитів, а також з ризиком можливої втрати платоспроможності;

3) індивідуальні умови (стандарти оцінки покупців).

Покупці продукції або послуг корпорації мають різні можливості щодо обсягів закупівель та своєчасності оплати. Необхідно розробити алгоритм оцінки покупців і визначити індивідуальні умови комерційного кредитування для кожного з них. Цей алгоритм, у свою чергу, включає такі етапи: відбір показників, на підставі яких буде проводитися оцінка кредитоспроможності контрагента; визначення принципів присвоєння кредитних рейтингів клієнтам корпорації; розробку кредитних умов для кожного кредитного рейтингу. До них належать, зокрема, ціна реалізації, термін надання кредиту, максимальний розмір комерційного кредиту, система знижок і штрафів;

4) розмежування повноважень.

Підрозділи, задіяні в управлінні дебіторською заборгованістю. Слід розмежувати повноваження і відповідальність між різними підрозділами, залученими в процес управління дебіторською заборгованістю (фінансова служба, відділ продажів, юридична служба);

5) кадри (дії персоналу корпорації).

У даному розділі прописуються дії співробітників, зайнятих в управлінні дебіторською заборгованістю;

6) оформлення.

Форми документів, що використовуються в процесі управління дебіторською заборгованістю. При розробці кредитної політики корпорації, необхідно особливу увагу приділити основним кількісним елементам кредитної політики, які встановлюються в розділі 3 "Стандарти оцінки покупців". У даному розділі виділяють: тривалість часового проміжку, протягом якого покупець зобов'язаний здійснити оплату; величину знижки, що надається покупцям за оплату до строку; тривалість часового проміжку, протягом якого покупець має право скористатися знижкою.

Варіювання значеннями перерахованих вище елементів і є зміною кредитної політики корпорації, а, отже, механізмом управління дебіторською заборгованістю.

Одним з поширених видів оцінки покупців є сегментування. Він полягає в тому, що для того щоб розібратися, як поступати по відношенню до різних типів замовників, інформацію про них потрібно впорядкувати. Проводити сегментацію необхідно на основі тих даних, які вже відомі про Клієнтів. Необхідно, щоб дана система відображала специфіку бізнесу корпорації і була по можливості проста і зрозуміла.

Розмір кредиту не повинен сам по собі бути критерієм для прийняття рішення про посилення чи пом'якшення підходу в системі повернення боргів, причиною для передачі боргу для стягнення колекторському агентству.

Звичайно, потрібно враховувати загальну суму боргу, кількість і суму окремих рахунків (боргів), а також графік їх погашення. Але головним критерієм для оцінки перспективності стягнення боргу має бути час — термін заборгованості. Затверджена система розподілу замовників по групах не повинна бути стабільною. Залежно від поточної ситуації їх потрібно диференціювати і переводити з групи в групу. Якщо новий замовник підтвердив свою обов'язковість, наростив обсяг поставок, його слід перевести з середньої за ступенем ризику групи в більш привілейовану. У той же час стабільний покупець з позитивною платіжною історією може раптово зіткнутися з проблемами на ринку і стати більш ризиковим.

Як найважливіший елемент оборотних активів корпорації дебіторська заборгованість чинить серйозний вплив на фінансові показники корпорації: оборотність і рентабельність, ліквідність і платоспроможність, фінансову та ринкову стійкість, тривалість операційного та фінансового циклу. Через це визначення характеру кредитної політики, ступінь її агресивності — багатофакторна проблема, яка не має однозначного розв'язання.

Дилема, з якою стикається менеджмент корпорацій: з одного боку, бажання продавати продукцію за передплатою з метою скорочення фінансового циклу і швидкого повернення коштів за відвантажену готову продукцію, що, в свою чергу, може негативно впливати на багатьох потенційних клієнтів, а з іншого — прагнення розширити обсяги продажів за рахунок надання пільгових умов оплати, що може призвести до скорочення власних оборотних коштів і додатковим операційним витратам внаслідок необхідності залучення позикових коштів, — не настільки очевидна. У кінцевому рахунку всі дії менеджменту повинні бути орієнтовані на забезпечення фінансової стійкості корпорації, зростання її ринкової вартості, що створює об'єктивну необхідність формувати систему цілей і оцінювати ефективність кредитної політики саме з цієї точки зору.

Через це метою кредитної політики має бути забезпечення якості дебіторської заборгованості, її ринкової вартості, підвищення поточних доходів, прибутковості та ринкової вартості бізнесу корпорації. Досягнення цієї мети може бути реалізовано через підвищення конкурентоспроможності та ділової репутації бізнесу, його капіталізації та інвестиційної привабливості (рис. 1).

Розглядаючи дебіторську заборгованість як комерційний кредит покупцю, слід чітко розуміти, що, незважаючи на значні відмінності і специфіку діяльності корпорацій реального сектора економіки порівняно з банками, загальна логіка кредитного процесу, принципи надання кредиту повинні зберігатися. Більше того, той позитивний досвід, який накопичено в банківському секторі з менеджменту кредитних ризиків, потрібно безумовно враховувати. Зокрема, ідеологія клієнтоорієнтованого підходу, який отримав досить активний розвиток у банках, має знайти своє відображення і в практиці роботи корпорацій: необхідно знати свого клієнта, розуміти специфіку його бізнесу, вводити індивідуальні умови надання відстрочки платежу, встановлення кредитних лімітів, введення штрафних санкцій.

Крім того, кредитна політика і менеджмент дебіторської заборгованості повинні перейти в системний процес у будь-якій корпорації з персоніфікацією відповідальності за якість портфеля дебіторської заборгованості та ефективність діючої політики продажів. При цьому дії менеджменту слід диференціювати залежно від стадії життєвого циклу дебіторської заборгованості (рис. 2): освіта (надання кредиту), моніторинг (термін надання відстрочки платежу та закінчення) і робота з проблемними кредитами (корпорація зіткнулася з неповерненням заборгованості після закінчення терміну дії договору). Цілком очевидно, що основні дії менеджменту щодо нівелювання кредитного ризику повинні бути виконані саме на першій стадії.

ВИСНОВКИ

Отже, кредитна політика корпорації — це система заходів і правил, спрямованих на реалізацію контролю за проведенням і використанням кредитів, що надають-

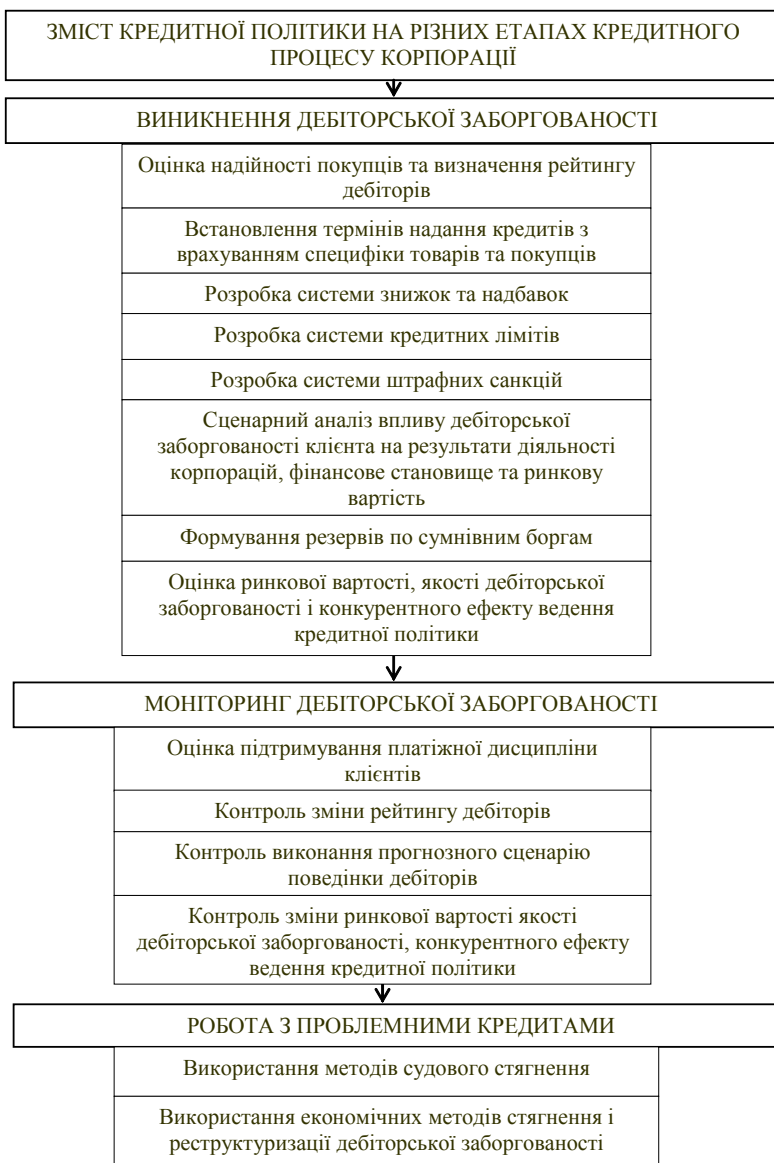

Рис. 2. Зміст кредитної політики корпорації

ся компанією або банком. Кредитна політика корпорації в числі іншого може включати в себе систему правил з вибудовування відносин із замовниками, куди входить і процедура стягнення заборгованості. Для кожної корпорації правильно вибудована кредитна політика здатна не тільки скоротити суму її дебіторської заборгованості, але і поліпшити економічне положення країни в цілому.

Література:

1. Брунгильд С. Г. Управление дебиторской задолженностью. — М.: АСТ Астрель, 2007. — С. 61—72.
2. Бахрушина Н. Создание системы управления дебиторской задолженностью // Финансовый директор. — 2005. № 5.
3. Суторміна В. М. Фінанси зарубіжних корпорацій: підручник. — К.: КНЕУ, 2004. — 566 с.
4. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання. — К.: КНЕУ, 2003. — 554 с.
5. Хазанова В. Методы оценки и снижения кредитных рисков предприятий // Финансовый директор. — 2002. — № 5.
6. Хитрое П. Управление дебиторской задолженностью // Финансовый директор. — 2005. — № 12.
7. Хромов М. Ю. Дебиторка. Возврат, управление, факторинг. — СПб.: Питер, 2008. — С. 23—70.

Стаття надійшла до редакції 10.07.2013 р.

О. М. Дроб,
к. е. н., заст. директора ТОВ ТД "Колос"

БАЗОВІ ЕЛЕМЕНТИ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

О. Drob,
Kolos, LLC, vice-director, PhD, Dnepropetrovsk, Ukraine

BASIC ELEMENTS OF THE CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF THE MODERN OF STRATEGIC MANAGEMENT'S PARADIGM

У статті запропоновано підхід до поєднання методологій різних шкіл стратегій в межах єдиної методології здійснення стратегічного управління, яка може бути визнана основою сучасної парадигми стратегічного управління.

The paper proposes an approach of combining the different strategy schools within a unified methodology of strategic management, what can be identified as a ground of the modern strategic management's paradigm.

Ключові слова: парадигма стратегічного управління, методологія стратегічного управління, стратегічне рішення, принципи успішності стратегічного управління, сітєва організаційна структура, стратегічна ціль.
Key words: strategic management paradigm, the methodology of strategic management, strategic decision, success principles of strategic management, net organizational structure, strategic goal.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

"Хронічна криза універсалізації" є найбільш чіткою характеристикою еволюції стратегічного управління. На відміну від хрестоматійної концепції Т. Куна [1], яка передбачає розвиток науки через зміну парадигм, еволюція стратегічного управління проходить як перманентна криза пошуку своєї парадигми, а методологія стратегічного управління, розвиваючись у тісному зв'язку із динамічними змінами у середовищі функціонування сучасних організацій, постійно переглядається. Останніми роками, коли вплив факторів динамічності збільшився у геометричній прогресії, все більше вчених сходяться на думці, що хаотичний розвиток є властивістю стратегічного управління, а пошук єдиної парадигми — недоцільний процес [2, с. 310; 3; 4, с. 1]. Більш важливим, на їх думку, є вирішення конкретних стратегічних задач певного об'єкту управління [2, с. 310; 4, с. 1]. Натомість численні публікації, що постійно анонсують нові методології здійснення стратегічного управління, свідчать про невгамовність науковців винайти усталену універсальну парадигму стратегічного управління. Дана робота презентує авторське бачення можливості універсалізації методології здійснення стратегічного управління у сучасних умовах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасній літературі розрізняється щонайменш 14 різних шкіл стратегій, до складу яких відносяться виділені Г. Мінцбергом десять класичних шкіл стратегій (дизайну, планування, позиціонування, підприємництва, навчання, пізнання, влади, культури, зовнішнього середовища, конфігурації [2]), а також три школи, що набувають останніми часами все більшої популярності. До цих шкіл слід віднести виділену Вольбердою Х., Ельфрінгом Т., Фоссом Н. "школу границь" (яка не має певних авторів, але впливає, за об'єктивною думкою авторів [5], із сукупності робіт, присвячених отриманню конкурентних переваг завдяки певним чином побудованої взаємодії різних організацій і осіб, що їх представляють), теорію динамічних здатностей (авторами якої прийнято вважати Тіс Д., Пізано Г. і Шуен А. [6]), концепцію організації, що орієнтована на стратегію (запропонована Нортон Д. і Капланом Р. [7]), і виділену Т. О'Шеннесі концепцію стратегічного мислення [8]. У той же час жодна з наведених шкіл не може бути визнана такою, що може бути основною, такою, що визначає сучасну парадигму стратегічного управління. Самі вчені, які позиціонують наведені школи, визнають їх обме-

женість і необхідність персоніфікованого пристосування методології наведених шкіл до конкретних проблем функціонування конкретних об'єктів управління.

НЕВИРІШЕНІ ЧАСТИНИ ПРОБЛЕМИ

Відсутність єдиної визнаної сучасної парадигми стратегічного управління є невирішеною проблемою, яка розглядається в межах даної роботи.

МЕТА СТАТТІ

Мета дослідження — обґрунтувати авторську гіпотезу щодо можливості поєднання широкого спектру напрацювань вчених, що представляють різні школи стратегій, в межах єдиної методології здійснення стратегічного управління, яка може бути визнана основою сучасної парадигми стратегічного управління.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Виходячи із загальних умов вирішення задач стратегічного управління сучасних організацій і сучасного стану науки стратегічного управління, можна стверджувати, що сучасна методологія стратегічного управління має визначатися одночасним використанням накопичених теоретичних знань і практичного досвіду стратегічного управління, надавати можливість будь-яким організаціям постійно підтримувати унікальні, притаманні тільки їм, конкурентні переваги, що сприятимуть отриманню позитивних результатів діяльності цих організацій у поточній і довгостроковій перспективі. Представники різних шкіл стратегій по-різному бачать можливість досягнення зазначеної мети, кожна окрема школа стратегій по-різному бачить і вимоги успішності методології стратегічного управління. На підставі узагальнення думок різних шкіл стратегій, а також виходячи із загальних умов функціонування сучасних організацій, встановлено, що сучасна успішна методологія стратегічного управління має задовольняти низку вимог, характеристика яких представлена у таблиці 1, а також відповідати визначеним на підставі зазначених вимог шістьом принципам, які наведені у таблиці 2.

Узагальнення вимог (табл. 1) і принципів (табл. 2) свідчить, що сучасна парадигма стратегічного управління передбачає перманентне здійснення прийняття і імплементації стратегічних рішень, а також аналіз успішності цих рішень і відповідності змінним факторам функціонування організацій. За таких умов ключовим фактором успіху відповідних процесів є гнучкість усіх компонентів стратегічного управління — здатність оперативно, якісно і кількісно змінюватися, перебудовуватися, реконфігуруватися під конкретні проблеми стратегічного управління, одночасно зберігаючи досить "стійкої форми зв'язку" для забезпечення єдиної цілеспрямованості функціонування організацій.

У сучасних турбулентних умовах функціонування організацій здібності оперативно змінювати свої стратегічні пріоритети, переорієнтувати свою діяльність, оперативно реорганізувати свої і залучені ресурси під нові умови діяльності, під нові можливості або виникаючі проблеми, оперативно розробляти унікальні рішення щодо ліквідації цих проблем і найшвидшого використання можливостей, що виникають, є визначними у плані збереження стратегічної стійкості організацій як цільового напрямку її стратегічної діяльності. Методики стратегічного управління, що пропонуються сучасними школами стратегій, як правило, вирішують цю задачу завдяки модульному побудуванню стратегічної діяльності. Можна спостерігати певну гегемонію "модульності" у сучасних методологіях стратегічного управління.

За загальною схемою таких методологій в межах організації слід формувати певні "модулі", які матимуть власну систему цілей (включаючи стратегічні), здійснюватимуть власні управлінські процеси досягнення цих

цілей (включаючи процес стратегічного управління) за допомогою власного інструментарію. Більшість успішних у сучасності систем стратегічного управління спирається саме на таке побудування процесів прийняття і імплементації стратегічних рішень. Наприклад, у системах загального управління якістю (TQM) такими "модулями" виступають окремі бізнес-процеси, в межах концепції організації, орієнтованої на стратегію [7], — окремі працівники, групи, підрозділи. У відповідності до цих "модулів" у межах системи стратегічного управління формується власне коло стратегічних задач (для TQM це, наприклад, параметри бізнес-процесів), інструментарій виконання яких формується відповідно до поставлених задач і конкретних властивостей певного "модулю" організації (для TQM це, наприклад, перелік і параметри функцій і підпроцесів, які повинні виконувати певні працівники організації). Така схема надає можливості пристосування конкретного інструментарію (його конфігурування) до конкретних задач у вирішенні питань розвитку окремих особливостей об'єкту стратегічного управління і відповідно виконання принципів універсальності й унікальності стратегічного управління. Цілеспрямованість у цьому випадку забезпечується системою подальшої координації стратегічної діяльності окремих "модулів" організації.

При модульному побудуванні стратегічного управління координація процесів прийняття й імплементації стратегічних рішень полягає у тому, щоб, образно кажучи, зібрати окремі "модулі" в єдину дієздатну "машину" по досягненню встановлених організаційних цілей. Як правило, процес поєднання бачиться сучасними системами стратегічного управління як автоматичний сформований під час формування "модулів" і встановлення перед ними певних цілей і задач. На практиці же ці системи реалізуються за принципами стратегічної школи навчання, яка передбачає перманентне внесення змін і у стратегії, і у систему стратегічних цілей залежно від ходу стратегічної діяльності. Тому координаційна діяльність із поєднання окремих "модулів" організації, їх діяльності, перманентно змінних цілей і навіть інструментів є однією задач сучасної науки стратегічного управління.

Узагальнюючими компонентами стратегічного управління є інструментарій (методика) здійснення стратегічної діяльності, яка полягає в аналізі, прийнятті й імплементації стратегічних рішень, кількість і якість ресурсів та структура їх використання під час здійснення процесів, що перелічені, а також цілі організації. Кожен з цих елементів, як і сам сучасний процес стратегічного управління повинен мати стійкий стрижень, який би формував певний базис стратегічного управління і забезпечував його цілеспрямованість і одночасно змінні складові, завдяки яким, у випадку потреби, відбувалася би якісна і кількісна трансформація процесу стратегічного управління. Слід зазначити, що, незважаючи на наддинамічність умов функціонування організацій, оперативна глобальна перебудова системи стратегічного управління буде призводити до настільки ж глобальних проблем, тому, як і пропонується більшістю сучасних методик стратегічного управління, формування і базових процесів, і інструментарію їх здійснення, і структури ресурсів, і вертикалі цілей раціонально здійснювати за модульною моделлю. Це надає можливість уникати глобальної перебудови і реконфігурувати стратегічне управління завдяки зміні зв'язків між складовими його базових елементів.

Виконання сукупності зазначених у таблицях 1 і 2 вимог і принципів представляється можливим, якщо сучасна методологія стратегічного управління буде спиратися на діалектичне поєднання трьох елементів (рис. 1).

— стратегічне мислення — як одночасно унікальний і універсальний інструментарій аналізу, прийняття й імплементації стратегічних рішень;

Таблиця 1. Вимоги до сучасної успішної методології стратегічного управління

Вимога до функціональних можливостей і її характеристика	Цільова спрямованість	Школи стратегій, що презентують вимогу
Підтримання динамічних здібностей організації – здатність ідентифікувати поточні і майбутні зміни зовнішнього середовища, виробляти і впроваджувати як відповідь на них зміни у внутрішньому середовищі, здатність осіб, що зацікавлені у позитивних результатах роботи організації, самоорганізовуватися для вирішення локальних задач стратегічного управління	Забезпечення постійної відповідності організації умовам зовнішнього середовища, підтримання у поточному і довгостроковому періоді конкурентних переваг, забезпечення оперативності реакції на зміни у зовнішньому середовищі	Теорія динамічних здібностей, школа зовнішнього середовища (в частині відповідності діяльності організації зовнішньому середовищу), концепція стратегічного мислення, школа границь
Можливість гнучкого переходу між використанням інструментарію різних шкіл стратегій, можливість одночасного використання інструментарію різних шкіл для вирішення стратегічних задач в межах однієї організації, можливість формування єдиного інструментарію як модульної структури, що складається із інструментарію вирішення стратегічних задач різних шкіл	Забезпечення відповідності інструментарію, що використовується, конкретним задачам конкретної організації і конкретним умовам її функціонування	Теорія динамічних здібностей, школа конфігурації, концепція стратегічного мислення
Можливість гнучкого перерозподілу ресурсів для вирішення задач стратегічного управління, можливість модульного (групового) перерозподілу ресурсів	Забезпечення відповідності обсягу і якості ресурсів конкретним задачам стратегічного управління	Теорія динамічних здібностей, концепція стратегічного мислення, школа границь
Залучення у процес стратегічного управління усіх осіб, що зацікавлені у позитивних результатах роботи організації	Забезпечення максимальної відповідності діяльності організації прийнятим стратегічним рішенням, створення широких можливостей щодо ініціювання стратегічних рішень на різних рівнях ієрархії управління організації	Школа навчання, концепція стратегічно-орієнтованого управління
Можливість гнучкого переходу між різними ієрархіями управління і організаційними структурами при вирішенні різних стратегічних задач, можливість одночасного використання різних ієрархій управління при вирішенні різних стратегічних задач	Забезпечення відповідності організаційної структури прийнятим стратегічним рішенням	Школа конфігурації, школа дизайну, теорія динамічних здібностей, школа влади, школа границь
Використання широкого спектру аналітичного апарату при вирішенні задач стратегічного управління	Забезпечення достатнього рівня обґрунтованості стратегічних рішень	Школа планування, школа позиціонування, школа дизайну
Використання підприємницького підходу до вирішення стратегічних задач, постійний пошук нових можливостей розвитку організації, використання індивідуальних здібностей мислення осіб, що зацікавлені у позитивних результатах роботи організації	Забезпечення генерації і імплементації нових знань під час вирішення стратегічних задач, створення нових унікальних конкурентних переваг	Школа навчання, школа підприємництва, теорія динамічних здібностей, школа пізнання, концепція стратегічно-орієнтованого управління, концепція стратегічного мислення
Цілеспрямованість діяльності організації, підпорядкованість загальноорганізаційним цілям та цінностям організації	Забезпечити концентрацію зусиль осіб, що зацікавлені у позитивних результатах роботи організації, на досягнення встановлених цілей із використанням інструментів, що відповідають організаційним цінностям	Школа культури, концепція стратегічно-орієнтованого управління, концепція стратегічного мислення

— сіткова модель ресурсного забезпечення — як модульна структура, яка, підтримуючи жорсткі організаційні зв'язки, здатна оперативно трансформуватися (змінюючи структуру цих зв'язків, приєднуючи інші організаційні структури або здійснюючи їх від'єднання) і змінювати ступінь свого впливу на зовнішнє середовище;

— динамічна ієрархія цілей — як сукупності стабільних вищих цілей організації і змінних (похідних від вищих) цілей поточної і стратегічної діяльності організації.

У представленому контексті стратегічне мислення є уособленням знань осіб, що беруть участь у стратегічній діяльності щодо можливості застосування певних методик прийняття й імплементації стратегічних рішень, здатностей на ґрунті таких знань шляхом комбінування відомих інструментів формувати адаптовані до конкретних умов функціонування організації інструменти (методики, методи, шаблони стратегічних рішень тощо) стратегічного управління, генерувати нові інструменти

стратегічного управління, приймати і управляти імплементацією стратегічних рішень, що приймаються. Тобто у даному випадку стратегічне мислення — це саме той інструмент, який здатен узагальнити накопичений потенціал науки стратегічного управління, накопичені знання усіх існуючих шкіл стратегій і пристосувати їх до вирішення конкретних стратегічних задач конкретної організації. При цьому практичне використання стратегічного мислення (у будь-якому випадку стратегічне рішення — це рішення певної особи чи групи осіб на підставі його (їх) розуміння) у більшості випадків полягає у створенні нових інструментів на основі комбінування існуючими.

Стратегічне мислення є складним інструментом, який може налаштовуватися і конфігуруватися під конкретні задачі стратегічного управління. Для здійснення цих процесів може використовуватися структурно-логічна модель конфігурування стратегічного мислення у процесі прийняття стратегічних рішень, яка представлена на рис. 2. Згідно цієї моделі конфігурування стра-

Таблиця 2. Загальна характеристика принципів успішності сучасної методології стратегічного управління

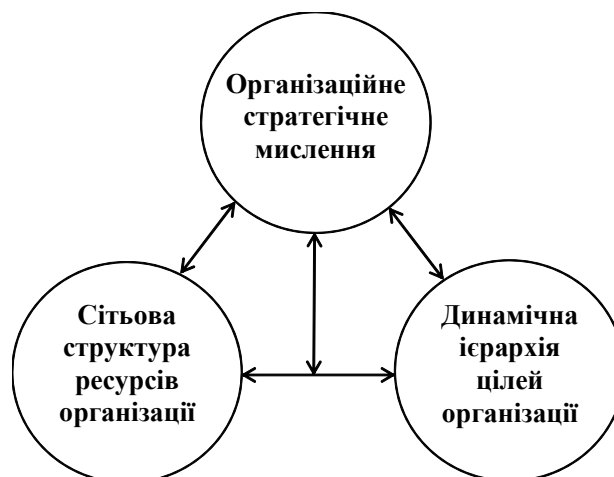
Принцип	Загальна характеристика
Поєднання універсальності і унікальності	Визначає можливість успішного використання єдиної універсальної методології стратегічного управління для надання будь-якій організації унікальних конкурентних переваг і динамічних здібностей, які забезпечують стратегічну стійкість організації
Цілеспрямованість діяльності	Визначає, що будь-яка діяльність організації переслідує у фіналі необхідність досягнення певної стратегічної цілі і має наближати організацію до її глобальної цілі, до виконання її глобального призначення. Усі цілі будь-якої складової організації мають бути похідними від глобального призначення організації
Поєднання наступності, композитності і варіативності	Визначає можливість послідовного (наступність) і паралельного (композитність) поєднання результатів окремих складових стратегічної діяльності організації, а також наявність множини варіантів змін таких поєднань складових стратегічної діяльності для забезпечення вирішення конкретних унікальних стратегічних задач
Забезпечення саморегулювання стратегічної діяльності, поєднання безперервності і періодичності стратегічної діяльності	Система стратегічного управління має забезпечити безперервне самоспонування учасників стратегічної діяльності до перманентного пошуку і впровадження найефективніших засобів досягнення стратегічних цілей цієї організації, а також вільного об'єднання учасників у групи для вирішення складних проблем стратегічної діяльності. Така умова може забезпечуватися, якщо ефективність хаотичного безперервного процесу діагностування організації, генерування, прийняття і імплементації стратегічних рішень оцінюється за результатами здійснення планово-періодичного процесу стратегічного управління, який здійснюється за регламентованою процедурою у конкретно визначений час
Поєднання оперативності і довгостроковості із одночасним виконанням вимог проактивності і своєчасності	Визначає, що: усі стратегічні рішення мають враховувати довгострокові наслідки їх імплементації, поза залежністю протягом якого періоду вони будуть виконуватися; будь-які оперативні рішення, що приймаються, мають підтримувати імплементацію стратегічних рішень; організація має оперативно реагувати на будь-які зміни в умовах її функціонування, які не враховувалися при прийнятті попередніх стратегічних рішень, і або корегувати ці рішення, або приймати нові; усі прийняті орієнтовані на довгострокову перспективу управлінські рішення мають оперативно (у найкоротший термін) починати виконуватися; успішні стратегічні рішення мають бути, з одного боку, випереджаючими дії зовнішнього середовища (проактивними), з іншого боку – прийматися і виконуватися у встановлені терміни (своєчасними)
Забезпечення раціональності стратегічних рішень	Визначає необхідність мінімізації впливу емоційних факторів і інформаційної обмеженості на прийняття і імплементацію стратегічних рішень

тегічного мислення здійснюється завдяки збалансуванню знань щодо цілей і задач стратегічного управління, щодо інструментів досягнення цих цілей і вирішення задач, а також щодо об'єкту, по відношенню до якого вирішуються конкретні задачі стратегічного управління. Ці знання формують раціональну складову стратегічного мислення (під знаннями тут розуміється здатність певної особи за потреби вільно актуалізувати певну інформацію). Однак наявність знань є необхідною, але недостатньою умовою підтримання ефективності стратегічного мислення як інструменту стратегічного управління. Великим ступенем працездатність стратегічного мислення, його активність визначається емоційними факторами мислення. Саме через емоційні фактори, серед яких виділяються емоційний стан, мотивація, стереотипні настанови мислення, типологія характеру особи, має здійснюватися управління активністю стратегічного мислення. Саме через управління емоційними факторами (це відбувається завдяки впливу на мотивацію і емоційний стан із урахуванням стереотипних настанов і особливостей характеру) забезпечується мак-

симальна раціональність стратегічного мислення при прийнятті стратегічних рішень.

Слід розуміти композитність стратегічного мислення, здатність груп осіб у процесі міжособистої комунікації формувати групове стратегічне мислення, яке у більшості випадків є більш кваліфікованим і більш раціональним за індивідуальне мислення. У цьому випадку необхідність формування групового стратегічного мислення визначається недостатністю знань раціональної складової стратегічного мислення окремих осіб, а здатність поєднуватися для вирішення складних задач визначається емоційною міжособистою сумісністю групи.

На різних рівнях ієрархії управління організацією потрібні різні обсяги і особливості знань. Це обумовлюється особливістю задач, які вирішуються на цих рівнях у процесі стратегічної діяльності. Крім того, як правило, неможливим є створення єдиної групи, сукупність знань якої охоплювала б усі особливості діяльності організації (для ефективної роботи чисельність груп повинна не перевищувати 9 осіб [9]). Тому важли-

Рис. 1. Концептуальна схема сучасної парадигми стратегічного управління

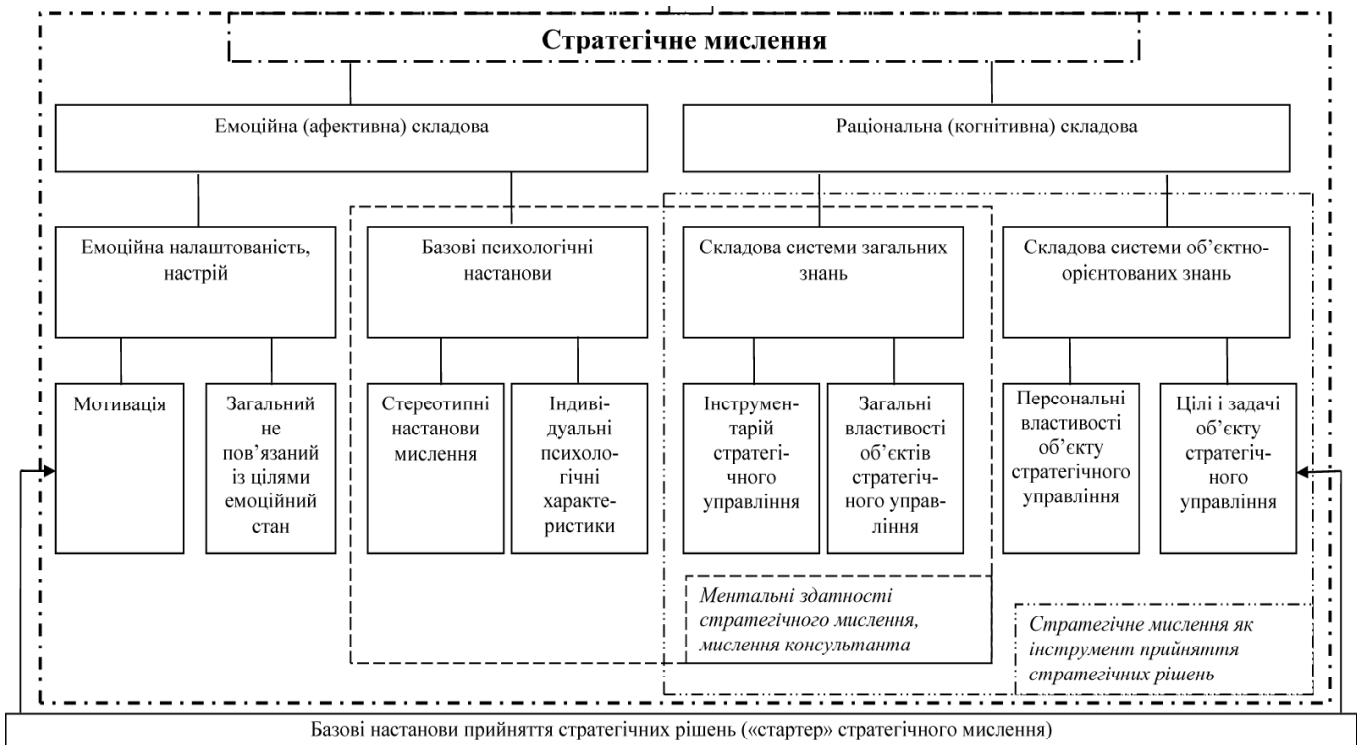

Рис. 2. Структурно-логічна модель конфігурування стратегічного мислення

вим є підтримання наступності стратегічного мислення між рівнями ієрархії. Цільові настанови і завдання стратегічних рішень більш високого рівня мають підтримуватися здатністю стратегічного мислення груп осіб, які виконують ці рішення, їх сприймати і виконувати, одночасно задаючи настанови і завдання щодо виконання таких рішень для осіб, які складають менший рівень ієрархії. Тобто має забезпечуватися певне каскадування стратегічного мислення за рівнями ієрархії у відповідності із цілями і задачами, які слід досягати і виконувати. Саме завдяки каскадуванню цілей по ієрархії управління і має забезпечуватися каскадування стратегічного мислення, що сприятиме створенню організаційного стратегічного мислення як системного інструменту прийняття і імплементації стратегічних рішень у межах організації.

Системне проникнення сітей як соціального явища в усі сфери життя зробило можливим визначення цієї організаційної структури як універсальної моделі існування будь-якої організації і обумовило використання цієї моделі як універсальної моделі об'єкту стратегічного управління в межах сучасних концепцій стратегічного управління. Сітьове сприйняття організації дозволяє визначати її як певну сукупність ресурсів, які поєднані між собою певним чином (сітьовими зв'язками) і можуть бути достатньо легко відокремлені, реструктуровані або приєднані із зовнішнього середовища. З позиції сітьового підходу здійснення зазначених дій пов'язано виключно із зміною інтенсивності, формату і обсягу сітьових відносин (які визначають фактично "зв'язки" між елементами сітей) з носіями тих чи інших ресурсів, по відношенню до яких приймаються певні стратегічні рішення. Тобто з позиції запропонованої універсалізації сучасної парадигми стратегічного управління (рис. 1) ресурсне забезпечення імплементації стратегії і сама імплементація стратегії полягає в управлінні сітьовими відносинами між власниками різних ресурсів, яке б врешті-решт призвело б до виконання прийнятої стратегії.

У межах сучасної парадигми стратегічного управління сіті слід розглядати як особливу керовану форму концентрації і конфігурації ресурсів, орієнтовану на найефективніше досягнення стратегічних цілей певної організації. При цьому сіті слід сприймати як модульні

структури, які концентрують ресурси різних власників для досягнення певних стратегічних цілей конкретної організації і можуть вільно змінювати свою внутрішню конфігурацію, відокремлюватися або поєднуватися із іншими структурами-носіями ресурсів.

Стратегія з позиції сітьового підходу може розглядатися як певна настанова щодо визначення формату модулів (блоків, вузлів) ресурсів, які слід поєднати, переліку і обсягу цих модулів, конфігурації зв'язків між ними, форми і щільності таких зв'язків, а також цільової орієнтації такого сітьового поєднання ресурсів.

Сітьова концепція вивільняє стратегічне мислення від ресурсної обмеженості окремої організації, вимагає ширше сприймати ресурсну базу для досягнення певної стратегічної цілі. Ресурсний потенціал організації у сучасному світі визначається не тільки і не стільки власними ресурсами і ресурсами, переданими в оперативне управління (залученні ресурси), а ресурсами, які належать або знаходяться в оперативному управлінні контрагентів, які мають або можуть мати спільні інтереси із організацією у досягненні нею певних проміжних результатів реалізації її стратегії. Тобто ресурсні можливості організації визначаються сукупністю ресурсів усіх можливих сітей, в яких організація може перебувати або перебуває. При цьому процес імплементації стратегії переходить у процедури управління сітьовими взаємодіями організації із своїми контрагентами, а також всередині організації.

Крім розширення сприйняття ресурсного потенціалу, який може збільшуватися завдяки залученню у зовнішньому середовищі ресурсів сітей за участю організації, сітьова концепція розширяє також інструментальний апарат управління внутрішнім середовищем. Побудування системи взаємодії елементів внутрішнього середовища (працівників, власників, структурних підрозділів) за сітьовими принципами робить організацію більш гнучкою, надає більше динамічних здібностей організації у реакції на зовнішні зміни.

Сітьове сприйняття внутрішнього середовища дозволяє також правильно визначати структуру інтересів учасників стратегічної діяльності організації у процесі реалізації її стратегії. При наявності єдиної мети будь-яка сітьова взаємодія характеризується внутрішньо-сітьовим протиріччям з приводу поділу загальних ре-

Таблиця 3. Загальна характеристика принципів успішності сучасної методології стратегічного управління

Стратегічне рішення за структурою [11]	Характеристика як сітьових рішень
1. Дії по відношенню до меж і структури самої організації:	
створення нової структури в межах організації шляхом нового будівництва або придбання нового обладнання	передбачає введення організаційну сіть нового вузла із його ресурсними здатностями і поєднання його (технічно-логістично або комунікаційно) із іншими вузлами організації з метою включення цієї нової структури у загальний цикл діяльності організації і надання організації як вузлу інших сітьових утворень нових ресурсних здатностей
відокремлення частини організації і перевід її до зовнішнього середовища	перевід частини організації до зовнішнього середовища (продаж, оренда інше) з позиції сітьового підходу визначається або повним розривом сітьових зв'язків між організацією і її колишньою внутрішньою структурою, або із зменшенням (аж до повної передачі іншій організації) ступеню контролю над діяльністю цієї структури
повне, часткове або функціональне об'єднання із зовнішнім стейкхолдером	фактично є результатом формування нових сітьових зв'язків, які можуть бути пов'язані із переходом повного контролю над зовнішнім стейкхолдером або його частиною, із частковим функціональним підпорядкуванням (передача в оперативне управління), або із узагальненням правил співпраці в межах документально інституціоналізованих або неінституціоналізованих сітьових утворень
зміна внутрішньої системи управління організації, зміна структури управлінських зв'язків між частинами організації	переформування внутрішнього середовища організації шляхом змін системних сітьових зв'язків між її працівниками, власниками і структурними підрозділами.
технічне переозброєння комунікаційних і логістичних зв'язків між частинами організації	зміна технічного стану комунікацій, які пов'язують елементи внутрішньої сіті організації, зміна технічних характеристик сітьових зв'язків в організації
2. Дії по зміні у межах і структурі ринків споживання і постачання	створення нової основи сітьової взаємодії зі старими або новими споживачами (постачальниками) продукції чи послуг організації. Змінюючи ринок споживання (постачання), організація має забезпечити у процесі створення довгострокового сітьового зв'язку зі споживачами (постачальниками) поєднання із ними своїх цілей (виробництво і споживання товарів або послуг, що найкращим чином відповідають потребам споживачів), подолання сітьового протиріччя, яке виражається у поєднанні цінних інтересів організації із інтересами споживачів (постачальників) і забезпечення отримання ефекту кожним з учасником сіті (оптимальне співвідношення ціна-якість для споживача і максимальний прибуток для постачальника)
3. Дії по відношенню до внутрішньої системи управління	передбачає зміну сутності і (або) механізмів виконання управлінських функцій, які виконує одна складова внутрішнього середовища організації по відношенню до іншої
4. Дії щодо змін іміджу організації	цільовою спрямованістю дій по зміні іміджу організації є зміна у розумінні їх постачальників, споживачів і власних працівників приналежності цих організацій до певної групи організацій із певними характеристиками, іншими словами – приналежності організацій до певної сіті. У своєму підґрунті зміна іміджу – це, у першу чергу, демонстрація зовнішньому середовищу про перехід від одних правил сітьової поведінки організації до інших

зультатів сіті між її учасниками. Подолання сітьового протиріччя є однією з задач управління сіттю. Управління організацією за сітьовими принципами дозволяє серед іншого вирішувати задачу подолання протиріч представників внутрішнього середовища у процесі виконання ними задач стратегічного управління.

Провідним з точки зору визначення сітей як базового елементу сучасної парадигми стратегічного управління є аспект, що реалізація будь-якого стратегічного рішення може бути представлена у вигляді змін сітьових взаємодій або в середині організації, або організації із своїми контрагентами. Загальний опис стратегічних рішень як результатів сітьових рішень представлено в таблиці 3.

Однією з ключових категорій, яка характеризує сучасну парадигму стратегічного управління, є стратегічна мета. Саме стратегічна мета визначає спрямованість процесів трансформації сітьових зв'язків організації і є одним із факторів активації стратегічного мислення. Виходячи із сучасного стану розвитку методології стратегічного управління і відповідно до існуючих тенденцій її розвитку, у якості шаблону стратегічних цілей можна використовувати наступний [10]: у відповідності до культури організації і її системи цінностей досягти певний стан організації (або окремого підрозділу, або функції), який забезпечує збалансованість господарської діяльності організації (або окремого підрозділу, або в межах певної функції) і досягнення певних конкурентних переваг завдяки відповідності діяльності організації (або окремого підрозділу, або певної функції) ключовим факторам успіху в галузі.

Будь-яка організація має не одну, а кілька цілей (зокрема стратегічних), які у сукупності створюють певну ієрархію. Вершиною ієрархії є задоволення потреб власників організації і її місій, нижчу ланку представляють цілі оперативного управління організації. Стратегічні цілі займають проміжну позицію, фактично забезпечуючи в межах ієрархії перевід статичних вищих цілей організації у змінні оперативні цілі.

Загальна динамічність умов функціонування сучасних організацій вимагає розгляду системи цілей організації як такої, що здатна швидко змінюватися залежно від можливостей і загроз, які виникають у процесі діяльності організації. Оскільки зміни можуть стосуватися майже усіх ланок ієрархії цілей організації, то і як елемент сучасної парадигми стратегічного управління пропонується розглядати саме динамічну ієрархічну їх сукупність.

Слід визначити динамічну взаємозалежність усіх елементів сучасної парадигми стратегічного управління. Так, організаційне стратегічне мислення передбачає обов'язкову наявність об'єктно-орієнтованих знань щодо цілей організації і її властивостей, які у наведеному контексті здебільшого характеризуються структурою сітьових відносин (складом і зв'язками сіті) всередині і ззовні організації. Крім того, цілі є фактором активації стратегічного мислення, без наявності цілей стратегічне мислення носить хаотичний характер і не може приймати адекватні стратегічні рішення. З іншого боку, стратегічні рішення щодо цілей організації і щодо механізмів їх досягнення через зміну сітей організації є наслідком діяльності стратегічного мислення. Тобто

відбувається певний цикл — на підставі попередньої інформації щодо існуючих сітей всередині організації або сітей, у яких організація бере участь, і щодо ієрархії цілей організації стратегічне мислення приймає певні стратегічні рішення щодо змін у сітях і цілях, після чого стратегічне мислення має усвідомити зміни, які відбулися під час реалізації прийнятих стратегічних рішень, і насамкінець змінитися само, пристосуватися до нової специфіки діяльності організації і її цілей. Тільки за умови, що методологія стратегічного управління забезпечує виконання повного циклу динамічних змін стратегічного мислення, сітьових відносин і ієрархії цілей організації, вона може бути успішною у сучасних умовах.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що у широкому контексті сприйняття різних шкіл стратегій універсалізацію сучасної теорії стратегічного управління пропонується здійснювати на основі трьох шкіл — школи стратегічного мислення (яка саме і розглядає стратегічне мислення як універсальний інструмент стратегічного управління, що актуалізує використання досвіду усіх шкіл стратегій), школи границь (яка серед іншого розглядає сітьову модель організації і має розширене сприйняття границь організації, визначаючи їх ступенем впливу на зовнішнє середовище) та концепції динамічних здібностей (яка визначає провідну роль оперативної реакції на нові можливості і загрози через комбінування ресурсів організації і фактично актуалізує потребу перманентного перегляду цілей для здійснення цих дій). Така постановка проблеми близька до позиції Вольберди Х., Ельфрінга Т., які розглядають концепції шкіл конфігурації за таксономією Мінцберга Г., границь і динамічних здібностей як основу універсалізації сучасної теорії стратегічного управління [5]. Якщо б вони розглядали методологію школи конфігурації не щодо відповідності конфігурації організації і певної стратегії (як це представлено у [2]), а щодо конфігурування стратегічного мислення і пристосування на основі стратегічного мислення інструментарію стратегічного управління під конкретні умови функціонування організації, то позиція авторів [5] цілком збігалася б із представленою у даній статті.

Ключовими аспектами, які свідчать про можливість використання наведеного підходу для універсалізації сучасної парадигми стратегічного управління, є:

- здатність стратегічного мислення одночасно використовувати весь накопичений апарат стратегічного управління, методології і методики усіх шкіл стратегій, комбінувати ці методології і методики, генерувати нові;
- здатність стратегічного мислення найшвидшим чином адаптуватися до змінних умов функціонування організації і оперативно генерувати нові рішення-реакції на зміни;
- можливість конфігурування стратегічного мислення під конкретні проблеми конкретної організації, можливість каскадування стратегічного мислення, формування організаційного стратегічного мислення завдяки чому має забезпечуватися залучення усіх працівників організації у стратегічну діяльність;
- здатність організаційних структур, які побудовані за сітьовим принципом, бути гнучкими і оперативно реконфігуруватися у будь-яку форму організаційної структури управління, зберігаючи достатню жорсткість для підтримання певної ієрархії при прийнятті й імплементації стратегічних рішень;
- сітьовий підхід до управління ресурсами організації надає можливість оперативно концентрувати ресурси для вирішення певних стратегічних задач, залучати для цього ресурси інших організацій;
- побудування ієрархічного ланцюга цілей дозволяє зберігати цілеспрямованість діяльності на задоволення потреб власників і виконання місії організації при одночасній гнучкості і змінності стратегічних і поточних цілей організації.

Ще одним важливим аспектом універсалізації сучасної парадигми стратегічного управління за запропонованою схемою є можливість представити майже усі базові постулати будь-якої з існуючих шкіл стратегій за запропонованою структурою: система інструментарію прийняття і імплементації стратегічних рішень, організаційна структура управління і цілі стратегічної діяльності. Стратегічне мислення, сітьове побудування ресурсів, динамічна ієрархія цілей організації — це три аспекти, які при певних комбінаціях своїх характеристик можуть проявляти властивості будь-якої школи стратегічного управління, надаючи можливість використовувати ту, яка за конкретних обставин є найефективнішою.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗРОБОК

У роботі запропоновано концепцію універсалізації сучасної парадигми стратегічного управління. Цією концепцією визначено, що головними аспектами стратегічної діяльності організації є стратегічне мислення як провідний інструмент прийняття й імплементації стратегічних рішень, сітьове управління ресурсним потенціалом організації як провідної гнучкої системи переходу від однієї структури управління до іншої і ефективної системи концентрації ресурсів для досягнення стратегічних цілей організації та динамічної ієрархії цілей як такої, що забезпечує цілеспрямованість організації при достатній гнучкості стратегічних і оперативних цілей.

Подальшим розвитком результатів даної роботи є розробка методології конфігурування стратегічного мислення і доведення практичної значущості наведених теоретичних суджень.

Література:

1. Кун Т.С. Структура научных революций / Т. Кун [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://psylib.org.ua/>
2. Мінцберг Г. Школи стратегій. Стратегическое сафари: экскурсия по дебрям стратегий менеджмента / Мінцберг Г., Альстрэнд Б., Лэмпел Дж. — СПб.: Питер, 2001. — 336 с.
3. Катякало, В. С. Эволюция теории стратегического управления: автореферат диссертации на соискание ученой степени д-ра экон. наук: 08.00.05 / В.С. Катякало. — СПб., 2007. — 45 с.
4. Teece D.J. Dynamic Capabilities and Strategic Management / David J. Teece. — NY: Oxford University Press. — 286 с.
5. Rethinking Strategy / Edited by Henk W. Volberda and Tom Elfring. Guildford: Biddles Ltd. — 2001. — 322. — С.4. Т. O'Shannassy. Lessons from the Evolution of the Strategy Paradigm. / Tim O'Shannassy. // Working Paper Series. — 1999. — № 20. — С. 1—25.
6. David J. Teece. Dynamic Capabilities and Strategic Management / David J. Teece; Gary Pisano; Amy Shuen // Strategic Management Journal. — 1997. — Vol. 18, No. 7. — С. 509—533.
7. Каплан Р. Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес-среде преуспевают организации, применяющие сбалансированную систему показателей / Каплан Р., Нортон Д., пер. с англ. — М.: ЗАО "Олимп-Бизнес", 2004. — 416 с.
8. Т. O'Shannassy. Lessons from the Evolution of the Strategy Paradigm. / Tim O'Shannassy. // Working Paper Series. — 1999. — № 20. — С. 1—25.
9. George A. Miller. The Magical Number Seven, Plus or Minus Two. // The Psychological Review, 1956, vol. 63, P. 81—97, <http://psychclassics.yorku.ca/Miller/>
10. Дроб О. Сучасне розуміння категорії "Стратегічна ціль" / Дроб О.М. // Економіка і держава. — 2013. — № 4. — С. 43—46.
11. Дроб О. Стратегічне рішення як категорія стратегічного управління / Дроб О.М. // Вісник ДонНУЕТ. — 2012. — № 4(56). — С. 89—95.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2013 р.

*О. І. Чічкань,
к. е. н., старший викладач кафедри фінансів і кредиту,
Дніпродзержинський державний технічний університет*

ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ В УКРАЇНІ

*A. Chichkan,
Ph.D., senior lecturer, Department of finances and credit, Dneprodzerzhinsk State technical university*

FEATURES OF TAX INCENTIVES OF ENTERPRISE ACTIVITY IN UKRAINE

У статті розкривається необхідність і зміст податкового стимулювання підприємницької активності; аналізується система пільг як головного інструмента податкового стимулювання; висвітлюється зарубіжний досвід податкового стимулювання; виділяються напрями вдосконалення системи податкового стимулювання розвитку підприємництва в Україні.

In article need and the maintenance of tax incentives of enterprise activity reveals; the system of privileges as main tool of tax incentives is analyzed; foreign experience of tax incentives is shined; the directions of improvement of system of tax incentives of development of business in Ukraine are allocated.

Ключові слова: податкова політика, функції податків, податкове стимулювання, підприємницька активність, податкові пільги.

Key words: tax policy, functions of taxes, tax incentives, enterprise activity, tax privileges.

ВСТУП

Ринкова економіка диктує необхідність податкової форми вилучення частини виробленого суб'єктами господарювання додаткового продукту, причому в таких формах і такими засобами, які максимально відповідали б вимогам ефективного розвитку ринкової економіки. Від прогресивності податкової політики, обґрунтованості її побудови, чіткого спрямування на заохочення підприємницької діяльності та створення сприятливого виробничого клімату в значній мірі залежать темпи економічного росту.

Дотепер вплив держави на загальний хід економічних процесів за допомогою податкових важелів був недостатньо продуктивним і не забезпечував оптимального функціонування економічної системи. Аналізуючи хід економічних процесів, що відбуваються в Україні, треба визнати факт, що економічні реформи здійснювалися без науково обґрунтованої податкової стратегії, а також при відсутності достатньо розробленої "технології" оподаткування. Відсутність зваженого податкового регулювання підприємницької діяльності на практиці часто викликало загострення взаємовідносин між державою та платниками податків. Крім того, чинна система оподаткування в Україні створює значне податкове навантаження на підприємців. У податкових став-

ках та пільгах має місце нестабільність. Значна кількість податкових пільг зумовлює необґрунтований перерозподіл ВВП, створює неоднакові економічні умови для господарювання. Це зумовило формування значного тіньового сектора економіки, масове ухилення від оподаткування.

Незважаючи на той факт, що такі вітчизняні науковці, як В.А. Андрущенко, В.В. Вишневський, О.Ю. Грінченко, В.М. Диба, Т.І. Єфименко, Ю.Б. Іванов, Є.О. Литвиненко, О. І. Марченко, С.Г. Міщенко, Н.С. Прокопенко, А.М. Соколовська, Д.М. Серебрянський, В.М. Федосов, А.І. Хорунжий, звертаються у своїх наукових працях до поставленої у статті проблеми, вона й надалі потребує підвищеної уваги. Без сумніву, інструментарій податкового стимулювання потребує негайних змін, оскільки недосконала політика в цій сфері не тільки не сприяє позитивному розвитку економіки, а й виступає як самостійний чинник поглиблення кризи.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ СТАТТІ

Відповідно, метою статті є обґрунтування необхідності й інструментарію податкового стимулювання підприємницької активності та розробка напрямів його вдосконалення в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В умовах розвитку міжнародних економічних зв'язків країн та інтеграції України до Європейської спільноти формування розвиненої національної економіки набуває пріоритетного значення. У цьому процесі особлива роль належить державі, її можливостям адекватно реагувати на процеси у ринковій економіці, які впливають на діяльність суб'єктів господарювання.

З огляду на зазначене, не можемо не погодитися із думкою науковців щодо підвищеної відповідальності держави перед підприємствами, які в умовах ринкової економіки постійно перебувають у стані подолання внутрішньої і зовнішньої нестабільності. Використовуючи прямі і непрямі важелі втручання, держава створює і регулює економічні умови діяльності підприємств, призначені для захисту її економічних інтересів та національної економіки загалом [21, с. 105].

Відомо, що методи державного регулювання діяльності підприємств можна класифікувати за трьома групами: економічні, організаційні та правові. Ключова роль серед економічних методів належить податковій політиці, яка реалізується через державний податковий менеджмент. Хоча регулювання податкової системи є однією із функцій податкового менеджменту, термін "податкове регулювання" має інше забарвлення і, погоджуючись із думкою Ю. Б. Іванова, його слід розглядати як процес, що базується на свідомому, активному й цілеспрямованому використанні існуючої незалежно від волі суб'єктів управління регулюючої функції податків задля отримання певних соціально-економічних результатів [7, с. 41].

Податкова політика будь-якої держави повинна визначатися не сьогоденними потребами наповнення доходної частини бюджету, а, як слушно зауважує О.С. Шнипко, "ґрунтуватися на довгострокових цілях стимулювання конкурентоспроможності вітчизняних виробників, а отже, й національної економіки в цілому" [23, с. 148—149].

На наш погляд, сутність та специфіка податків найкраще розкриваються через фіскальну та регулюючу функції. Але у складі регулюючої функції треба виділити стимулюючу, стримуючу, контрольну і розподільчу.

О.Р. Романенко окремо виділяє фіскальну, розподільчу, контрольну, регулюючу і що найголовніше — стимулюючу функцію [16, с. 114].

Вважаємо за доцільне також розмежувати регулюючу і стимулюючу функції на основі відмінностей у об'єктах та методах впливу. Так, регулююча функція податків стосується розподілу доданої вартості у суспільстві, доходів між бюджетами різних рівнів, встановлення об'єктів, суб'єктів та бази оподаткування з метою справедливого розподілу податкового навантаження між платниками податків. А стимулююча функція податків заохочує до інвестиційної та інноваційної діяльності, розширеного відтворення через надання відстрочок у сплаті податків, диференціацію податкових ставок, знижки та вилучення з бази оподаткування, спрощення системи оподаткування.

Можна також погодитися з твердженням, що стимулююча функція податків полягає у "здатності системи і податкової політики держави позитивно впливати на економічне зростання, розвиток науки, підприємницьку діяльність тощо" [11, с. 369].

Взаємодія фіскальної та стимулюючої функції податків реалізується через побудову оптимальної податкової системи, яка сприяла б наповненості бюджету і водночас зберігала зацікавленість підприємств у господарській діяльності. Взаємодія ж стимулюючої з контролюючою функцією податків повинна базуватися саме на пріоритетності стимулюючої функції, оскільки надмірна жорсткість штрафних санкцій може негативно впливати на бажання підприємств працювати, тим самим звівши нанівець вплив стимулюючої функції. Як зазначає В. М. Федосов, такий вплив здійснюється незалежно від волі держави, яка їх встановлює, а регулююча функція податків виступає об'єктивним явищем [20, с. 15].

Внаслідок застосування заходів податкового стримування підвищується рівень податкового навантаження на підприємство. На нашу думку, найбільш точно економічну суть податкового навантаження розкриває А. Соколовська, визначаючи його як ефект впливу податків на їх платників та економіку загалом з економічними обмеженнями, які виникають внаслідок сплати податку та відволікання коштів від інших можливих напрямів використання [18, с. 7]. Зростання податкового навантаження призводить до збільшення непродуктивних витрат підприємства і зниження його рентабельності. Більш вірогідно, що за таких умов суб'єкт господарювання буде схильним до уникнення сплати податків, тому постає необхідність у формуванні державою оптимального рівня податкового навантаження на підприємство та стимулювання легалізації його доходів.

Заходи ж податкового стимулювання, на відміну від податкового стримування, як правило, викликають реальну зацікавленість суб'єкта господарювання у виконанні умов, передбачених нормами податкового законодавства, що виявляється через узгодження інтересів держави і платника у вирішенні завдань соціально-економічного розвитку.

Велике значення мають конкретні інструменти, за допомогою яких здійснюється податкове стимулювання. Вони визначаються різними чинниками, насамперед, метою податкового стимулювання, його завданнями, типом податків, суб'єктом оподаткування тощо. Серед інструментів, які на сьогодні застосовуються, найпоширенішими є такі: інвестиційні податкові кредити; податкові канікули; податкова амністія; відстрочка сплати податку; укладання угод між державами щодо уникнення подвійного оподаткування.

Але можна стверджувати, що податкове стимулювання здійснюється, в першу чергу, через надання пільг щодо оподаткування. При цьому надання пільг являє собою частину загальної податкової політики держави і найімовірніші можливості скоротити податкові платежі для підприємства. Як відомо, податкові пільги встановлюються чинним законодавством по кожному податку.

Незважаючи на те, що термін "податкові пільги" є одним з найпоширеніших у сучасному оподаткуванні, єдиного підходу до визначення цього поняття у спеціальній літературі немає, а в чинному українському податковому законодавстві цей термін взагалі не визначений.

У широкому розумінні пільга є повним або частковим звільненням від дотримання встановлених законом загальних правил, виконання яких-небудь обов'язків.

Застосування пільг щодо оподаткування повинне проводитись відповідно до певних принципів. До головних з них належать [6, с. 89]:

- 1) рівномірність надання. Надання податкових пільг не повинне мати вибірковий характер і залежати від власності підприємства (у тому числі і державної), виду діяльності, типу підприємства (товариства різних форм), суб'єктивної оцінки, ступеня взаємодії з різними політичними партіями тощо;
- 2) необов'язковість застосування. Надання пільг не повинне мати примусовий характер і обов'язковість застосування;
- 3) вільний характер застосування. За своїм змістом і характером надання пільг не може мати адміністративно-командний характер застосування;
- 4) спрямованість надання. Надання пільг повинне бути цільовим. Так, надання пільг або податкових інвестиційних кредитів повинне спрямовуватися на поліпшення інвестиційного клімату в державі, забезпечення її загальних і соціальних програм;
- 5) економічність. Надання пільг повинне приносити ефект. Неприпустима ситуація, коли наноситься шкода бюджету будь-якого рівня або підприємствам, які отримали ці пільги;

б) законодавчий рівень затвердження пільг. Порядок надання пільг затверджується законодавчим органом — Верховною Радою України. Вона може встановлювати податкові пільги, причому це стосується всіх законів і всіх пільг щодо податків незалежно від їх виду.

Пільги надаються, згідно з чинним законодавством, органами виконавчої влади, податковими органами в межах їх компетенції. При наданні пільг враховується багато чинників. До головних належать: джерела отримання податку; розмір об'єкта оподаткування; форма власності об'єкта оподаткування; категорія платника податку; держава, яка є територією суб'єкта оподаткування; вид виробу; розмір бюджетного дефіциту; пріоритети в розвитку економіки; можливі наслідки для соціальних витрат тощо.

Різноманіття цілей державної податкової політики і шляхів їх досягнення є передумовою різноманіття податкових пільг, що мають різний характер і різні форми прояву [6].

На нашу думку, основною з класифікаційних ознак податкових пільг є зв'язок пільги з іншими елементами податку. Певною мірою такий підхід відповідає класифікації податкових пільг за формою їх надання. З цього погляду, можна виділити вісім груп податкових пільг.

1. Звільнення від оподаткування окремих категорій платників податків. Різновидом пільг цієї групи є "податкові канікули". Призначення цієї пільги — надання податкової підтримки окремим секторам економіки або галузям, а також стимулювання інвестицій.

2. Зменшення об'єкта оподаткування — це група пільг, що передбачає виключення з об'єкта оподаткування окремих його елементів, які в загальному випадку є складовою об'єкта оподаткування, але не враховуються при подальшому обчисленні податкових зобов'язань.

3. Зменшення бази оподаткування. На відміну від попередньої групи податкових пільг, зменшення бази оподаткування не пов'язане з якимись конкретними елементами об'єкта. Йдеться про вирахування з бази оподаткування визначених законодавством сум. Різновидами пільг цієї групи є: встановлення неоподаткованого мінімуму бази оподаткування; встановлення неоподаткованого максимуму бази оподаткування; виключення з бази оподаткування визначених законодавством сум; зменшення бази оподаткування шляхом виключення фактично понесених платником витрат певного виду. Загальною проблемою, що виникає у випадку віднесення податкових пільг до цієї групи, є те, що термін "база оподаткування" використовується тільки в ПДВ (у якому такі пільги не застосовуються), а в законодавчих актах за іншими податками і зборами він взагалі не згадується.

4. Зменшення податкових ставок. У світовій практиці подібна пільга застосовується досить часто, частіше у встановлених випадках застосовується ставка, зменшена на 50%. Її поширеність пов'язана з "прозорістю" застосування такої пільги і простотою її адміністрування.

5. Застосування спеціальних методів податкового обліку. Надана платнику можливість зміни методу податкового обліку в загальному випадку може розглядатися як пільга, оскільки вона є винятком із загального правила.

6. Збільшення податкового (звітного) періоду.

7. Зменшення суми податку, що підлягає сплаті. Такі пільги поділяються на дві підгрупи. Перша з них — виключення з обчисленої суми податку якоїсь її частини. До другої підгрупи може бути віднесено зменшення суми податку, що підлягає сплаті, на величину понесених платником цільових витрат. Така пільга у вигляді податкового кредиту широко застосовується за кордоном для стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності. У світовій практиці податкового стимулювання застосовується два види інвестиційного (інноваційного) податкового кредиту — простий податковий кредит, що передбачає зменшення суми податку на повну суму понесених цільових витрат або її частину, а також прирістний по-

датковий кредит, суть якого полягає у зменшенні суми податку на суму (або її частку) приросту відповідних витрат у звітному періоді порівняно зі встановленою базою (наприклад, фактичними витратами минулого періоду або середньогалузевими витратами).

8. Відстрочення й розстрочення сплати податкових зобов'язань. У загальному випадку відстрочення й розстрочення сплати податку є не пільгою, а механізмом податкового адміністрування.

Водночас застосування податкових пільг як інструменту податкового стимулювання має й серйозні недоліки, до яких відносять такі:

— податкові пільги суперечать принципу обов'язковості оподаткування, що призводить до нерівності різних платників податків у взаєминах з державою і з приводу податків;

— надання податкових пільг зумовлює нерівність платників і з погляду їх конкурентних позицій, адже держава втручається у конкурентну боротьбу, порушуючи ринкову рівновагу, що дестабілізує ситуацію на ринку;

— податкові пільги є найбільш нестабільним елементом податкової системи, вони постійно змінюються, переглядаються, скасовуються, скорочуються або доповнюються, у результаті структура податкової системи може бути викривлена, а планування і прогнозування податкового надходження (для держави) і податкових платежів (для платників) істотно ускладнюється.

Таким чином, ефективне стимулювання підприємницької активності за допомогою податкових пільг потребує серйозного наукового обґрунтування з позиції системного підходу доцільності їх застосування в кожному конкретному випадку, а також оцінки порівняльної ефективності досягнення поставлених цілей за допомогою різних варіантів надання податкових пільг та в поєднанні з іншими інструментами державного регулювання.

Невідкладними завданнями в цьому напрямі є: чітке законодавче визначення терміна "податкова пільга" та видів податкових пільг, яке б дало змогу відокремити їх від інших механізмів податкового регулювання; розробка чіткої системи пріоритетів у наданні податкових пільг, а також забезпечення виключно цільового характеру використання коштів, які звільняються внаслідок надання пільг з оподаткування.

Поруч із вітчизняними інструментами податкового стимулювання варто відмітити закордонний досвід у використанні традиційних податкових стимулів. У даному випадку мова йде про податковий кредити та зменшення ставки податку на прибуток підприємств.

Розглянемо, перш за все, досвід таких країн, як США, Кореї та Японії.

Зокрема, японським фірмам надаються податкові кредити у розмірі 20 % приросту витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР). Податковий кредит може складати максимально 10% зобов'язання по податку на прибуток. Додатково існує податкове кредитування в розмірі 6% від інвестицій у НДДКР у секторі базових технологій.

У Кореї виділено ряд передових технологій, у розвиток яких вкладаються інвестиції на умовах максимального сприяння (комп'ютерна техніка, програмне забезпечення, напівпровідники, лазерна техніка та передові технології). При цьому система податкових пільг передбачає звільнення від податків на доходи на 5 років, зниження податкового тягаря на наступні три роки, зниження податку на дивіденди та ще ряд податкових привілеїв [14, с. 122—123].

Також варто враховувати досвід США у сфері податкового стимулювання. Так, законодавство цієї країни передбачає для малих підприємств дві занижені ставки з податку на прибуток у розмірі 15 % та 28 %, а для проведення НДДКР у приватному секторі існує приховане стимулювання у формі надання права вибору між віднесенням витрат на НДДКР як витрат із записом у їх у актив.

При цьому, слід звернути увагу на той факт, що в умовах фінансово-економічної кризи та подолання її наслідків окремі зарубіжні країни, особливо це стосується європейських країн, досить обережно підходили до формування системи податкових пільг.

Так, сьогодні ніхто не заперечуватиме, що найефективнішим податковим інструментом стимулювання підприємницької (в тому числі інвестиційної) діяльності є податок на прибуток (корпоративний податок). У докризовий період можна було спостерігати, як більшість країн ЄС знижували його базову ставку, щоб залучити якомога більші обсяги капіталу. Під час різкого погіршення економічної кон'юнктури лише декілька країн ЄС-15 зменшили ставку оподаткування прибутку: Великобританія (з 30 до 28%), Люксембург (з 29,6 до 28,6%) і Швеція (з 28 до 26,3%). У 2010—2011 рр. до зниження базової ставки корпоративного податку вдалися Великобританія (до 27%), Нідерланди (з 25,5 до 25%), Греція (з 25 до 20%). Причому Великобританія і Греція поєднали лібералізацію оподаткування прибутку з помітним посиленням фінансової ролі ПДВ в умовах гострого дефіциту фіскальних ресурсів). Португалія, навпаки, підвищила додаткове навантаження на прибуток більшості компаній. В ЄС-15 у 2011 р. середня базова ставка корпоративного податку становила 26,7%, варіюючи від 34,4% у Франції до 12,5% в Ірландії. Як правило, у країнах з високою базовою ставкою оподаткування ширше використовувались інвестиційні податкові пільги, [12, с. 82].

Як відомо, нейтральне корпоративне оподаткування за низькою ставкою сприяє збільшенню обсягів інвестицій за налагодженого функціонування соціально-економічних систем високорозвинутих країн. Проте навіть їм час від часу (особливо в умовах рецесії та посткризового відновлення) необхідно ініціювати прогресивні зміни, що визначатимуть поступ в економічному розвитку. А для цього потрібні податкові пільги інноваційно-інвестиційної спрямованості та порівняно невисока базова ставка податку (для мінімізації ризику відпливу капіталу до країн зі сприятливішим податковим кліматом). Зауважимо, що чимало країн ЄС-15 і до рецесії широко використовували пільгові механізми в оподаткуванні прибутку, а після погіршення кон'юнктури запровадили додаткові пільги. Зокрема, Великобританія у 2009—2010 рр. застосовувала для нових інвестицій податкову знижку 40%, а з квітня 2011 р. знизила ставку податку для малих підприємств до 20%. Італія на період з липня 2009 по 30 червня 2010 р. запровадила податковий кредит для капіталу до 30% на рік норму амортизації на інвестиції, здійснені у 2009 і 2010 рр., а Німеччина на 2009—2010 рр. надала можливість застосовувати норму амортизації 25% до рухомого майна. Данія звільнила від оподаткування дивіденди і доходи від приросту капіталу дочірніх компаній.

Доволі масштабні преференції для підприємств, що здійснюють інвестиції, передбачені в Чехії. Зокрема, в жовтні 2011 р. уряд країни ухвалив поправки до Акта стимулювання інвестицій, які передбачають підвищення конкурентоспроможності економіки шляхом удосконалення чинних та запровадження нових інвестиційних податкових пільг. Головна зміна щодо пільг із корпоративного податку стосується обробної промисловості — збільшення з 5 до 10 років можливості використання пільгових механізмів оподаткування при інвестуванні. Умовами застосування пільг із корпоративного податку для центрів технологій є здійснення інвестиції щонайменше на 10 млн чеських крон (при цьому принаймні 50% цієї суми має спрямовуватися в обладнання й устаткування) та створення не менше ніж 50-ти робочих місць [17, с. 107].

Тобто, підсумовуючи досвід податкового стимулювання у розглянутих країнах, можна стверджувати, що прогресивний розвиток економіки цих країн, багато в чому, зумовлений вдалою податковою політикою держави зі стимулюючою спрямованістю. І хоча привілеї

надавались переважно підприємствам, що розташовувались у конкретних регіонах країни, переваги від такої політики відчули практично у всіх куточках країни. Вкладення коштів у прогресивні та наукоємні галузі економіки за допомогою податкових стимулів, сприяли утвердженню нового курсу країн, направлено на досягнення сталого розвитку суспільства та регіонів зокрема. Навіть в умовах подолання наслідків фінансово-економічної кризи, розвинуті країни не здійснюють ігнорування необхідності податкового стимулювання підприємницької активності.

Необхідно зробити акцент на тому факті, що недоліком податкової системи України, на думку Міщенко С. Г., є надзвичайно великий податковий тягар, в результаті якого знижуються можливості податкового стимулювання росту обсягів виробництва товарів, структурної перебудови економіки, підвищення ступеня ділової активності суб'єктів господарювання [10, с. 31]. Тому Україна повинна, враховуючи напрацьований у цих країнах досвід, переймати та адаптувати його до наших умов.

Особливо слід виділити той факт, що дієвими податковими інструментами стимулювання вкладень власних коштів підприємств у законодавчо визначені інноваційні обладнання й технології, апробованими в зарубіжних країнах, є податкові пільги з податку на прибуток підприємств (далі — ППП) у формі інвестиційного податкового кредиту (далі — ІПК), інвестиційної податкової знижки (далі — ІЗ) та прискореної амортизації. ІПК передбачає зменшення податкового зобов'язання підприємства зі сплати ППП в обсязі, еквівалентному частці витрат поточного податкового періоду, що були спрямовані на фінансування інвестиційних проектів чи НДДКР. Інвестиційна податкова знижка передбачає право підприємства зменшувати прибуток до оподаткування (об'єкт оподаткування) на встановлений відсоток інвестицій капітального характеру й витрат на НДДКР, здійснених підприємством. Отже, відмінність між цими податковими інструментами полягає в тому, що ІЗ скорочує базу оподаткування, а ІПК безпосередньо впливає на суму ППП. Аналізовані дві пільги надають перевагу (стимул) для короткострокових інвестиційних проектів, оскільки, в підсумку, прямо зменшують суму сплачуваного податку на прибуток. Економічна вигода для держави від запровадження податкових пільг у формі ІЗ та ІПК у довгостроковому періоді полягає в тому, що підприємство після здійснення інвестицій зменшує виробничі витрати, збільшує продуктивність праці й розмір прибутку до оподаткування і, відповідно, суму сплачуваного податку на прибуток. Із позицій виконання ППП його фіскальної функції в короткостроковому періоді кращим варіантом для держави є запровадження ІЗ, яка порівняно з ІПК (за умови рівності їхньої величини) меншою мірою спричиняє зниження податкових надходжень до бюджету.

Д.М. Серебрянський та Г.С. Мельничук пропонують запровадити ІЗ (можливість надання податкової пільги у формі податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку, передбачено п. 30.9 ст. 30 Податкового кодексу України), яка надаватиметься суб'єктам господарювання незалежно від форми власності й організаційних форм, видів діяльності, що здійснюють визначені законодавством витрати та є платниками податку на прибуток підприємств на загальних підставах [19, с. 50]. За цих умов при наданні такої пільги не порушуватимуться принципи, на яких ґрунтується вітчизняне податкове законодавство, визначені у п. 4.1 ст. 4 Податкового кодексу. До того ж, запропоновані заходи щодо запровадження ІЗ не передбачають вибіркової дії за секторальним чи територіальним принципом, а навпаки, надання пільги відбуватиметься на основі принципу рівного доступу підприємств до неї за трьох умов: 1) 100-відсоткове використання амортизаційних відрахувань на інвестиції в основні засоби або 50-відсоткове — на фінансування впровадження технологі-

чних інновацій (як показав аналіз, на інвестиційні цілі використовується не більше 30% амортизаційних відрахувань); 2) реінвестування отриманого прибутку; 3) ведення прибуткової діяльності [19, с. 51].

Контроль ефективності надання ШЗ, насамперед, передбачає оцінку фіскальної, економічної ефективності даної податкової пільги. Так, А. Соколовська стверджує, що при оцінці економічної ефективності ШЗ можна використовувати такі показники, як інвестиції в основний капітал, вартість основних засобів, коефіцієнт оновлення основних засобів, шляхом порівняння коефіцієнта зростання відповідного економічного показника та коефіцієнта зростання обсягу наданих пільг. Надання податкових пільг слід вважати ефективним, якщо коефіцієнт економічної ефективності податкових пільг перевищує одиницю.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що запровадження ШЗ у вітчизняну практику оподаткування прибутку підприємств дасть можливість посилити стимулюючу функцію цього податку, підвищити інвестиційний попит, здійснити модернізацію вітчизняного виробництва за рахунок власних коштів суб'єктів господарювання, зменшити податкове навантаження на прибуток підприємств.

При цьому, застосування системи пільг для стимулювання економічного розвитку можливе лише в разі дотримання принципів оподаткування та створення оптимальної податкової системи.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на нашу думку, державне стимулювання розвитку підприємництва слід здійснювати за допомогою податкової системи, через інструменти стимулювання, найголовнішими з яких є податкові пільги.

Основною проблемою податкової системи України є її деформація в бік податкового навантаження на виробника. Для подолання цього негативного явища слід зменшити пряме оподаткування підприємств, а оподаткування громадян підвищувати із одночасним збільшенням їх доходів. Доцільно систематизувати діючі пільги за ефективністю їх впливу на економіку (наприкладі пільг по податку на прибуток). Удосконаленнями, які необхідно внести, є обов'язкова реінвестиція зекономлених коштів та планомірне розширення діяльності платника, що користується пільгами; зменшення мінімального розміру інвестиції, необхідного для отримання пільги. Крім того, пільги для певних груп підприємств необхідно скорочувати, оскільки вони надавались вимушено, з урахуванням критичного стану тієї чи іншої галузі. Зараз ці пільги дискримінують підприємства, що не можуть ними скористатись і, відповідно, втрачають конкурентні переваги у боротьбі на ринку з підприємствами-пільговиками [3, с. 20].

У новому Податковому Кодексі доцільно ввести окремі розділ, що стосуватиметься пільгового оподаткування — це означає визначення його принципів, складових, терміну їх застосування. Можна також запропонувати наступні критерії надання пільг: стимулювання інвестиційної діяльності; стимулювання розширення виробництва; застосування нових технологій; створення нових робочих місць; розвиток малого бізнесу.

Література:

- Андрущенко В.Л. Податкові системи зарубіжних країн / В.Л. Андрущенко; [За ред. М.Я. Азарова]. — К.: Видавничий дім "Комп'ютерекспрес", 2004. — 240 с.
- Вахович І.М. Фінансова політика сталого розвитку: методологія формування та механізми реалізації: Монографія / І.М. Вахович. — Луцьк: Надстир'я, 2007. — 496 с.
- Грінченко А.Ю. Оптимізація податкової політики суб'єктів господарювання / А.Ю. Грінченко // Вісник університету банківської справи Національного банку України: зб. наук. праць — 2010. — № 3 (9). — С. 20—22.

- Діба В.М. Податкове стимулювання інноваційної діяльності / В.М. Діба, А.Є. Никифоров, В.О. Парнюк // Фінанси України. — 2009. — № 5. — С. 78—86.

- Єфименко Т.І. Податковий кодекс України як перший крок на шляху реформування вітчизняної податкової системи / Т.І. Єфименко // Фінанси України. — 2010. — № 12. — С. 3—11.

- Іванов Ю.Б. Податковий менеджмент: навчальний посібник / Ю.Б. Іванов, А.І. Крисоватий, А.Я. Кизима, В.В. Карпова. — Київ — Знання, 2008. — 525 с.

- Іванов Ю. Функції податків та податкове регулювання / Ю. Іванов // Формування ринкової економіки в Україні. — 2009. — № 19. — С. 36—43.

- Литвиненко Є.О. Податкове стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств // Проблеми науки. — 2008. — № 4. — С. 42—46.

- Марченко О.І. Податкові пільги інвестиційного характеру як засіб стимулювання інноваційної діяльності // Економіка та держава. — 2009. — № 6. — С. 33—36.

- Мищенко С.Г. Стимулирование экономического развития: аспекты налогообложения: Монографія / С. Г. Мищенко. — Донецк: Юго-Восток, 2006. — 224 с.

- Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т.2 / [За ред. С.В. Мочерного]. — Львів: Світ, 2006. — 568 с.

- Мельник В. Сучасна податкова політика у країнах ЄС-15. / В. Мельник, Т. Кошун // Економіка України. — 2012. — № 36. — С. 73—85.

- Падерін І.Д. Концепція підвищення прибутковості малого підприємництва регіону в умовах сучасної ринкової економіки / І.Д. Падерін, А.О. Корнецький // Економіка і держава. — 2012. — № 8. — С. 24—26.

- Податкові важелі та стимули розвитку господарських систем: Монографія / В.Л. Андрущенко та ін. — Ірпінь: ДПА України, Нац. ун-т ДПС України, 2006. — 209 с.

- Прокопенко Н.С. Податкове регулювання агропромислового виробництва: монографія / Н. С. Прокопенко; Акад. аграр. наук; ННЦ ІАЕ. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 316 с.

- Романенко О.Р. Фінанси: підручник. 4-те вид. — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 312 с.

- Соколовська А.М. Податкова політика в Україні в контексті тенденцій реформування оподаткування у країнах ЄС / А.М. Соколовська, Т.В. Кошук // Фінанси України. — 2012. — № 1. — С. 94—115.

- Соколовська А. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки / А. Соколовська // Фінанси України. — 2006. — № 7. — С. 4—12.

- Серебрянський Д.М. До питання запровадження інвестиційної податкової знижки в Україні / Д.М. Серебрянський, Г.С. Мельничук // Фінанси України. — 2012. — № 3. — С. 45—59.

- Федосов В.М. Податкова система України: підручн. / В.М. Федосов, В.М. Опарін, Г.О. П'ятаченко. — Київ: Либідь, 1994. — 404 с.

- Хорунжий А.І. Податкове регулювання діяльності вітчизняних підприємств при становленні ринкових відносин / А.І. Хорунжий, О.А. Луцишин // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. — 2010. — № 20.2. — С. 104—109.

- Чернявська О.В. Етапи формування механізму державної підтримки малого підприємництва в Україні / О.В. Чернявська, Т.С. Юрко // Економіка і держава. — 2012. — № 1. — С. 46—50.

- Шнипко О.С. Національна конкурентоспроможність: сутність, проблеми, механізми реалізації / О.С. Шнипко. — К.: Наук. думка, 2003. — 334 с.

- Шовкун І. Податкові фактори технологічного розвитку економіки / І. Шовкун // Економіка України. — 2012. — № 5. — С. 40—53.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2013 р.

УДК 339.13.017

*Н. М. Исмаилов,
доктор философии по экономике, доцент кафедры "Экономический анализ и аудит",
Азербайджанский государственный экономический университет*

ЗНАЧЕНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА И АНАЛИЗА ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ В УКРЕПЛЕНИИ И НАРАЩИВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА КОМПАНИЙ

*N. Ismailov,
Ph.D. of economics, Associate professor of "Economic analysis and audit", Azerbaijan State Economic University*

IMPORTANCE OF ORGANIZATION OF ACCOUNTING AND ANALYSIS OF FINANCIAL RESULTS IN STRENGTHENING AND AND ENHANCING ECONOMIC POTENTIAL OF THE COMPANY

В статье рассматривается процесс организации учета и анализа финансовых результатов в компаниях. Раскрывается его роль и значение в укреплении и наращивании их экономического потенциала.

The article deals the process of accounting and analysis of financial results in the companies. Disclosed its role and importance in strengthening and enhancing their economic potential.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, финансовая отчетность, прибыль, конечный результат, результат хозяйственной деятельности, экономический потенциал, методика факторного анализа прибыли, налоговая и дивидендная политика.

Key words: accounting, financial statements, profit, final result, the result of economic activity, economic potential, methods of factor analysis of profits, tax and dividend policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

В настоящее время основной целью деятельности компаний является достижение максимальной прибыли. Все другие цели подчинены этой главной задаче, поскольку прибыль служит основой и источником средств для дальнейшего укрепления и наращивания экономического потенциала компании. Правильное определение факторов формирования прибыли имеет большое теоретическое и практическое значение для разработки методики экономического анализа применительно к требованиям национальных и международных стандартов учета и финансовой отчетности. В связи с этим исследование методологических и методических основ формирования финансовых результатов, выработка концептуальных направлений развития учета и отчетности, установление роли прикладной науки в разработке новых обоснованных форм и методов анализа бухгалтерской и экономической прибыли приобретают особую актуальность для компаний всех форм собственности.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

В условиях рынка взаимосвязи между изучаемыми явлениями становятся более сложными, повышаются требования к точности и оперативности учета и анализа финансовых результатов. При этом на передний план выносятся вопросы разработки методических и практических основ организации учета и анализа, способствующие выявлению и оценке резервов роста прибыли и рентабельности. Создание принципиально новой ме-

тодики учета и анализа прибыли, в свою очередь, требует достижения системности и целостности их составляющих. Это означает, что методика организации учета и анализа прибыли должна охватывать широкий круг показателей и учитывать не только экономические, но и социальные, природные, технические и технологические факторы. На наш взгляд, такой подход к разработке методики анализа позволяет более реально оценить значение каждого фактора в изменении общей (бухгалтерской) прибыли.

В современных реалиях основная цель функционирования компаний — достижение максимальной прибыли — приобретает комплексный характер и охватывает инвестиционную, операционную и финансовую деятельность компаний. В связи с этим возникает необходимость уточнения некоторых специфических свойств и факторов формирования прибыли, которые довольно часто трактуются в научной литературе недостаточно системно и глубоко, создавая тем самым неполное представление об их роли в системе оценочных показателей.

Следует отметить, что прибыль зависит не только от результатов деятельности компаний, но и от себестоимости продаж, свободных цен, свободной оплаты труда, объема и структуры реализации. Решающее влияние на уровень прибыли оказывают факторы интенсификации, связанные с обновлением технологии и эффективности использования материальных, трудовых и финансовых ресурсов. Известно, что эффективность и интенсификация производства находят свое количественное и качественное выражение в таких обобщающих параметрах, как производительность труда, мате-

риало- и капиталододача, количество оборота краткосрочных активов. Думается, что проведение экономического анализа в такой последовательности позволит выявить резервы повышения интенсификации и эффективности производства, определить тенденции изменения технико-экономических показателей и разработать финансовую стратегию и тактику предпринимательства.

В дореформенный период проблемам формирования, учета и экономического анализа финансовых результатов как одной из центральных проблем финансового менеджмента уделялось большое внимание. Однако переход к рынку, сопровождавшееся проведением коммерциализации и приватизации, введением системы свободных цен, развитием мелкого и крупного бизнеса, вызвал необходимость пересмотра методологии, методов и принципов организации учета и анализа финансовых результатов компаний. В связи с этим исследование методологических и методических основ формирования финансовых результатов, выработка концептуальных направлений развития учета и отчетности, установление роли прикладной науки в разработке новых научно обоснованных форм и методов анализа бухгалтерской и экономической прибыли представляют значительный интерес для компаний всех форм собственности. Следует отметить, что применительно к новым реалиям и правилам экономической наука еще не разработала достаточно обоснованной и целостной системы теории и концепции учета и анализа результатов деловой активности. В научно-практическом обороте отсутствуют типовые методические разработки, определяющие роль и место бухгалтерской и экономической прибыли в системе макро- и микроэкономических индикаторов, а также методики измерения результативности в системе рыночных ценностей. С этой точки зрения интересно обратиться к проблемам детализации методики факторного анализа прибыли и выявления концептуальных подходов к определению результативности. В сложившихся условиях неизмеримо возрастает роль и значение бухгалтерского учета и экономического анализа, поскольку требуется не только соизмерять произведенные затраты с полученными доходами, но и вести активный поиск эффективного использования каждого вложенного маната в операционную, инвестиционную и финансовую деятельность компаний.

Известно, что осуществляемая в стране экономическая и социальная реформа предусматривает активное и последовательное внедрение категорий и законов рыночной экономики. При этом использование стоимостных параметров в системе менеджмента выдвигает перед учетом и экономическим анализом широкий спектр задач автономного и частного характера. В этих условиях прибыль, являясь главным источником наращивания экономического потенциала компаний, обеспечивает удовлетворение социально-экономических интересов различных групп пользователей информации финансовой отчетности. По нашему мнению, такая постановка вопроса требует проведения научно-теоретического анализа системы экономических показателей и информации, состояние которой во многом определяет результаты проводимых исследований, а также практики ее использования.

Помимо этого, в настоящее время возникает необходимость изучения особенностей методологии и методики организации учета и анализа прибыли государственных и частных компаний, которые определяют общенаучные подходы и принципы исследования результатов деятельности. Теория и практика свидетельствуют, что в современных условиях государственные и частные компании имеют разные микроэкономические показатели, в связи с чем проведение анализа бухгалтерской и экономической прибыли на основе этих параметров сопровождается определенными трудностями. Отсутствие целостной системы экономических

показателей, неопределенное количество и состав изучаемых индикаторов монетарного и немонетарного характера не позволяют получить полную и объективную информацию о результатах деятельности и деловой активности. Считаем, что утрата факторного анализа своего значения (по основным моментам) и переориентация типовых методик на исследование совершенно новых явлений требует принципиально иного подхода к изучению проблемы формирования финансовых результатов государственных и частных компаний.

Как видно, в современных условиях имеется целый ряд вопросов теоретического и практического характера, связанных с учетом и анализом прибыли, решение которых будет способствовать выявлению глубинных резервов повышения эффективности производства. Реализация на практике разработанных методик факторного анализа прибыли позволит, на наш взгляд, повысить эффективность управленческих решений и исследовать влияние интенсивных факторов формирования бухгалтерской и экономической прибыли.

В условиях рынка особое значение имеет разработка обоснованной теории о функциях прибыли и определение ее значения в роли основного оценочного показателя результатов деятельности и деловой активности. Представляется, что разграничение особых и производных функций важно не только для осмысления природы категорий результативности, но и для систематизации понятийного аппарата учета и анализа показателей прибыли и рентабельности.

В условиях применения свободных цен увеличиваются абсолютные размеры прибыли и повышается ее удельный вес в доходах бюджета разных уровней. Как справедливо отмечают А.Д. Шеремет и Р.С. Сайфулин, "абсолютная величина прибыли не может полностью характеризовать эффективность использования производственных ресурсов. Существенная часть этого прироста обусловлена необоснованным повышением цен и других экстенсивных факторов. В этих условиях практическое значение имеет совершенствование системы ценовой и налоговой политики" [25]. Действительно, в настоящее время коренным образом меняется экономическое содержание бухгалтерской прибыли и ее составных элементов, которые, в свою очередь, приводят к изменению основных задач и последовательности проведения учета и факторного анализа.

Таким образом, рыночная экономика требует формирования нового, более высокого уровня анализа результатов деятельности компаний. При этом большое значение имеет решение методических и практических вопросов организации бухгалтерского учета и отчетности. Как полагает В.Э. Керимов, "современный бухгалтерский учет должен отвечать требованиям международных и национальных стандартов финансовой отчетности, удовлетворять потребности внутренних и внешних пользователей информации, выявлять резервы повышения интенсификации и эффективности производства и быть "языком бизнеса" [11]. Разумеется, что составной частью этой задачи является совершенствование учетной документации и использование различных форм и методов сбора и обработки бухгалтерской информации. Совершенствование организации учета и усиление его роли в формировании монетарных показателей, по нашему мнению, позволит получить необходимую информацию не только о фактической величине финансовых результатов, но и определить рентабельность отдельных видов продукции. Однако, системный бухгалтерский учет в условиях перехода к национальным и международным стандартам и правилам, вследствие своей методической и практической неразработанности, не в состоянии ответить на многие вопросы, связанные с факторным анализом результатов деятельности и деловой активности компаний. В результате этого сдерживается решение проблемы, связанной с выработкой специальной программы научного исследова-

дования для принятия обоснованных управленческих решений стратегического и тактического характера.

При применении национальных и международных стандартов учета сокращается ряд показателей бухгалтерской отчетности. Если такое сокращение позволяет в определенной степени сэкономить время заполнения форм отчетности, то оно препятствует раскрытию перспективных и текущих резервов, а также всех видов непроизводительных расходов. В этих условиях возникает необходимость совершенствования системы первичного учета, отвечающего требованиям методики экономического анализа: а) упорядочение первичной учетной документации; б) разработка и внедрение типовых стандартизированных форм первичных документов и регистров бухгалтерского учета; в) сокращение объема информации, отражаемой в первичных учетных регистрах и документах; г) исключение из первичных документов условнопостоянной информации; д) сокращение постоянных реквизитов путем отражения их в памяти новейших информационных и компьютерных технологий; з) устранение дублирования показателей.

В настоящее время существенное влияние на эффективность производства оказывает повышение качества продукции, которое требует рассмотрения всего комплекса расходов, связанных с техническим совершенствованием товаров. Однако отсутствие в периодической бухгалтерской отчетности информации такого характера не позволяет оценить влияние качества на изменение величины прибыли и уровня рентабельности. В таких случаях разработка унифицированных форм первичных документов и регистров бухгалтерского учета, обеспечивающих выделение затрат, связанных с повышением качества продукции, является одним из основных направлений совершенствования учета и анализа финансовых результатов. Мы придерживаемся той точки зрения, что прогноз экономических и финансовых показателей на основе информации первичного учета для всех компаний носит приблизительный и вероятностный характер. Действительно, в настоящее время на уровень стоимостных показателей значительное влияние оказывают не только внутренние факторы производства (материально-технические, организационно-управленческие, экономические, социальные, экологические), но и многочисленные внешние факторы (рыночно-конъюнктурные, хозяйственно-правовые, административно-командные). По нашему мнению, в такой ситуации определить влияние внутренних и внешних, количественных и качественных, экстенсивных и интенсивных факторов производства с абсолютной точностью практически и математически невозможно.

В мировой экономической науке существует множество теоретических разработок, касающихся правил и принципов построения параметрической модели прибыли и рентабельности. Наиболее сложным является исследование закономерностей изменения бухгалтерской и экономической прибыли, границ безубыточности, оценки влияния прибылеобразующих факторов на конечный результат деятельности компаний. Представляется, что возможность применения и интерпретация апробированных в международной практике различных методов экономического анализа в государственных и частных компаниях для построения параметрической модели финансовых результатов зависит от глубины разработанности методологии и адекватности используемых методов и способов к отечественным реалиям. Действительно, существующие определенные особенности объективного и субъективного характера не позволяют без изменений и дополнений использовать апробированные в зарубежной практике индикативные модели прогнозирования прибыли в отечественной системе менеджмента.

В настоящее время производственная и коммерческая деятельность компаний характеризуется огромным количеством документооборота и отличается значи-

тельными объемами финансовой и деловой информации. Однако, в некоторых случаях дублирование показателей и понятий нормативных документов и правоустанавливающих законов, неоднозначные трактовки их значений не позволяют использовать общепринятые научные подходы и правила в процессе исследования методических и практических основ формирования прибыли в рамках рыночной методологии анализа. Это особенно актуально в нынешних условиях, когда часто меняется законодательство в области налогов, бухгалтерского учета и финансовой отчетности. Думается, что устранение дублирования показателей разных законодательных актов, четкое разграничение ценовых и неценовых параметров позволит математическим способом определить влияние всех факторов объективного и субъективного порядка.

Известно, что абсолютная величина прибыли зависит от нескольких технико-экономических факторов, среди которых особое место занимает модернизация и реконструкция компаний. Около половины зарубежных инвестиций в отрасли нефтяной промышленности направляются на освоение новых месторождений и расширение производственных площадей, причем значительная часть всех видов затрат приходится на новую технику и прогрессивную технологию. Но выявить ее роль в повышении абсолютной суммы прибыли прямым способом практически невозможно. Дело в том, что в практической бухгалтерии не составляется отчетность по основным показателям реконструируемых объектов, и поэтому отсутствие информации в обобщенном виде ограничивает оперативность и возможность проведения факторного анализа финансовых результатов компаний.

Разработанные в экономической литературе и апробированные в практике методики анализа прибыли в условиях применения международных и национальных стандартов учета не позволяют детально оценить воздействие всех факторов формирования финансовых результатов компаний на основе информации новой бухгалтерской отчетности. Известно, что новая бухгалтерская отчетность ориентируется на континентальную модель учета и в значительной мере отражает требования международных стандартов финансовой отчетности. Новизна содержания и построения финансового отчета, включение в нее совершенно новых показателей практически не позволяет использовать ранее действующие методики факторного анализа прибыли и рентабельности. Однако введение в действие нового плана счетов и новых форм финансовой отчетности в определенной мере привели к совершенствованию методики организации национального бухгалтерского учета и экономического анализа результатов деятельности компаний. В данной связи в современных условиях разработка методики организации финансового учета и анализа прибыли должна быть максимально приближена к международным и национальным стандартам, а также отвечать технико-экономическим, организационно-правовым и социально-психологическим уровням. Как справедливо отмечают Г.А. Аббасов [4], С.М. Сабзалиев [20], В.М. Кулиев [13], Г.А. Джафарли [7] и др., формируемая финансовым учетом и анализом информация должна удовлетворять потребности как фискальных органов, так и акционеров, собственников, потенциальных инвесторов, рыночных аналитиков и других заинтересованных партнерских групп компаний.

Переход к международным и национальным стандартам учета и отчетности выдвинул новые задачи перед теорией и практикой формирования и использования стоимостных показателей. В этих условиях измерение и построение сбалансированной системы стоимостных показателей, включающих все стороны эффективности и результатов деятельности компаний, имеет важное научное значение для решения проблемы разработки методических и практических основ экономи-

ческого анализа прибыли, которые отвечали бы требованиям системного бухгалтерского учета и отчетности. Однако определение прибыли в качестве показателя эффективности производства (если она получена исключительно за счет интенсивных факторов) и использование ее для характеристики результатов деятельности и деловой активности компаний за конкретный период времени весьма противоречиво. По нашему мнению, это заключено не в самом показателе прибыли как таковом, а в условиях его применения. Во-первых, прибыль как расчетный показатель непосредственно зависит от первостепенных факторов, таких как выручка от операционной деятельности и себестоимости продаж. Во-вторых, прибыль, являясь критерием эффективности и интенсификации производства часто меняет свою роль и основные функции. Так, по мнению Г.И. Намазалиева, "к основным функциям прибыли относятся "функция накопления" и "измерителя эффективности и интенсификации производства" [16].

Обобщение результатов исследований показывает, что в специальной научной литературе по-разному обосновываются теоретические основы учета и анализа показателей деловой активности, совершенно в новом формате классифицируются функции прибыли, проводится системный анализ всех факторов формирования финансовых результатов компаний, предлагаются оригинальные направления и перспективы развития методологии и методики организации анализа, отвечающие требованиям международных и национальных стандартов учета и отчетности. Практически всем авторам удается довольно традиционную тему, касающуюся проблем формирования, учета и анализа прибыли, раскрыть и показать по-новому. Такие новые идеи и размышления имеются во всех источниках экономической литературы, хотя многие из них являются дискуссионными и недостаточно обоснованными. А. Смит первым охарактеризовал прибыль "как сумму, которая может быть израсходована без посягательства на капитал" [6]. Лауреат Нобелевской премии английский экономист Д. Хикс уточнил это высказывание, назвав прибыль "суммой, которую можно израсходовать в течение некоторого промежутка времени, и в конце этого периода иметь тот же достаток, что и в начале" [23]. По мнению Е.И. Бородиной, "прибыль как экономическая категория, отражает чистый доход, созданный в сфере материального производства. В связи с этим, обращают на себя внимание составные элементы чистого дохода: заработная плата и прибыль" [21]. Г.Б. Полисюк, Ю.Д. Кузьмина, Г.И. Сухачева акцентируют внимание на том, что "действительно, в условиях рынка государства, используя вышеназванные элементы, регулируют процессы распределения чистого дохода, в результате которого удовлетворяются потребности собственников, акционеров, инвесторов, рабочих и общества в целом. В этом проявляется мобильность прибыли, как составной части чистого дохода" [17]. Представляется, что такая схема теоретического анализа позволит более объективно раскрыть сущность прибыли, ее функции и возможности использования в хозяйственном обороте.

Для определения концепций прибыли Э.Хендриксен и Ван Бреда в своей книге "Теория бухгалтерского учета" выделяют понятия капитала и прибыли, сравнивая их с резервуаром. При этом за капитал принимается объем наполнения резервуара в определенный момент времени, а за прибыль — объем, поступающий из этого резервуара в течение некоторого времени [22]. По мнению американского экономиста Фишера, "капитал есть запас благосостояния на определенный период времени, олицетворение будущих услуг, а прибыль — приток услуг во времени, результат использования этих услуг на протяжении определенного времени" [6]. Истина в этих определениях, несомненно, имеется, хотя в работе они раскрыты слабо. Известно, что в результатах

деятельности отражаются, прежде всего, факторы интенсификации и эффективности производства, и изменения величины капитала компаний могут повлиять на размер будущих поступлений. В этих условиях прибыль, являясь главным источником доходов бюджета разных уровней и основой социально-экономического развития компаний, выступает в роли сквозного показателя, определяющего эффективность использования финансовых, материальных и трудовых ресурсов. Разумеется, что все аспекты деятельности компаний с помощью прибыли в качестве единственного параметра оценить невозможно, поэтому при анализе финансовых результатов используется система показателей, включающая все стороны интенсификации и эффективности производства.

Система показателей анализа прибыли классифицируются на основе ряда признаков, в составе которых выделяются факториальные, результативные, обобщающие, частные, первичные и производные показатели. При этом разработка научно обоснованной системы показателей и методических основ факторного анализа прибыли проводится поэтапно [10]. По его мнению, разработка методических и практических основ анализа результатов деятельности должна охватывать следующие важнейшие этапы:

- I. а) изучение формирования общей (бухгалтерской) прибыли по составу и структуре;
- б) определение степени влияния факторов изменения бухгалтерской прибыли;
- в) изучение соотношений составных элементов общей прибыли с помощью коэффициента "изменения бухгалтерской прибыли";
- II. а) разложение отдельных обобщающих показателей на частные;
- б) сравнение этих показателей с аналогичными параметрами и их оценка на каждом этапе производственного процесса;
- в) обобщение результатов анализа частных показателей;
- г) детализация факторов, влияющих на изменение прибыли от продаж;
- д) изучение результатов от прочей операционной и финансовой деятельности;
- III. а) определение и анализ взаимосвязи между объемом производства, себестоимости продаж и прибыли;
- б) анализ безубыточности производства;
- в) факторный анализ уровней рентабельности.

К сожалению, в экономической литературе и научных исследованиях описание этих этапов не всегда логично и бесспорно. На первом этапе практически все авторы научных исследований предлагают проводить анализ формирования общей прибыли и определять влияние всех факторов объективного и субъективного порядка; на втором — разложить обобщающие показатели на частные, а на третьем — разработать методику факторного анализа уровня рентабельности. Для всех трех этапов — и это, на наш взгляд, логично — предлагаются процессы, которые могут служить информационной базой для принятия решений стратегического и тактического характера. Использование в практике метода "затраты-объем продаж-результат" позволяет принять такой вариант управленческих решений, выбор которого осуществляется на основе анализа соотношения затрат на производство, реализацию продукции и финансового результата. Данный вид анализа, являясь одним из наиболее эффективных средств прогнозирования результатов деятельности компаний, помогает финансовым менеджерам определить пропорции между переменными и постоянными затратами, ценой и объемом продаж, а также устанавливать порог рентабельности и весьма простым способом определить влияние каждого фактора. Думается, что финансовые менеджеры и руководители компаний, используя методи-

ку СVP-анализа, могут дать более глубокую оценку процессам формирования результатов деятельности и деловой активности.

На практике при разработке методики анализа результатов деятельности и деловой активности, после оценки общей прибыли по составным элементам обычно переходят к изучению прибыли от продаж. Как отмечают Г.А. Джафарли и Р.Н. Кязимов, в этих условиях роль коэффициента изменения общей прибыли не рассматривается, что, в свою очередь, противоречит первому этапу анализа и разрабатываемой системе показателей [7; 14]. Действительно, практическое использование названного коэффициента позволяет с некоторой степенью точности определить влияние каждого фактора на изменение прибыли от продаж:

1) изменение коэффициента общей прибыли, в том числе:

— изменение прибыли от прочей операционной деятельности;

— изменение прибыли от финансовых операций;

2) изменение прибыли от продаж.

Следует отметить, что Г.А. Джафарли [7], Р.Н. Кязимов [14], А.Д. Шеремет [25], Р.С. Сайфулин [25] и др. в своих научных трудах особое внимание уделяют проблемам измерения влияния факторов на изменение суммы прибыли от основной операционной деятельности. Видное место в этих исследованиях занимает анализ объема реализации, себестоимости продаж, структуры, ассортимента и качества продукции.

В настоящее время прибыль зависит не только от результатов операционной, инвестиционной и финансовой деятельности компаний, но и от постоянного изменения продажных цен на приобретаемые материалы и готовую продукцию, тарифов на электроэнергию и услуги, объема и структуры продаж, качества производимой продукции. Как справедливо считает А.Н. Хорин, "в зависимости от оценки объема продаж существуют разновидности в методиках и способах расчета влияний факторов основного и второстепенного порядка" [24]. Представляется, что основное различие в этих методиках заключено в определении влияния на прибыль структурных сдвигов в составе реализации. Повышенное внимание к структурным сдвигам связано с характером их влияния на прибыль, себестоимость продаж, выручку от реализации и другие экономические показатели деятельности компаний.

В настоящее время важным моментом экономического анализа прибыли является определение точных величин влияния интенсивных факторов на эффективность производства [10]. Известно, что факторы интенсификации выражают качественные изменения, связанные с обновлением техники, внедрением новых видов прогрессивных технологий, совершенствованием организации труда и менеджмента, повышением производительности и ускорением оборачиваемости оборотного капитала. В этих условиях точность проведенных расчетов зависит от числа переменных, включенных в модель факторного анализа прибыли и рентабельности. Поэтому в целях системного поиска резервов дальнейшего повышения эффективности производства в экономической литературе и практике рассматривается проблема разработки методики анализа интенсивных факторов в следующих направлениях:

1) повышение эффективности использования основного капитала:

— изменение средней стоимости основного капитала;

— изменение уровня капиталоотдачи;

— изменение уровня оборачиваемости оборотного капитала;

2) улучшение использования трудовых ресурсов:

— изменение численности работников;

— изменение среднегодовой выработки рабочих (изменение количества отработанных человеко-дней; из-

менение продолжительности рабочего дня, изменение среднечасовой выработки рабочих);

— изменение суммы прибыли на 1 манат продаж;

3) повышение эффективности использования методов труда:

— изменение стоимости использованных материальных ресурсов;

— изменение материалоотдачи;

— изменение суммы прибыли на 1 манат продаж.

Считаем, что проведение экономического анализа в этом аспекте позволит принять такой вариант управленческих решений, внедрение которых будет способствовать прямым способом определению величины эффекта от интенсификации и установлению единой классификации факторов, влияющих на уровень финансовых результатов компаний.

В условиях рынка важное значение приобретают вопросы совершенствования апробированных на практике действующих методик анализа распределения и использования прибыли компаний. Известно, что дальнейшая теоретическая проработка и научное обобщение итогов анализа связаны с повышением материальной заинтересованности акционеров, собственников, инвесторов, менеджеров и рабочих в результатах своего труда. Исходя из этого научного постулата, в экономической литературе комплексно рассматриваются вопросы анализа распределения и использования прибыли компаний с учетом особенностей формирования показателей новых форм бухгалтерской отчетности. Представляется, что системное и комплексное изучение распределительных отношений в современных условиях, являясь следующим этапом факторного анализа, позволяет теоретически правильно раскрыть сущность и определить величину стоимостных показателей результатов деятельности.

В настоящее время многие отечественные компании имеют разные уровни рентабельности и степени деловой активности и в некоторых случаях получают прибыль, не характеризующую эффективность предпринимательской деятельности, которые порождают определенные особенности как при формировании, так и при распределении финансовых результатов. Разумеется, что вопросы повышения экономических результатов деятельности и удовлетворения потребностей предпринимателей, собственников, акционеров, рабочих и менеджеров на основе прибыли должны решаться системно и рассматриваться в комплексе с интересами других групп пользователей информации финансовой отчетности. Таким образом, в условиях рынка прибыль, являясь платой за риск предпринимательской деятельности и денежным выражением результатов деловой активности компаний, наиболее полно отражает степень интенсификации и эффективности производства, уровень себестоимости продаж, объем и качество продукции, становится важным объектом бухгалтерского учета и финансового анализа.

Несмотря на интенсивность научных исследований и большое внимание, уделяемое в экономической литературе проблемам учета и анализа финансового результата, некоторые теоретические и практические вопросы на сегодняшний день нуждаются в коренном изменении, особенно в условиях перехода к национальным и международным стандартам учета и отчетности. Особо отметим, что рыночная экономика требует внесения коррективов в традиционные и логические подходы к учету и анализу финансовых результатов компаний и предъявляет новые требования к организации финансового учета по методу "затраты-объем продаж-результат".

Объективная необходимость создания целостной системы бухгалтерского учета и рыночного финансового анализа, решения проблемы управления прибылью, себестоимостью продаж, объемами производства и реализации, разработки методики маржинального ана-

лиза, использования маржинального дохода для определения рентабельности и результата деятельности порождает потребность точного определения цели и задачи учета финансовых результатов:

1) формирование полной и достоверной информации, необходимой для внутренних и внешних пользователей финансовой отчетности;

2) обеспечение полезной информацией внутренних и внешних пользователей финансовой отчетности для выбора оптимального варианта решений стратегического и тактического характера;

3) определение отрицательных результатов деятельности и выявление внутрихозяйственных резервов повышения эффективности производства и укрепления финансовой устойчивости.

Для решения этих задач необходима разработка оригинальной методики учета финансовых результатов, от состояния которой зависит возможность проведения факторного анализа прибыли. Такая формулировка, на наш взгляд, способствует более точному определению цели, задачи, последовательности, этапов и технологии проведения анализа результатов деятельности и деловой активности. В этих условиях основное содержание и значение анализа заключается в выявлении резервов улучшения показателей финансовых результатов для укрепления и наращивания экономического потенциала компаний. Основываясь на изложенной идее, при определении значения и задач анализа финансовых результатов для оценки экономического потенциала, который состоит из имущественного и финансового положения компаний и характеризуется величиной, составом и состоянием активов, можно с той или иной степенью детализации очертить конкретные направления научного исследования, классифицировать количественные и качественные показатели, а также выявить текущие и перспективные резервы повышения эффективности производства.

О.В. Ефимова подчеркивает необходимость дифференцированного подхода к определению задач и целей анализа финансовых результатов деятельности компаний в условиях рыночной экономики [8]. По мнению, А.П. Зудилина, "апробированные в развитых капиталистических странах методики анализа финансовых результатов традиционны, хорошо разработаны, в значительной степени унифицированы, стабильны по составу показателей и в полной мере учитывают требования международных стандартов бухгалтерского учета и отчетности" [9]. По мнению И.М. Махмудова, Т.Ш. Зейналова, "большое количество показателей, характеризующих финансовое положение компаний, создает методические трудности их системного рассмотрения, хотя многие из них достаточно полно разработаны в международных стандартах и стандартах экономически развитых стран" [15]. М.В. Мельник считает, что "такое положение, в основном, можно объяснить наличием методологических, методических и практических рекомендаций по организации анализа финансовых результатов" [5].

ВЫВОДЫ

В международных и национальных стандартах учета и отчетности, а также принципах, правилах и концептуальных основах установлены условия раскрытия существенной и полезной информации, связанные с определением ликвидности бухгалтерского баланса и платежеспособности компаний. В основу этой системы заложен принцип разделения затрат на постоянные и переменные, использование маржинального дохода для определения результатов деятельности и рентабельности капитала. Западные системы бухгалтерского учета и анализа позволяют определить финансовые результаты методически разными, но сопоставимыми способами. Представляется, что в этих условиях анализ каждого слагаемого элемента общей прибыли и использование современных методов ее учета и прогнозирова-

ния имеет вполне прикладной характер, результаты которого служат основой для принятия управленческих решений практического характера.

Литература:

1. Гражданский Кодекс Азербайджанской Республики. — Баку: Юридическая литература, 2007. — 776 с.
2. Налоговый Кодекс Азербайджанской Республики. — Баку: Юридическая литература, 2011. — 414 с.
3. Закон Азербайджанской Республики "О бухгалтерском учете", 29 июня 2004 г.
4. Аббасов Г.А. Теория бухгалтерского учета: учебник. — Баку, Iqtisad Universiteti, 2009. — 381 с.
5. Барнгольц С.Б., Мельник М.В. Методология экономического анализа деятельности хозяйствующего субъекта: учеб. пособие. — Москва: Финансы и статистика, 2003. — 240 с.
6. Брикли Д.Э., Макконнел Д.Д. Экономическая теория. — Москва: ИНФРА-М, 2004. — 944 с.
7. Джафарлы Г.А. Экономический анализ. — Баку: Наука и образование, 2009. — 560 с.
8. Ефимова О.В. Финансовый анализ. — Москва: Бухгалтерский учет, 2002. — 528 с.
9. Зудилин А.П. Анализ хозяйственной деятельности предприятий развитых капиталистических стран. — Екатеринбург: Каменный пояс, 1992. — 224 с.
10. Исмаилов Н.М. Формирование финансовых результатов: учетно-аналитические аспекты. Монография. — Баку: Элм, 2012. — 560 с.
11. Керимов В.Э. Управленческий учет на производственных предприятиях потребительской кооперации: автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. — Москва: МАКС Пресс, 2001. — 50 с.
12. Кондраков Н.П. Бухгалтерский учет: учебное пособие. — Москва: ИНФРА-М, 2007. — 717 с.
13. Кулиев В.М., Фатуллаев Р.Р., Керимов А.М. Введение в международный учет и отчетность. — Баку: ИАТМ, 2012. — 279 с.
14. Кязимов Р.Н., Муслимов С.Я. Финансовый анализ: учебное пособие. — Баку: Азернешр, 2011. — 312 с.
15. Махмудов И.М., Зейналов Т.Ш., Исмаилов Н.М. Экономический анализ: учебник. — Баку: Iqtisad Universiteti, 2011. — 794 с.
16. Намазалиев Г.И. Экономический анализ хозяйственной деятельности промышленных предприятий. — Баку: Маариф, 1995. — 392 с.
17. Полисюк Г.Б., Кузьмина Ю.Д., Сухачева Г.И. Аудит предприятия. Организация аудиторских проверок и комплексный анализ финансовых результатов деятельности предприятия: учебное пособие. — М.: Экзамен, 2001. — 352 с.
18. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. — Минск: ИП "Экоперспектива", 1997. — 498 с.
19. Сабзалиев С.М. Бухгалтерская (финансовая) отчетность. — Баку: Iqtisad Universiteti, 2003. — 170 с.
20. Сабзалиев С.М. Финансовая отчетность: проблемы формирования и совершенствования. — Баку: Элм, 2003. — 240 с.
21. Финансы предприятий: учебное пособие / под ред. Е.И. Бородиной. — Москва: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995.
22. Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета. — Москва: Финансы и статистика, 1997. — 576 с.
23. Хикс Д. Стоимость и капитал. — Москва: Прогресс Унивверс, 1993. — 488 с.
24. Хорин А.Н. Анализ интенсификации производства: Вопросы методологии и практики. — Москва: Финансы и статистика, 1990. — 174 с.
25. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Методика финансового анализа. — Москва: ИНФРА-М, 1995. — 176 с.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2013 р.

А. Г. Кльоба,

к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет "Львівська політехніка"

В. А. Кльоба,

аспірант, Університет банківської справи Національного банку України, м. Київ

Р. А. Кльоба,

аспірант, Університет банківської справи Національного банку України, м. Київ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ БАНКІВ І БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

L. Kloba,

Ph.D., Assistant Professor, Associate Professor of Finance, National University "Lviv Polytechnic"

V. Kloba,

PhD student, University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

R. Kloba,

PhD student, University of Banking of the National Bank of Ukraine (Kyiv)

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ESSENCE OF BANKS AND BANKING ACTIVITIES

На сучасному етапі теоретичних досліджень, пов'язаних з розбудовою банківської системи, актуальними залишаються питання, пов'язані з вивченням та розумінням сутності понять "банк" і "банківська діяльність". У цій статті основна увага зосереджена на методологічних підходах до визначення суті таких понять, як класиками економічної науки, так і сучасними науковцями.

At the present stage of theoretical research associated with the development of the banking system remains relevant issues related to the study and understanding of the nature of the terms "bank" and "banking." In this paper, the focus on methodological approaches to determining the effect of these concepts as classics of economics and modern scholars.

Ключові слова: банк, банківська діяльність, банківські продукти, комерційний банк, фінансовий посередник, фінансова установа.

Key words: bank, banking, banking products, commercial bank, financial intermediary, financial institution.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах важливе теоретичне та практичне значення мають дослідження сутності банківництва. Зокрема, на нашу думку, поглибленого вивчення потребують методологічні підходи до визначення сутності понять "банк" і "банківська діяльність" з метою використання сучасних наукових розробок для забезпечення стабільності банківської системи і подальшого зростання вітчизняної економіки в умовах ринкової трансформації, поглибленої міжнародної конкуренції та подолання наслідків світової фінансової кризи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розробку теорії банківської діяльності внесли класики економічної науки А. Сміт [19] та Д. Рікардо [13–16].

Дослідженню теорії банківництва приділяють багато уваги відомі вітчизняні науковці: І.В. Алексєєв [2], О.В. Васюренко [4], О.Д. Вовчак [5], В.І. Грушко [6], А.М. Мороз [3], В.І. Міщенко [10], С.К. Реверчук [17] та інші.

Однак окремі аспекти цієї проблеми з'ясовано не повністю, у тому числі, більш детального дослідження потребують питання, пов'язані з поглибленим вивченням сутності понять "банк" і "банківська діяльність". Це і зумовило вибір та підтверджує актуальність теми даної статті.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета даної статті полягає у розгляді питань, які стосуються поглибленого вивчення сутності понять "банк" і "банківська діяльність", а також у необхідності повернення уваги науковців та практиків до поглибленого теоретичного обґрунтування і розробки практичних рекомендацій з даної тематики з метою вдосконалення сучасних підходів до підвищення ефективності результатів роботи вітчизняних комерційних банків.

ОБ'ЄКТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ Є БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та прикладні засади щодо поглибленого вивчення, розуміння та застосування сутності понять "банк" і "банківська діяльність" у сучасних умовах розвитку вітчизняного банківництва.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасні умови функціонування ринкової економіки зумовлюють підвищену увагу до фінансово-кредитної і, зокрема, до банківської системи та діяльності комерційних банків.

Сутність банківської діяльності та її характерні риси визначає складний комплексний характер відносин, що

виникають у сфері банківської діяльності, який обумовлює їх і фінансову, і господарську, і цивільну природу. До банківської діяльності належать декілька видів основних операцій: залучення депозитів; кредитування; здійснення розрахунків між клієнтами. Ці операції є базовими й утворюють первинну сферу банківської діяльності. Комерційні банки є особливою категорією ділових підприємств — фінансових посередників. Вони залучають капітали, заощадження населення, інші вільні грошові кошти та надають їх у тимчасове користування іншим користувачам, які потребують додаткового капіталу. Фінансові посередники виконують таким чином важливу народногосподарську функцію, забезпечуючи суспільство механізмом міжгалузевого та міжрегіонального перерозподілу грошового капіталу. Банк є самостійним суб'єктом господарювання, юридичною особою, виробляє і реалізує продукт у формі специфічних банківських послуг. Мета банківської діяльності — комплексне, високоякісне обслуговування юридичних і фізичних осіб, задоволення суспільних потреб у банківських продуктах та послугах [9, с. 15].

Поняття "банк" і "банківська діяльність" належать до фундаментальних у економічній науці.

На нашу думку, правильним є висновок професора О. Васюренка, який стверджує, що "у сучасних умовах дати точне й однозначне визначення такого універсального поняття, як "банк", — не менш складне завдання, ніж визначити універсальне поняття "фінанси" [4, с. 13].

У Законі України "Про банки і банківську діяльність" зазначено: "Банківська діяльність — залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб" [1, с. 74].

В "Енциклопедії банківської справи України" зазначено, що "українські банки переважно універсальні і поєднують кредитно-інвестиційну діяльність з наданням клієнтам зростаючого спектра банківських послуг" [8, с. 73].

У Законі України "Про банки і банківську діяльність" поняття "банк" майже збігається з поняттям "банківська діяльність". Це — юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати певну сукупність операцій [1, с. 74]. Таке визначення видається надто абстрактним і не розглядає предмету діяльності банку.

У "Словнику сучасної економіки Макміллана" пояснено, що "банк — фінансовий посередник, який приймає кошти, як правило у вигляді депозитів, що видаються на вимогу або при повідомленні за короткий строк, які він використовує для надання кредитів у вигляді овердрафтів, позик, або дисконту векселів, а також для інвестицій в інші, звичайно, фінансові активи (такі як ринкові цінні папери)" [18, с. 25]. У цьому визначенні банку чітко підкреслено інвестиційну діяльність банку, яка за європейською традицією обмежується фондовим ринком.

Актуальними на даний час залишаються дослідження теорії банківської діяльності, здійснені класиками економічної науки А. Смітом [19] та Д. Рікардо [13—16].

А. Сміт писав про банківську діяльність у праці "Дослідження про природу і причини багатства народів" у підрозділі "Відступи щодо депозитних банків і, зокрема, Амстердамського банку", в якій заслуговують на увагу такі міркування видатного економіста:

— "Так звані банківські гроші завжди вартують більше, ніж така ж номінальна сума ходячої монети. Тисяча гульденів грошима Амстердамського банку, наприклад, вартує більше, ніж тисяча гульденів амстердамської ходячої монети. Різниця між ними називається банківським лажем, який в Амстердамі досягає зазвичай біля 5%" [19, с. 349];

— "Ці вклади в монеті або вклади, які банк зобов'язувався виплачувати монетою, становили первинний

капітал банку або всю ту вартість, яка була представлена так званими банківськими грошима" [19, с. 351];

— "Плату, яка вилучається за зберігання вкладу, можна вважати свого роду орендною платою за складське приміщення" [19, с. 351].

Оригінальними є розуміння А. Смітом оплати за зберігання в банку вкладів як орендної плати за складське приміщення. Нині, коли набирає обертів діяльність по зберіганню банківських металів (золото, срібло, платина, паладій), це положення великого економіста привертає до себе зацікавлену увагу фінансистів.

Заслужують на увагу також думки А. Сміта щодо походження банківських кредитних грошей. А. Сміт твердив, що в період до 1609 р. велика кількість обрізаної і стертої іноземної монети, залученої зі всіх кінців Європи обширною торгівлею Амстердама, зменшила вартість його ходячої монети приблизно на 9 % порівняно з щойно начеканеною монетою, яка виходить із монетного двору. Як тільки така повноцінна монета появляється в обігу, її одразу ж перетворювали в злитки або вивозили із країни, як це завжди буває при подібних умовах. Купці, які мали більше, ніж достатньо ходячої монети, не завжди могли добути потрібну кількість повноцінних грошей, щоб оплатити свої перевідні векселі і вартість таких векселів [19, с. 351].

Отже, зрозуміло, що А. Сміт чітко виокремлював повноцінні і неповноцінні металеві гроші. Повноцінні гроші — це такі гроші, номінальна вартість яких відповідає вмісту в монеті грошового металу. "Обрізана і стерта" монета — це неповноцінні гроші, вони породжували низку проблем та незручностей для бізнесу. У цілях ліквідації цих незручностей був заснований в 1609 р. Банк з гарантією міста. Цей банк приймав як іноземну, так і стерту монету країни за її дійсною внутрішньою вартістю в повноцінних грошах країни за відрахуванням лише суми, необхідної для покриття витрат по чеканці і інші постійні витрати по управлінню.

На наш погляд, наукову цінність та методологічне значення для дослідження проблеми грошей, кредиту і банківської діяльності мають міркування відомого англійського економіста Д. Рікардо [13—16].

У своєму памфлеті "Висока ціна злитків — доказ знецінення банкнот" (1811 р.) Д. Рікардо вважав, що "золото і срібло мають притаманну їм вартість, яка не являється довільною..." [14, с. 48]. У цій праці вартість дорогоцінних металів він визначав їх рідкістю, кількістю праці, затраченої на їх добування, і вартістю капіталу, застосованого у виробництві. Однак у своїй головній праці "Засади політичної економії і оподаткування" (1817 р.) вчений писав: "Загальне правило, яке регулює вартість сировини і промислових товарів, застосовуване і до металів; їх вартість залежить... від всієї кількості праці, необхідної для отримання металу і для доставки його на ринок" [14, с. 78—79].

Цей фрагмент переконує в тому, що Рікардо розглядав грошово-банківську систему з чітких позицій теорії трудової вартості.

Д. Рікардо у праці "Досвід про систему формування державних позик" наголошував, що покриття воєнних видатків треба здійснювати не шляхом випуску ліквідних активів, а головним чином за рахунок оподаткування багатіїв. Мотивація цієї пропозиції була такою: високі податки на поміщиків і землевласників зменшать схильність легкодумно ув'язуватися у дорогий "вартісний конфлікт" [15, с. 286].

У своїх памфлетах Д. Рікардо виступав пристрасним і принциповим противником політики Англійського банку. Будучи акціонером цього банку, він піднімав свій голос проти величезних прибутків банку: "Слід, мені думається, визнати, що війна, яка так важко лягає на плечі майже всіх класів суспільства, супроводжувалась для Англійського банку непоганими баришами, причому доходи цієї корпорації зростали пропорційно зростанню тягб і труднощів всього суспільства" [16, с. 182]. Він

пропонував уряду взяти у свої руки управління державними фінансами, звільнити Англійський банк від обов'язків державного казначея і припинити хижачке розпорядження суспільними ресурсами. При цьому емісійну справу пропонував передати у руки комісарів, яких признавав би парламент.

Д. Рікардо твердив, що "в звичайній банківській практиці допускається дуже багато зловживань" [16, с. 199]. І тому він виступав за регламентацію банківської діяльності.

Істотна різниця між банком і всіма іншими підприємствами полягає в тому, що "банк ніколи не був би заснований, якщо би він отримував прибуток тільки від використання власного капіталу; дійсна вигода від банку отримується лише тоді, коли він пускає в хід чужий капітал. Другі підприємства нерідко отримують, навпаки, величезний прибуток, витрачаючи тільки свій власний капітал" [16, с. 225].

Отже, на думку відомого англійського вченого Д. Рікардо збільшення прибутку власників банку збільшенням його капіталу не являється ні необхідним, ні бажаним. Таке збільшення "жодним чином не зміцнить і безпеку банку, оскільки від нього ні за яких умов не можна вимагати більше ніж оплати банкнот і урядових і приватних вкладів, оскільки самі ці статті становили завжди всю сукупність його боргів" [16, с. 226].

Вчений переконував, що "все мистецтво банківського бізнесу полягає в умінні підтримувати можливо більш обширний обіг за допомогою найменшої можливої суми фондів, які зберігаються у формі готівки і злитків, які не приносять прибутку" [16, с. 226].

Д. Рікардо наполегливо доводив, що "єдиною гарантією власників проти зловживання довірою, яке вони надавали директорам", є подання власникам звіту про становище справ у банку [16, с. 227]. Адже не завжди справами банку керують люди, проти яких не існує і тіні підозри. Вчений вважав, що публікація звітів про фінансову діяльність банків є необхідністю не тільки як гарантія проти корупції в управлінні банком, а також і для того, щоб дати власникам банківського капіталу впевненість, що бізнес банку ведеться вміло.

І насамкінець, Д. Рікардо демонстрував прагматичне мислення, коли писав, що "всі письменники безумовно визнають, що ніякі кримінальні покарання не можуть помішати переплавці монети, якщо її вартість як злитка стає вище вартості як монети" [13, с. 128].

Заслужують на увагу визначення сутності банку, які дали економісти Є. Бургіна, О. Васюренко та А. Ольшаний.

Є. Бургіна вважає, що "банк — особлива грошово-кредитна установа, економічна інституція, яка діє на фінансовому ринку, акумулює тимчасово вільні грошові кошти і заощадження, надає кредити, здійснює грошові розрахунки тощо" [8, с. 45].

О. Васюренко пише, що банк — це фінансова установа, що спеціалізується на акумулюванні ресурсів і управлінні цими ресурсами шляхом здійснення розрахункових, посередницьких, кредитних та інших фінансових операцій [4, с. 14].

А. Ольшаний стверджує, що "банк — це кредитна організація, яка має виняткове право здійснювати у сукупності такі операції: залучати до вкладів грошові кошти і відкривати банківські рахунки фізичних і юридичних осіб; розміщувати вказані кошти від свого імені і за свій рахунок на умовах поворотності, платності і строковості" [12, с. 13].

Ми погоджуємось з думкою професора С. Реверчука, який вважає що ці вищезазнані три визначення сутності банку є дуже подібними [17, с. 8].

По-перше, автори трактують банки як установу, що виконує певний набір операцій або надає певні послуги. Однак при операційному підході до розуміння суті банку можна скласти уяву про спектр банківської діяльності, який може бути притаманним для інших фінан-

сових інститутів, але не можна досягнути єдиного розуміння і окреслення кола операцій, що відображають суть банку.

По-друге, операційний підхід до тлумачення змістовної суті банку повертає до юридичного розуміння поняття "банк". Це й призвело до того, що у світі термін "банк" застосовують до різноманітних установ, що надають позики, не завжди на основі отриманих депозитів і для найрізноманітніших цілей (наприклад, банки розвитку, інвестиційні банки, іпотечні банки тощо).

На нашу думку, правильним є висновок професора Реверчука С.К., який, проаналізувавши думки багатьох науковців стосовно визначення суті поняття "банк", вважає за доцільне виокремити три наступні методологічні підходи [17, с. 9—11].

Першим методологічним підходом до розуміння суті банку можна вважати твердження С. Меншікова, який пише, що "під банком у строгому смислі слова розуміється фірма або установа, яка, поряд із власним капіталом, залучає зовнішній капітал шляхом прийняття грошових депозитів (вкладів) і отримує доходи шляхом надання грошей у позику, в кредит під проценти. Це — основна відмінна ознака банку" [11, с. 275].

Другим методологічним підходом до розуміння суті банку є розгляд банку як підприємства або фірми. Найчастіше тлумачення банку як підприємства зустрічається у німецькій економічній літературі. Гюнтер Асхаурер твердить, що банк — це кредитна установа, яка здійснює банківські операції на комерційній основі. До переліку банківських операцій він включає практично всі традиційні операції: операції з приймання вкладів; кредитні операції; банківські операції з обліку векселів; операції з цінними паперами; інвестиційні операції; операції по гарантіях; здійснення безготівкових розрахунків та інкасових операцій [7, с. 28]. На його думку, якщо установа здійснює хоча б одну із вище перелічених операцій комерційним способом, то вона вже є банком.

За німецькою традицією сучасний банк — це не тільки установа — акумулятор вільних грошей, не тільки офіс, де можна позичити гроші, не тільки посередник на грошовому та інвестиційному ринку, а передусім фабрика, яка виготовляє кредити та інвестиції [17, с. 10—12].

Дійсно, банк — це суб'єкт, який наділений економічною і юридичною самостійністю, його капітал обслуговує процес виробництва й обігу, а операції здійснюються з урахуванням особистої відповідальності банківських працівників, банківській діяльності властивий ризик. З цього погляду банк не відрізняється від інших (промислових, торговельних, будівельних) підприємств. Однак, банк — це не промислова фабрика, торговельний магазин чи будівельна організація.

По-перше, на відміну від промислового підприємства діяльність банку зосереджена у сфері обігу, а не у сфері виробництва і тому — банк швидше продавець і покупець, аніж виробник.

По-друге, продукт банку відрізняється від продукту промислового підприємства тим, що банк виробляє або особливий товар — гроші (перший рівень банківської системи), або кредитні, інвестиційні та інші продукти (переважно другий рівень банківської системи).

По-третє, якщо банк працює в основному на чужих грошах, то промислове підприємство здійснює свою діяльність на власних ресурсах. Окрім того, банк порівняно з промисловим підприємством не тільки випускає акції і корпоративні облигації, але й здійснює операції по обліку та зберіганню цінних паперів інших емітентів.

По-четверте, в банку, на відміну від промислового чи торгового підприємства, працюють переважно службовці, зайняті розумовою працею, а не робітники, які зайняті фізичною працею.

По-п'яте, банк більше схожий не на промислово-виробниче підприємство, а на торговельно-посередницьке підприємство. Адже банк купує грошові ресурси і продає їх, має своїх продавців і покупців, має свої склади, комори і товарні запаси. Обсяги прибутків банку, як і торгового підприємства, в значній мірі залежать від обіговості його ресурсів. Водночас торгове підприємство, як і банк, у більшості працює на позичених капіталах. Очевидно й те, що в торгівлі власність на товар переходить від продавця до покупця, а в банківництві цього немає. Отож, розуміння банку як підприємства є досить умовним, однак воно має право на існування, оскільки праця у банківській сфері є не тільки продуктивною, але й має важливі ознаки виробничої діяльності (банківський капітал, техніка, транспорт, будинки, фахові знання, засоби комунікації, система безпеки, внутрішня і зовнішня інформація, підприємницький хист тощо).

За третім методологічним підходом банки розглядаються як фінансові посередники.

Банки як фінансові посередники забезпечують передусім перерозподіл (розміщення) тимчасово вільних грошових ресурсів та спрямування їх до суб'єктів ринку з метою задоволення інвестиційних та споживчих потреб розширеного відтворення економіки. Через фінансове посередництво банки реалізують надання суб'єктам ринкової економіки інвестиційних і споживчих кредитів.

За сутністю основних операцій комерційні банки можна класифікувати на: універсальні, що виконують усі базові операції на грошовому ринку та спеціалізовані, що виконують лише частину базових операцій на грошовому ринку, визначених чинним законодавством України [2]. Відповідно до ст. 4 Закону України "Про банки і банківську діяльність" банки в Україні можуть функціонувати як універсальні чи спеціалізовані, зокрема ощадні, інвестиційні, іпотечні [1].

Банк слід розглядати як підприємство особливого виду. Тобто, якщо в діяльності звичайного підприємства гроші виконують роль засобу платежу, то в банківській діяльності самі гроші виконують роль товару.

У сучасній теорії банківської справи, як правило, застосовується поділ банківських операцій на три групи [9, с.10]:

1) активні операції — спрямовані на використання ресурсів банку (наприклад, надання кредитів, здійснення лізингових операцій);

2) пасивні операції — спрямовані на залучення коштів. Власний капітал банку, наявний під час його утворення, становить незначну частину його ресурсів. Головна частина — депозити клієнтів. Депозити поділяються на поточні (гроші видаються на вимогу вкладника у будь-який час) і строкові (гроші можуть бути зняті з рахунків лише через установленний строк);

3) комісійні операції — це посередницька діяльність банку: обслуговування платіжів клієнтів, отримання грошей за борговими зобов'язаннями (векселями, чеками), за дорученням своїх клієнтів, інкасація, зберігання валютних цінностей та цінних паперів тощо.

ВИСНОВКИ

Сутність банківської діяльності та її характерні риси визначає складний комплексний характер відносин, що виникають у сфері банківництва. До банківської діяльності належать декілька видів основних операцій: залучення депозитів; кредитування; здійснення розрахунків між клієнтами. Ці операції є базовими й утворюють первинну сферу банківської діяльності.

Банк є самостійним суб'єктом господарювання, юридичною особою, який виробляє і реалізує продукт у формі специфічних банківських послуг. Мета банк-

івської діяльності — комплексне, високоякісне обслуговування юридичних і фізичних осіб, задоволення суспільних потреб у банківських продуктах та послугах.

На сучасному етапі розвитку банківської системи України для науковців та практиків залишаються перспективними і актуальними дослідження та використання сучасних методологічних підходів до визначення суті поняття "банк" і "банківська діяльність" з метою забезпечення стабільності банківської системи і зростання вітчизняної економіки.

Література:

1. Закон України "Про банки і банківську діяльність" (112-111 від 07.12.2000 р., з наступними змінами та доповненнями). — Режим доступу: www.rada.gov.ua
2. Алексеев І.В. Гроші та кредит / І. В. Алексеев, М.К. Колісник: Навч. посіб. — К.: Знання, 2009, — 253 с.
3. Банківські операції: Підручник / За ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Мороза. — К.: КНЕУ, 2000. — 384 с.
4. Васюренко О.В. Банківські операції: навч. посібник. — К.: Знання, 2008. — 318 с.
5. Вовчак О.Д. Державне регулювання банківської інвестиційної діяльності в Україні: Автореферат дис. д. е. н. / О.Д. Вовчак. — Львів, 2006. — 38 с.
6. Грушко В.І., Лаптев С.М., Любунь О.С., Раєвський К.Є. Банківський нагляд: Навч. посіб. — К.: ЦНА., 2004. — 264 с.
7. Введение в банковское дело: учебное пособие / Под ред. Г. Асхауэра (Перевод с нем.). — М.: Научная книга, 1996. — 629 с.
8. Енциклопедія банківської справи України / Редкол: В.С. Стельмах (голова) та ін. — К.: Молодь, Ін Юрс, 2001. — 680 с.
9. Мацелик М.О. Фінансове право: навч. посіб. / М.О. Мацелик, Т.О. Мацелик, В. А. Пригощий; за заг. ред. В. К. Шкарупи. — К.: Знання, 2011. — 815 с.
10. Міщенко В.І., Яценюк А.П., Коваленко В.В., Коренева О.Г. Банківський нагляд: Навч. посіб. — К.: Знання, 2008. — 406 с.
11. Меньшиков С.М. Новая экономика. Основы экономических учений: учебное пособие. — М.: МО, 1999. — 400 с.
12. Ольшаный А.И. Банковское кредитование: российский и зарубежный опыт / Под ред. Е.Г. Ищенко, В.И. Алексеева. — М.: Русская Деловая литература, 1998. — 352 с.
13. Рикардо Давид. Начала политической экономии и налогового обложения. Сочинения. — Т. 1. — М.: Гос. изд-во политической литературы, 1955. — 360 с.
14. Рикардо Давид. Высокая цена слитков — доказательство обесценения банкнот. — Сочинение. — Т. 2. — М.: Гос. изд-во политической литературы, 1955. — С. 45-104.
15. Рикардо Давид. Опыт о системе функционирования государственных займов. — Сочинения. — Т. 2. — М.: Гос. изд-во политической литературы, 1955. — С. 255—298.
16. Рикардо Давид. Предложение в пользу экономического и устойчивого денежного образования, а также замечания о прибыли английского банка, поскольку она связана с интересами государства и собственников капитала банка. — Сочинения, т.2, — М., Гос. изд-во политической литературы, 1955. — С. 179—254.
17. Реверчук С.К., Кльоба Л.Г., Паласевич М.Б. Управління і регулювання банківською інвестиційною діяльністю. Монографія / за ред. д.е.н., проф. С. К. Реверчука. — Львів: Тріада плюс, 2007. — 352 с.
18. Словник сучасної економіки Макміллана / ред. з англ. — К.: "Арт Ек", 2000. — 640 с.
19. Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Изд-во соц.-эк. литературы, 1962. — 684 с.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2013 р.

УДК 658.15 (047.36)

Ю. В. Кравчик,*к. е. н., керівник науково-інформаційного відділу,**Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут***Ю. С. Бойко,***магістрант спеціальності "Облік і аудит", Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут, м. Хмельницький, головний економіст централізованої бухгалтерії відділу освіти, молоді і спорту Хмельницької РДА*

ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСОВОЇ ЗВІТНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА НАЙБІЛЬШ ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ ЇЇ АНАЛІЗУ

*Y. Kravchuk,**Ph.D., head of scientifically-informative department, Khmelnytskyi Cooperative Trade and Economic Institute,**Y. Boiko,**graduate student specialty "Accounting and Auditing" Khmelnytskyi Cooperative Trade and Economic Institute, main economist of centralized accounting department of Education, Youth and Sports of Khmelnytsky RDA*

FEATURES OF THE FINANCIAL STATEMENTS OF TRADING COMPANIES AND THE MOST EFFECTIVE METHODS OF ANALYSIS

Досліджуються методи аналізу та визначається такий, який буде оптимальним за часом, не буде обтяжений зайвими розрахунками, надаватиме обґрунтовані висновки про діяльність підприємства за визначений період, давати можливість прогнозувати фінансовий стан.

The methods of analysis are investigated and such that will be optimal in time, will not be encumbered with the superfluous settling is determined, will give reasonable conclusions about activity of enterprise for certain period, to give an opportunity to forecast the financial state.

Ключові слова: баланс, торговельне підприємство, фінансова звітність, форми звітності, бухгалтерський облік.

Key words: balance, trade enterprise, financial reporting, accounting forms, accounting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перехід України до ринкової економіки логічно ознаменував появу великої кількості підприємств приватної форми власності. У нашій державі функціонує близько шестидесяти чотирьох тисяч торговельних підприємств, зокрема в Хмельницькій області їх майже дві тисячі. На них зайнято близько двох мільйонів працівників на загальнодержавному рівні і вісімнадцять тисяч осіб в Хмельницькій області. Обсяг реалізованої продукції за 2012 рік склав 1115224,5 млн грн. в країні, 15543,6 млн грн. — в Хмельницькій області, що складає майже півтора процента в структурі торгівлі на державному рівні.

Поява значної кількості підприємств, які займаються одним видом діяльності, зумовлює жорстку конкуренцію між ними. Підприємства проводять аналіз результатів своєї діяльності і моніторинг ре-

зультатів діяльності своїх конкурентів, визначаючи сильні та слабкі сторони власної роботи. Інформація, отримана в результаті проведеного аналізу, повинна максимально точно відображати реальний фінансово-господарський стан підприємства для можливості її використання в управлінні підприємством.

ОСТАННІ ДОСЛІДЖЕННЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

Систематизований аналіз звітності виник у XIX столітті. У формуванні зарубіжних напрямків аналізу фінансової звітності виділяють школи: емпіричних прагматиків — займалась формуванням набору показників, необхідних для аналізу діяльності; школа мультиваріантних аналітиків побудувала систему показників, які характеризують фінансово-господарську діяльність; школа учасників фондового ринку вивчала можливість

Рис. 1. Форми фінансової звітності

використання звітності для прогнозування ефективності інвестування.

У працях "Калькуляція і статистика в господарстві споживчих товариств" (1919 р.), "Бухгалтерія і баланс" (1925 р.) Йогана Шера було обґрунтовано залежність балансу від результатів діяльності підприємства. У дослідженнях Пауля Герстнера "Аналіз балансу" (1926 р.) та "Цікаві випадки бухгалтерської практики" (1926 р.) було сформовано п'ять правил для оцінки пасиву та активу балансу, і одне для оцінки зв'язку між ними.

У Радянському Союзі склались два основні підходи до розуміння фінансового аналізу: аналіз охоплював всі розділи аналітичної роботи (В. В. Ковальов); обмежено сферу фінансового аналізу лише проведенням аналізу фінансової звітності (О.В. Єфримова, А.Д. Шеремет, Є.В. Негашев, Р.С. Сайфулін).

У праці "Аналіз балансу" (1920 р.) П.Н. Худякова пояснено сутність бухгалтерського балансу і виділено методи його аналізу. У праці А.Я. Усачова "Економічний аналіз балансу" (1926 р.) розглядалися питання аналізу промислового виробництва.

Основи проведення аналізу діяльності показників сформовано в праці Д. П. Андріанова "Аналіз господарської діяльності торговельного підприємства" (1939 р.). Підсумок розробок в області аналізу діяльності підприємств містився в праці С. К. Татура "Аналіз господарської діяльності промислових підприємств" (1940 р.).

Вагомий вклад у теорію аналізу господарської діяльності внесли і українські вчені-економісти: І. Я. Франко обґрунтував використання в аналізі рядів динаміки, статистичних методів і методу групування; професор Г. Т. Лещенко одним з перших в Україні написав підручник з аналізу господарської діяльності підприємств.

Сьогодні питання вивчення і аналізу звітності досліджують А. О. Азарова, П. Я. Попович, Н. В. Тарасенко та інші вчені.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Існує декілька десятків методик здійснення аналізу показників діяльності підприємств, проте їх складність полягає у неоднозначному трактуванні отриманих результатів, а інтерпретація залежить від ряду факторів: загальної економічної ситуації в країні, сфери діяльності, особливостей роботи підприємства тощо.

Більшість методів проведення аналізу діяльності складні в обрахунках і тривалі у часі, що ускладнює роботу аналітика. Деякі методи дозволяють оцінити не загальний стан фінансово-господарської діяльності а лише її окремі сторони.

Постає необхідність у виборі такого методу аналізу, який буде оптимальним у часі, не буде обтяжений зайвими розрахунками, надаватиме обґрунтовані висновки про діяльність підприємства за визначений період, давати можливість прогнозувати фінансовий стан.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Інформацію для проведення аналізу діяльності отримують з даних бухгалтерського обліку, який фіксує всі операції, здійснені підприємством з початку його діяльності і до ліквідації. За інформаційну базу аналізу беруться дані фінансової звітності.

Фінансова звітність — це бухгалтерська звітність, яка містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності і рух грошових коштів підприємства за певний звітний період [1]. З 1999 року складання фінансової звітності регулюється Законом України "Про бухгалтерський облік і фінансову звітність". Він визначає Національні стандарти бухгалтерського обліку як нормативно-правові акти, що визначають принципи та методи ведення фінансової звітності, що не суперечать міжнародним стандартам.

У 2007 році Кабінетом Міністрів України було затверджено стратегію застосування міжнародних стандартів фінансової звітності, зокрема з 2010 року обов'язкове складання фінансової звітності за міжнародними стандартами підприємствами — емітентами, цінні папери яких перебувають на фондовому ринку. У 2011 році Верховна Рада України прийняла зміни до закону "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні", відповідно до якого такі підприємства мають складати фінансову звітність за міжнародними стандартами:

— публічні акціонерні товариства, банки, страхові компанії — в 1 січня 2012 року;

— підприємства, які надають фінансові послуги, окрім страхування та пенсійного забезпечення, — з 1 січня 2013 року;

— кредитні спілки — з 1 січня 2014 року;

— підприємства, які здійснюють допоміжну діяльність у сферах фінансових послуг і страхування, а також діяльність з управління активами, — з 1 січня 2014 року.

За національними стандартами фінансової звітності підприємства складають п'ять форм фінансових звітів (рис. 1).

Баланс — це звіт про фінансовий стан підприємства, який відображає його активи, зобов'язання і власний капітал на певну дату [2]. Зміст, форма і порядок розкриття статей балансу регулюється Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 2 "Баланс".

Звіт про фінансові результати — звіт про доходи, витрати і фінансові результати діяльності підприємства [2]. Складання звіту про фінансові результати регулюється Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 3 "Звіт про фінансові результати".

Звіт про рух грошових коштів — звіт, який відображає надходження і видаток грошових коштів у результаті діяльності підприємства у звітному періоді [2]. Мета, порядок складання і розкриття статей даного звіту регулюється Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 4 "Звіт про рух грошових коштів".

Звіт про власний капітал — звіт, який відображає зміни у складі власного капіталу підприємства протягом звітного періоду [2]. Складання даного звіту регулюється Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 5 "Звіт про власний капітал".

Примітки до фінансових звітів — сукупність показників і пояснень, яка забезпечує деталізацію і обґрунтованість статей фінансових звітів, а також інформація, розкриття якої передбачено відповідними положеннями (стандартами) [2]. Порядок розкриття інформації у примітках до фінансових звітів регулюється Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 6 "Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах".

Основними відмінностями між складанням звітності за національними і міжнародними стандартами є [4]:

— обрахування певних статей звітів: визнання додаткових активів і зобов'язань; невизнання певних активів і зобов'язань, які враховувались за національними стандартами; перекласифікація деяких статей;

— зміна складу фінансової звітності (рис. 2);

— звітна дата (дата для фінансової звітності за міжнародними стандартами перестає бути фіксованою);

— грошовий вимірник (нова звітність може складатись як в грошовій одиниці України, так і в будь-якій іншій валюті);

— подання додаткової інформації (підприємства мають подавати фінансовий огляд: пояснення основних характеристики фінансових результатів та фінансового стану підприємства, ситуації невизначеності.

Передбачається, що застосування міжнародних стандартів забезпечить підвищення інвестиційної привабливості національної економіки, стимулювання надходження іноземних інвестицій, посилить захист прав власності та інтересів акціонерів, інвесторів і кредиторів.

Проте перехід лише частини українських підприємств на міжнародні стандарти складання звітності не враховує таку характеристику звітності, як порівнянність.

Міжнародна практика розробила значну кількість методів аналізу фінансової звітності, які дозволяють проводити аналіз показників звітності. Основними базовими системами аналізу звітності є такі [6, с. 38]:

- 1) читання звітності — вивчення показників фінансових звітів для визначення майнового стану підприємства, інвестицій, джерел фінансування власного капіталу;
- 2) горизонтальний аналіз — визначення абсолютних і відносних змін величин показників фінансової звітності підприємства;
- 3) вертикальний аналіз — визначення питомої ваги окремих статей у загальному підсумку балансу;
- 4) трендовий аналіз — порівняння кожної позиції звітності з рядом попередніх періодів та визначення тенденції динаміки показників;
- 5) розрахунок фінансових коефіцієнтів — вивчення рівня і динаміки відносних показників фінансового стану, які розраховуються як відношення величин показників звітності, порівнюючи їх з базовими даними;
- 6) порівняльний аналіз — аналіз зведених показників звітності за окремими показниками підприємства та його філій; міжгосподарський аналіз показників фірми порівняно з показниками конкурентів;
7. Факторний аналіз — виявлення причин зміни фінансових показників, визначення впливу факторів на зміну показника, який аналізують.

У фінансовому аналізі використовують моделі, які дають змогу виявити структуру основних та опосередкованих фінансових показників та взаємозв'язків між ними. [9, с. 78] (рис. 3).

Виділяють формалізовані і неформалізовані методи фінансового аналізу (табл. 1). Неформалізовані будуються на логічних аналітичних процедурах, їх вважають суб'єктивними, через вагоме значення у їх використанні досвіду, інтуїції, рівня підготовки аналітика. Формалізовані методи аналізу передбачають визначення аналітичних залежностей [10, с. 86].

Дані методи використовують у комплексі. Вибір набору методів здійснення аналізу залежить від мети його проведення.

На основі здійснених нами досліджень аналізу літератури, найефективнішим для здійснення оцінки діяльності підприємства, на нашу думку, є експрес-аналіз. Його метою є наочна, проста за виконанням оцінка фінансового добробуту і динаміки розвитку підприємства, яка займає короткий проміжок часу [8, с. 65].

Методика експрес-аналізу звітності передбачає аналіз ресурсів і їх структури, результатів господарювання, ефективного використання власних і залучених коштів. Такий аналіз полягає у визначенні невели-

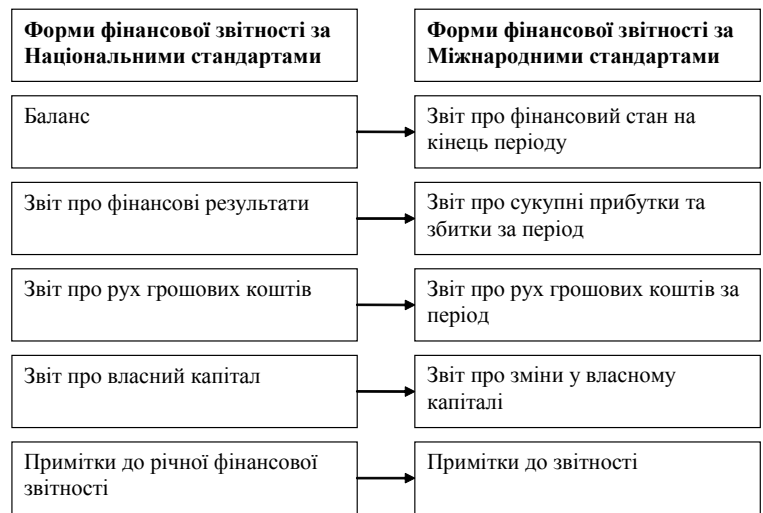

Рис. 2. Склад фінансової звітності за національними і міжнародними стандартами

кої кількості істотних, але не важких в обчисленні показників і дослідження їх динаміки.

Аналіз проводиться в три етапи: підготовчий; попередній огляд звітності; аналіз звітності. Інформаційною базою для аналізу в основному виступають дані балансу підприємства [5, с. 89].

Перший етап полягає в перевірці готовності до читання балансу. Для цього проводиться арифметична перевірка за формальними ознаками і по суті. На даному етапі перевіряють правильність заповнення граф, наявність всіх необхідних реквізитів, підписи відповідальних осіб, наявність всіх необхідних форм і додатків, перевірка підсумків балансу і всіх проміжних підсумків.

На другому етапі ознайомлюються з поясненням до балансу, оцінюють тенденції основних показників діяльності, зміни майнового і фінансового стану підприємства.

Третій етап є основним в проведенні експрес-аналізу. Це безпосередній аналіз балансу і інших форм звітності. На цьому етапі здійснюється розрахунок коефіцієнтів, які характеризують фінансовий стан підприємства.

Усі показники, які характеризують фінансово-господарську діяльність поділяють на дві групи [7, с. 55]:

- 1) показники оцінки стану і динаміки економічного потенціалу підприємства;
- 2) показники оцінки результативності фінансово-господарської діяльності підприємства.

Для кожної групи розраховують певні коефіцієнти (табл. 2).

Рис. 3. Характеристика основних моделей фінансового аналізу

Таблиця 1. Характеристика неформалізованих і формалізованих методів аналізу

Назва методу	Загальні характеристики	Переваги і недоліки
НЕФОРМАЛІЗОВАНІ МЕТОДИ		
Порівняння	Виявлення тенденцій і закономірностей розвитку підприємства, яке досліджується.	<p><i>Переваги:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - економія методів; - простота проведення; - економія часу проведення. <p><i>Недоліки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - ненадійність отриманих результатів; - неналежне математичне обґрунтування; - нехтування певними економічними законами.
Побудова аналітичних таблиць	Процес систематизації вхідних даних, проведення аналітичних розрахунків і оформлення результатів аналізу.	
Графічний метод	Полягає в побудові графіків і діаграм за даними аналітичних таблиць.	
Метод деталізації	Розкладання загальних показників на складові. Проводиться аналіз показників, деталізованих за періодом проведення, а також за місцями здійснення.	
Метод експертних оцінок	Ґрунтується на припущенні, що на основі думок експертів можна побудувати адекватну модель майбутнього розвитку об'єкта прогнозування.	
Морфологічний аналіз	Систематизоване визначення найбільшого показника. Пошук всіх варіантів вирішення завдання або реалізації певної операції шляхом комбінування елементів системи або їх ознак.	
Метод мозкового штурму	Спосіб колективного вирішення завдання або проблеми шляхом генерування ідей всіма членами колективу і подальшого їх розгляду і розвитку.	
Метод сценаріїв	Процес складання документу, який містить аналіз проблеми, перспективи її вирішення або розвитку.	
Імітаційне моделювання	Моделювання виробничого процесу шляхом побудови схеми і проведення імітації з використанням випадкових чисел, що допомагає визначити певний ризик діяльності	
ФОРМАЛІЗОВАНІ МЕТОДИ		
<i>Традиційні методи економічної статистики</i>		
Метод середніх величин	Полягає в заміні індивідуальних значень ознаки середньою величиною, яка характеризує всю сукупність явищ.	<p><i>Переваги:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - економія часу; - низька трудомісткість; <p><i>Недоліки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - неточність отриманих даних.
Метод групування даних	Розподіл сукупності даних на групи з метою вивчення її структури або зв'язків між компонентами.	
Елементарні методи обробки розрахункових даних	Визначає величини, які характеризують ряд значень цілого і величини, що описують відмінності між складовими сукупності.	
Індексний метод	Порівняння фактичних показників з плановими в динаміці і просторі.	
<i>Класичні методи</i>		
Балансовий метод	Використовується при вивченні відношення двох груп взаємопов'язаних показників, підсумки яких мають бути однаковими.	<p><i>Переваги:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - можливість встановити вплив окремого фактора на всю структуру; - визначення взаємодії окремих факторів між собою. <p><i>Недоліки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - складність обрахунку; - нехтування природою економічних явищ.
Факторний аналіз	Полягає в розподілі приросту результативного показника, обумовленого загальним впливом або вимірювання факторних ознак на суму одиничних приростів результативного показника.	
Метод ланцюгових підстановок	Метод послідовного ізолювання факторів. Визначає вплив факторів на зміну результативного показника при вивченні функціональних залежностей.	
Арифметичних різниць	Прямий підрахунок впливу кожного з факторів на зміну загального показника.	
Диференційний метод	Встановлення відмінностей між впливом факторів і їх розподіл між собою	
Інтегральний метод	Розвиток диференційного. Полягає в повному розподілі факторів, і виключенням необхідності встановлювати послідовність дії факторів.	
Логарифмічний	Полягає у встановленні послідовності дії факторів на результативний показник. ґрунтується на тому, що між індексами зміни показників зберігається та сама залежність, що і між самими показниками.	
Метод прогнозування на основі пропорційних залежностей	Полягає в ідентифікації показника, який є найбільш важливим з позиції діяльності компанії, який зміг би бути використаний як базовий при обрахунку прогнозних значень інших показників.	
<i>Математично-статистичні методи вивчення зв'язків</i>		
Кореляційний аналіз	Встановлення зв'язку і вимірювання тісноти між факторами досліджуваного явища, які можна вважати випадковими і вибраними з сукупності.	<p><i>Переваги:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - економність; - можливість здійснення прогнозування. <p><i>Недоліки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - складність обрахунків; - необхідність аналізу великої кількості даних.
Регресійний аналіз	Встановлення аналітичної залежності між досліджуваними ознаками. Визначається знаходження між результативним показником і незалежними факторами.	
Кластерний аналіз	Групування сукупності, елементи якої характеризуються великою кількістю ознак.	

Таблиця 2. Показники фінансово-господарської діяльності підприємства

Група 1. Показники стану і динаміки економічного потенціалу	Група 2. Показники оцінки результативності фінансово-господарської діяльності
1. Оцінка майнового стану: - сума господарських засобів у розпорядженні підприємства (підсумок балансу); - вартість основних засобів; - коефіцієнт зносу основних засобів (знос основних засобів/вартість основних засобів).	1. Оцінка прибутковості: - сума прибутку (зі Звіту про фінансові результати); - рентабельність продажу продукції (прибуток від реалізації / затрати на закупівлю продукції).
2. Оцінка фінансового стану: - власні засоби підприємства (власний капітал + довгострокові зобов'язання – основні засоби – інші необоротні активи); - коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів (залучений капітал / власний капітал); - коефіцієнт покриття (поточні активи / поточні зобов'язання).	2. Оцінка динамічності: - темпи зростання виручки від реалізації (зі Звіту про фінансові результати); - темпи зростання прибутку (зі Звіту про фінансові результати).
3. Наявність в балансі «хворих» статей: - збитків; - кредитів і позик, які вчасно не погашені.	3. Оцінка ефективності використання економічного потенціалу: - визначення рентабельності активів (балансовий прибуток / середній власний капітал).
	4. Оцінка ринкової та інвестиційної активності: - цінність акції (ринкова ціна акції / дохід від неї); - рентабельність акції (дивіденди по акції / ринкова ціна акції).

Таблиця 3. Система таблиць, які містять інформацію про підприємство

№	Назва таблиці	Показники, які містить таблиця
1.	Господарські засоби підприємства та їх структура	Величина господарських засобів
		Основні засоби
		Нематеріальні активи
		Оборотні засоби
2.	Основні засоби підприємства та їх структура	Вартість основних фондів
		Частка орендованих основних засобів
		Коефіцієнт зносу
		Коефіцієнт оновлення
3.	Структура і динаміка оборотних засобів	Підсумок розділу II і III балансу
		Величина власних оборотних засобів
		Частка власних оборотних засобів в покритті товарних запасів
4.	Результати фінансово-господарської діяльності підприємства	Прибуток
		Рентабельність
		Рівень витрат обертаючих
		Фондовіддача
5.	Ефективність використання фінансових ресурсів	Показник оборотності
		Загальна кількість фінансових ресурсів
		Кількість власних ресурсів
		Кількість залучених ресурсів
		Рентабельність авансованого капіталу
		Рентабельність власного капіталу

Експрес-аналіз показників здійснюється в динаміці, розраховуються і визначаються темпи зміни всіх показників. Дані значення аналізуються також і при проведенні більш змістовного аналізу фінансового стану.

При аналізі зазвичай використовують послідовність взаємопов'язаних і не складних, по структурі та кількості показників, таблиць (табл. 3).

Результати проведеного аналізу оформляють по-різному: у формі послідовності показників, текстового звіту або системи таблиць.

Бюджетні установи і організації при аналізі фінансово-господарської діяльності використовують наказ

Міністерства Фінансів України "Про затвердження методики аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектора економіки" від 14.02.2006 року №170. Цей наказ визначає основні складові фінансового аналізу діяльності підприємства:

- горизонтальний фінансовий аналіз;
- вертикальний фінансовий аналіз;
- порівняльний фінансовий аналіз;
- аналіз фінансових коефіцієнтів (платоспроможності, оцінки оборотності активів, фінансової стабільності підприємства тощо).

Усі інші підприємства, установи і організації при аналізі діяльності можуть використовувати ті методи, які вони вважають доцільними в своїй галузі.

ВИСНОВКИ

Вибір певного методу проведення аналізу діяльності підприємства залежить від мети його проведення. У результаті проведення дослідження запропоновано найбільш ефективну, на думку дослідників, методику проведення аналізу діяльності підприємства — експрес-аналіз. Переваги методу: дає комплексну оцінку результатів діяльності; займає короткий проміжок часу; не обтяжує розрахунками; дає можливість розрахувати прогностичні показники.

Підходить торговельним підприємствам різних форм власності. Адаптований для проведення як на підприємствах, що складають звітність за національними, так і міжнародними стандартами.

Перспективи подальшого дослідження з проблеми: Процес стандартизації фінансової звітності в Україні.

Література:

1. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" (від 16. 07. 1999 р. № 996) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 40. — С. 365.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" (від 31. 03. 1999 р. № 87) // Бухгалтерський облік і аудит. — 1999. — № 6. — С. 30—37.
3. Азарова А.О. Математичні моделі та методи оцінювання фінансового стану підприємства: монографія / А.О. Азарова, О.В. Рузакова. — Вінниця: ВНТУ, 2010. — 172 с.
4. Перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності / Ольга Михайлик // Круглий стіл. — 2006. — № 12. — С. 5—7.
5. Попович П.Я. Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання: підручник / П.Я. Попович. — Тернопіль: Економічна думка, 2001. — 365 с.
6. Тарасенко Н.В. Економічний аналіз: навчальний посібник. — 3-тє видання, виправлене і доповнене / Н.В. Тарасенко. — Львів: "Магнолія плюс", 2005. — 344 с.
7. Татур С.К. Анализ хозяйственной деятельности промышленных предприятий / С.К. Татур. — М.: "Правда", 1940. — 132 с.
8. Шермет А.Д. Методика фінансового аналізу / А.Д. Шермет, Р.С. Сайфулина, Е.В. Негашев. — М.: "Инфра-М", 2000. — 208 с.
9. Шермет А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности / А.Д. Шермет. — М.: "Инфра — М.", 2007. — 416 с.
10. Шерр И.Ф. Бухгалтерия и баланс. — 2-е издание / И.Ф. Шерр. — М.: Экономическая жизнь, 1925. — 576 с.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2013 р.

О. В. Зубко,

к. е. н., асистент кафедри міжнародної економіки,
Київський національний торговельно-економічний університет

ІННОВАЦІЇ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ЦИКЛІЧНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

O. Zubko,

c. e. n., assistant of international economics chair, Kyiv National University of Trade and Economics

INNOVATIONS AS DETERMINANTS OF CYCLIC ECONOMIC DEVELOPMENT

Розкрито сутність економічного циклу та його основні етапи. Виявлено залежність економічного розвитку від стадій економічного циклу. Досліджено еволюцію наукової думки щодо детермінант циклічного економічного розвитку. Обґрунтовано виняткову роль гетерогенних інновацій у процесі формування інноваційного потенціалу в довгостроковій перспективі.

The essence of the economic cycle and its main stages is revealed. The dependence of economic development of the economic cycle stages is identified. The science thought evolution regarding the determinants of cyclical economic development is examined. The exceptional role of heterogeneous innovations to generate innovative capacity in the long term is substantiated.

Ключові слова: детермінанти, економічний розвиток, економічний цикл, інновація, технологія.
Key words: determinants, economic development, economic cycle, innovation, technology.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Універсальним і загальним трендом прогресивних чи регресивних змін в економічному розвитку є циклічність. Процес її розгортання супроводжується варіаціями економічної кон'юнктури, що мають хвилеподібний періодичний характер. Разом з тим, моменти початку економічних циклів для окремих економік можуть не збігатися, а період тривалості значно відрізнятись. Це істотно ускладнює детермінацію факторів, що є рушіями структурних зрушень та сприяють поглибленню економічної відстані між країнами. Тому визначення поточної фази довгої хвилі в світовій економіці шляхом аналізу ретроспективи циклічного розвитку, а також виокремлення ядра наступних циклів постає досить актуальним завданням.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Циклічність економічного розвитку та її детермінанти є предметом дослідження багатьох учених. Теоретико-методологічний базис дослідження циклічного розвитку економіки формують праці М. Кондратьєва, С. Кузнеца, К. Маркса, У. Мітчелла, Е. Тоффлера, Дж. Форрестера, Й. Шумпетера тощо. Разом з тим, наукова думка щодо циклічності економічного розвитку потребує узагальнення та виокремлення тих детермінант, які забезпечать структурні трансформації в довгостроковій перспективі.

Метою дослідження є виокремлення інноваційних детермінант циклічного розвитку економіки та визначення основних інструментів формування інноваційного потенціалу в довгостроковій перспективі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Трактування терміну "економічний цикл" зустрічається у багатьох працях зарубіжних та вітчизняних науковців. В економічному словнику поняття "цикл" визначається як сукупність процесів, робіт, операцій, які утворюють закінчену кругову послідовність [1, с. 423].

Одним з перших "економічний цикл" як термін розглянув У. Мітчелл, вважаючи, що це коливання сукупної економічної діяльності [2]. Також зустрічаються такі визначення, як:

— це рух виробництва від однієї кризи до наступної [3, с. 469];

— це послідовні підйоми і спади рівнів економічної активності впродовж декількох років, що мають одні й ті самі фази, які різними дослідниками називаються по-різному [4, с. 154];

— це наслідок шокових ситуацій і порушення рівноваги, що вражають економіку в різні періоди, які мають наслідки в часі [5, с. 580].

На сучасному етапі розвитку наукової думки, "економічний цикл" розглядають як складову частину економічного процесу, яка повторюється з певною періодичністю. При цьому економічний розвиток у загальному розумінні трактують як позитивні зміни структури виробництва та споживання, що оцінюються за допомогою аналізу абсолютних або відносних значень макроекономічних показників [1, с. 309].

Аналіз циклічної динаміки економічного розвитку одним з перших здійснив К. Маркс. Він виокремив чотири фази економічного циклу, такі як:

— криза, впродовж якої реальний випуск продукції доходить до мінімального значення на цьому етапі розвитку;

— депресія, за якої спостерігається зниження реальних обсягів виробництва;

— пожвавлення, що характеризується зростанням валового національного продукту;

— піднесення, за якого реальний випуск продукції досягає максимального значення на цьому етапі розвитку.

Розбіжності у поглядах щодо причин трансформації економічних циклів зумовлені природою детермінант, що покладались у їхню основу різними вченими. Зокрема, зміни в обсягах та об'єктах інвестування як основний фактор циклічності розглядали К. Кассель, Дж. Кейнс, Д. Робертсон, М. Туган-Барановський, Й. Шумпетер. Вплив ендогенних чинників окремих груп країн досліджували А. Афталіон, К. Віксель, Дж. Кларк, М. Кондратьєв, А. Пігу, а екзогенних — Р. Харрод, А. Шпітгоф. Разом з тим, деякі вчені, такі як Л. Клейн, П. Самуельсон, Я. Тінберген, Р. Фріш, Дж. Хікс, поклали в основу циклічності взаємозв'язки економічних змінних [6, с. 95—96]. У підсумку сьогодні нараховують майже 200 теорій циклічного розвитку, з яких найвідомішими є економічні цикли, виокремлені за тривалістю, так, як:

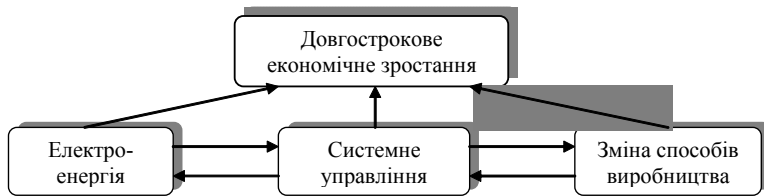

Рис. 1. Детермінанти розвитку "великих циклів кон'юнктури"
М. Кондратьєва

Джерело: розроблено автором.

- короткострокові (цикли Дж. Кітчана, тривалістю 2—3 роки, цикли В. Мітчелла тривалістю 3—3,5 років);
- середньострокові (промислові цикли К. Жюгляра — 7—12 років, К. Маркса — 10—14 років, С. Кузнеца — 15—20 років);
- довгострокові (довгі хвилі М. Кондратьєва — 50—60 років, цикли Дж. Форрестера — 200 років, Е. Тоффлера — 1000—2000 років).

Найбільш глибока розробка теорії економічних циклів пов'язана, у першу чергу, з працями М. Кондратьєва. Він висунув гіпотезу про механізм довгих хвиль в економіці або "великих циклів кон'юнктури", які пов'язані не лише з динамікою цін, але і з процесом накопичення капіталу, темпами зростання виробництва і динамікою інновацій, з постійною еволюцією національного господарства. Рух "довгих хвиль" відбувається за наступним принципом. Перед початком великого циклу накопичується достатня кількість вільних коштів, відбувається зростання банківських резервів, що дозволяє кредиторам знижувати процентну ставку. Відсоток за довгостроковими вкладками низький. Протягом попереднього періоду депресії накопичилася значна кількість технічних новинок (винаходів). За наявності цих умов у період поживлення починає зростати інвестування капіталу у великі споруди, що викликає серйозні зміни в умовах виробництва. Створюються технічні можливості для отримання прибутку. При цьому виробництво стає рентабельним та настає фаза піднесення великого циклу економічної кон'юнктури.

Такий хвилеподібний розвиток економік був виявлений М. Кондратьєвим для капіталістичних країн (Англії, Франції, Німеччини, США) на основі статистичних даних майже за півтора століття (кін. XVIII — поч. XX ст.). Він виокремив 3 цикли економічного розвитку тривалістю 48—55 років [7, с. 398]. Базис дослідження формували дані щодо динаміки цін, заробітної плати, відсотка на капітал, зовнішньоторговельного обігу, виробництво основних видів промислової продукції тощо.

Якщо матеріальною основою малих економічних циклів є масове оновлення товарів тривалого користування, середніх — масове оновлення основного капіталу, циклів Кузнеца — масове оновлення житла і виробничих споруд, то "великі цикли кон'юнктури" зумовлені кардинальними змінами технологічного способу виробництва. Відтак, перехід від сільськогосподарського виробництва до індустріального суспільства став можливим завдяки поширенню електроенергії та системному управлінню економічними процесами. Отже, детермінантами довгих економічних циклів наприкінці XVIII ст. — початку XX ст. були наступні фактори (рис. 1).

Саме завдяки вказаним детермінантам відбулась структурна трансформація економічної системи, у якій на новий рівень розвитку вийшов вторинний сектор, а саме гірничодобувна та переробна промисловості, будівництво. Це сприяло зростанню зайнятості, продуктивності праці та загальним обсягів виробництва зазначених галузей господарювання.

Укінці XVIII ст. — на початку XIX ст. відбулась промислова революція, яка внесла зміни не лише у промисловість (механізація виробництва), але й у соціальну та інтелектуальну сфери. При цьому вплив на інтелектуаль-

ну сферу в ту епоху характеризується як фундаментальний, оскільки він забезпечив зміни у інших суспільних сферах (комерційній, фінансовій, сільськогосподарській, політичній тощо) та стимулював подальші трансформації [8, с. 207]. Було здійснено значну кількість великих інновацій, в основу яких покладено експериментальний метод, або "метод спроб та помилок". З цього періоду науковим підходам до обґрунтування та здійснення економічних процесів починають приділяти більше уваги. Теорія циклічного розвитку знайшла своє продовження в подальших працях науковців. Найпоширенішими теоріями є наступні.

Класична економічна наука запропонувала концепцію трьох факторів виробництва — землі, праці та капіталу. Автором такої теорії вважають Ж.Б. Сея. На його думку, обсяг загального виробництва визначається кількістю факторів виробництва, що використовуються. Доступні ж на певному етапі суспільного розвитку ресурси обмежують верхню межу його економічних досягнень (піднесення).

Неокласики виокремили четверту детермінанту, відому як фактор підприємницьких здібностей, тобто зусилля та майстерність, об'єднані для спільного використання трьох класичних факторів. Інша назва цього фактора — технологія, інновація. Їх розробка та поширення зумовлюють технологічні зміни, що і є головним джерелом циклічного розвитку економік. Володіння базовими інноваціями пояснює відмінності в рівнях економічного розвитку країн, що розвиваються, та розвинених країн. Відповідність технологій потребам сучасного споживчого та виробничого попиту забезпечує перехід до стадій поживлення та піднесення. На понижувальних етапах циклу передбачено переорієнтацію інвестиційних ресурсів з традиційних суспільних сфер виробництва у фундаментальні та прикладні дослідження. Прибутковість даних сфер має пролонгований ефект, що зумовлює тривалість кризових та стагнаційних процесів як на макроекономічному, так і на мегаекономічному рівнях.

Теорія перенасичення в капітальному секторі запропонована Д. Форрестером. Капітальний сектор, що володіє засоби виробництва, забезпечує машинами та обладнанням не тільки галузі, які випускають споживчі товари, а й самого себе. Зростання споживання викликає ще більш швидке зростання попиту на засоби виробництва, тобто між двома галузями діє акселератор. Величина цього акселератора в реальному житті набагато більша того, що необхідний для рівноважного руху. Це зумовлює перенасичення в капітальному секторі. Замовлення спочатку різко зростають, а потім різко скорочуються. Цього достатньо для появи тривалих коливань.

Прихильники цінових теорій циклічності вважають, що процес ціноутворення і динаміка цін мають пряме відношення до пояснення довготривалого циклу і його поворотних точок. Зміни в попиті і пропозиції сировини і харчових продуктів та, відповідно, цін на них, позначаються на інноваційній активності, яка визначає послідовність лідируючих галузей і сама залежить від них.

Інноваційна теорія Й. Шумпетера полягає у тому, що в період поживлення підприємці інвестують ресурси в нові технології та галузі промисловості. Поступово вибраний ринок насичується, а прибуток знижується. Як наслідок, відбувається вилучення раніше інвестованих коштів з виробництва, що призводить до депресивних та кризових явищ.

Продовженням інноваційної теорії є наступні праці неотехнологізму, у яких, хоча чітко не виокремлено циклічний механізм розвитку, проте пояснюється тривалість окремих його фаз залежно від наявних економічних передумов та інструменти формування інноваційного потенціалу.

Основоположником неотехнологічного напрямку є Г. Хафбауер, який вважав, що країни вдаються до торгівлі, оскільки продовжують створювати нові знан-

ня, що забезпечують порівняльні переваги впродовж певного періоду часу. Тобто на висхідній стадії економічного циклу країни можуть перебувати впродовж так званого імітаційного лагу.

За моделлю технологічного розриву М. Познера, впровадження нових технологій та нових продуктів у певній галузі сприяє зовнішній торгівлі та дозволяє країні створити тимчасову монополію на світовому ринку [9]. У результаті появи таких технічних нововведень (власних або набутих шляхом імпорту інтелектуальних ресурсів) виникає "технологічний розрив" між країнами-власниками та тими, які не володіють цими технологіями. Навіть не маючи порівняльних переваг за іншими параметрами, власник нових технологій є лідером в експорті нововведень до моменту можливості копіювання його іншими країнами. Такий імітаційний лаг охоплює періоди: вивчення технології; її освоєння; час на придбання обладнання, ресурсів, перебудову виробництва. Якщо імітаційний лаг стосується сфери виробництва і залежить від галузі, то існує ще лаг попиту — час від появи нового товару на ринку до періоду, коли споживачі визнають його товаром-субститутом щодо існуючого товару або якісно новим товаром. Наявність цього лагу зумовлена психологічними, технічними, культурними, соціальними та релігійними чинниками. Очевидно, що лаг попиту залежить від рівня розвитку галузі та від рівня економічного розвитку національної економіки в цілому. Основним у концепції М. Познера є порівняння цих двох лагів (рис. 2).

Суттєвим недоліком цієї теорії є те, що вона не пояснює глибинну сутність технологічного розриву (депресивну фазу для окремих економік) та не окреслює способи його ліквідації.

Гіпотезу про перехресний попит запропонував С. Ліндер [11], яку слід розглядати як базис при поясненні подібності рівнів економічного розвитку країн, що перебувають на однакових стадіях економічного циклу. Її суть полягає в тому, що за схожого рівня доходів населення різних країн їхній попит на інноваційні товари є приблизно однаковим, що є передумовою інтенсивної торгівлі між ними. Це означає, що технологічно розвинені країни матимуть найбільший обсяг торгівлі з країнами відповідно рівня розвитку. При цьому імпорту складатимуть інноваційні промислові товари, у виробництві яких домінує країна-торговельний партнер. Цю гіпотезу підтвердили результати досліджень М. Тодаро. За його оцінками, 1% приросту доходів населення розвинених країн супроводжується зростанням імпорту промислових виробів на 1,9% [12]. Отже, відмінності в порівняльних перевагах та подібність життєвого рівня населення можуть бути ознакою перебування на одному і тому самому етапі "довгої хвилі" економічного розвитку деяких країн.

Наступна група теорій виокремлює детермінантою економічних колівань робочу силу. Віддаючи належне вагомості технологій, представники таких теорій вважають, що введення нових технологій викликає до життя нові галузі, а отже, потребує нової робочої сили. На ранніх стадіях застосування піонерських технологій попит на робочу силу носить обмежений характер, що спричинено немасштабністю виробництва на початковому етапі його розвитку та попитом на кваліфіковану робочу силу. Поступове нарощення обсягів виробництва зумовлює зростання попиту на робочу силу, що триває до насичення попиту як на робочу силу, так і на відповідні товари. Паралельно зростає заробітна плата персоналу і збільшуються виробничі витрати. Виникає необхідність введення працезберігаючих інновацій. Відбувається вплив робочої сили, зниження заробітної плати і загального попиту, тобто спад в економіці.

Як наслідок узагальнення та подальшого розвитку моделі технологічного розриву Р. Вернон розробив теорію життєвого циклу продукту [13]. Сутність цієї теорії полягає в тому, що на стадії впровадження у виробництво нової продукції необхідна висококваліфікована пра-

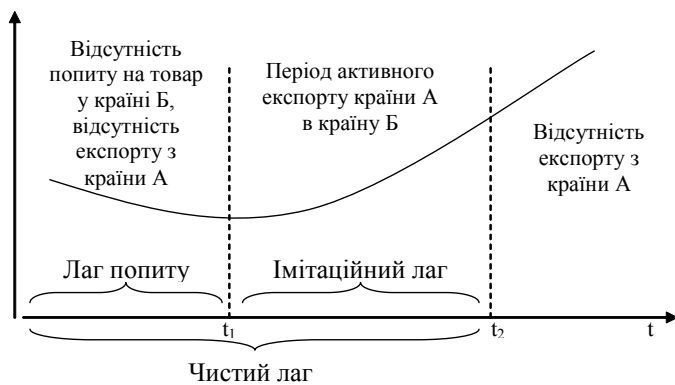

Рис. 2. Графічна інтерпретація теорії М. Познера

Джерело: [10, с. 26].

ця, що є досить дороговартісною. Після того як продукція отримує широке визнання та стандартизується, її виробництво стає масовим, а отже залучати можна менш кваліфікованих працівників. Відтак, торговельні вигоди від порівняльних переваг у виробництві такої продукції переміщуються від країни з високим рівнем технологічного розвитку до країни з нижчим технологічним рівнем, в якій робоча сила відносно дешевша. Відповідно до цієї теорії кожний новий товар проходить цикл, що охоплює стадії впровадження, розширення, зрілості та старіння. Детермінантою розвитку в моделі технологічного розриву є фактор часу (рис. 3).

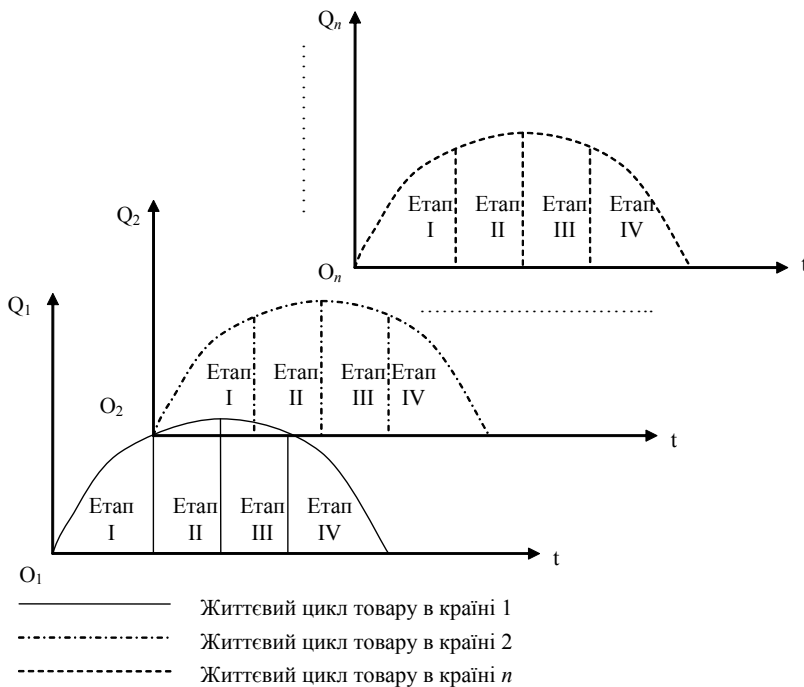
Залежно від стадії життєвого циклу продукту країни можуть спеціалізуватись на виробництві й експорті одного й того ж товару. Спершу країна продукує товари для власного ринку, якість яких поступово зростає, а вже потім починає їх експортувати. Процедура повторюється знову і знову, приводячи економіку країни до прогресу та зростання. Це явище К. Акамацу назвав парадигмою "летючих гусей" (рис. 4).

Враховавши вплив транснаціональних корпорацій та прямих іноземних інвестицій як детермінант економічного циклу на сучасному етапі розвитку, К. Кодзіма створив теорію "наздоганяючого життєвого циклу продукту" [14; 15]. У ній додано період, що охоплює зниження виробництва та експорту паралельно зі зростанням виробництва в офшорних зонах за кордоном, де здійснюється одна зі стадій виробничого процесу з метою мінімізації витрат та зростанням імпорту з менш розвинених країн (послідовників).

Технологія також має життєвий цикл. Його стадіями є фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, дослідно-конструкторські розробки, налагодження промислового циклу, процес промислового виробництва.

У кінці ХХ ст. Е. Тоффлер розробив теорію технологічних революцій, пояснюючи трансформацію влади на основі знань, які стають заміною традиційним ресурсам та важливим елементом розвитку цивілізації на технологічній платформі. Завдяки їх накопиченню стало можливим здійснити послідовний перехід цивілізаційних хвиль (I хвиля — аграрна, тривала до ХVІІІ ст., II — індустріальна — до середини ХХ ст., III — пост- або суперіндустріальна, починаючи з 50-х рр. минулого століття). Аналізуючи техніко-економічні та інформаційно-комунікативні чинники суспільного розвитку, автор дійшов висновку, що у різних частинах світу хвилі мають неоднакову швидкість поширення. Їх зіткнення призводить до радикальних змін. Як і М. Кодрат'єв, Е. Тоффлер підкреслює визначальну роль системного управління, яке реалізовувалось за принципами [15]:

- 1) стандартизації (ідентичність товарів, систем вимірювання, цін, мов, технологій);
- 2) спеціалізації (підвищення кваліфікації працівників кожного виду діяльності);

Рис. 3. Графічна інтерпретація моделі життєвого циклу товару за Р. Верноном

Джерело: [10, с. 28].

3) синхронізації (ретельна організація роботи, координація зусиль, встановлення часових параметрів для конкретних видів діяльності);

4) концентрації (укрупнення виробничих процесів залежно від наявних ресурсів);

5) максимізації (забезпечується висхідний тренд показників економічної діяльності);

6) централізації політичної влади та промисловості. Зміни, які пов'язані з переходом від однієї хвилі до іншої, в узагальненому вигляді представлені в табл. 1.

Акцентуючи увагу на засобах масової інформації як рушія економічних зрушень для перших трьох хвиль, Е. Тоффлер визнає, що надалі їх значимість може зменшитись. Перехід до наступної цивілізаційної хвилі відбувається не за рахунок обмеження доступу до інформації, а, навпаки, у зв'язку зі зростанням важливості наукових знань, тобто систематизованих даних.

У теорії інформаційної (глобальної) економіки М. Кастельса детермінантою постіндустріального суспільства визнаються інформаційні технології як інструмент для ефективної соціально-економічної реструктуризації суспільних відносин [16]. Парадигма такої економіки володіє інформаційно-технологічною гнучкістю та поширюється на всі сфери суспільної діяльності. У зв'язку з цим, відбуваються масові конвергентні процеси конкретних технологій у високоінтегровані системи (мікроелектроніка, оптична електроніка та комп'ютери, інтегровані в інформаційні системи, телекомунікації тощо). Володіння такими макротехнологіями забезпечує окре-

мих країнам порівняльні переваги впродовж панування одного економічного циклу розвитку.

Разом з тим, згідно з концепцією конкурентних переваг М. Портера, порівняльна перевага, яку отримує країна при розробці та впровадженні нових технологій, є тимчасовою та не може бути успадкованою [17]. Тому будь-якій країні необхідно постійно оновлювати науково-технологічну базу і формувати кваліфіковану робочу силу. Ці чинники сприяють синтезу знань та генерації нововведень, що разом з активізацією детермінант конкурентного середовища зумовлює зростання технологічної спроможності країн, а, отже, й інноваційності економік. Механізм дії конкурентних переваг має наступні прояви (рис. 5).

Наявність стратегій розвитку та активного конкурентного середовища на місцевому рівні заохочує інвестиційні вкладення в інноваційну сферу. Обсяги попиту не є ustalеною величиною та можуть як зростати, так і зменшуватись. Враховуючи проблему безмежності потреб, вимоги споживачів мають тенденцію до підвищення, у першу чергу, якісних параметрів. Умови факторів виробництва трансформують за рахунок інвестицій у людський капітал, а відтак поширюється новий клас людських ресурсів — висококваліфікована робоча сила. Оскільки сфера діяльності такого персоналу відзначається висо-

ким рівнем невизначеності, що зумовлено природою інновацій, тому для розвитку дослідної інфраструктури, здійснення досліджень та розробок необхідно залучати значні ресурси. Через це виникає потреба у достатньому обсязі фінансування та доступності ризикового капіталу, яка, у свою чергу, залежить від рівня розвитку інформаційної інфраструктури. У підсумку позитивний ефект від активізації інноваційної діяльності у науковому та виробничому секторах сприяє розвитку споріднених та підтримуючих галузей, формуванню інноваційних виробничо-технологічних кластерів. Їх поширення віддзеркалюється у підвищенні інноваційної спроможності країни у цілому як здатності створювати та використовувати інновації, а отже забезпечує рух підвищувальної хвилі економічного циклу.

Таким чином, впродовж більшої частини ХХ ст. панувала парадигма "закритих інновацій", а циклічний розвиток забезпечувався за рахунок поетапного застосування власних внутрішніх результатів досліджень та розробок.

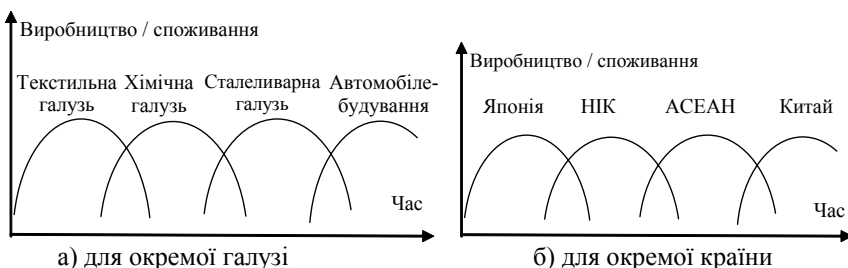
Проте розвиток наукової думки на сьогоднішньому етапі виявив значний потенціал зовнішніх джерел інновацій. У випадку, якщо інноваційний розвиток неможливий за рахунок наявного інноваційного потенціалу, його можливо забезпечити шляхом купівлі об'єктів права інтелектуальної власності. Такий спосіб управління економічним розвитком висвітлений у теорії "відкритих інновацій" Г. Чесбро [19]. Її основні принципи полягають у наступному:

— перехід від використання виключно внутрішніх інноваційних розробок з коротким життєвим циклом до джерел зовнішніх знань;

— орієнтація на ринок як джерело надходження у компанію нового досвіду;

— створення "відкритої" бізнес-моделі компанії є пріоритетним у порівнянні з досягненням ринкового лідерства;

— конкурентні переваги від внутрішніх інноваційних розробок компанії стають не лише кінцевою метою, але і засобом набуття нових знань шляхом їх відкритого обороту на ринку.

Рис. 4. Парадигма "летючих гусей" К. Акамацу

Джерело: складено автором на основі [14; 15].

Для реалізації моделі "відкритих інновацій" існують такі передумови:

— інтенсивне поширення корисних знань між суб'єктами інноваційної діяльності стимулює виникнення нових ідей;

— розробники не повною мірою можуть використовувати весь наявний обсяг даних та інформації;

— об'єкти права інтелектуальної власності часто не використовуються через відсутність необхідних ресурсів, устаткування тощо;

— ідеї, які не реалізуються на практиці, швидко старіють.

Таким чином, оптимізація та кооперування забезпечують синергетичний ефект розвитку як окремих суб'єктів господарювання — компаній, організацій, так і економік у цілому. Механізми ліцензування, трансферу технологій та стимулювання внутрішніх НДДКР для одержання частини цінності від використання зовнішніх інновацій забезпечують скорочення часу на розробку й впровадження інновацій, підвищення якості кінцевого продукту й задоволення споживачів. Це набуває особливої актуальності у контексті скорочення життєвого циклу інновацій, що виявлений з початку першої "довгої хвилі" М. Кондратьєва. Якщо перша хвиля розвитку з переважанням виробництва енергії води, тканин та виплавки металів тривала 60 років, то вже IV хвиля з акцентуванням на нафтохімії, електроніці та авіації тривала 40 років (рис. 6).

За оцінками фахівців, V хвиля цифрових мереж, програмних продуктів та нових медичних засобів, яка почалась у 1990 р., буде актуальною до 2020 р., тобто порівняно з першою довгою інноваційною хвилею, час панування п'ятої скоротиться наполовину. Початок XXI ст. ознаменувався зародженням шостої хвилі, у центрі якої перебувають наноелектроніка, молекулярна та нанофотоніка, наноматеріали та нанобіотехнологія. Її має змінити сьомий економічний цикл, в основу якого покладено псі-фактор (задіяння у промислове виробництво людської свідомості, псі-технології, біоенергетика, технології, пов'язані з мораллю та відповідальністю, "гіперінтелект"). Це вказує на виняткову роль науково-технологічних досягнень для промислового виробництва та для економічного розвитку у цілому.

У дослідженнях тенденцій інноваційного циклічного розвитку економіки досить часто спираються на таку методологічну основу, як інститут технологічних укладів. Ця теорія була розроблена С. Ю. Глазєвим у 1993 р. для характеристики відтворювальних процесів на різних етапах економічного розвитку суспільства [20]. Сутність технологічного укладу полягає у наявності достатньої сукупності технологій, необхідних на певному рівні розвитку виробництва. Проте запропонована методологія структурування промислового виробництва за технологічними укладами не набула достатньої глибини розробленості та довершеності. Головний її недолік полягає у тому, що вона не відповідає на запитання, що є ключовою ознакою технологічного укладу: продукція, що користується масовим попитом, чи технологія як основа виробничого процесу. Відтак, ця концепція має теоретичний характер, а її застосування на практиці веде до отримання умовних результатів, які порівняти у міжнародному форматі досить важко. Разом з тим, наявність інституту технологіч-

Таблиця 1. Характерні риси цивілізацій згідно концепції трьох хвиль Е. Тоффлера

Сфери	Хвиля I	Хвиля II	Хвиля III
Тип цивілізації	аграрна	індустріальна	суперіндустріальна
Засоби масової інформації	локальні	масові	демасифіковані
Зайнятість	сільське господарство	переробна промисловість	сфера послуг
Виробництво	ремесло для власних потреб	масове для обміну	масове на основі удосконалених технологій
Технології виробництва	ручні знаряддя	електромеханічні	генетичні
Поширення товарів	обмежене	масове	спеціалізоване
Торгівля	на замовлення	масова	масова на замовлення
Ключовий товар	зсміля	капітал	інформація
Маркетинг	бартер	орієнтований на товар	орієнтований на покупця

Джерело: складено автором на основі [15].

них укладів ще раз детермінує технології як чинник циклічного розвитку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Генезис наукової думки має декілька пояснень наявності циклічних коливань економічного розвитку. Серед найвідоміших детермінант називають зміни в обсягах та об'єктах інвестування, коливання цін та попиту й пропозиції на робочу силу, володіння інноваціями. Незважаючи на амбівалентність поглядів щодо природи циклічного розвитку, характерним для будь-якого циклу є наявність пікових точок — кризи та піднесення. Враховуючи еволюцію економічних концепцій циклічності, потрібно зазначити, що найбільш обґрунтованою є теорія "довгих хвиль" М. Кондратьєва, згідно з якою циклічною детермінантою визнано базові інновації. Грунтуючись на цій теорії, економістами було розроблено значну кількість наукових концепцій, в основу яких покладено принцип інноваційності як для окремих мікросуб'єктів, так і для економік у цілому. Дієвим інструментом формування інноваційного потенціалу, а отже, й формування конкурентних переваг на сучасному етапі економічного розвитку прийнято вважати модель "відкритих інновацій".

Рис. 5. Вплив детермінант конкурентного середовища на рівень інноваційної спроможності країни

Джерело: [18].

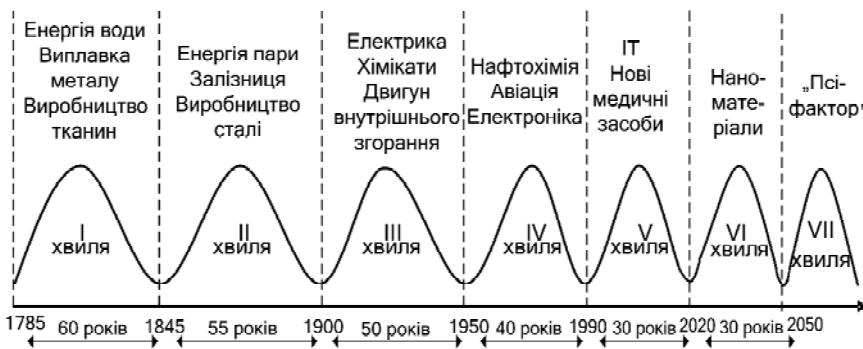

Рис. 6. Прискорення тривалості "довгих хвиль" М. Кондратьєва

Урахування "довгих хвиль" постає важливою умовою підвищення рівня наукової обґрунтованості довготермінових прогнозів, а інструментів формування інноваційного потенціалу — планів економічного розвитку, адекватних законам історичного розвитку інноваційного потенціалу та ринкового середовища.

Література:

1. Райзберг Б.А. Словарь современных экономических терминов / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский. — 4-е изд. — М.: Айрис-пресс, 2008. — 480 с.
2. Митчелл У.К. Экономические циклы. Проблема и ее постановка / У.К. Митчелл. — М.; Л.: Госиздат, 1930. — 503 с.
3. Економічна енциклопедія: у 3-х т. — Т. 1 / Ред. кол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Видавничий центр "Академія", 2000. — 864 с.
4. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: в 2-х т. — Т. 1 / К.Р. Макконнелл, С. Брю, Пер. с англ. — 11-го изд. — М.: Республика, 1992. — 399 с.
5. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи / Пер. с англ. — М.: Дело ЛТД, 1993. — 864 с.
6. Янковский Н.А. Инновационные и классические теории катастроф и экономических кризисов: моногр. / Н.А. Янковский, Ю.В. Макогон, А. М. Рябчин; Под ред. Ю. В. Макогона. — Донецк: ДонНУ, 2009. — 331 с.
7. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / Н.Д. Кондратьев; Международный фонд Н.Д. Кондратьева и др.; Ред. колл.: Абалкин Л. И. (пред.) и др.; сост. Яковец Ю. В. — М.: ЗАО Экономика, 2002. — 767 с.
8. Камерон Р. Краткая экономическая история мира: от палеолита до наших дней / Р. Камерон; пер. с англ. — М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЕН), 2001. — 544 с.
9. Posner M.V. International trade and technical change / M.V. Posner // Oxford Economic Papers. — 1961. — № 13(3). — P. 323—341.
10. Бойко З. М. Просторовий розвиток внутрішньогалузевої зовнішньої торгівлі України: дис... канд. екон. наук: 08.00.02 / З.М. Бойко. — Тернопіль: ТНЕУ, 2009. — 190 с.
11. Linder S.B. An essay on trade and transformation / S.B. Linder. — New York: J. Wiley and Sons, 1961. — 125 p.
12. Тодаро М.П. Экономическое развитие / М. П. Тодаро: [пер. с англ. под ред. Л.З. Зевина, Б.М. Митина, Л.П. Чихуна и др.]. — М.: Экон. факультет МГУ: ЮНИТИ, 1997. — 672 с.
13. Vernon R. International investment and international trade in the product cycle / R. Vernon // The quarterly journal of economics. — 1966. — № 2. — Т. 80. — P. 190—207.
14. Тенденції розвитку азійської економіки // Інформаційний бюлетень ІСС Україна. — 2011. — № 2. — С. 18. — Режим доступу: http://iccua.org/sites/default/files/informaciyiniy-byuleteny-icc-ukraine_no.2.pdf.
15. Toffler A. The third wave / A. Toffler. — New York: Bantam Books, 1980. — 448 p.
16. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс / Пер. с англ. под

науч. ред. О. И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.

17. Porter M. The competitive advantage of nations / M. Porter. — New York: Free Press, 1990. — 896 p. — P. 127—128.
18. Porter M. E. Innovation: location matters / M.E. Porter, S. Stern // Management review. — 2001. — № 42 (4). — P. 28—36.
19. Chesbrough H. Open innovation. The new imperative for creating and profiting from technology / H. Chesbrough. — Harvard Business School Press, 2003. — 227 p.
20. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / С.Ю. Глазьев. — М.: ВлаДар, 1993. — 310 с.

References:

1. Raizberg, B.A. & Lozovskiy, L.S., 2008, *Slovar sovremennykh ekonomicheskikh terminov*, 4th edn, Iris Press, Moscow, 480 p.
2. Mitchell, W.C., 1930, *Ekonomicheskie cikly. Problema i ee postanovka*, State publishing house, Moscow, Leningrad, 503 p.
3. *Ekonomichna encyklopedija*, 2000, in 3 Vols, T.1, ed. count. Mocherny, S.V. (resp. ed.) and others, Publishing House "Academy", Kyiv, 864 p.
4. McConnell, C.R. & Brew, S.L., 1992, *Ekonomiks: principy, problemy i politika*, in 2 Vols, T.1, Trans. from English, 11th edn, The Republic, Moscow, 399 p.
5. Fisher, S., Dornbusch, R. & Schmalensee, R., 1993, *Ekonomika*, Trans. from English, Delo Ltd, Moscow, 864 p.
6. Yankovsky, N.A., Makogon, Yu.V. & Ryabchin, A.M., 2009, *Innovatsionnye i klassicheskie teorii katastrof i ekonomicheskikh krizisov*, ed. Makogon, Yu.V., DonNU, Donetsk, 331 p.
7. Kondratiev, N.D., 2002, *Bolshie cikly konjunktury i teoriya predvideniya*. Izbrannyye trudy, Ekonomika cjsc, Moscow, 767 p.
8. Cameron, R., 2001, *Kratkaja ekonomicheskaja istorija mira: ot paleolita do nashih dnei*, Trans. from English, The Russian political encyclopedia (ROSSPEN), Moscow, 544 p.
9. Posner, M.V., 1961, International trade and technical change, *Oxford Economic Papers*, vol. 13, no. 3, pp. 323-341.
10. Bojko, Z.M., 2009, 'Prostorovij rozvitok vnutrishn'ogaluzevoi zovnishn'oi torgivli Ukraïni', PhD thesis, TNEU, Ternopil, 190 p.
11. Linder, S.B., 1961, *An essay on trade and transformation*, J. Wiley and Sons, New York, 125 p.
12. Todaro, M.P., 1997, *Ekonomicheskoe razvitiye*, Trans. from English, under ed. of Zevin, L.Z., Mitina, B.M., Chihuna, L.P. & oths, Ekon. faculty MGU: JuNITI, Moscow, 672 p.
13. Vernon, R., 1966, International investment and international trade in the product cycle, *The quarterly journal of economics*, vol. 80, no. 2, pp. 190-207.
14. 'Tendencii rozvitku azijskoi ekonomiki', 2011, Newsletter ICC Ukraine, no. 2, p. 18, http://iccua.org/sites/default/files/informaciyiniy-byuleteny-icc-ukraine_no.2.pdf
15. Toffler, A., 1980, *The third wave*, Bantam Books, New York, 448 p.
16. Castels, M., 2000, *Informacionnaja epoha: ekonomika, obsbhestvo i kultura*, Trans. from English, res. ed. Shkaratan, OI, GU VSHE, Moscow, 608 p.
17. Porter, M., 1990, *The competitive advantage of nations*, Free Press, New York, 896 p.
18. Porter, M.E. & Stern, S., 2001, Innovation: location matters, *Management review*, vol. 42, no. 4, pp. 28-36.
19. Chesbrough, H., 2003, *Open innovation. The new imperative for creating and profiting from technology*, Harvard Business School Press, Boston, 227 p.
20. Glazev, S.Ju., 1993, *Teoriya dolgosrochnogo tebniko-ekonomicheskogo razvitiya*, VlaDar, Moscow, 310 p.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2013 р.

Ю. А. Пасенченко,
к. ф.-м. н., доцент, доцент кафедри математичного моделювання економічних систем,
Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"
О. І. Назаренко,
аспірантка,
Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"

МОДЕЛЮВАННЯ СЦЕНАРІЇВ ДІЯЛЬНОСТІ ІЄРАРХІЧНОЇ ТОРГОВОЇ МЕРЕЖІ У СЕРЕДОВИЩІ POWERSIM

Y. Pasenchenko,
PhD, associate professor of mathematical modeling of economic systems department,
National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"
O. Nazarenko,
PhD student, National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"

POWERSIM SIMULATION OF BUSINESS SCENARIOS FOR HIERARCHICAL DISTRIBUTION NETWORK

У статті розглянуто діяльність ієрархічної торгової мережі як об'єкта системної динаміки. Обґрунтовано доцільність використання методів імітаційного моделювання для врахування динамічності, стохастичності, дискретно-неперервності та нелінійності торгових систем. Наведено концептуальну схему діяльності "центру" ієрархічної торгової мережі як керівного органу. Розглянуто найбільш поширені функції стимулювання попиту. Побудована модель системної динаміки діяльності торгової мережі з використанням середовища імітаційного моделювання Powersim. Проаналізовано результати діяльності торгової мережі при різних функціях стимулювання попиту: заохочення при будь-якому замовленні, стимулювання при замовленні вищому за встановлене центром, стимулювання зі штрафами і заохоченнями, діяльність без стимулювання. Наведені графіки їх одиничних реалізацій. Порівняно результати застосування функцій стимулювання попиту за показниками прибутковості, обсягу запасів та обсягу реалізованої продукції. Надано рекомендації щодо використання відповідних функцій стимулювання для досягнення цілей компанії (мінімізації рівнів запасів, максимізації прибутку, максимізації обсягів продажів).

Among the existing imitation methods (Monte Carlo method, statistical modelling, game simulation, agent-based model, discrete modelling, models of system dynamics), we chose the concept of system dynamics created by Jay Forrester as the most suitable tool to model a system featuring dynamics, stochasticity, discrete continuity, nonlinearity. Incentives in hierarchical economic systems are considered to be the main factor in managing and distribution of inventory. Decision support system elaborated with Powersim software simplifies analyzing of possible scenarios to develop retail network. The most common functions to stimulate demand are considered: discount for each order, discount if order is above than set by center, stimulation with penalties and rewards, company's activity without stimulation. The graphs of their individual implementations are reflected. In this paper, we compared the results of the function of demand stimulation in terms of profitability, the amount of inventory and the amount of sales. Recommendations of usage stimulation in order of reaching the aim (inventory minimization, profit maximization, turnover maximization) are made.

*Ключові слова: торгова мережа, системна динаміка, стимулювання попиту.
Key words: retail network, system dynamics, demand stimulation.*

ВСТУП

Розвиток сфери розподілу товарів та послуг України визначає важливість управління процесами комерційно-посередницької діяльності. Торгівля заповнює весь ринковий простір і виступає партнером для виробників і споживачів.

Динаміка роздрібного товарообігу за 1998—2011 роки характеризується стрімким сталим зростанням. Це

пояснюється як розвитком внутрішнього виробництва, так і підвищенням зацікавленості міжнародних компаній до України як ринку збуту [1] (рис. 1).

Збільшення обсягів торгівлі забезпечується відповідним зростанням заробітної плати. У свою чергу, це посилює роль підприємств, що задіяні в процесі розподілу товарів, та визначає актуальність дослідження методів і моделей управління компаній цієї сфери бізнесу

зادля підвищення ефективності їх діяльності та задоволення потреб інших об'єктів суспільства: держави, населення (рис. 2).

До того ж, як видно з наведеного вище рисунку, продовження тенденції зростання ринку торгівлі підтверджується ненасиченістю споживання населення України порівняно із іншими країнами.

Проблема підвищення ефективності торгового процесу перебуває у полі зору дослідників давно і знайшла відображення в роботах відомих зарубіжних вчених: Ф. Харріса, К. Стефанік-Алмейера, К. Андлера, Р. Уілсона, Дж. Букана, Е. Кенігсберга, П. Зерматі, П. Мілгрона, Дж. Роберта; російських — Д.А. Тектова, М.Г. Гастратова, А.В. Козлова, І.В. Грильової, А.М. Маслікова, А.Е. Фарафанова, А.К. Голоскової, О.В. Бадокіна, В.А. Лотоцького, О.В. Козлова, М.В. Вегери, В.И. Рижикова, Д.Н. Кузнєцова, С.С. Толстих; українських — О.С. Гордієнко, О.М. Ляшенка, О.А. Круглової, Т.В. Павленко, В.В. Лифар, С.Ю. Мелешенка, І.В. Федосова, П.Е. Пустовойтова, А.А. Мазаракі, Л.О. Лігоненко, Н.М. Ушакова, В.В. Вітлінського, С.Д. Ткаліченка, Є.В. Крикавського, Н.М. Богацької, Р.В. Колчіна, Т.Я. Лагоцького, О.В. Чаусової та інших.

Низка проведених досліджень з управління запасами створила міцну основу, що успішно застосовується торговими підприємствами. Проте сучасні способи ведення бізнесу вимагають розробки механізмів взаємодії між кількома незалежними учасниками процесу, які прагнуть задовольнити власні інтереси і в той же час працюють над спільною метою. Сьогодні діяльність підприємства розглядається не тільки з позиції прибутковості, а й у рамках концепції збалансованого розвитку фінансів, клієнтів, внутрішніх процесів та персоналу [2].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Завданням роботи є розробка інструментарію для підтримки прийняття рішень керівником "центру" торгової мережі щодо функції стимулювання попиту, оптимальної для конкретної категорії товарів і структури мережі.

Інструментарій повинен відображати особливості функціонування торгової системи: динамічність, стохастичність, дискретно-неперервність, відсутність лінійної залежності між параметрами системи, тобто її нелінійність.

Методологія. При виконанні роботи методологічним підґрунтям стало застосування системного аналізу, комплексного підходу, що базується, з одного боку, на принципах економічної теорії, а з другого — на концептуальних засадах економіко-математичного моделювання процесів в економічних системах. Через складність описаних систем для їх дослідження використовують методи імітаційного моделювання. Серед існуючих методів (метод Монте-Карло, статистичне моделювання, ігрове моделювання, агентне моделювання, дискретне моделювання, моделі системної динаміки) було обрано концепцію системної динаміки, започатковану Джейм Форестером, як най-

Рис. 1. Динаміка роздрібного товарообігу та середньомісячної заробітної плати, грн.

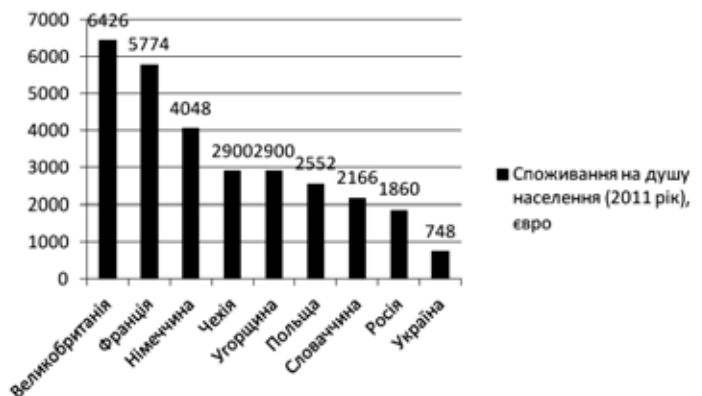

Рис. 2. Споживання на душу населення деякими країнами світу (2011 рік), євро

зручніший інструмент моделювання у даному випадку [3]. Даний метод дає змогу швидко прораховувати різні варіанти майбутнього (моделювати сценарії), змінюючи початкові дані, отримані експертним шляхом; виявити найбільш критичні чинники (таким чином, їх можна ранжувати за ступенем важливості), загрози і можливостей, що з'являються в модельованому середовищі; використати велику кількість причинно-наслідкових зв'язків між елементами імітаційної моделі; забезпечити наочність даних, що вводяться, та отриманих результатів [4]. Стимулювання в ієрархічних економічних системах розглядається як основний фактор управління та розподілу торгових запасів.

Таблиця 1. Показники фінансової складової збалансованої системи показників відповідно до етапу розвитку компанії і обраної стратегії

Стратегія	Ріст доходу	Скорочення витрат	Використання активів
Етап розвитку компанії			
Етап росту	прибутковість продукту, прибутковість клієнта, % неприбуткових клієнтів	собівартість одиниці продукції/послуги	окупність, продуктивність
Стійкий період	доля цільових клієнтів, доля перехресних продажів, прибутковість продукту, прибутковість клієнта	відсоток особистих витрат по відношенню до конкурентів, % скорочення витрат	коефіцієнт ліквідності оборотного капіталу, коефіцієнт використання активів, коефіцієнт прибутковості по основним активам
Період «Збору врожаю»	ріст об'ємів продажів у сегменті ринку, % доходу від продажів нового продукту, % доходу від продажів новим клієнтам	кількість отриманого доходу до кількості персоналу	інвестиції (% продажів), дослідження і розвиток (% продажів)

Переваги використання системної динаміки для стратегічного управління полягає в наступному: можливість використання багатозілових критеріїв при побудові і дослідженні моделей; проведення досліджень на основі неповної інформації; імітаційна модель є найбільш відповідною для дослідження динамічних ситуацій, коли параметри системи і середовища міняються в часі; дослідження поведінки системи за допомогою виявлення причинно-наслідкових зв'язків і взаємодій циклів зворотного зв'язку, що виявляються в особливостях її структурної організації; легка інтерпретація системних діаграм, що дає можливість проведення спільних експертних ревізій при обговоренні проблем, формуванні ментальної моделі і вироблення погоджених рішень; імітаційна модель виступає як зручний інструмент експериментального програмування великої кількості сценаріїв типу "що-якщо"; технологія проведення сценарного дослідження на імітаційній моделі передбачає активну участь експерта в процесі формування ментальної моделі та прийняття рішення, — він деталізує проблему і модель, здійснює генерацію альтернатив і сценаріїв, постановку направлено обчислювального експерименту на імітаційній моделі, вибір і ранжирування критеріїв, а також аналіз та інтерпретацію результатів сценарних розрахунків, що дозволяє враховувати суб'єктивні переваги експерта і його досвід у процесі прийняття рішення [5].

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто діяльність ієрархічної торгової системи, що складається з центру, дистриб'юторів та клієнтів нижнього рівня із цільовою функцією, що відображає збалансовану систему показників компанії і включає [2]:

- фінансові показники;
- показники взаємодії з клієнтами;
- показники ефективності внутрішніх процесів;
- показники навчання та розвитку.

При чому залежно від того, на якому етапі розвитку вона перебуває, пріоритетність цих показників може змінюватися. Математично це може формалізуватися різними згортками [2].

Виділяють 3 етапи розвитку організації: етап росту, етап стійкого стану, етап "збору врожаю". На кожному з етапів збалансована система показників буде різною. Також на кожному з етапів може застосовуватися один з напрямів для досягнення обраної стратегії [8]:

- 1) Ріст доходу і розширення структури діяльності;
- 2) Скорочення витрат і підвищення продуктивності;
- 3) Використання активів та інвестиційна стратегія.

Відповідно до етапу розвитку компанії та обраної стратегії, до збалансованої системи показників повинні включатися різні елементи. У таблиці 1 наведено приклад показників фінансової складової відповідно до етапу розвитку компанії і обраної стратегії.

Інструментом для реалізації імітаційної моделі діяльності ієрархічного торгового підприємства та обчислення збалансованої системи показників було обрано методи системної динаміки.

Серед інструментів, що дозволяють будувати моделі системної динаміки, Dynamo, Vensim, i Think, STELLA, Powersim, Rusim, AnyLogic за критеріями зручності та дешевизни було обрано середовище Powersim.

Моделі системної динаміки будуються, виходячи із абстракції і таких елементів, як рівень (накопичує зміну, яка відбувається за рахунок потоків), потік (зміна, яка впливає на рівні), потік з темпом (темп — змінна, яка

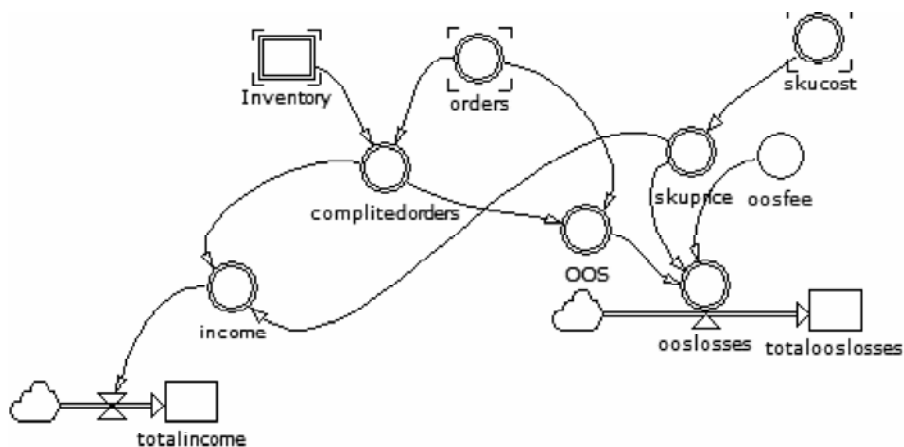

Рис. 3. Вигляд блоку врахування втрат від незадоволеного попиту у середовищі Powersim

регулює потік), константа (змінна з фіксованим значенням), зв'язок (передає інформацію від одного елемента до іншого), зв'язок із запізненням.

Приклад взаємодії елементів показано на блоці врахування втрат від незадоволеного попиту відображеного далі (рис. 3).

Оцінка впливу стимулювання (знижки на продукцію) на агентів визначається шляхом розрахунку функції еластичності попиту для вказаного типу товару на основі історичних даних, що мали місце при ідентичних ринкових умовах.

Нехай $H(\cdot)$ — функція доходу центру, функція $c(\cdot)$ — витрат агента, стимулювання не може перевищувати дохід, який одержує центр від діяльності агента, y — обсяг продукції замовленої агентами, z — загальні витрати на продаж товару, $\sigma(y)$ — функція стимулювання, яка ставить у відповідність дії агента деяке невід'ємне винагородження, яке виплачується йому центром [7].

Розроблений інструментарій дозволяє порівнювати вплив застосування різних функцій стимуляції на кумулятивний прибуток "центру", середній рівень запасів та обсяг реалізованої продукції.

Розглянемо приклад: досліджується продаж товару протягом 1 року, ціна реалізації 1 ящика 37,5 грн. Історична еластичність попиту 0,5. Середній денний попит — 23,8 ящика. Попит на продукт має незначні сезонні коливання. Впроваджується стимулювання — знижка 10% протягом 1 місяця — березня. Результат 1 прогнозу моделі для оцінки впливу кожного із способів надання знижки 10%, розглянемо далі:

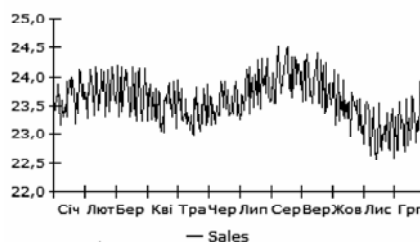

Рис. 4. Попит без стимулювання, ящики

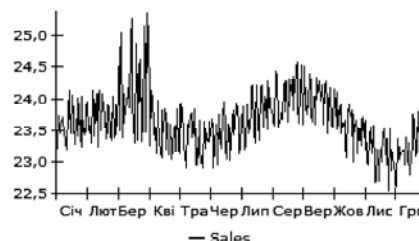

Рис. 5. Попит зі стимулюванням при певному мінімальному замовленні, ящики

- 1) денний обсяг попиту на продукцію без стимулювання (рис. 4);
- 2) денний обсяг попиту на продукцію зі стимулювання при замовленні не меншому ніж вказане центром (рис. 5);
- 3) денний обсяг попиту на продукцію із заохоченням клієнта при будь-якому замовленні (рис. 6);
- 4) денний обсяг попиту на продукцію із системою штрафів і надбавок: знижка 10% при замовленні не меншому ніж вказане центром, штраф 10% при замовленні меншому ніж вказане центром (рис. 7).

Проведено порівняння усереднених даних впровадження стимулювання, для цього виконано по 300 прогонів моделі для кожного випадку, результати наведено у таблиці 2.

Потрібно зазначити, що наведені результати відповідають заданим параметрам еластичності попиту, розміру стимулювання та характеристикам мережі поставок. При зміні вхідних даних кількісні результати стимулювання відповідно зміняться. Однак, максимальний прибуток, максимальний обсяг реалізації, мінімальний обсяг запасів при відповідних видах заохочення збережуться.

ВИСНОВКИ

Результати імітаційних експериментів дозволяють зробити наступні висновки:

- 1) максимальний обсяг реалізації продукції і мінімальний рівень запасів досягається при наданні знижки дистриб'ютору при будь-якому замовленні;
- 2) стимулювання із вказаним мінімальним рівнем замовлення поступає за обсягом реалізації і рівнем запасів, але є більш прибутковим;
- 3) функція стимулювання зі штрафами і надбавками показала гірший результат з точки зору рівня запасів та обсягу реалізації продукції. Це можна пояснити низькою зацікавленістю дистриб'юторів у роботі із "центром", що впроваджує штрафні санкції, як результат ефекту зворотної еластичності попиту (зниження попиту через підвищення ціни на товар). Прибуток при даному способі стимулювання краще за стимулювання із вказаним мінімальним рівнем замовлення. Проте, важливо зазначити, що даний вид стимулювання може негативно вплинути на партнерські стосунки між центром і дистриб'юторами, тому оцінка ефективності його використання має це враховувати;
- 4) розроблений інструментарій дозволяє зімітувати основні напрями діяльності ієрархічної торгової мережі. Експериментальні прогони моделі дають змогу оцінити можливі стратегії розвитку компанії, що слугує незамінним інструментом підтримки прийняття рішення в управлінні торговою мережею. Модель дозволяє врахувати випадковий характер попиту на продукцію, що дозволяє використовувати модель у різних категоріях товарів широкого вжитку;
- 5) вперше отримано модель системної динаміки для управління ієрархічною торговою мережею. Її використання при прийнятті рішення щодо вибору функції стимулювання попиту дозволяє максимізувати прибутки у довгостроковому періоді та мінімізувати рівень запасів продукції.

Література:

1. Державна служба статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Назаренко О.І. Збалансована система показників управління запасами в ієрархічній торгівій мережі /

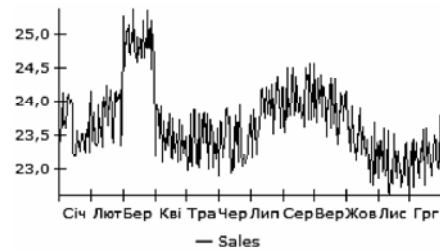

Рис. 6. Попит при стимулюванні при будь-якому замовленні, ящики

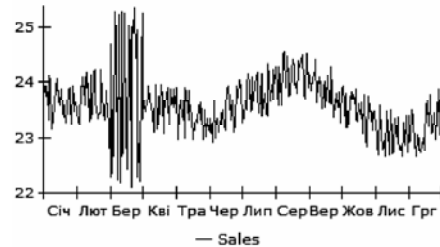

Рис. 7. Попит із системою штрафів і надбавок, ящики

Таблиця 2. Порівняння результатів впровадження різних видів стимулювання

Вид функції стимулювання	Кількість проведених імітацій	Прибуток за місяць	Середнь-місячний рівень запасів	Місячний обсяг реалізованої продукції, ящиків
Без стимулювання	300	15831 грн.	1424 грн.	711
Замовлення не менше вказаного центром	300	16 182 грн.	1413 грн.	730
Заохочення клієнта при будь-якому початковому замовленні	300	16 511 грн.	1402 грн.	747
Стимулювання зі штрафами і надбавками	300	15 841 грн.	1425 грн.	712

Ю.А. Пасенченко, О.І. Назаренко // Економічний вісник НТУУ "КПІ". — 2012. — №9. — С. 505—509.

3. Форрестер, Дж. Основы кибернетики предприятия (индустриальная динамика) / Дж. Форрестер; пер. с англ.; общая редакция и предисловие Д.М. Гвишиани. — М.: Прогресс, 1971. — 340 с.

4. Левченко Ф.М. Системна динаміка як метод дослідження військової охорони здоров'я України / Ф.М. Левченко // Збірник наукових праць Центру воєнностратегічних досліджень Національного університету оборони України. — 2011. — № 3 (44).

5. Лычкина Н.Н. Имитационные модели в процедурах и системах поддержки принятия стратегических решений на предприятия / Н.Н. Лычкина // Бизнес-информатика. — 2007. — № 1. — С. 29—35.

6. Худа В.В. Діяльність гуртових підприємств як елемент функціонування ринкового середовища / В.В. Худа, Н. О. Кузьміна, С. О. Кириченко // Проблеми формування нової економіки XXI століття: зб. наук. праць за матер. міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції, 17—19 грудня 2008 р. — Режим доступу: http://www.confcontact.com/2008dec/6_huda_kuzmin.php

7. Ткаліченко С.В. Математичне моделювання управління запасами в ієрархічних системах, 08.00.11 "Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці": 08.00.11/ С.В. Ткаліченко. — К., 2009. — 193 с.

8. Kaplan R. Using the Balanced Scorecard as a Strategic Management System / Robert Kaplan, David Norton // Harvard Business Review. — 1996. — Vol. 74, № 1.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2013 р.

Г. М. Сидоренко-Мельник,

к. е. н., доцент кафедри фінансів, Полтавський університет економіки і торгівлі

Ю. А. Козлова,

магістр, Полтавський університет економіки і торгівлі

КОНТРОЛЬ ДІЛОВОЇ АКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ЗА КЛЮЧОВИМИ ПОКАЗНИКАМИ ЕФЕКТИВНОСТІ

G. Sidorenko-Melnik,

PhD, Associate Professor of Finance, Poltava University of Economics and Trade

J. Kozlova,

Master, Poltava University of Economics and Trade

CONTROL OF BUSINESS ACTIVITY FOR KEY PERFORMANCE INDICATORS

У статті запропоновано новий підхід щодо контролю ділової активності підприємства, а саме за ключовими показниками ефективності.

The paper proposed a new approach to controlling business activity, namely, key performance indicators.

Ключові слова: ділова активність, ключові показники ефективності, індикатори успішної реалізації.
Key words: business activity, key performance indicators, indicators of successful implementation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічна наука до кінця ХХ століття не приділяла достатньо уваги розгляду ділової активності як особливої категорії соціально-економічних відносин. Недостатньою була глибина пророблення багатьох аспектів ділової активності підприємства, незважаючи на її об'єктивне існування. Тим часом ділова активність у ході еволюції людства й світового господарства зазнавала суттєвих якісних змін й відіграла вирішальну роль у його прогресі.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми визначення сутності та оцінювання ділової активності розглядаються в працях зарубіжних вчених-економістів, зокрема таких, як Д.А. Аакер, Е.Дж. Долан, К.Д. Кемпбел, Р.Дж. Кемпбел, Л.А. Беренстайн, А.Д. Шеремет, В.В. Ковальов, Г.В. Савицька, Р.С. Сайфулін та ін. Розробці окремих аспектів даної проблеми присвячені роботи таких вітчизняних економістів, як Т.А. Лахтіонова, Р.О. Костирко, М.Д. Білик, О.В. Павловська, Н.Ю. Невмержицька, Є.В. Мних, Н.М. Пritуляк та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ

Метою статті є впровадження ключових показників ефективності під час контролю ділової активності підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ринкова економіка та посилення конкуренції між суб'єктами господарювання дедалі гостріше виявляє проблеми неефективного використання капіталу підприємства. У минулому залишаються часи, коли зростання активів у будь-якому випадку вважалось позитивним явищем для підприємства. Нарощування запасів чи дебіторської заборгованості без відповідного збільшення обсягів діяльності, зміни номенклатурного ряду або клієнтської бази свідчить про зниження ефективності управління вказаними активами. За таких умов кожен суб'єкт господарювання прагне підвищити ефективність управління капіталом шляхом оптимізації структури своїх активів. Найефективнішим інструментом у досягненні поставленої мети є система контролю показників ділової активності підприємства. Ділова активність підприємства характеризується оборотністю його активів, що визначає обсяги іммобілізації коштів в ту чи іншу складову, впливає на швидкість кругообігу капіталу підприємства, формує потребу в залученні додаткових джерел фінансу-

вання і є основним чинником досягнення високої платоспроможності та фінансової стійкості підприємства. Проте, на сьогодні створення ефективної системи контролю за показниками ділової активності ускладнюється недостатнім теоретичним обґрунтуванням методики їх розрахунку та одностороннім трактуванням отриманих результатів. Особливої уваги заслуговує проблема обґрунтування оптимального значення показника тривалості фінансового циклу, що є ключовим у системі оцінки ділової активності підприємства [2].

Контроль ділової активності слід розглядати як окрему підсистему, яка органічно та взаємопов'язано повинна діяти в межах всієї системи менеджменту фінансового стану підприємства. Тільки тоді за допомогою такого важеля, як рівень ділової активності, можливо підвищити кінцеву ефективність діяльності будь-якого суб'єкта господарювання (рис. 1).

Керуюча підсистема визначає мету та цілі, які повинно досягти підприємство, а також засоби їх реалізації. Останнє реалізується через управлінський вплив на керовану підсистему завдяки функціям та методам управління. Взаємозв'язок між керуючою та керованою підсистемою реалізується за допомогою процесу комунікацій шляхом передачі інформації каналами прямого та зворотного зв'язку. Керуюча підсистема виконує функцію контролюючої, хоча елементи контролю поширюються і на керовану. Керована підсистема проводить необхідні розрахунки по індексах ділової активності підприємства і результати доводить до його керівництва, яке повинно приймати відповідні управлінські рішення [1; 3, с.121; 4, с. 89].

Послідовність реалізації етапів управління діловою активністю має бути наступною:

1. Постановка мети та цілей ділової активності.
2. Визначення відповідальних осіб за надання інформації.
3. Отримання первинної інформації.
4. Визначення складових ділової активності.
5. Визначення коефіцієнтів вагомості складових.
6. Визначення індексу макроекономічного впливу.
7. Розрахунок локальних та загального індексів ділової активності підприємства.
8. Моніторинг отриманих результатів.
9. Контроль якості розрахунків.
10. Застосування коригуючих дій.
11. Визначення напрямів управлінського впливу за результатами розрахунків.

12. Прийняття управлінських рішень за окремими складовими ділової активності підприємства.

Ще одним способом контролю ділової активності є ключові показники ефективності (КРІ). Керівництву організації необхідний інструментарій, який дозволив би наповнити процес прийняття рішення адекватною і достатньою інформацією. Такими інструментами є система КРІ і система збалансованих показників.

Ключові показники ефективності (англ. Key Performance Indicators, КРІ) — це фінансова та нефінансова система оцінки, яка допомагає організації визначити досягнення стратегічних цілей. Їх можна визначити за допомогою систем Business Intelligence.

Ключовий показник ефективності (КРІ) розраховується на основі певної міри й використовується для оцінки поточного значення та стану показника порівняно з визначеним цільовим значенням. КРІ порівнює ефективність значення, яке визначається базовою мірою, з цільовим значенням, яке також указується за допомогою міри або абсолютного значення. У діловій лексичі "ключовий показник ефективності" означає кількісно вимірюваний показник для оцінки досягнення цілей підприємства. Інакше кажучи, КРІ — це ключові індикатори успіху. Ключові показники можна розділити на випереджаючі і ті, що запізнюються. Показники, що запізнюються, відображають результати діяльності після закінчення періоду. Випереджаючі ж дають можливість управляти ситуацією в межах звітного періоду з метою досягнення заданих результатів по його закінченні. Професіонали у сфері бізнесу часто використовують показники КРІ, згруповані в системі показників, для швидкого отримання точних даних про успішність діяльності підприємства протягом певного періоду або для визначення тенденцій. КРІ дозволяє проводити контроль ділової активності в реальному часі. Нарощування темпів і масштабів виробництва, підвищення якості продукту в даний час вже недостатні для досягнення конкурентної переваги на ринку, і тому багато організацій переходять на нові прогресивні методи корпоративного управління. Ці методи дозволяють своєчасно реагувати на зміну умов на ринку.

Задача системи КРІ і збалансованих показників полягає в перекладі стратегії організації в комплексний набір показників її діяльності, що визначає основні параметри системи вимірювання і управління. Набір показників задає основу для формування стратегії організації і включає кількісні характеристики для інформування працівників про основні індикатори успіху в теперішньому і майбутньому часі.

Орієнтир на показники, що характеризують лише одну область діяльності, може негативно відобразитися на кінцевому результаті. Тому система збалансованих показників включає чотири основні аспекти:

- фінансову діяльність;
- відносини зі споживачем;
- внутрішню виробничу діяльність;
- навчання і розвиток.

Впровадження системи КРІ в організації проходить в декілька етапів. Послідовність етапів є визначальною, і її зміна негативно відбивається на працездатності системи [6].

- Етап 1. Формування стратегії.
- Етап 2. Визначення найважливіших чинників успіху.
- Етап 3. Визначення ключових показників ефективності.
- Етап 4. Розробка і оцінка збалансованої системи показників.
- Етап 5. Вибір технічного рішення для впровадження КРІ.

Як і будь-яка зміна системи управління організацією, впровадження системи КРІ також наражається на обмеження і протидію [6]. Причин тому декілька:

- по-перше, це неготовність організації впроваджувати систему КРІ;
- по-друге, потенційне ослаблення позицій керівництва, оскільки його діяльність стає більш прозорою і керівники старої формації можуть сприйняти дану систему як інструмент тиску;
- по-третє, наявність інформаційних систем. Роль даного чинника не може бути недооціненою;
- по-четверте, чинник постійного використання системи КРІ. Якщо система КРІ не використовується на регулярній основі, то її ефект зводиться до нуля;
- по-п'яте, необхідно враховувати, що система КРІ не замінює управлінську звітність для управління оперативною діяльністю організації.

Ключовими індикаторами успішної реалізації системи КРІ є:

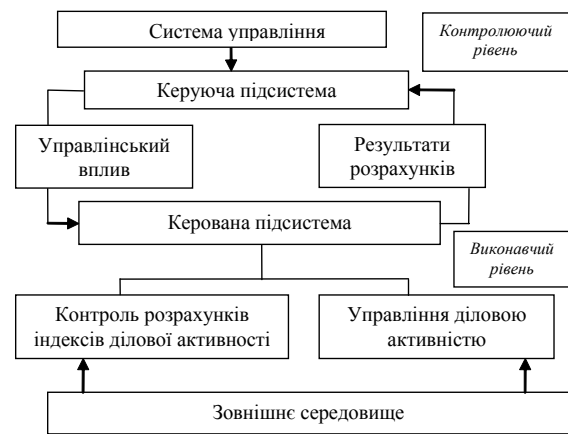

Рис. 1. Схема контролю ділової активності підприємства

— попередня розробка стратегії, яка є визначальним чинником успіху. Система ключових показників ефективності — це є лише інструмент інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінського рішення;

— визначення цілі організації з урахуванням того, наскільки досягнення поставленої цілі збільшує фінансові затрати організації;

— наявність інформаційної системи, що є джерелом даних і базою для визначення ключових показників ефективності;

— підтримка керівництва, зміна стилю корпоративного управління і системи стимулювання персоналу. Під час оцінки ефективності роботи відбувається перегляд принципів стимулювання (преміювання) співпрацівників, оскільки система оцінки ключових показників ефективності виходить на оцінку діяльності конкретного співробітника;

— постійне використання системи, введення її як необхідного інструменту в діяльність керівництва.

ВИСНОВКИ

Позитивний ефект упровадження системи КРІ обумовлений підвищенням загальної ефективності діяльності організації, оскільки при дієвості системи кожен співробітник організації усвідомлює зв'язок між своїми конкретними обов'язками і стратегічними цілями організації. Керівники, володіючи механізмом підтримки прийнятого рішення, мають нагоду визначити ефективність роботи кожного підрозділу і можуть впливати на процес реалізації стратегії організації. Принциповим моментом у застосуванні системи КРІ в управлінні організацією є чітке розуміння визначення даної методики та окреслених обмежень, що дозволяє впровадження в практику діяльності підприємств вважати ефективним інструментом інформаційного забезпечення процесу прийняття рішень та контролю за виконанням поставлених стратегічних завдань.

Література:

1. Боярська М.О. Управління інноваційними процесами на підприємствах: особливості реалізації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecoroz/2011_4/e114boya.pdf
2. Варавка В.В. Аналіз ділової активності як інструмент управління грошовими потоками підприємства // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 2.
3. Макогон Ю.В. Системне управління логістичною діяльністю промислового підприємства / Ю.В. Макогон // Вісник Донецького національного університету. Сер. В: економіка і право. — 2011. — Вип. 2. — С. 118—122.
4. Півень А.І. Системний підхід до стабілізаційного фінансового управління машинобудівним підприємством / А.І. Півень // Вісник Хмельницького національного університету. — 2011. — № 1. — С. 84—93.
5. Клочков А.К. КРІ і мотивація персоналу. Полный сборник практических инструментов / А.К. Клочков. — М.: Эксмо, 2010. — 160 с.
6. Цюцюра С.В., Криворучко О.В., Цюцюра М.І. Ключові показники ефективності. Принципи розробки ключових показників ефективності для бюджетної сфери. Управління розвитком складних систем (10). 1.06.2012. — С. 87—91.

Стаття надійшла до редакції 31.05.2013 р.

*А. О. Ілвіна,
здобувач кафедри економічної теорії та конкурентної політики,
Київський національний торговельно-економічний університет*

ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

*А. Pyina,
Candidate of Sciences Degree Seeker of the Department of Economic Theory and Competition Policy
of Kyiv National University of Trade and Economics*

FOREIGN DIRECT INVESTMENTS AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF NATIONAL INNOVATIVE SYSTEM OF UKRAINE

У статті розглянуто сутність, значення та роль прямих іноземних інвестицій в економічному та соціальному розвитку країни; проаналізовано рівень активності транснаціональних корпорацій та ефективності зовнішньоекономічної інноваційно-інвестиційної діяльності промислових підприємств в Україні; визначено тенденції змін витрат на інновації та вплив прямих іноземних інвестицій на розвиток національної інноваційної системи України; розроблено напрями запобігання негативного впливу прямих іноземних інвестицій на розвиток національної інноваційної системи через отримання втисизняними підприємствами збитків від здійснення зовнішньоекономічної інноваційно-інвестиційної діяльності шляхом обґрунтування пропозицій відповідно до покращення інвестиційного клімату країни.

In the article the essence, consequence and role of foreign direct investments in economic and social development of the country is considered. The level of transnational corporations' activity and foreign economic efficiency of innovation-investment activities of industrial enterprises in Ukraine were analyzed; the innovation charge trends due to financial resources and quality of the influence of foreign direct investments on Ukrainian innovative system are defined. The directions of the improvement of Ukrainian investment climate with the purpose to prevent the negative influence of foreign direct investments on the national innovative system development because of suffering losses of domestic enterprises from foreign innovation-investment activities realization are worked out.

Ключові слова: прямі іноземні інвестиції, транснаціональні корпорації, інвестиційний клімат, інноваційна діяльність, інноваційний розвиток, національна інноваційна система.

Key words: foreign direct investments, transnational corporations, investment climate, innovation activities, innovation development, national innovative system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Оскільки прямі іноземні інвестиції займають особливе місце серед форм міжнародного руху капіталу, адже вони, на відміну від портфельних, не є чисто фінансовими актами, вираженими в національній валюті, а здійснюються у підприємства, землю та інші капітальні товари, забезпечуючи управлінський контроль над об'єктом, в який інвестовано капітал, міжнародне інвестування відіграє провідну роль у забезпеченні здатності ефективно використовувати не лише традиційні, але й інтернаціоналізовані ресурси та чинники виробництва постіндустріального суспільства за умов реалізації моделей відкритої економіки, адаптованих до внутрішніх особливостей та зовнішнього еволюційного середовища. Воно формує канали передачі фінансових і матеріальних ресурсів, науково-технологічних і організаційно-економічних інновацій на новітній інформаційній

основі, від чого значною мірою залежить розвиток національної інноваційної системи країни, на основі якого формується її інвестиційний клімат.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам впливу прямих іноземних інвестицій на розвиток вітчизняної економіки присвятили свої праці ряд вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема Кеннет А. Фрут, І.В. Пономаренко та інші. При дослідженні питань щодо покращення інвестиційного клімату в Україні опрацьовані роботи науковців О.В. Гаврилюка, А.Є. Никифорова та багатьох інших. Однак визначенню ефективності зовнішньоекономічної інноваційно-інвестиційної діяльності відповідно до сучасного становища інноваційної системи України приділено недостатньо уваги, що потребує подальшого дослідження.

Таблиця 1. Аналіз функціонування окремих FMCG-компаній та їх впливу на національну економіку України

№ з/п	Компанія	Етапи проведення заходів	Просування продукції
1	Nestlé (грудень 1994 р.)	1998 р. - купівля контрольного пакету акцій Львівської кондитерської фабрики «Світоч». Травень 2003 р. - створення ТОВ «Нестле Україна» та закупівля 100% акцій підприємства «Волиньхолдінг» (ТМ «Горчин») 3 2004 р. - інвестування в економіку України ~ 2,5 млрд грн. 2010 р. - купівля ТОВ «Техноком», ведучого українського виробника продуктів швидкого приготування під ТМ «Мівіна»	Випуск торговельних марок NESCAFÉ, Nesquik, Coffeemate, Nuts, KitKat, Lion, Purina, Gerber, Bistrot, «Світоч», «Горчин» та «Мівіна»
		Результат діяльності Беззаперечний лідер у сфері виробництва продуктів харчування	
2	Danone (1998 р.)	2006 р. - придбання молокозаводу «Родіч» у Херсоні (перейменованій у «Данон-Дніпро»). 3 червня 2010 р. - введення в число українських активів «Данопе-Юнімільк» 3-х заводів: «Данон-Дніпро» (випуск > 80% продукції Danone), «Галактон» в Києві, «Кремез» в Кременчуці в результаті злиття компаній Danone і «Юнімільк»	Випуск торговельних марок «Актимель», «Активія», «Растішка», «Даніссімо», «Живинка», «Веселий пастушок», «Біобаланс», «Тема», «Простоквашино», «Галактон»
		Результат діяльності Впровадження новітніх технологій та покращення якості молочної продукції, яка виробляється вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами, завдяки підтримки компанією аграрної галузі шляхом співпраці з приватними господарствами, які виготовляють молочну продукцію	
3	British American Tobacco (18 років)	2011 р. - сплата до державного бюджету України податків на 3,6 млрд грн., багатомільйонні інвестиції в Прилуцьку тютюнову фабрику	Випуск торговельних марок KENT, Vogue, Pall Mall, Capri, Lucky Strike, Viceroy, «Прилуки Особливі»
		Результат діяльності Модернізація обладнання, забудова нового сучасного висококоміанізованого підприємства на місці старих виробничих потужностей, вихід на якісно новий рівень продукції	
4	Procter& Gamble (1993 р.)	1990 р. - поява на ринку першої продукції. 1993 р. - відкриття офісу компанії. 3 початку 1995 р. - інвестування близько 200 млн дол. США в основні кошти, оборотний капітал, дистрибуторську інфраструктуру та маркетингову підтримку своєї продукції. 1997 р. - придбання фірми «Тамбрандс», завод в м. Бориспіль, що випускає засоби жіночої гігієни (>80% продукції заводу експортується до країн Східної та Західної Європи, а також Північної та Латинської Америки) 2004 р. - поповнення виробничих потужностей в м. Орджонікідзе (Дніпропетровська область)	Випуск >40 торговельних марок, з них: Ariel, Tide, Pantene Pro-V, Safeguard, Camay, Pampers, Always, Tampax, Blend-a-med, Wella, Londa, Gala, Shandy, Gillette, Mach 3, Duracell, Oral B, Braun та інші
		Результат діяльності Позитивний вплив на економіку України завдяки збільшенню новітньої високоякісної продукції, на яку існує значний попит серед споживачів	

Розробка автором за джерелом [3].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є визначення впливу прямих іноземних інвестицій на розвиток національної інноваційної системи України.

Відповідно до зазначеної мети, необхідно вирішити наступні завдання:

— розглянути та проаналізувати ефективність зовнішньоекономічної інноваційно-інвестиційної діяльності України;

— виявити позитивні та негативні сторони впливу прямих іноземних інвестицій на розвиток національної інноваційної системи України;

— розробити напрями запобігання негативного впливу прямих іноземних інвестицій на розвиток національної інноваційної системи України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Після появи транснаціональних корпорацій (ТНК), тобто підприємств, які є власниками або контролюють виробництво товарів та послуг за межами країни, в якій вони базуються, частина міжнародного руху капіталу набуває форми прямих іноземних інвестицій, коли до виникнення даних підприємств усі приватні іноземні інвестиції були у більшості випадків портфельними. Прямі іноземні інвестиції призначені для виробництва і забезпечення контролю над діяльністю підприємств завдяки володінню контрольним

пакетом акцій. Головною їх відмінністю від інших видів інвестування є наявність повної або часткової власності інвестора, а також його контролю над зарубіжним підприємством, яке стає частиною організаційної структури ТНК, як її філія або дочірнє товариство [1; 2].

За часів сьогодення інтенсивність посилення інтеграційних процесів та поглиблення взаємодії відтворювальних структур різних країн суттєво пов'язана з діяльністю ТНК. На них припадає основна частина вивозу капіталу у вигляді прямих іноземних інвестицій, а також найбільші затрати фінансових ресурсів на розробку новітніх технологій. Для України залучення прямих іноземних інвестицій через транснаціоналізацію дозволяє вирішувати питання щодо конкурентоспроможності вітчизняної економіки, розвитку ринку праці й підвищення життєвого рівня населення [3].

Так, на кінець 2012 року в Україні діють понад 30 світових ТНК, серед яких можна виділити: Alcatel, British American Tobacco, British Petroleum, Coca-Cola, Danone, Hewlett-Packard, Huawei, Kraft Foods (Mondelez International), McDonalds Corporation, Metro Cash&Carry, Nestle, Nokia, PepsiCo, Procter&Gamble, Samsung, Shell, Siemens, SUN Inbev, Toyota, Unilever. Проте основної уваги заслуговують ТНК, які займаються виробництвом продукції на території України і, як наслідок, розвивають промис-

Таблиця 2. Аналіз ефективності зовнішньоекономічної інноваційно-інвестиційної діяльності України за 2000–2012 роки

Рік	Прямі інвестиції, млн дол. США		Витрати на інновації, млн грн.	Кількість підприємств, які реалізували інноваційну продукцію		Реалізована інноваційна продукція в обсязі промислової			Прибуток промислових підприємств, млн грн.
	В Україні	з України		Всього	За межі країни	Обсяг, млн грн.	Частка, %		
							Всього	За межі країни	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 = 7-4
2000	3875,0	170,3	1757,1	1352	270	12148,3	9,4	2,3	10391,2
2001	4555,3	155,7	1971,4	1298	276	10365,4	6,8	2,1	8394,0
2002	5471,8	144,3	3013,8	1361	308	12605,7	7,0	2,5	9591,9
2003	6794,4	166,0	3059,8	1172	353	12882,1	5,6	2,1	9822,3
2004	9047,0	198,6	4534,6	1095	372	18784,0	5,8	2,5	14249,4
2005	16890,0	219,5	5751,6	1022	385	24995,4	6,5	3,3	19243,8
2006	21607,3	243,3	6160,0	918	337	30892,7	6,7	2,8	24732,7
2007	29542,7	6196,6	10850,9	1035	357	40188,0	6,7	2,4	29337,1
2008	35616,4	6203,1	11994,2	993	341	45830,2	5,9	3,0	33836,0
2009	40053,0	6226,3	7949,9	994	334	31432,3	4,8	2,0	23482,4
2010	44806,0	6868,3	8045,5	964	343	33697,6	3,8	1,5	25652,1
2011	50333,9	6899,7	14333,9	1043	378	42386,7	3,8	1,1	28052,8
2012	54462,4	6481,9	11480,6	1037	332	36157,7	3,3	1,2	24677,1

Розробка автором за джерелами [4; 5; 6; 7].

ловий потенціал країни та створюють нові робочі місця (табл. 1).

Наведений вище аналіз показав, що завдяки діяльності ТНК іноземне інвестування позитивно відображається на економіці України, що проявляється у: створенні нових підприємств або удосконаленні діяльності існуючих завдяки їх модернізації або розширенню; збільшенні якості продукції, її конкурентоспроможності на світових ринках та, відповідно, експорту модернізованих товарів і послуг; покращенні умов праці робітників та екологічної ситуації в країні завдяки імпорту інноваційних технологій; підвищенні розвитку промислового сектора України; збільшенні податкових надходжень до бюджету; активізації залучення вітчизняної економіки у світові процеси та вихід на нові ринки товарів та/або послуг. Однак, незважаючи на просування відповідних ТНК у своїй діяльності, інноваційний розвиток України залишається на низькому рівні, порівняно з багатьма іншими країнами світу. Тому на питання, чи завжди прямі іноземні інвестиції мають позитивний вплив на розвиток національної інноваційної системи, дозволить відповіді комплексний аналіз зовнішньоекономічної інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні.

Так, розглядаючи тенденції надходжень прямих іноземних інвестицій в економіку України (табл. 2), можна побачити, що до кінця 2004 року їх обсяг поступово збільшувався та склав 9047 млн дол. США, коли за 2005 рік він значно зріс до 16890 млн дол. США. Відповідне становище можна пояснити збільшенням довіри іноземних інвесторів до української економіки та надії України на нову ліберально-демократичну владу. Однак до кінця 2012 року зростання обсягів прямих іноземних інвестицій в економіку України поступово уповільнюється, на що у більшості випадків вплинули різкі коливання експорту прямих інвестицій з України, що особливо спостерігається на початку 2008 року, коли даний показник збільшився до 6169,6 млн дол. США. Це пояснюється як політичною кризою в Україні, так і зміцненням вітчизняного бізнесу, який без втручання державної влади ефективніше розвивався, але не мав гарантій збереження зароблених коштів в умовах постійних міжусобиць між владою та опозицією. Дана ситуація посприяла в деякій мірі помітному зменшенню частки реалізованої інноваційної продукції за межі країни у 2007 році до 2,4% в обсязі промислової, попри значне збільшення кількості підприємств, які реалі-

зували інноваційну продукцію, порівняно з 2006 роком, в тому числі за межі країни, коли у 2005 році вона зросла до 3,3%.

Проте, починаючи з 2008 року, експорт інвестованого капіталу з України мав незначні збільшення та до 2012 року залишався майже без змін, збільшившись до 6899,7 млн дол. США, коли за 2012 рік він зменшився до 6481,9 млн дол. США. Незважаючи на те, що це тимчасово вплинуло на збільшення частки реалізованої інноваційної продукції за межі країни у 2008 році до 3,0% через невелику кількість відтоку капіталу за кордон, що надало можливості країні зберегти власні кошти на реалізацію інноваційної продукції, у 2011 році відбувається різке падіння відповідної частки до 1,1%, коли у 2012 році вона зросла лише до 1,2% за умов зменшення загальної частки до 3,3% та, відповідно, кількості підприємств, які реалізували інноваційну продукцію, в тому числі за межі країни. Це обумовило зменшення довіри іноземних інвесторів до вітчизняної економіки, що відобразилося на поступовому уповільненні зростання обсягів припливу іноземного капіталу в Україну, через що українські підприємства поступово втрачали кошти, які спонукали їх до здійснення інноваційної діяльності.

Якщо спостерігати за змінами у прибутковості промислового сектора України від здійснення інноваційно-інвестиційної діяльності, то можна побачити її незначні коливання до 2003 року, коли до 2008 року її обсяг поступово зріс до 33836,0 млн грн. Однак у 2009 році він різко знизився до 23482,4 млн грн. Якщо до 2011 року прибуток підприємств зростав невеликими темпами, склавши 28052,8 млн грн., то у 2012 році його обсяг зменшився до 24677,1 млн грн., що також вказує на зв'язок між активністю вітчизняного бізнесу та прибутковістю промислових підприємств України.

Якщо розглянути ситуацію, яка склалася в 2009 році, можна дійти висновку, що їй спонукало, по-перше, зменшення втручання держави в інвестиційну діяльність промислових підприємств, як показує зменшення витрат на фінансування інноваційної діяльності за рахунок державного бюджету до 127,0 млн грн. По-друге, значна втрата платоспроможності великої кількості українських банків та підприємств, що проявляється у суттєвому зменшенні фінансування інноваційної діяльності за рахунок інших джерел на 3137,3 млн грн., куди входять переважно кредити банків, підприємств, установ та організацій (рис. 1).

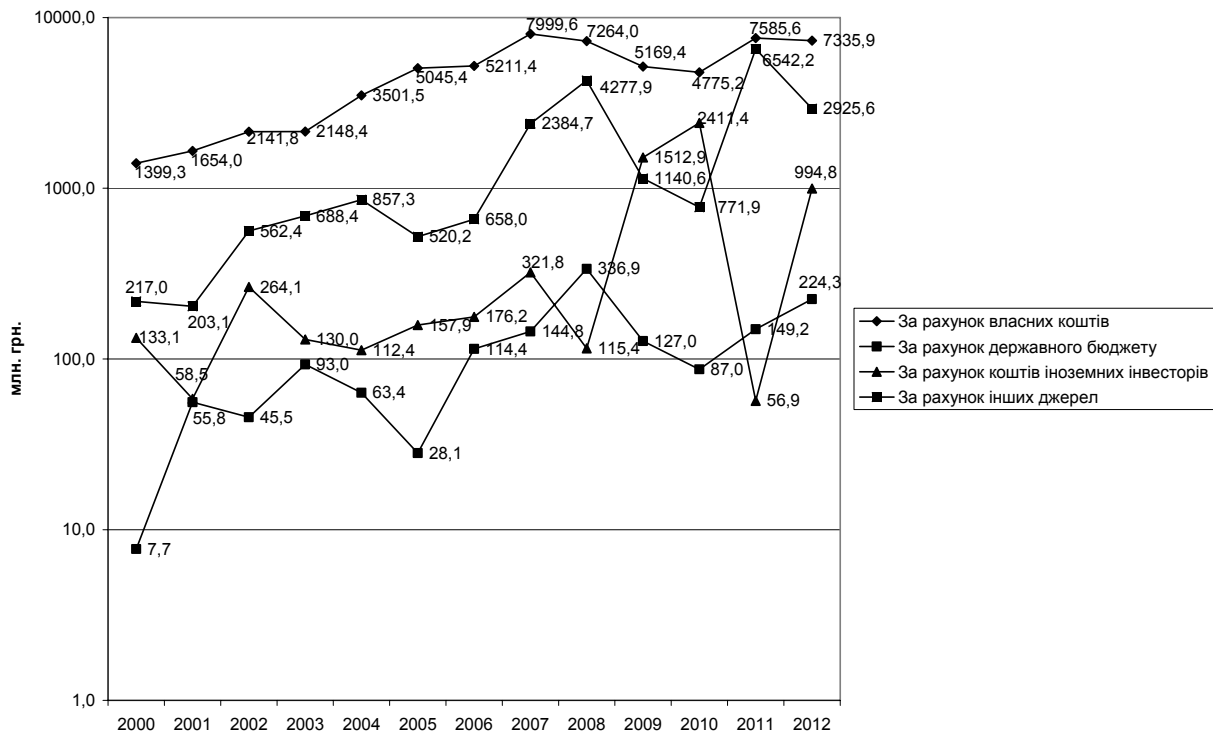

Рис. 1. Тенденції змін витрат на інноваційну діяльність за рахунок джерел фінансування за 2000–2012 роки

Розробка автором за джерелом [4].

Все це змусило промислові підприємства фінансувати інноваційну діяльність за рахунок коштів іноземних інвесторів, які у 2009 році збільшилися до 1512,9 млн грн., а у 2010 році їх обсяг зріс до 2411,4 млн грн., коли до 2008 року він мав незначні коливання та склав 115,4 млн грн. Відповідно, кошти іноземних інвесторів, з одного боку, надають підприємствам великого ефекту від здійснення інноваційної діяльності, сприяючи модернізації економіки країни, з другого боку, збільшують залежність від іноземних інвесторів, яка особливо відобразилася у 2010 році, коли обсяг фінансування за рахунок власних коштів до 2010 року поступово зменшився до 4775,2 млн грн., державного бюджету — до 87,0 млн грн., інших джерел — до 771,9 млн грн.

Однак, до кінця 2012 року, незважаючи на зменшення прибутковості та експортування іноземного капіталу за кордон, ситуація в Україні відносно стабілізувалася. На це вказує поступове збільшення обсягу фінансування за рахунок державного бюджету до 224,3 млн грн. за умов збільшення відповідного обсягу за рахунок коштів іноземних інвесторів до 994,8 млн грн., коли у 2011 році він зменшився до 56,9 млн грн. Це означає усвідомлення державою інвестиційного клімату та можливості вітчизняних підприємств зазнати збитків від здійснення зовнішньоекономічної інноваційно-інвестиційної діяльності, коли майже за всі попередні роки аналітичного періоду держава не враховувала потенційні можливості промислових підприємств здійснювати інноваційно-інвестиційну діяльність з іноземними інвесторами. У більшості випадків вона намагалася втручатися у внутрішню систему фінансування з метою зниження рівня ризику втрати платоспроможності промислових підприємств, збільшуючи фінансову підтримку за умов зростання їх витрат на інноваційну діяльність за рахунок інших джерел фінансування.

Так, проведений аналіз показав, що пряме іноземне інвестування, з одного боку, підвищує виробничі здібності приймаючої країни та якість реалізованої продукції, збільшуючи рівень розвитку промислових підприємств, на що особливо вказує становище

відносно суттєвого зростання їх прибутковості у 2005 році та збільшення реалізованої ними інноваційної продукції за межі країни за умов помітного збільшення витрат на фінансування за рахунок коштів іноземних інвесторів, що посприяло подальшому зростанню прибутковості до 2008 року. З другого боку, пряме іноземне інвестування може надати побічного ефекту на інноваційно-інвестиційний розвиток приймаючої країни, ставши причиною, по-перше, несправедливої конкуренції, яка дала про себе знати у 2009 році та спричинила суттєві збитки вітчизняних підприємств завдяки збільшенню попиту на продукцію, виробництво якої стимулюють саме іноземні інвестиції. Це змусило вітчизняних підприємств створювати додаткові виробничі потужності через неможливість отримувати прибуток за умов відсутності попиту на проміжну продукцію з боку іноземних інвесторів. По-друге, сприяло витісненню внутрішніх капіталовкладень іноземними інвестиціями, яке також відобразилося у 2009 році, що посприяло витісненню вітчизняних підприємств зарубіжними, які є більш конкурентоспроможними, оскільки перші втратили можливість ефективно розвиватися та просуватися на світовий ринок. По-третє, обумовило зниження імпорту продукції приймаючої країни, яке, на наш погляд, і стало причиною двох попередніх чинників, чому особливо посприяло перевищення експорту інвестованого капіталу в 2007 році, оскільки воно надало можливості іноземним компаніям виготовляти високоякісну продукцію, яка надходила до країн з більш сприятливим інвестиційним кліматом, порівняно з Україною, що негативно позначилося на прибутковості та конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Однією з основних проблем, що зумовлює уповільнення розвитку інноваційної системи України є наявність незначної кількості ТНК, порівняно з іншими країнами світу, що знижує рівень довіри іноземних інвесторів до вітчизняної економіки. Так, за даними United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) 2009 року, в Україні було зареєстровано 367 іноземних філій ТНК, тоді як у багатьох країнах

СНД цей показник є значно вищим. Зокрема, кількість ТНК у Молдові склав 2670, у Росії — 1176, у Казахстані — 1772. Особливо разючим є порівняння з країнами ЄС, де іноземних філій більше 208000, а материнських компаній ТНК — понад 39000, а також з країнами і територіями, що динамічно розвиваються, особливо Китаєм (280000 іноземних філій), Сінгапуром (14000 іноземних філій) і Малайзією (понад 15000 іноземних філій). Наявність такої невеликої кількості ТНК в Україні пояснюється багатьма чинниками. Зокрема, відповідно до представленою Світовим банком і Міжнародною фінансовою корпорацією рейтингу держав за показником створення сприятливих умов для ведення бізнесу у щорічній доповіді "Ведення бізнесу-2008" (Doing Business 2008), Україна посіла лише 139 місце серед 178 країн [8].

Крім того, слід мати на увазі, що у багатьох випадках ТНК передають українським партнерам не відповідні їхньому рівню розвитку технології з жорсткими обмеженнями на продаж; ведуть бізнес у вигідних видах економічної діяльності саме міжнародним компаніям, а не економіці України, через що виникає нестача інвестиційних ресурсів у підприємствах, які здійснюють інші, необхідні для розвитку національної інноваційної системи, види діяльності. ТНК також можуть стати причиною порушення певних прав національної робочої сили, коли використовуються недоліки українського законодавства у сфері охорони навколишнього середовища, уникати сплати податків шляхом внутрішнього переливу капіталу в країні з нижчим рівнем оподаткування, а також впливати на ціноутворення в країні, що призводить до поглинання або банкрутства вітчизняних виробників і робить залежною українську економіку від діяльності міжнародних компаній [3; 9].

Відповідно, ефективне залучення ТНК в Україну та оптимальний розподіл прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності потребує врегулювання відносин промислових підприємств та іноземних інвесторів, що сприятиме покращенню інвестиційного клімату країни. Для цього необхідно сформувати ефективну державну політику у галузі інвестування з урахуванням міжнародного досвіду та посилення ролі банків у розвитку інвестиційних відносин не лише на внутрішньому, але й на зовнішньому рівнях, сприяючи: стабілізації законодавчої бази держави, яка відповідає сучасним нормам світової економіки у сфері інвестицій; інтеграції політичної волі усіх гілок влади; впровадженню податкових та митних пільг, дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик; стабілізації макроекономічної та політичної системи; нормалізації стану фінансово-кредитної системи; підвищенню рівня життя населення з метою зростання попиту на товари і послуги міжнародних компаній; розбудові інфраструктури фондового ринку та розвитку системи організованої торгівлі, що надасть змогу створити нові робочі місця та підвищити рівень функціонування і розвитку промислових підприємств з метою збільшення обсягів реалізованої інноваційної продукції високої якості, в якій особливо зацікавлені іноземні держави. Все це надасть можливості збалансувати приріст обсягів надходжень прямих іноземних інвестицій в економіку України і відтоку прямих інвестицій України за кордон, що зумовить збільшенню довіри іноземних інвесторів до економіки України [2; 9].

ВИСНОВКИ

Враховуючи обмеженість інтересу ТНК до економіки України, яка полягає у зосередженості іноземних інвестицій у галузях зі швидкою оборотністю капіталу й забезпеченими ринками збуту (харчовій та тютюновій промисловості, торгівлі, фінансах, енер-

гетиці), Україна веде недостатньо активний інвестиційний бізнес, який сприяє зростанню надходжень прямих іноземних інвестицій в Україну та покращує інноваційну діяльність вітчизняних підприємств, збільшуючи їх платоспроможність реалізувати інноваційну продукцію, яка набуває високої якості, що потребує значних витрат.

Оскільки іноземні компанії пропонують особливо брати до уваги рівень якості продукції, реалізація продукції за межі країни сприяє збільшенню прибутку вітчизняних підприємств від здійснення інноваційної діяльності, надаючи їм можливість спрямовувати власні кошти за кордон у вигляді прямих інвестицій, за рахунок чого збільшується кількість нових продуктів і технологій, що спонукає зростання економічного та соціального розвитку країни, а також модернізацію національної економіки. Однак, не враховуючи економічну нестабільність, українські підприємства нерідко зазнають збитків від здійснення діяльності з іноземними інвесторами, що негативно впливає на подальший розвиток національної інноваційної системи.

З метою запобігання негативного впливу прямих іноземних інвестицій на економіку приймаючої країни та збільшення позитивного, країні-реципієнту варто заздалегідь передбачити всі неприємні наслідки впливу іноземних інвестицій і безпомилково визначити необхідність їх залучення. Для цього необхідно створити такі умови, які задовольнили б іноземних інвесторів та одночасно були безпечними для інвестиційної діяльності вітчизняних промислових підприємств. Це потребує створення ефективною державної інвестиційної політики щодо покращення інвестиційного клімату та розвитку економіки України з наданням пріоритетів саме тим видам економічної діяльності, які є стратегічно важливими для інноваційного розвитку країни.

Література:

1. Froot Kenneth A. Foreign Direct Investment // National Bureau of Economic Research, 1993. — Режим доступу: <http://books.google.com.ua/>
2. Гаврилюк О.В. Поліпшення інвестиційного клімату в Україні / О.В. Гаврилюк // Фінанси України. — 2009. — № 1. — С. 42—48
3. Пономаренко І.В. Вплив діяльності транснаціональних корпорацій на економіку України [Електронний ресурс] / І.В. Пономаренко // Ефективна економіка. — 2013. — № 2. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1798>
4. Сайт Державної служби статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Сайт Державного комітету України з питань науки, інновацій та інформатизації: Український інститут науково-технічної та економічної інформації (УкрІНТЕІ). — Режим доступу: <http://www.uinte.kiev.ua/main.php>
6. Статистичний щорічник України за 2010 рік / За ред. О.Г. Осауленка // Державна служба статистики України. — К.: ТОВ "Август Трейд", 2011. — 560 с.
7. Статистичний щорічник України за 2011 рік / За ред. О.Г. Осауленка // Державна служба статистики України. — К.: ТОВ "Август Трейд", 2012. — 560 с.
8. Дмитришен П.В., Гарбар В.А. Особливості стратегії транснаціональних корпорацій в українській економіці [Електронний ресурс] / П.В. Дмитришен, В.А. Гарбар // Економічні науки. — 10 серпня 2012 р. — Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=24202>
9. Никифоров А.Є. Інноваційна діяльність: теорія і практика державного управління / А.Є. Никифоров // Монографія: Держ. вищ. навч. заклад Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. — К.: КНЕУ, 2010. — 424 с.

Стаття надійшла до редакції 04.06.2013 р.

*В. В. Жовнер,
аспірант кафедри фінансів,
Національний університет державної податкової служби України, м. Ірпінь*

ПОДАТКОВІ ПІЛЬГИ В УКРАЇНІ: АСПЕКТ ЦИКЛІЧНОСТІ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ

*V. Zhovner,
Post graduate student of Finance chair, National University of State Tax Service of Ukraine, c. Irpin*

TAX BENEFITS IN UKRAINE: CYCLICITY AND EFFICIENCY ASPECT

У статті розглянуто питання циклічності надання податкових пільг в Україні. Автор також проводить оцінку ефективності надання податкових пільг в Україні за допомогою SVAR-підходу. У результаті проведених розрахунків автор робить висновок про ациклічність надання податкових пільг в Україні та їх загальну неефективність.

In the article question of tax benefits cyclicity in Ukraine addressed. The author also assesses the effectiveness of tax benefits in Ukraine using SVAR-approach. As a result of the calculations author concludes tax benefits acyclicity in Ukraine and their aggregate inefficiency.

Ключові слова: податкові пільги, економічні цикли, ефективність, фіскальна політика, дискреційні дії уряду.

Key words: tax benefits, economic cycles, efficiency, fiscal policy, discretionary government action.

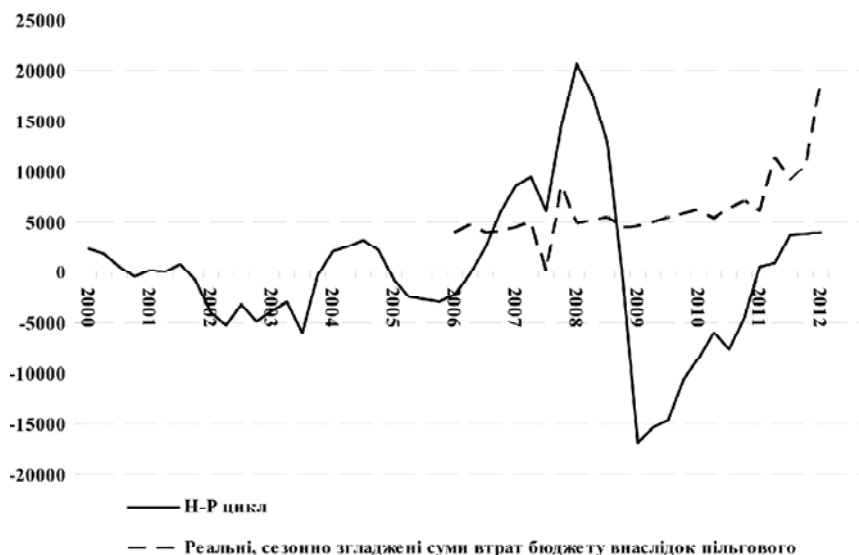
ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання доцільності фіскального стимулювання економіки завжди було актуальним для макроекономічної теорії та процесу вироблення практичних заходів фінансової політики. На теоретичні аспекти даної проблеми в контексті застосування податкових пільг автор звертав увагу у попередньому дослідженні [1]. Однак, теоретичні положення потребують емпіричної верифікації. У даному дослідженні ми приділимо увагу аналізу динаміки застосування податкових пільг в Україні як одному з інструментів фіскального стимулювання економіки. Зокрема, в даному дослідженні автор проаналізує параметри циклічності застосування податкових пільг в Україні. Такі заходи фіскальної політики часто є проциклічними в економіках, що розвиваються. Це означає, що фіскальна політика у такому разі не є інструментом активного впливу з боку уряду на економіку. Також автор ставить перед собою завдання визначити агреговану ефективність податкових пільг в Україні, що має значення для відповіді на питання про доцільність подібного стимулювання економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Циклічність макроекономічної політики в Україні досить активно досліджувалась на прикладі монетарних інструментів впливу на економіку [2; 3; 4], фіскальна політика, однак, загалом залишалась поза увагою макроекономістів. У своїх дослідженнях вітчизняні вчені доходили висновку, що монетарна політика має контрциклічний характер, хоча і обмежено впливає на економіку через численні інституційні проблеми. У зарубіжній літературі проблема виділення циклів економіки та визначення параметрів циклічності фінансової політики є досить відомою і актуальною. У своїх дослідженнях економісти в основному аналізують проблеми коректного виділення циклів мароекономічної динаміки та ідентифікації дискреційних дій уряду у сфері монетарної та фіскальної політики [5; 6; 7]. Основний висновок даних досліджень полягає в наступному — монетарна політика є контрциклічним інструментом, фіскальна політика часто є проциклічною в економіках, що розвиваються.

Ефективність фіскальних стимулів для економіки також досить активно обговорюється в академічній літе-

Рис. 1. Бізнес-цикли української економіки і динаміка бюджетних втрат від надання податкових пільг (млн грн.)

ратурі, ця дискусія є досить давньою, оскільки відповідь на дане питання визначає характер економічної політики (неокейнсіанська чи неокласична) [8; 9; 10; 11]. У даній полеміці досить важко знайти певний консенсус, оскільки результати зазвичай залежать від того, до якої наукової школи належить дослідник і які припущення зроблено при побудові емпіричної моделі. У вітчизняній літературі також проводились дослідження ефективності бюджетно-податкових важелів впливу на економічну динаміку, в результаті чого було зроблено висновок про загальну неефективність таких інструментів [12]. Зазначимо, що моментом, якому не приділяється достатньо уваги у проаналізованих дослідженнях, є ефективність саме податкових пільг як фіскального інструменту.

ЦІЛІ СТАТТІ

У даній статті автор ставить перед собою ціль визначити характер відношення між економічною динамікою та застосування податкових пільг в Україні, а також оцінити загальну ефективність пільг, що надаються податковою системою підприємствам.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для оцінки параметрів циклічності надання податкових пільг необхідно оцінити кореляцію між дискреційними рішеннями уряду по наданню пільг та циклами економічної динаміки. Виділення циклів економіки може здійснюватись за допомогою ряду методів [13], найбільш поширеним з них є фільтр Ходріка-Прескотта (Hodrick-Prescott filter), який і використовується нами в даному дослідженні.

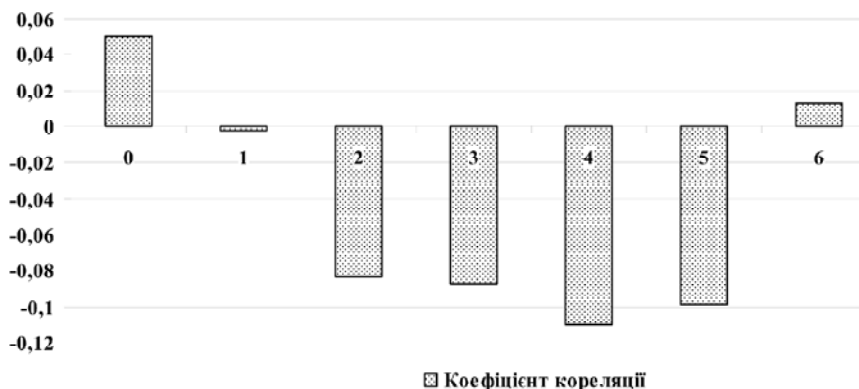
Для оцінки циклічності фіскальної політики однією з головних проблем є виділення дискреційних дій уряду при формуванні бюджету країни. Складнощі полягають у тому, що динаміка фіскальних показників може бути спричинена як автоматичною реакцією на економічні умови, так і ціленаправленими діями уряду в цій сфері. Розділити ці два види коливань досить важко. У нашому випадку дана проблема значно спрощується, оскільки надання податкових пільг великою мірою належить до дискреційних заходів податкової політики уряду. Тобто коливання, що спостерігаються у динаміці втрат бюджету від надання податкових пільг, великою мірою є наслідком дискреційної податкової політики.

Перед оцінкою кореляції між обсягом надання податкових пільг в Україні та бізнес-циклами суми наданих пільг було приведено у постійні ціни 2007-го року та видалено сезонність. Отримані часові ряди представлено на рисунку 1.

Для того, щоб виявити, як співвідноситься динаміка надання податкових пільг і бізнес-циклу, було розраховано кроскореляції з максимальним лагом у 6 кварталів. Отримані результати не дозволяють зробити висновки про певну ціленаправленість у наданні податкових пільг в Україні. Суми бюджетних втрат від надання податкових пільг є ациклічними (рис. 2).

Аналіз отриманих коефіцієнтів говорить про те, що надання податкових пільг як інструмент фіскальної політики є ациклічним, ми не виявили статистично значимого зв'язку з циклічними коливаннями ВВП.

Констатація ациклічності надання податкових пільг в Україні логічно веде до питання оцінки ефективності надання податкових пільг в Україні. Загалом методи оцінки впливу фіскальних шоків на економіку можна поділити на:

Рис. 2. Коефіцієнти кореляції між бізнес-циклом та сумами бюджетних втрат від надання податкових пільг в Україні (2006 — 1 кв. 2012 рр.)

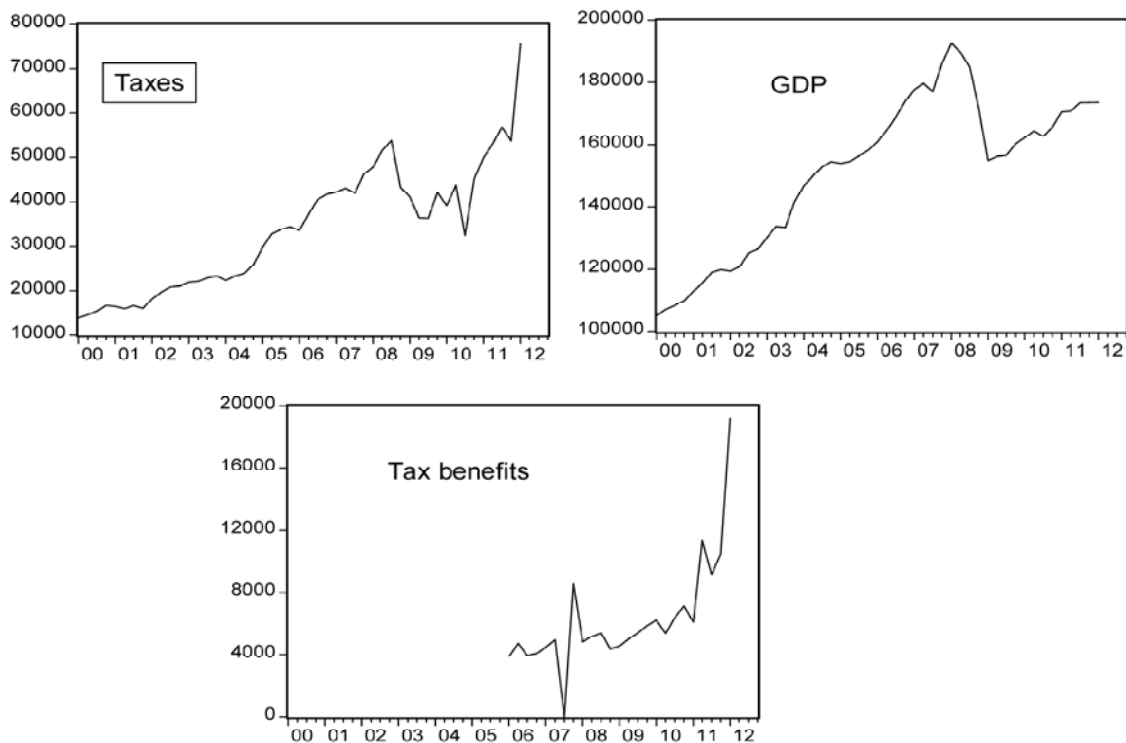

Рис. 3. Динаміка податкових надходжень (Taxes), ВВП (GDP) та податкових пільг (Tax benefits) в Україні (тис. грн.)

Таблиця 1. Тести на стаціонарність часових рядів податкових надходжень та втрат бюджету від надання податкових пільг в Україні

Назва тесту	ADF-GLS ¹ (H0: $\rho=1$)		KPSS (H0: $\rho \neq 1$)	
	t-статистика тесту	Імовірність H0	LM-статистика тесту	Імовірність H0
Податкові надходження				
Включено тренд і константу	-3,85	$p < 0,01$	0,077	$p > 0,1$
Включено константу	0,729	$p > 0,1$	0,07	$p < 0,01$
Втрати бюджету від надання податкових пільг				
Включено тренд і константу	- 2,91	$p > 0,05$	0,18	$p < 0,05$
Включено константу	0,35	$p > 0,1$	0,69	$p < 0,05$

¹ Кількість лагів в регресії для проведення тесту підбиралась таким чином, щоб прибрати автокореляцію залишків. Якщо $\rho = 1$, то часовий ряд містить одиничний корінь і є нестационарним.

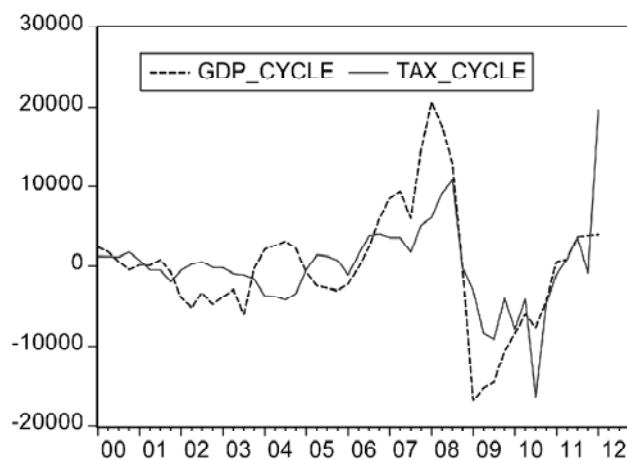

Рис. 4. Динаміка циклічних коливань ВВП та податкових надходжень в Україні (тис. грн.)

1) методи на основі найпростіших регресій (benefit-cost analysis);
 2) аналіз на основі модифікацій векторно-авторегресійних моделей (VAR, SVAR, VECM, SVECM);

3) динамічні стохастичні моделі загальної рівноваги (dynamic stochastic general equilibrium models);
 4) теорія ігор.
 Концентруючись на статистичних методах, у при-

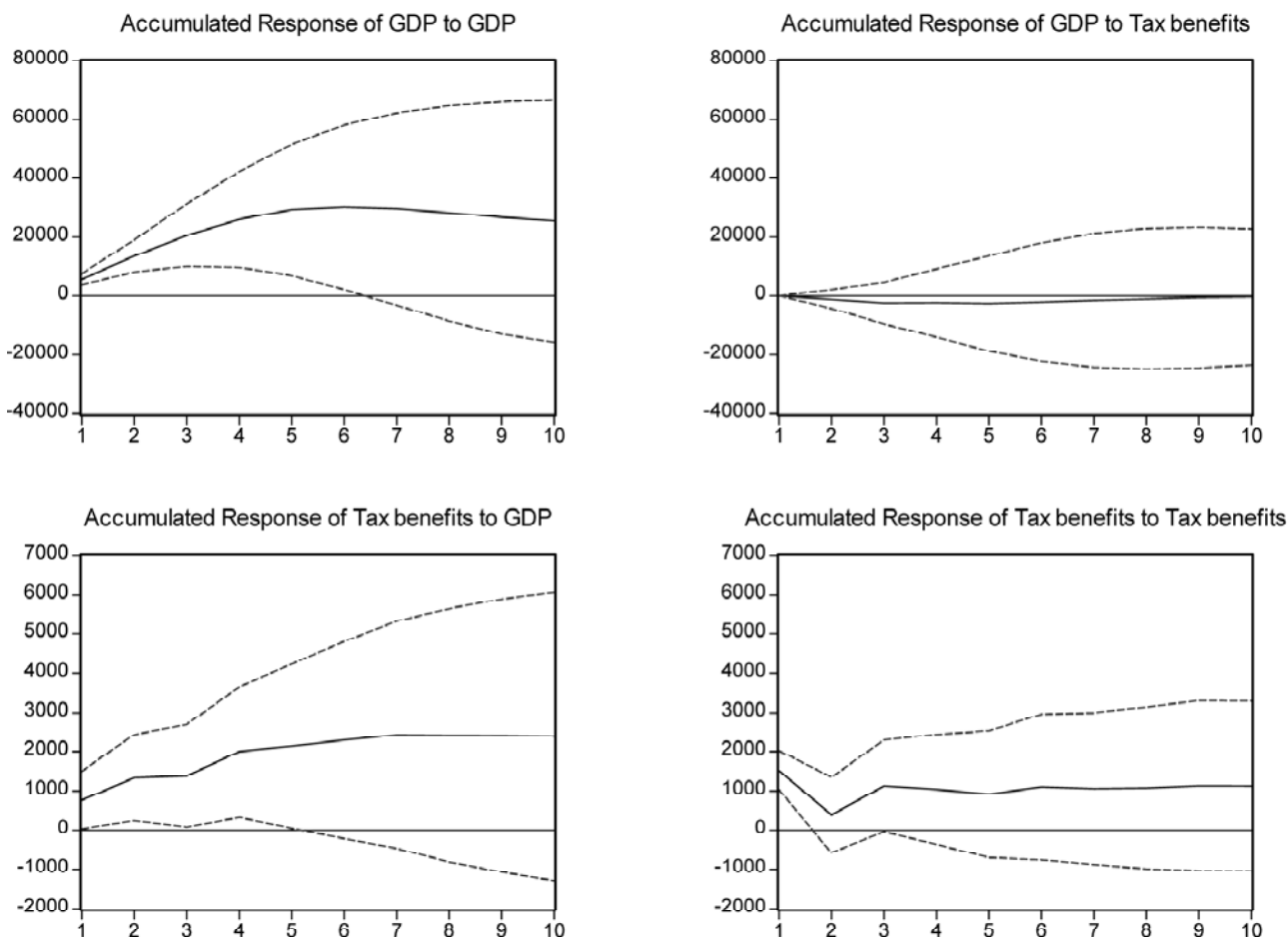

Рис. 5. Акумулятовані відгуки змінних на шоки втрат бюджету від надання податкових пільг та рівня випуску

кладних дослідженнях використовується два основні підходи до оцінки мультиплікатора, при цьому основною проблемою є ідентифікація дискреційних дій уряду у фінансній сфері. Перший підхід передбачає дослідження ефектів військових витрат уряду на рівень випуску продукції, що значно зростають у період війни і є заданими екзогенно, тобто не пов'язані з попередніми макроекономічними обставинами [14; 15]. Однак, даний підхід має свої обмеження для застосування, оскільки великі військові конфлікти відбуваються не так часто. По цій причині даний метод неприйнятний і для України. Іншою перешкодою для застосування цього методу є значні зміни варіації макроекономічних показників у періоди військових дій, що не дає можливості застосувати прості економетричні моделі. Другим підходом для ідентифікації мультиплікатора є структурні векторно-авторегресійні моделі (SVAR) [16; 17], які будуються на основі попередніх уявлень дослідника про динаміку випуску продукції та фінансової політики. Даний підхід є більш прийнятним для економіки України, тому він буде використаний нами для відповідних оцінок.

Схематично SVAR-аналіз можна представити наступним чином: будуються VAR-модель, яка у наведеному вигляді представлена рівнянням (1)

$$AY_t = C(L)Y_{t-1} + DZ_t + B\varepsilon_t \quad (1),$$

де Y_t — ендогенні змінні;

Z_t — екзогенні змінні;

ε_t — похибка;

A, C, D, B — матриці відповідних коефіцієнтів. Шляхом алгебраїчних перетворень можна показати, що:

$$Y_t = A^{-1}C(L)Y_{t-1} + A^{-1}DZ_t + A^{-1}B\varepsilon_t \quad (2),$$

$$u_t = A^{-1}B\varepsilon_t \rightarrow Au_t = B\varepsilon_t \quad (3).$$

При цьому дослідник зацікавлений саме у значеннях коефіцієнтів у матрицях A та B , оскільки вони вказують на вплив дискреційних змін у досліджуваних процесах на певний об'єкт. Взаємодію змінних можна представити у вигляді системи рівнянь, куди входять як структурні шоки, так і похибки з VAR-системи. Якщо вважати, що g — бюджетні видатки, t — податкові надходження, x — обсяг випуску, то отримаємо систему:

$$\begin{cases} g_t = a_1x_t + a_2e_t^g + e_t^g \\ t_t = b_1x_t + b_2e_t^g + e_t^t \\ x_t = c_1t_t + c_2g_t + e_t^x \end{cases} \quad (4).$$

Оцінка ефектів надання податкових пільг економіці України оцінювалась нами на основі наступних даних: ВВП, сукупні податкові надходження, обсяг втрат бюджету від надання податкових пільг. У дослідженні використовувались поквартальні дані для періоду 2000—2012 рр., крім податкових пільг. Усі дані було дефльовано і приведено у ціни 2007-го року, також було проведено коригування на сезонність, отримані часові ряди наведено на рисунку 3.

З представленого рисунку видно, що досліджувані часові ряди є нестационарними. Уявлення про характеристики тренду, що міститься в часових рядах податкових надходжень та втрат бюджету від надання податкових пільг можна отримати, провівши тест на одиничний корінь, результати якого наведено в таблиці 1.

Результати тестів вказують на нестационарність рядів даних і присутність в них стохастичного тренду. Винятком є податкові надходження, які ідентифіковані тестом як тренд-стационарний процес. Такий резуль-

тат не є дивним, оскільки, якщо проаналізувати графік, то можна побачити, що структурний шок, який пережила економіка України в кінці 2008-го року, значно менше відобразився на податкових надходженнях, ніж на ВВП. Найвнішть лінійного тренду в податкових надходженнях є досить сумнівною, адже він повинен бути пов'язаним із загальноекономічними тенденціями розвитку економіки. Для видалення тренду з часового ряду податкових надходжень ми застосували фільтр Ходріка-Прескота, який виділив тренд, близький до лінійного. Стандартні тести на одиничний корінь часто не можуть точно ідентифікувати характер тренду, в даному випадку це було спричинено меншими відносними коливаннями сплачених податків у період кризи, ніж ВВП.

Візуальний аналіз динаміки коливань ВВП та податкових надходжень навколо довгострокових трендів свідчить про певні закономірності (рис. 4). До 2007-го року податкові платежі (не податкова політика) мали проциклічну форму — платежі зростали під час економічного спаду і скорочувались під час циклічного росту. Після 2007-го року ситуація змінилась і податкові платежі почали рухатись унісон з циклом ВВП. Пояснення цьому явищу ми бачимо в тому, що у роки кризи економічні потрясіння були настільки сильними, що державні податкові органи не змогли залишити підконтрольною динаміку податкових платежів, і податкові надходження різко скоротились разом із економічними показниками.

Оскільки при використанні загальних податкових надходжень як змінної, що ідентифікує податкову політику, результати розрахунків можуть бути зміщеними через проблеми ідентифікації шоків податкових надходжень, нами було використано дані по податковим пільгам для більш експліцитного введення використання податкових пільг як інструменту регулювання в системі рівнянь. Зазначимо, дані по втратах бюджету від надання податкових пільг мають досить погані статистичні властивості. По-перше, кількість спостережень скорочується до 24, по-друге, часовий ряд є сильно нестационарним, по-третє, у часовому ряду є кілька значних відхилень (outliers), зокрема у 3-му та 4-му кварталах 2007-го року та 1-му кварталі 2012. Ці проблеми були послаблені нами через застосування фільтра Ходріка-Прескота та згладжування часового ряду. Результати представлено на рисунку 5.

Зміни у рівні надання податкових пільг не мають статистично значимого впливу на динаміку випуску продукції. Більше того, динаміка втрат бюджету від пільгового оподаткування є менш стійкою, ніж для податкових платежів. Отримані оцінки свідчать про неефективність податкових пільг, що надаються в Україні, у крайньому разі цього позитивного ефекту не спостерігається у ВВП. Бізнес загалом в Україні не відчуває на собі надання пільг і функціонує відокремлено від програм державної підтримки. Такий стан речей є результатом непродуманості механізму надання пільг, оскільки вони не діють на збільшення добробуту суспільства та суб'єктивності у їх розподілі, що є наслідком корупції або родинних зв'язків і першопочатково не ставить на меті збільшення випуску продукції.

ВИСНОВКИ

Головним висновком з отриманих результатів є те, що податкові пільги та цикли економіки не мають пов'язаної між собою динаміки. Це вказує на необхідність перегляду системи надання податкових пільг в Україні з переорієнтацією на більш активне її використання як контрциклічного інструменту фіскальної політики. Іншим аспектом надання податкових пільг в Україні є їх загальна неефективність, що також свідчить про нагальну потребу інвентаризації як самих пільг, так і вдосконалення системи їх надання. Реформування системи надання пільг з метою підвищення їх дієвості і переоріє-

нтації на цикли ділової активності може здійснюватись через впровадження системи постійного моніторингу їх результатів, прозорого та публічного обліку наданих податкових пільг, надання пільгам адресного характеру.

Література:

1. Жовнер В.В. Бюджетно-податкові важелі в макроекономічних концепціях стимулювання економічного росту / В. В. Жовнер // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. — 2012. — № 2. — С. 134—153.
2. Савченко Т. Циклічність економічних процесів та вплив Національного банку України на фази економічних циклів / Т. Савченко // Вісник НБУ. — 2011. — № 6. — С. 38—44.
3. Половнюк Ю., Ніколайчук С. Оцінка циклу ділової активності української економіки // Вісник НБУ. — 2005. — № 8. — С. 4—8.
4. Ніколайчук С., Марійко Є. Оцінка рівноважних та циклічних компонент макроекономічних показників за допомогою фільтра Кальмана // Вісник НБУ. — 2007. — № 5. — С. 58—64.
5. Nelson C. R., Plosser C. R. Trends and random walks in macroeconomic time series: some evidence and implications / C. R. Nelson, C. R. Plosser // Journal of Monetary Economics — Vol. 10. — Issue 2. — 1982. — P. 139—162.
6. Chan K.H., Hayya J.C., Ord K.A. Note on Trend Removal Methods: The Case of Polynomial Regression versus Variate Differencing / K. H. Chan, J. C. Hayya, K. Ord // Econometrica — Vol. 45. — Issue 3. — 1977. — P. 737—744.
7. Harvey A.C., Jaeger A. Detrending, Stylized Facts and the Business Cycle / A.C. Harvey, A. Jaeger // Journal of Applied Econometrics. — Vol.8. — Issue 3. — 1993. — P. 231—247.
8. Ramey V.A., and M.D. Shapiro (1998): "Costly Capital Reallocation and the Effects of Government Spending," Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, 48(1). — P. 145—194.
9. Fisher J.D. M., and R. Peters (2010): "Using Stock Returns to Identify Government Spending Shocks," Economic Journal, 120(544). — P. 414—436.
10. Blanchard O., and R. Perotti (2002): "An Empirical Characterization of the Dynamic Effects of Changes in Government Spending," Quarterly Journal of Economics, 117(4). — P. 1329—1368.
11. Ilzetzki E., E. Mendoza, and C. Vegh (2010): "How Big (Small?) are Fiscal Multipliers?" NBER Working Paper No. 16479.
12. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України: монографія / за заг. ред. Л.А. Тарангул; Нац. унів-т ДПС України. — Ірпінь, К.: Фенікс, 2012. — 532 с.
13. Canova F. Does Detrending Matter for the Determination of the Reference Cycle and the Selection of Turning Points? / F. Canova // Economic Journal. — Vol.109. — № 452. — 1999. — P. 126—150.
14. Ramey V.A., and M.D. Shapiro (1998): "Costly Capital Reallocation and the Effects of Government Spending," Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, 48(1). — P. 145—194.
15. Fisher J.D. M., and R. Peters (2010): "Using Stock Returns to Identify Government Spending Shocks," Economic Journal, 120(544). — P. 414—436.
16. Blanchard O., and R. Perotti (2002): "An Empirical Characterization of the Dynamic Effects of Changes in Government Spending," Quarterly Journal of Economics, 117(4). — P. 1329—1368.
17. Ilzetzki E., E. Mendoza, and C. Vegh (2010): "How Big (Small?) are Fiscal Multipliers?" NBER Working Paper No. 16479.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2013 р.

*О. Ю. Леось,
старший викладач, ДонДУУ
К. Н. Семенова,
магістр, ДонДУУ*

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙНЯТТЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РІШЕНЬ ТА ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОРТФЕЛЮ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

*O. Leos,
senior lecturer, DonSUM
K. Semenova,
master course, DonSUM*

THE MAIN FEATURES OF INVESTMENT DECISIONMAKING PROCESS AND CREATING OF INVESTMENT POTENTIAL FOR THE INDUSTRIAL ENTERPRISE OF UKRAINE

У статті розглядаються особливі риси формування інвестиційного портфелю в коксохімічній галузі та залізничному транспорті України, окреслені можливі напрямки покращення процесу прийняття інвестиційних рішень.

The article describes the special features of the formation of the investment portfolio in the coking industry and railway transport of Ukraine, outlined possible ways to improve the process of making investment decisions.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційне рішення, інвестиційний портфель, інноваційна діяльність, процес, механізм, система, капітал, активи, корпоративне управління, структура управління.

Key words: investment, investment decision, investment portfolio, innovation, process, mechanism, system, capital, assets, corporate governance and management structure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Інвестиційна діяльність є одним із головних джерел забезпечення довгострокових конкурентних переваг підприємств, надає їм можливість для формування надійних основ сталого економічного зростання. Тому особливої уваги заслуговує питання забезпечення ефективності прийняття інвестиційних рішень на промислових підприємствах України на основі сформованого інвестиційного портфелю.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Процес прийняття інвестиційного рішення на теоретичному рівні був докладно досліджений такими вченими, як: Н.М. Гуляєва, А.В. Борщ, С.В. Герасимова, Т.І. Лепейко, Я.І. Легкої, М.О. Павловської та інших. Також проблемі прийняття рішень в умовах невизначеності та ризику присвячені роботи учених: В.В. Вітлінського, С.І. Наконечного, С.М. Клименка, Г.І. Великоіваненко. Однак названі роботи розкривають переважно теоретичні аспекти, практичне розглядання даної проблеми по галузях недостатньо освітлені в роботах сучасних вчених.

ЗАГАЛЬНА МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті — визначити особливі риси формування інвестиційного портфелю в коксохімічній галузі та залізничному транспорті України, окреслити можливі напрями покращення процесу прийняття інвестиційних рішень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Інвестиційна діяльність — основа будь-якої підприємницької діяльності. Згідно Закону України "Про інвестиційну діяльність" [1], інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток або досягається соціальний ефект. Залежно від того, де вкладається капітал (у межах країни чи за кордоном), розрізняють внутрішні та зовнішні інвестиції. Внутрішні інвестиції — це вкладення капіталу однієї країни в підприємства цієї самої країни. Зовнішні інвестиції — це вкладення в підприємства іноземного капіталу. Усі внутрішні та зовнішні інвестиції можуть бути приватними або державними. У свою чергу, зовнішні інвестиції поділяються на прямі та портфельні.

Таблиця 1. Система показників оцінки ефективності інвестицій

Ознаки класифікації					
Результати і витрати, які враховуються	Рівень інвестора	Ціни, які використовуються	Період часу урахування результатів та витрат	Мета використання показника	Глибина аналізу
Показники ефективності					
Економічні	Суспільні	Базисні	За розрахунковий період	Загальні (абсолютні)	Скринінгові
Фінансові	Бюджетні	Прогнозні	Річні	Порівняльні	Преферентивні
Ресурсні	Комерційні	Розрахункові	-	-	-

Прямі — це вкладення капіталу за кордоном, їх величина дорівнює не менш як 10 % вартості того чи іншого проекту. Портфельні — закордонні інвестиції розміром до 10 % вартості капітального проекту, що здійснюється за їх допомогою. За видами активів, що входять у інвестиційний портфель, інвестиції поділяються на фінансові, реальні та інтелектуальні. Фінансові інвестиції означають використання наявного капіталу для придбання акцій, облігацій та інших цінних паперів, що випускаються підприємством або державою. Реальні інвестиції — це вкладення капіталу в різні сфери і галузі економіки з метою оновлення існуючих і створення нових благ. Такі інвестиції забезпечують одержання набагато більшого прибутку. Реальні інвестиції дістали ще назву виробничих або капітальних вкладень. Інтелектуальні інвестиції — вкладення коштів у розвиток наукових досліджень та розробок, на підготовку фахівців на різноманітних курсах, ліцензій, "ноу-хау" та ін.

Управлінські рішення по реальних інвестиціях мають фундаментальну значимість, тому що, по-перше, результати цих рішень визначають організаційно-технічний і економічний рівень підприємства на кілька років уперед, по-друге, для їх реалізації відводяться значні фінансові ресурси. Необґрунтовані інвестиційні рішення можуть створити для підприємства, поряд з нездійсненністю прогнозованого виграшу, додаткові проблеми, які пов'язані зі значними витратами і втратами, а іноді призводять до банкрутства. Саме тому необхідно визначити критерії оцінки прийняття раціонального інвестиційного рішення [2].

Існує два види критеріїв оцінки ефективності інвестицій.

Перший — це макроекономічні критерії, які враховують всі наслідки реалізації інвестиційної програми або

проекту з економічної, соціальної та екологічної точки зору.

Другий — мікроекономічні, які відображають суб'єктивні господарські інтереси безпосередніх учасників інвестиційного процесу в стратегічній перспективі.

При прийнятті інвестиційних рішень пропонується використовувати систему показників ефективності інвестицій (табл. 1) [3].

Загальний стан розвитку ринку коксохімічної продукції України можна охарактеризувати поняттям "інтегральний розвиток". Лише при використанні новітніх технологій стає можливим значне зниження собівартості продукції, що дозволяє зберегти конкурентоздатність продукції як на внутрішньому так і зовнішньому ринках. Але беручи до уваги високу вартість розробок та досліджень в сфері інновацій та витратність впровадження удосконалюючих проектів, їх використання стає можливим лише за умов об'єднання та інтеграції капіталів, формування інвестиційних портфелів декількох підприємств. Тому підприємства коксохімічної галузі, як складовий елемент промислово-виробничого ланцюжка "вугілля-кокс-метал" вимушені співпрацювати з підприємствами металургійної, вуглеводобувної, машинобудівної та інших галузей. Найчастіше, чим довший та міцніший промисловий ланцюжок, тим економічно ефективніше, сильніше та стабільніше працює кожне окреме підприємство.

На сьогоднішній день активи коксохімічних підприємств розподілені між такими компаніями як: Метінвест (46,6%), Evraz Group (8%), група АрселорМіталл (13,4%), Індустріальний союз Донбасу (15,4%), Донецьксталь (14,2%) та ін. (рис. 1) [4, 5].

Майже половину всього обсягу виробленої коксохімічної продукції забезпечує групою Метінвест. Група Метінвест — міжнародна вертикально інтегрована

Рис. 1. Власники активів коксохімічної промисловості України

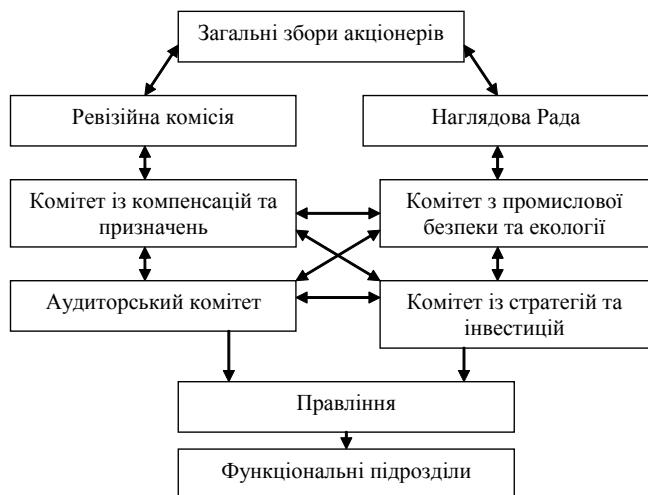

Рис. 2. Структура управління компанії Метінвест

гірничо-металургійна компанія, яка об'єднує 24 підприємства в Україні, Європі та США. До складу групи Метінвест входить коксохімічне підприємство ПрАТ "Єнакієвський коксохімпром", де особлива увага приділяється забезпеченню ефективного корпоративного управління, прозорості прийняття інвестиційних рішень та відкритості комунікаційних процесів. Всі інвестиційні рішення приймаються системно та структуровано згідно з сформованою структурою управління підприємством (рис. 2) [6].

У склад Наглядової ради входять два незалежних директора, що забезпечує неупередженість прийнятих рішень. Права міноритарних акціонерів забезпечуються положеннями статуту підприємства. Правління компанії визначає стратегічні задачі та перспективи розвитку по кожній з ключових сфер. Реалізацію розроблених політик на кожному рівні управління здійснюють функціональні підрозділи компанії. Стратегічні цілі компанії деталізуються в перспективні плани діяльності функціональних дирекцій, під які на кожному підприємстві розробляються заходи. Всі директори функціо-

нальних напрямів є членами правління компанії, таким чином забезпечується виконання, координація та безпосередній контроль програм. Реалізація ключових проектів та програм розглядається на засіданнях наглядової ради.

Ефективна система прийняття інвестиційних рішень забезпечує уникнення конфліктів інтересів сторін, всі положення зафіксовані в "Положенні про конфлікти інтересів" [6]. У компанії визначені типи угод, які можуть бути пов'язані з конфліктами інтересів, такі угоди обов'язково проходять підтвердження наглядовою радою. Розроблена компанією методика прийняття інвестиційних рішень достатньо раціональна та логічна, але має можливі напрями вдосконалення. Схематично систему прийняття інвестиційних рішень на зборах ПрАТ "Єнакієвський коксохімпром" можна зобразити наступним чином (рис. 3).

Ідея даного механізму полягає в тому, що процес прийняття інвестиційних рішень для коксохімічних підприємств не повинен носити жорстко стандартизованого та регламентованого характеру та спиратися лише на повноваження його учасників. У сучасних умовах дуже важливим є вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на всі процеси життєдіяльності підприємства, в тому числі процес прийняття управлінських рішень. Процес прийняття інвестиційних рішень повинен бути максимально динамічним та гнучким, спиратися на ситуаційний підхід.

Особливості прийняття інвестиційних рішень на підприємствах залізничного транспорту України визначаються монополізацією та державним регулюванням, згідно із законом "Про залізничний транспорт" [7]: з метою забезпечення державних і суспільних інтересів, свободи підприємництва і формування ринку транспортних послуг, безпеки перевезень, захисту навколишнього природного середовища Кабінет Міністрів України визначає умови і порядок організації діяльності залізничного транспорту загального користування, сприяє його пріоритетному розвитку, надає підтримку в задоволенні потреб залізниць у рухомому складі, матеріально-технічних і паливно-енергетичних ресурсах. Розви-

Рис. 3. Механізм прийняття інвестиційних рішень

ток будь-якого підприємства залізничної галузі, множення його економічного потенціалу та підвищення конкурентного статусу значною мірою залежить від ефективності реалізованих інвестиційних програм. Існує алгоритм, за допомогою якого приймаються ефективні інвестиційні рішення, він передбачає наступні кроки: виявлення напрямів реальних інвестицій; визначення термінів та способів реалізації те детальний аналіз інституціональних, технічних, ринкових, фінансових та інших факторів ризику.

Прийняття рішень на інвестування ґрунтується на принципах оцінки ефективності інвестиційного рішення:

- аналіз інвестиційного проекту всього життєвого циклу;
- моделювання грошових потоків, включаючи всі пов'язані із реалізацією інвестиційного проекту грошові надходження та витрати;
- оцінка всіх можливих альтернатив інвестування;
- принцип позитивності та максимуму ефекту;
- урахування чиннику часу при оцінці інвестиційного проекту (дисконтування);
- урахування всіх можливих наслідків інвестиційного рішення (економічні, екологічні, соціальні);
- багатоетапність оцінки на різних стадіях життєвого циклу проекту.

Процес прийняття інвестиційного рішення у залізничній галузі визначається розробленою державною програмою розвитку залізничного транспорту до 2020 року, при цьому фінансування інвестиційних проектів відбувається на змішаній основі із залученням власних коштів транспортних підприємств, бюджетних коштів; коштів місцевих бюджетів на цілі, пов'язані з транспортним обслуговуванням населення регіону, підприємств і організацій; залученням прямих інвестицій внутрішніх і зовнішніх стратегічних інвесторів; інвестицій на засадах концесій та інших джерел.

У розрізі можливих джерел фінансових ресурсів передбачено таку структуру фінансування: кошти державного бюджету — 16,9%, кошти місцевих бюджетів — 9,8 %, інші джерела (інвестиції, кредитні кошти та ін.) — 73,3% [6].

Вихід залізничної галузі України з кризового стану тісно пов'язаний з інвестиційною активністю підприємств. Значна частина з них не має можливості оновити основні фонди, підвищити рівень виробництва через нестачу матеріальних засобів. Тому для підприємств залізничної галузі України необхідно є розробка комплексу мір з покращення процесу прийняття інвестиційних рішень та залучення додаткових інвестиційних коштів у розвиток, які забезпечать економію та більш раціональне використання ресурсів. Також потрібно реформувати транспортну систему та гармонізувати транспортне законодавство із відповідним законодавством Європейського Союзу (*acquis communautaire*), щоб повністю використати транзитний потенціал та вигідне географічне розташування країни.

До головних напрямів реалізації потенціалу залізничного транспорту, що сприятимуть зростанню його ефективності та якості послуг, належать:

- модернізація системи державного управління залізничним транспортом;
- формування конкурентного ринку послуг залізничного транспорту;
- інтенсифікація робіт з облаштування залізничних переходів через державний кордон як у східному, так і західному напрямках;
- впровадження заміни пільг з перевезення визначених категорій громадян на адресну грошову допомогу;
- продовження робіт з електрифікації залізничних шляхів;
- поширення практики організації швидкісного руху пасажирських поїздів;

— впровадження нових міжнародних контейнерних маршрутів, організація роботи вагонного парку в умовах зміни його структури за формами власності та ін.

При цьому шляхи покращення процесу прийняття інвестиційних рішень на залізниці такі:

- запровадження державно-приватного партнерства з метою концентрації ресурсів для змішаного фінансування розвитку транспортної інфраструктури;
- залучення капітальних вкладень та приватного капіталу вітчизняних та іноземних інвесторів;
- запровадження механізмів довгострокового пільгового кредитування інвестицій у ресурсо- та енергозберігаючу техніку та технології;
- переоцінка основних фондів та запровадження механізму прискореної амортизації;
- розширення елементів платності користувачів транспортної інфраструктури (автошляхи, залізнична мережа) на принципах самоокупності;
- встановлення ставок плати, які дозволять максимально відшкодувати експлуатаційні витрати та збитки за шкоду, нанесену природному середовищу;
- сформувані ресурси для стійкого розвитку інфраструктури, підтримання її на високому технічному та технологічному рівні.

ВИСНОВКИ З ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

З огляду на поточний стан економіки України на формування інвестиційного портфелю підприємств впливає багато зовнішніх факторів. Для того, щоб протистояти всім несприятливим та руйнуючим факторам зовнішнього середовища, підприємства повинні об'єднуватися у виробничі та фінансово-промислові групи. При цьому комунікаційна система та процес прийняття управлінських рішень ускладнюється. Тому для ефективної діяльності та прийняття раціональних інвестиційних рішень на коксохімічних підприємствах України необхідно не тільки створювати сильну управлінську команду, а й розглядати кожне прийняття рішення як унікальний процес, керуючись при цьому певними принципами та використовуючи необхідні методи.

У той час як на підприємствах залізничної галузі пріоритетними напрямками покращення процесу прийняття інвестиційних рішень є вдосконалення нормативної законодавчої бази, яка регулює залізничну діяльність країни та використання чіткого алгоритму та системи показників оцінки ефективності інвестиційних проектів.

Література:

1. Про інвестиційну діяльність: закон України від 06.12.2013 р. № 5492-17 // Відом. Верхов. Ради України. — 1991. — № 38. — Ст.1,2.
2. Прутов В. Вероятность банкротства инновационного проектов / Прутов В. // Бизнес Информ. — 2009. — № 23—24. — С. 35—36.
3. Віленський П.Л. Оцінка ефективності інвестиційних проектів: теорія і практика / Віленський П.Л., Лівшиць В.Н., Смоляк С.А. — К.: Діло, 2009. — 832 с.
4. Аналіз ринку коксу та коксохімічних підприємств України 2011 // Національне рейтингове агентство "Рюрик". — Електронний ресурс. — Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/Coke-industry_2011.pdf
5. Державна установа "Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України" / Бази даних/Річна звітність [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://smida.gov.ua>
6. Офіційний сайт групи Метінвест // Metinvest / Річний звіт 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.metinvestholding.com/ru/press-centre/news/2006/7/202>
7. Транспортна стратегія України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mintrans.gov.ua/uk/discussion/15621.html>

Стаття надійшла до редакції 11.06.2013

*Н. В. Параниця,
ст. викладач кафедри статистики та математичних методів в економіці,
Національний університет державної податкової служби України*

ВПЛИВ ВАРІАЦІЇ КОН'ЮНКТУРИ ФІНАНСОВОГО РИНКУ НА ПРОМИСЛОВИЙ СЕКТОР УКРАЇНИ

*N. Paranytsya,
senior lecturer Department of Statistics and Mathematical Methods,
Economics National University of State Tax Service of Ukraine*

EFFECTS OF VARIATIONS IN FINANCIAL MARKET IN THE INDUSTRIAL SECTOR OF UKRAINE

Проведено емпіричні дослідження для виявлення зв'язку між фінансовим та промисловим секторами України. Досліджено вплив кон'юнктурних коливань фінансового ринку на функціонування промислового виробництва.

An empirical study to identify the relationship between the financial and industrial sectors of Ukraine. The effect of short-term fluctuations in the financial market on the functioning of industrial production.

---

*Ключові слова: кон'юнктура фінансового ринку, регресія Барро, промисловий сектор, фінансовий сектор.
Key words: financial market conditions, Barro regression, the industrial sector, the financial sector.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення економічного зростання — одне з найважливіших завдань, що стоять перед економікою країни. Світовий досвід показує, що досягнення цієї мети значною мірою залежить від процесу залучення, акумуляції та використання капіталу для подальшого направлення у виробничі та соціальні сфери вільних грошових коштів домогосподарств і організацій. Хоча емпіричні дослідження часто доводять прямий зв'язок між фінансовим та економічним зростанням, залишається багато спірних питань про те, як ці результати повинні бути інтерпретовані. У статті було досліджено напрям та силу взаємозв'язку між фінансовим та промисловим секторами економіки України. Проведена оцінка фінансових показників, які сприяють розвитку промислових підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Для проведення аналізу були використані праці, присвячені аналізу циклів економічної кон'юнктури та їх наслідків для промислового виробництва, таких вчених, як: Р. Голдсмита, Дж. Хикса, Р. Камерона, Н.Д. Кондратева, Ф. Кюдланда, А. Левина, А. Назаренко, М.І. Столбова, Н.М. Розанової, Е. Прескотта, Г. Хаберлер, Е. Хансен, А. Харрис, Р. Ф. Харрод, Й. Шумпетера та ін.

Незважаючи на велику кількість наукових публікацій, багаторічну історію вивчення сутності, принципів функ-

ціонування фінансового ринку як окремих секторів, так і фінансової системи в цілому, ряд аспектів фінансової діяльності досі залишаються малодослідженими. Завдяки глобалізації фінансової системи та економіки виникають нові фінансові інструменти, це призводить до виникнення нових видів ризиків, що вимагає нових наукових досліджень. Детального дослідження потребує проблема поглибленого вивчення коливань змінних фінансового ринку в сучасних економічних умовах.

МЕТА СТАТТІ

Метою написання статті є дослідження впливу кон'юнктури фінансового сектора на динаміку промислового сектора економіки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Фінансовий сектор у сучасних умовах є одним із базових складових сучасної економіки. Завдяки йому відбувається перетік капіталу в галузі економіки.

Науковці всього світу розходяться в думках щодо впливу фінансового сектора на зростання економіки. Вирішення спорів про важливість фінансового розвитку економічного зростання актуальна для розроблення моделей взаємозв'язку між фінансовим та промисловим секторами. Спираючись на роботи Бейджот (1873), Шумпетер (1912), Герлі і Шоу (1955), Голдсміт (1969), і Маккіннон (1973), проведемо дослідження оцінки ролі фінансового сектора в стимулюванні економічного зростання [2, с. 31].

Таблиця 1. Основні показники фінансового та промислового секторів України за 2000–2011 рр.

Показник	Обсяг реалізованої продукції промисловості, млн грн.	Капіталізація ПФТС, млн грн.	Обсяг кредитів, виданих банками, млн грн.	Активи комерційних банків, млн грн.	Обсяг інвестицій в основний капітал промислових підприємств, млн грн.
Роки					
2000	182718,30	12020,00	18594,00	33603,15	11650,53
2001	210842,70	8060,00	26955,00	51725,89	13650,53
2002	229634,40	23117,70	38721,00	70268,11	15112,09
2003	289117,30	25615,50	58849,00	125430,10	19726,31
2004	400757,10	71078,03	73785,00	120986,10	28191,00
2005	468562,60	147092,03	109895,00	196953,70	35031,12
2006	551729,00	222846,11	167661,00	316966,29	44803,70
2007	717076,70	564648,00	276184,00	561133,20	64341,44
2008	917035,50	181281,52	472584,00	892546,01	76617,70
2009	806550,60	145624,27	474991,00	836395,81	57657,60
2010	1065108,20	254944,63	508288,00	830132,39	58558,20
2011	1329256,30	1267600,05	580907,00	829791,94	86312,80

Джерело: дані Національного банку України, Державного комітету статистики України та ПФТС.

Йозеф Шумпетер (1883—1950) спробував створити цілісне уявлення про механізм функціонування ринкової економіки, спрогнозувати імовірнісний варіант її розвитку. Капітал не є якимось єдиним для всієї економіки фондом. Але слід враховувати, в чітких руках знаходиться цей фактор. З цих позицій Й. Шумпетер розглядає категорії кредиту і грошей. Підприємці не можуть обійтися без банківського кредиту для придбання засобів виробництва. Банки надають кредит, забезпечуючи необхідний перерозподіл суспільного капіталу, тобто банки "стоять між тими, хто бажає здійснювати нові комбінації, і власниками засобів виробництва [9].

Хоча початковий внесок у проблему взаємодії фінансового і реального секторів є з різних джерел, всі дослідження збігаються у твердженні, що існує значний і позитивний зв'язок між цими двома змінними. Голдсміт (1969), наприклад, фокусується на відносинах між фінансовим розвитком та ефективністю інвестицій. З другого боку, МакКіннон (1973) та Шоу (1973) свідчать про важливість фінансової лібералізації у розвитку внутрішніх заощаджень і, отже, інвестицій. Голдсміт (1969) стверджує, що позитивна кореляція між фінансовим розвитком та зростанням рівня реального ВВП на душу населення відбувається в основному за рахунок ефективного використання основних фондів [1, с. 2017].

Для аналізу впливу варіації кон'юнктури фінансового ринку на промислові підприємства проведемо регресійний аналіз з використанням рівняння "регресії Барро". У загальному модель має вигляд:

$$Y_{it} = a_0 + \alpha \cdot F_{it} + \beta \cdot X_{it} + \varepsilon_{it},$$

де a_0, α, β — коефіцієнти, F_{it} — показник розвитку фінансового ринку країни i в момент часу t , X_{it} — значення допоміжних змінних для країни i в момент часу t , ε_{it} — випадкова похибка регресії [7, с. 61].

Інформаційною базою для оцінки залежності промислового сектора від фінансового сектора служать дані офіційних джерел Державної служби статистики України, Національного банку України та дані Першої фондової торговельної системи (далі — ПФТС, табл. 1).

Використаємо одну із можливих специфікації "регресії Барро" [8, с. 61]:

$$\Delta Y_{it} = a + b \cdot \frac{\text{капіталізація ПФТС}}{\text{кредити}} + c \cdot \frac{\text{фінактиви}}{Y} + d \cdot \frac{\text{інвестиції}}{Y} + \varepsilon,$$

де Y — коефіцієнт зростання промислової продукції; $\frac{\text{капіталізація ПФТС}}{\text{кредити}}$ (X_1) — відношення капіталізації ринку цінних паперів ПФТС до обсягу виданих кредитів банками суб'єктам господарювання;

$\frac{\text{фінактиви}}{Y}$ (X_2) — частка активів банків в обсязі промислової продукції;

$\frac{\text{інвестиції}}{Y}$ (X_3) — частка інвестицій в основний капітал промислових підприємств в обсязі промислової продукції;

a — вільний член рівняння регресії;

Таблиця 2. Розраховані показники для рівняння регресії за 2000–2011 рр.

Показник	Індекс промислової продукції	Відношення капіталізації ринку цінних паперів ПФТС до обсягу виданих кредитів банками суб'єктам господарювання	Частка активів банків в обсязі промислової продукції	Частка інвестицій в основний капітал промислових підприємств в обсязі промислової продукції
Роки				
2000	1,13	0,65	0,18	0,06
2001	1,14	0,30	0,25	0,06
2002	1,07	0,60	0,31	0,07
2003	1,16	0,44	0,43	0,07
2004	1,13	0,96	0,30	0,07
2005	1,03	1,34	0,42	0,07
2006	1,06	1,33	0,57	0,08
2007	1,08	2,04	0,78	0,09
2008	0,95	0,38	0,97	0,08
2009	0,78	0,31	1,04	0,07
2010	1,11	0,50	0,78	0,05
2011	1,08	2,18	0,62	0,06

Джерело: розраховано автором за даними таблиці 1.

b, c, d — індивідуальні коефіцієнти;
ε — помилка регресії.

Для розрахунку параметрів рівняння регресії знайдемо відношення показників (табл. 2).

Відношення капіталізації ринку цінних паперів ПФТС до обсягу виданих кредитів банками суб'єктам господарювання у більшості випадків знаходиться в межах від нуля до одиниці, це значить, що в Україні більша частка фінансового ринку припадає на банки. Ситуація змінюється у 2011 році, домінує сегмент цінних паперів, показник більше одиниці становить 2,18. Середнє значення показника в Україні за 2000—2011 рр. становить 0,9, для країн із середнім рівнем доходу на душу населення складає — 0,3 і 0,17 — для країн з високим рівнем доходів [8, с. 64]. У країнах, де у фінансовому секторі домінує ринок фінансових інструментів, вони є лідерами і в економічному зростанні. Для успішного розвитку економіки в Україні потрібно розвивати ринок цінних паперів та впроваджувати нові фінансові інструменти.

Значення коефіцієнта кореляції між відношенням капіталізації ринку цінних паперів ПФТС до обсягу виданих кредитів банками суб'єктам господарювання і темпом приросту промислової продукції для України становить 0,11, що свідчить про банкоцентричну модель, для країн з домінуванням фондового ринку в структурі фінансового ринку він становить 0,4 [8, с. 65].

На підставі розрахункових даних із застосуванням пакета EXCEL отримали лінійне рівняння:

$$Y = 1,28 + 0,04x_1 - 0,25x_2 + 1,7x_3$$

Зіставлення значень дозволяє зробити висновок, що найбільша частка впливу припадає на фактор X_3 , тобто збільшення інвестицій в основний капітал на 1% призводить до зростання обсягу промислової продукції на 1,7%.

Наступним за силою впливу є фактор X_2 — частка активів банків в обсязі промислової продукції характеризує значимість фінансового ринку (фінансову глибину) в економіці. Вільний коефіцієнт даного показника від'ємний -0,25, це можна пояснити тим, що активи банків за останні роки знижувались (рис. 1). Порівнявши темп приросту виданих кредитів банками та темп приросту активів банків, можна побачити, що темп приросту виданих кредитів навіть під час фінансової кризи в 2009 році становив 0,51%, а темп приросту активів банку був від'ємним і становив — 6,29%. За результатами дослідження М.І. Столбова було встановлено, що чим нижчий рівень розвитку країни, тим вища ймовірність того, що показник фінансової глибини негативно впливає на темпи економічного зростання [8, с. 62]. Такий характер співвідношення між фінансовим ринком та промисловістю був виявлений в Україні.

Результати перевірки отриманої моделі показали, що існує тісний лінійний зв'язок, коефіцієнт кореляції $r = 77,43\%$. Значення коефіцієнта детермінації даної моделі становить 0,5996, тобто на 59,96% індекс реалізованої продукції залежить від перелічених факторів і на 40,04% від інших факторів, включаючи стохастичну змінну. Всі коефіцієнти даної регресійної моделі значущі (значення t-статистики за модулем перевищує значення t-розподілення Ст'юдента).

ВИСНОВКИ

Дослідження глибини фінансового ринку України показало, що в Україні банкоцентрична модель фінансового ринку, тобто у структурі фінансового ринку України домінуюча роль належить банкам. Банківські кредити становлять більшу частину, ніж ринок цінних паперів, що, в свою чергу, призводить до збільшення витрат промислових підприємств, адже підприємствам приходить сплачувати значні відсотки за користування кредитів. У розвинених країнах через ринок цінних па-

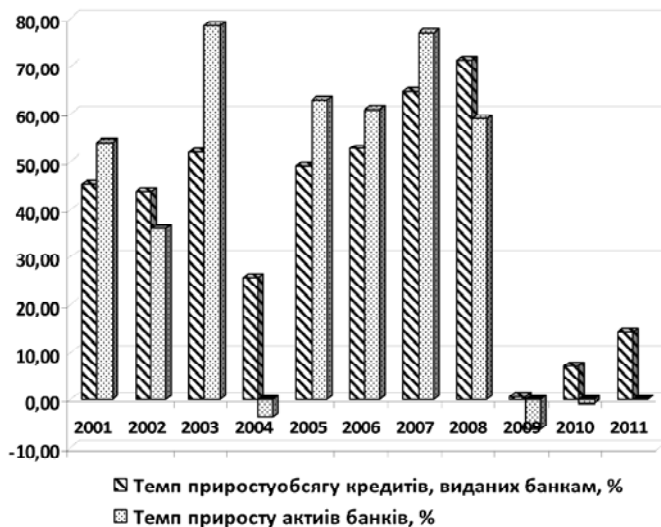

Рис. 1. Темп приросту обсягів виданих кредитів банками та активів банків за 2001—2011 рр.

перів здійснюється інвестування промисловості, що значно вигідніше банківських кредитів. Для України дуже важливо розвивати ринок цінних паперів, для збільшення обсягу інвестицій в реальний сектор.

Вплив фінансового ринку на економічне зростання варіюється залежно від рівня розвитку країн. Для фінансово-економічного зростання України потрібно розвивати фінансовий сектор, який позитивно впливає на модель економічного зростання шляхом стимулювання економіки за рахунок ефективного розподілу ресурсів. Необхідні цілеспрямовані зусилля щодо створення і впровадження нових форм такої взаємодії, адекватних вимогам економіки на сучасному етапі й орієнтованих на вирішення найбільш актуальних економічних проблем.

Література:

1. African Journal. Financial development and economic growth / African Journal of Business Management. — Vol.5 (6), pp. 2017—2027. — 18 March, 2011.
2. Levine R. More on Finance and Growth: More Finance, More Growth? // Federal Reserve Bank of St. Louis Review. — July/August 2003. — № 85 (4). — P. 31—46.
3. Levine R. Finance and Growth: Theory and Evidence. — NBER Working Paper № 10766, September 2004. — P. 98.
4. Лугінін О.Є. Економетрія: [Навчальний посібник] / Лугінін О.Є. — [2-ге видання, перероблене та доповнене]. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 278 с.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. Про соціально-економічне становище України за 2011 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Офіційний сайт Національного банку України. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/dynamics.htm
7. Столбов М.И. Финансовый рынок и экономический рост: контуры проблемы / Столбов М.И. — М.: Научная книга, 2008. — 201 с.
8. Столбов М.И. Влияние финансового рынка на экономический рост и деловые циклы / М.И. Столбов / Экономика XXI века. — 2008. — № 8. — С. 55—69.
9. Річні звіти [Електронний ресурс] // Перша фондова торговельна система. — Режим доступу: <http://www.pfts.com/uk/yearly-reports/>
10. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Шумпетер Й.А. — М.: Прогресс, 1983. — С. 169—170.

Стаття надійшла до редакції 27.06.2013 р.

К. О. Копішинська,
аспірант кафедри менеджменту,
Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут"

ВЗАЄМОДІЯ ІННОВАЦІЙНИХ СИСТЕМ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ У КОРПОРАТИВНІЙ СТРУКТУРІ

К. Kopishynska,
postgraduate of Management Department, National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"

INTERACTION BETWEEN INNOVATION SYSTEMS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE
CORPORATE STRUCTURE

Розглянуто сутність та особливості функціонування корпоративної структури, визначено відмінності між корпоративною інноваційною системою та корпоративною взаємодією інноваційних систем промислових підприємств, проаналізовано основні принципи формування такої взаємодії.

Considered the essence and features of the functioning of the corporate structure, defined the differences between the corporate innovation system and corporate interaction of innovation systems of industrial enterprises, analyzed the basic principles of this interaction.

---

*Ключові слова: корпоративна структура, корпоративна взаємодія, інноваційна система підприємства.
Key words: corporate structure, corporate interaction, enterprise innovation system.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зародження корпорацій в Україні розпочалось із набуттям незалежності. Однією з перших та найпотужніших фінансово-промислових груп була харківська корпорація "СТАНК", яка в 1994 році отримала значний прибуток, розміром \$ 100 млн. Заснована у 1990 році, спочатку компанія займалась дрібною торгівлею, а згодом предметом її діяльності став продаж металів та автомобілів [1]. До найбільших сучасних українських корпорацій належать із широким спектром діяльності: "Індустріальний союз Донбасу" (ІСД), Науково-виробничо-інвестиційна група "Інтерпайп", "Систем капітал менеджмент" (СКМ), "УкрАВТО", Кондитерська корпорація "ROSHEN", Група "Приват". На сучасному етапі розвиток підприємств забезпечують наукові дослідження та розробки. Результати НДДКР, серед яких нові знання, інновації, патенти, ліцензії тощо, забезпечують суттєві конкурентні переваги на ринку їх власникам. Вітчизняні підприє-

мства починають формувати власні інноваційні системи, обирають зручний та взаємовигідний формат співпраці (створення корпорацій та інших структур) та очікують інституційних перетворень, що сприятимуть створенню інновацій, постійному технологічному вдосконаленню, а також виробництву та експорту високотехнологічної продукції з високою доданою вартістю.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

На дослідженні корпорацій та корпоративних відносин зосередили свою увагу багато науковців, серед яких: Л.І. Федулова, Л.С. Головка, М.В. Самосудов, Й.А. Шумпетер, Л.В. Левковська [3; 4; 5; 6; 8]. Так, Й.А. Шумпетер виділив основним суб'єктом інноваційної діяльності в ринковій економіці великі корпорації [6]. Л.І. Федулова наголошує, що ті форми об'єднання підприємств, які діють в Україні, доцільніше визначати як корпоративні структури [3].

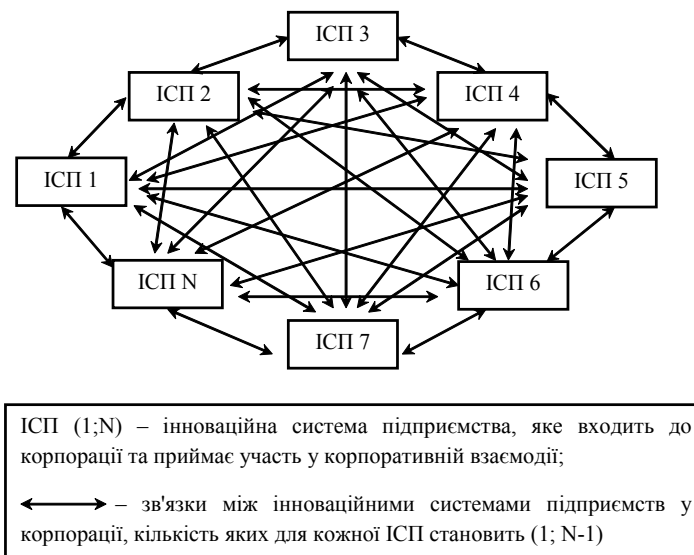

Рис. 1. Корпоративна взаємодія інноваційних систем промислових підприємств

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розгляд особливостей та надання пропозицій щодо формування взаємодії в інноваційній сфері між підприємствами корпорації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Існує безліч тлумачень поняття "корпорація", які описують цю структуру з різних позицій та підходів. Господарський кодекс України, зокрема, визначає корпорацію як "договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації" [2, ст. 120]. Слід зауважити, що якщо виробничі та комерційні інтереси дійсно мають більшість українських підприємств, які входять до корпорацій, то наукові інтереси та розвиток нових знань поки що не є для них першочерговими.

Тому, зважаючи на особливості функціонування таких утворень в Україні, доцільніше розглядати термін "корпоративні структури". Так, Федуллова Л.І. стверджує, що корпоративною структурою є сукупність окремих одиниць господарюючої системи, де кожна складова може функціонувати завдяки взаємодії з іншими елементами і являє собою внутрішню організацію, що розвивається за власними законами і набуває свого змісту в інтеграції з виробничо-технологічними та фінансовими зв'язками з прагнення досягти єдиної мети беручи участь у капіталі один одного чи взаємодіючи у фінансовій, виробничій і науковій сфері та маючи єдиний координаційний центр (головну або керуючу компанію) [3, с. 19].

Наведена дефініція демонструє переважання принципів системності у формуванні корпоративних структур, де кожен з елементів господарюючої системи повинен належно виконувати свої функції задля досягнення спільної мети, що, у кінцевому випадку, свідчить про виконання системою її головної функції. Корпорації (корпоративні структури) створюються задля отримання синергетичного ефекту, тобто від такого об'єднання повинні бути у вигаді всі його учасники. Вихід одного з елементів зі складу системи або навпаки додавання ще одного елемента спричиняє порушення балансу системи. Якщо зв'язки між елементами є неякісними, такі флуктуації можуть призвести до руйнації системи. Тобто, щоб корпоративна структура була не лише дієздатною, а й сприяла отриманню синергетичного ефекту, взаємодія між її елементами (окремими підприємствами)

повинна бути міцною та стійкою до будь-яких зрушень.

Серед характерних особливостей корпоративних структур виокремлюють такі [4, с. 19]:

- створення на основі об'єднання капіталів і, як наслідок, забезпечення централізації капіталу;
- наявність системи управління, яка забезпечується дивізіональною організаційною структурою;
- наявність штату професійних менеджерів;
- відокремлення управління від власності;
- централізація управління;
- наявність широкого кола акціонерів, обмеження відповідальності учасників акціонерного товариства у межах вартості акцій, які належать акціонерам; можливість виходу акціонерів з товариства;
- розвиненість організаційної структури з підвищеною можливістю диверсифікації та широким діапазоном видів діяльності (наявність стратегічних зон господарювання);
- наявність системи корпоративного управління;
- можливість вільного переміщення акцій (купівля-продаж через фондовий ринок тощо);
- прозорість та відкритість діяльності корпорації;
- соціальна відповідальність перед суспільством;
- безстрокове існування.

Можливість співпраці на взаємовигідних умовах для учасників корпорації, або корпоративної взаємодії, також є особливістю корпоративних структур.

Корпоративна взаємодія — добровільна, суб'єктивно оцінювана як взаємовигідна, поведінка двох або більше діючих або потенційних учасників корпоративних відносин, спрямована на отримання в корпорації вигід будь-якого виду для учасників, що беруть участь у взаємодії [5, с. 50]. Стрижневим питанням, на яке повинна дати відповідь така форма взаємодії, — з ким із членів корпорації і на яких умовах може об'єднатись підприємство задля отримання максимального ефекту.

Всесвітньо відомий науковець Й. Шумпетер зосереджував увагу на тому, що великі корпорації є джерелом інновацій ще в середині ХХ століття. Він стверджував, що лише такі компанії мають достатньо ресурсів для здійснення НДДКР, а також можуть отримувати значні конкурентні переваги від такої діяльності [6]. Його наукові здобутки не втратили актуальності й сьогодні, враховуючи той факт, що у ХХІ столітті впровадження інновацій стає не лише достатньою, але й необхідною умовою досягнення успіху корпорації у ринкових умовах.

У процесі корпоративної взаємодії використовуються такі методи та інструменти [5, с. 51]:

— виявлення зацікавлених учасників корпоративних відносин та їх ресурсів, визначення їх інтересів і формування стратегії взаємодії з ними;

— формування короткострокових і довгострокових коаліцій, спілок;

— методи та інструменти маніпулювання, переконання, формування очікувань і суб'єктивних оцінок.

Кожне підприємство у складі корпорації має власну інноваційну систему, яка визначає напрям інноваційного розвитку та забезпечує досягнення цілей інноваційної діяльності. Саме інноваційна система підприємства є базовим елементом корпоративної взаємодії під час реалізації НДДКР, спільного використання їх результатів учасниками корпорацій та подальшої комерціалізації (рис. 1).

Інноваційні системи окремих підприємств під час взаємодії всередині корпорації створюють умови для підвищення рівня інноваційності продукції, покращення продуктивності праці та забезпечення її інтелектуалізації завдяки використанню спільних досягнень, формуванню корпоративної культури та беручи участь у створенні нових бізнес-моделей, які допомагають корпораціям швидко адаптуватись до змін у зовнішньому середовищі.

Підґрунтям для становлення та закріплення зв'язків між інноваційними системами підприємств є довіра учасників корпорації один до одного, яка підкріплюється установчими документами корпорації, де повинні бути визначені умови співпраці між партнерами.

Підприємства в корпорації можуть самостійно обирати партнерів для проведення НДДКР, якщо іншого не передбачено статутом корпорації. Як вже зазначалося, учасниками такої взаємодії можуть бути від двох до N партнерів, що входять до складу корпоративної структури та можуть отримати переваги від такої співпраці.

У праці [7] розглядаються методичні підходи до формування корпоративної інноваційної системи, яка, в свою чергу, визначається як "сукупність організаційних, структурних і функціональних компонентів (інституцій), що задіяні в процесі створення та застосування наукових знань та технологій, визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови інноваційного процесу в межах підприємства, забезпечують розвиток інноваційної діяльності та сприяють підвищенню ринкової вартості підприємства" і належить до інноваційних систем мезорівня.

Водночас, автор даної статті зосереджує свою увагу на інноваційній системі окремого підприємства (мікрорівні), що входить до складу певної корпоративної структури, є носієм усіх її властивостей та істотних характеристик, а також вступає у взаємодію з іншими учасниками корпорації. Оскільки формування корпоративної інноваційної системи є тривалим процесом, заснованим на зв'язках, відображених на рисунку 1, а також взаємодії корпорації із зовнішнім середовищем (регіональною та національною інноваційними системами). З огляду на сказане вище, корпоративною інноваційною системою доцільно вважати мережу інноваційних систем підприємств, які входять до складу корпорації, що функціонує на принципах корпоративної взаємодії, а також зв'язків із зовнішніми партнерами та споживачами.

Взаємодія інноваційних систем промислових підприємств у корпоративних структурах є, у певному сенсі, механізмом досягнення поставленої мети. Цілі функціонування такого механізму визначаються корпоративною інноваційною політикою.

У процесі формування механізму корпоративної взаємодії необхідно дотримуватися таких принципів [8]:

— системності — елементи механізму мають бути об'єднані системними властивостями, що забезпечують синергетичний ефект від їх взаємодії, достатньої різно-

манітності — функціональні підсистеми, які формують механізм, повинні відповідати його функціям;

— адаптивності — механізм має бути досить гнучким щодо динаміки вимог до його структури і функцій;

— економічної ефективності — функціонування механізму повинно бути економічно виправданим, виходячи з критеріїв економічної ефективності, прийнятих у корпорації.

Ефективність взаємодії інноваційних систем промислових підприємств у корпоративних структурах пропонують оцінювати за формулою [5, с. 67]:

$$\sum_{n=1}^N \sum_{j=1}^Q i_{nj} = \sum_{k=1}^K \sum_{j=1}^Q r_{kj} - \sum_m c_m;$$

де r_{kj} — ресурси k -виду, інноваційної системи j -го учасника корпоративної взаємодії;

i_{nj} — вигоди n -виду, j -го учасника корпоративної взаємодії;

c_m — витрати m -виду;

Q — кількість учасників корпоративної взаємодії у компанії.

Отже, ресурси учасників механізму корпоративної взаємодії інноваційних систем, які були задіяні у механізмі за вирахуванням витрат, перерозподіляються між ними у формі вигод пропорційно впливу учасників на розподіл вигод у корпорації.

ВИСНОВКИ

Тенденції щодо об'єднання підприємств у корпоративні структури мають значний вплив на розвиток інноваційної моделі економіки в Україні. Вони поєднують у собі багато важливих факторів, які сприяють такому розвитку. Так, зокрема, можна стверджувати, що основними перевагами корпоративних структур є широкі можливості щодо залучення інвестиційних, виробничих, кадрових, фінансових та інших видів ресурсів і реалізації інноваційних проектів. Саме ці переваги повинні стати ключовими для вітчизняних промислових підприємств під час створення інновацій, постійного технологічного вдосконалення, а також виробництва та експорту високотехнологічної продукції з високою доданою вартістю.

Література:

1. Вербяный В. Первые корпорации [Електронний ресурс] / В. Вербяный // FORBES № 10. — 2011. — Режим доступу: <http://forbes.ua/magazine/forbes/1332852-pervye-korporacii>
2. Господарський кодекс України, м. Київ, 16 січня 2003 року N 436-IV.
3. Корпоративні структури в національній інноваційній системі / За ред. д-ра екон. наук Л.І. Федулової. — К.: Вид-во УкрІНТЕЛ, 2007. — 812 с.
4. Головка Л. С. Сукупний економічний потенціал корпорації: формування та розвиток / Л.С. Головка. — Запоріжжя: Вид-во Класич. приват. ун-ту, 2009. — 340 с.
5. Самосудов М.В. Теория корпоративного взаимодействия: Учебное пособие по курсу "Корпоративное управление" / М.В. Самосудов. — М., 2007. — 340 с.
6. Шумпетер И.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / И.А. Шумпетер; предисл. В.С. Автономова. — М.: Эксмо, 2007. — 864 с.
7. Фомова О.А. Методичні підходи до формування корпоративної інноваційної системи [Електронний ресурс] / О.А. Фомова. — Режим доступу: www.ief.org.ua/Arjiv_EP/Fomova308.pdf
8. Левковська Л.В. Корпоративний технологічний трансфер як спосіб підвищення інноваційної активності / Л.В. Левковська // Науково-технічний збірник. — № 100. — 2011. — С. 107—119.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2013

К. Г. Сердюков,

*к. е. н., доцент, завідувачий кафедрою економіки та оцінки майна підприємств,
Харківський національний економічний університет*

В. В. Гой,

аспірант, Харківський національний економічний університет

ПРОТИПРАВНІ БАНКРУТСТВА ЯК ЕЛЕМЕНТ ТІНЬОВОГО ІНСТИТУТУ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ

K. Serdiukov,

PhD in economics, associate professor,

Head of the Department of Economy and Property Assessment of Enterprises, Kharkiv National Economic University

V. Goi,

post-graduate student, Kharkiv National Economic University

THE ILLEGAL BANKRUPTCIES AS PART OF THE SHADOW INSTITUTE OF INSOLVENCY

У статті розглядаються особливості протиправних банкрутств підприємств в Україні як неоднозначне і суперечливе явище. Визначено місце протиправних банкрутств у складі тіньової економічної системи. Автор наводить приклади схем, які зазвичай використовуються для організації протиправних банкрутств, запропоновано удосконалити інститут банкрутства в Україні з метою запобігання подібного роду банкрутств.

The article discusses the features of illegal bankruptcy of enterprises in Ukraine as ambiguous and contradictory phenomenon. Defined the place of illegal bankruptcies in the shadow of the economic system. Also the author gives examples of schemes that are commonly used to organize of illegal bankruptcies and proposed to improve the Institute of bankruptcy in Ukraine in order to prevent such types of bankruptcies.

Ключові слова: банкрутство, протиправне банкрутство, тіньова економіка, великий матеріальний збиток, криза, платоспроможність, антикризове фінансове управління.

Key words: bankruptcy, illegal bankruptcy, shadow economy, great property damage, crisis, solvency, financial crisis management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

На сьогодні банкрутство підприємств в Україні сприймається в суспільстві неоднозначно. Оскільки, з одного боку, банкрутство є засобом усунення збиткових підприємств, які в подальшому не спроможні здійснювати свою виробничо-господарську діяльність, а з другого боку, в кожному конкретному випадку банкрутство підприємства, безумовно, стає трагедією для його власників, працівників, які втрачають робочі місця, партнерів по бізнесу, які в разі визнання підприємства банкрутом навряд чи зможуть повернути його заборгованість перед ними. До того ж, це стає проблемою і для держави, яка в данному випадку втрачає платників податків, що негативно позначається на її фінансових можливостях та виконанні покладених на неї функцій.

Крім того, банкрутство особливо небезпечних підприємств може мати негативні соціально-екологічні наслідки. Вони зумовлені заподіянням шкоди життю та здоров'ю громадян, їх майну та навколишньому природному середовищу. А банкрутство великих, так званих містоутворюючих, підприємств, які мають стратегічне значення для країни, знижує економічний потенціал країни та негативно позначається на рівні розвитку регіону, де вони розташовані. Останнім часом в Україні зростає кількість фіктивних банкрутств, практика застосування яких уже певний час

використовується в Росії, на сьогодні вони набувають все більшого розповсюдження в Україні. Фіктивне банкрутство здійснюється шляхом прямого обману та введення в оману кредиторів з метою доведення до банкрутства платоспроможного підприємства. Однією з цілей таких дій є перерозподіл прав власності шляхом приховування або передачі майна боржника підконтрольним чи спорідненим особам. Навмисне доведення до банкрутства також направлено на переділ власності. Однак якщо легальна зміна власника відбувається з урахуванням критерію суспільної ефективності, то навмисне банкрутство завдає шкоди інтересам суспільства в особі кредиторів підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемі дослідження банкрутства та антикризового управління присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних спеціалістів, серед яких: С. Беляєв, Р. Біловал, Т. Білоконь, А. Гордєєва, Н. Григор'єва, Ю. Зайченко, Л. Лігоненко, К. Мараховська та інші.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

У роботах, присвячених проблемам тіньової економіки, питання протиправних банкрутств розглядаються рідко.

Незважаючи на те, що, на думку практиків, подібні банкрутства є однією з найбільш нагальних проблем у розвитку інституту банкрутства України, в економічній літературі рівень інтересу до цієї теми залишається на всьому низькому рівні. Поряд з цим потребують подальшого вивчення основні чинники фінансової неспроможності підприємств України в умовах світової фінансової кризи.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є протиправні банкрутства як елемент тіншової інституту неплатоспроможності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття банкрутства органічно притаманне сучасним ринковим відносинам. Воно характеризує неспроможність суб'єкта господарювання задовольнити вимоги кредиторів щодо оплати товарів, робіт, послуг, а також забезпечити обов'язкові платежі в бюджет і позабюджетні фонди.

Згідно із Законом "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", банкрутство — визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури [1].

У сучасній Україні після набрання чинності Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" стали широко розповсюджуватися нові види правопорушень у сфері банкрутства: кримінальні банкрутства — злочини, які полягають у навмисному доведенні підприємства до банкрутства та проступки в сфері банкрутства, — це всі інші правопорушення в сфері банкрутства, не визнані злочинами (приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконні дії у разі банкрутства, фіктивне банкрутство).

Норми українського законодавства, пов'язані з питаннями протиправних банкрутств, розвивалися значно повільніше, ніж інститут банкрутства в цілому.

Протиправні банкрутства належать до відносин у сфері економічної діяльності, тому доцільно звернутися до економічних аспектів цього явища. Однозначно відповісти на питання про місце протиправних банкрутств в економічній системі складно. Причина полягає в тому, що в наведених класифікаціях [8, с. 13—14; 9, с. 126] критерії віднесення тієї чи іншої діяльності до того чи іншого сегмента неформальної та (або) тіншової економіки, на наш погляд, не досить чіткі.

Альтернативним підходом до визначення структури неформальної та (або) тіншової економіки є підхід В. В. Радаєва [10, с. 40], який обумовлений чіткістю критеріїв при виділенні сегментів тіншової економіки. Найбільш широким поняттям в даному випадку виступає неформальна економіка. За критерієм "ступінь легальності економічних дій", виділяються: правова економіка, позаправа економіка, напівправа економіка і нелегальна (чи кримінальна) економіка.

Правовий сегмент тіншової економіки визначається як економічна діяльність, що не фіксується у звітності та договорах, але в той же час не порушує ні діючих законів, ні прав інших господарських агентів ("білі ринки"). Прикладом такої діяльності є натуральне виробництво домашніх господарств.

Позаправа економіка розглядається як економічна діяльність, що не переступає рамки чинного законодавства, оскільки перебуває у нерегламентованих законом зонах, але при цьому систематично порушує права інших господарських агентів ("рожеві ринки"). Серед її прикладів деякі порушення, пов'язані з екологічною безпекою, лобювання на користь окремих господарських суб'єктів.

Напівправа економіка являє собою економічну діяльність, цілі якої відповідають законодавству, але періодично виходить за його межі ("сірі ринки"). Її приклади: ухилення від сплати податків, робота без патенту та ліцензії і т. д.

Нелегальна, кримінальна економіка виступає як економічна діяльність, заборонена законом, систематично його порушує ("чорні ринки"). Її приклади: наркобізнес, незаконна торгівля зброєю, рекет і т. д.

Ця класифікація багато в чому повторює попередні, добре відомі класифікації, незважаючи на введення четвертого сегмента — позаправа економіка. В цій класифікації

критерії виділення сегментів чітко конкретизовані. Сірі і чорні ринки, діяльність на яких переслідуються законом, В.В. Радаєв відносить до тіншової економіки. Остання ділиться на дві частини: легальну економіку за своїми цілями і змістом, але пов'язану з періодичними порушеннями закону щодо характеру коштів, які використовуються, і кримінальну економіку, пов'язану зі свідомим порушенням закону як за коштами, так і за цілями діяльності.

Спільною ознакою правопорушень "фіктивне банкрутство", "доведення до банкрутства", "приховування стійкої фінансової неспроможності" і "незаконні дії у разі банкрутства" є їх суб'єктивна сторона, яка характеризується прямим умислом: особа, яка скоює злочин, усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачає їх суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання.

Метою ініціаторів таких правопорушень є отримання доходу за рахунок порушення цивільних прав кредиторів, найманих робітників та інтересів держави. Виходячи з цього, такі правопорушення являють собою елемент тіншової економіки в її кримінальній частині, поряд з такими явищами, як незаконна торгівля зброєю, рекет і т. д.

Подібна характеристика протиправних банкрутств підкреслює значну соціальну небезпеку даного явища, що порушує такі важливі ринкові принципи, як добропорядність і заборона кримінальних форм поведінки в економічній діяльності.

У зв'язку зі складністю проблеми, в Україні існують різні підходи до визначення цілей використання процедур банкрутства в господарській практиці. На нашу думку, найбільш адекватними потребами практики сучасного господарювання в Україні є напрями використання інституту банкрутства, визначені в газеті "Бізнес", де банкрутство в Україні розглядається: як спосіб мінімізації податків; з метою повернення боргу; як інструмент зміни власників; з метою "консервації" власності та з метою так званої "рубки хвостів" [2, с. 17].

У умовах великого розміру дебіторської та кредиторської заборгованості між підприємствами в Україні на перше місце виступає таке використання процедур банкрутства, як повернення боргу. Оскільки інколи підприємства-боржники, навіть маючи гроші, не "поспішають" повертати їх кредиторам, то справа про банкрутство змушує їх задовольнити вимоги кредиторів одразу, адже сама процедура банкрутства супроводжується обов'язковою публікацією в друкованих органах оголошення про банкрутство підприємства [6, с. 413]. Таке повідомлення може значно зашкодити іміджу фірми або навіть стати причиною її кризового стану через масове подання заяв від усіх інших кредиторів.

Значний розмір податкового навантаження на підприємства в Україні змушує їх використовувати процедури банкрутства з метою мінімізації величини податків. Даний напрям використання інституту банкрутства пов'язаний з тим, що банкрутство боржника, згідно з чинним законодавством, дозволяє кредитору зменшити базу оподаткування (валовий дохід) на суму грошових зобов'язань боржника перед кредитором, якщо кредитор звернувся в господарський суд і було винесено постанову про визнання боржника банкрутом та відкрито ліквідаційну процедуру.

В Україні особливою актуальності в останні роки набуває використання інституту банкрутства як інструменту зміни власників. При порушенні справи про банкрутство вирішальне значення у прийнятті рішення стосовно застосування щодо боржника певних судових процедур має комітет кредиторів, який може приймати рішення щодо звернення до арбітражного суду про припинення повноважень арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) та про призначення нового, кандидатуру якого вони мають право запропонувати [6, с. 141]. Тобто окремий кредитор, який має свого представника у раді кредиторів, може викупити всі боргові зобов'язання підприємства, що дозволяє йому отримати його основні активи.

Крім того, в рамках даного аспекту використання інституту банкрутства з метою зміни власника, банкрутство державного підприємства може також ініціюватися з метою його "недорогої" приватизації.

Інститут банкрутства в Україні також може використовуватися з метою "консервації" власності. У даному випадку, якщо керівництво або працівники не "бажають" приватизації підприємства, заяву про порушення справи про банкрутство згідно із Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкру-

том" може подати і сам боржник, ініціюючи тим самим порушення провадження у справі про банкрутство [3, с. 31]. При цьому може бути винесена ухвала про зупинення процесу приватизації до припинення провадження у справі про банкрутство підприємства. Тобто процес приватизації може призупинитися на невизначений час.

Аналіз судово-слідчої практики свідчить про те, що найчастіше при банкрутстві реалізуються схеми, які передбачають акумулювання всіх пасивів на підприємстві-боржнику з метою збільшення його неплатоспроможності та виведення його активів на новостворене підприємство ще до початку процедури банкрутства. Дані схеми реалізуються, як правило, такими шляхами:

1. Передача майна підприємства-боржника в статутні капітали новостворених юридичних осіб в обмін на отримання неадекватної частки участі (акцій) в них. При цьому вартість майна, що передається в статутний капітал нових юридичних осіб, може значно занижуватися відносно його реальної ринкової вартості.

2. Погашення заборгованості за будь-якими зобов'язаннями перед конкретним кредитором, де розмір вимог кредитора значно завищений у порівнянні з основним боргом. У цьому разі заборгованість збільшується за рахунок сплати штрафних санкцій, відшкодування збитків.

3. Укладення договорів про надання послуг нематеріального характеру (маркетингових, консалтингових, юридичних тощо). Умови укладеного договору можуть не відповідати фактичній вартості наданих послуг.

4. Безоплатна передача майна у вигляді надання допомоги, дарування.

5. Прямий продаж майна підприємства-боржника за заниженою ціною або його обмін на інше майно, вартість якого завищена, або на майно, що не представляє інтересу для господарської діяльності цього підприємства.

6. Прийняття хибних управлінських рішень у сфері управління виробництвом, які негативно відображаються на фінансовому стані підприємства.

7. Приховування боржником реальної до стягнення дебіторської заборгованості, що дає можливість зробити розрахунки з кредиторами, майна або інформації про майно підприємства та ін.

Зловживання з боку кредиторів полягають у тому, що вони прагнуть не одержати борг, а незаконно перехопити управління бізнесом боржника чи незаконно довести його до банкрутства для того, щоб за невинуватою низькою ціною скупити його активи, тобто прагнуть до переділу власності. Суспільна небезпека цих дій полягає в тому, що вони знижують інвестиційну активність у державі, оскільки інвестиції можуть бути незаконно захоплені.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗРОБОК

Через непрозорість цілого ряду процедур банкрутства воно може використовуватися як дуже зручний інструмент для різних махінацій і зловживань.

З економічної точки зору протиправні банкрутства можуть бути визначені як елемент тіньової економіки в її кримінальній частині, тобто економічна діяльність, пов'язана з навмисним порушенням закону, що дозволяє розглядати їх як частину тіньового інституту банкрутства.

У результаті дослідження протиправних банкрутств, було розглянуто схеми їх реалізації як під виглядом легальних операцій, так і прямих порушення законодавства.

Попри неоднозначність і суперечливість явища банкрутства в Україні, необхідно розуміти, що банкрутство є нормальною процедурою, спрямованою на відновлення платоспроможності боржника або його ліквідації в разі неможливості подальшої діяльності. Проте наявність в Україні значної кількості збиткових підприємств унеможливує використання повною мірою процедур банкрутства.

Одним із шляхів зменшення популяризації протиправних банкрутств в Україні має стати вдосконалення методики виявлення таких банкрутств і обов'язковість її "поголовного" застосування на практиці при відкритті судового провадження у справі про банкрутство.

Література:

1. Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" від 30 червня 1999 р. № 784-XIV // Офіційний сайт Законодавство України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua

2. Беляєв С., Семир'янов Д. Банкрутство як спосіб ліквідації підприємства та приховування доказів протиправних дій: адміністративно-правовий аспект // Право України, — № 5. — 2009 р. — С. 16—18.

3. Гега П.Т. Деякі особливості банкрутства в Україні та недоліки правового регулювання // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2010. — № 10. — С. 30—33.

4. Гега П.Т. Порівняльний аналіз інституту банкрутства (окремі країни світу та Україна) // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). — 2011. — № 9. — С. 128—138.

5. Дмитренко А.І. Діагностика ймовірності банкрутства підприємств та формування антикризових програм їх діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 "Економіка, організація і управління підприємствами" / А.І. Дмитренко. — К., 2004. — 19 с.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. — 3-тє вид., перероб. та доп. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — К., 2009. — С. 542.

7. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Л.О. Лігоненко. — К.: КНТЕУ, 2009. — 580 с.

8. Львова Н.А. Преднамеренное банкротство: генезис и содержание // Актуальные проблемы экономической науки: Сб. науч. статей докторантов и аспирантов экономического факультета С.-Петерб. гос. ун-та / Под ред. О.Н. Мисько. — СПб.: ОЦЭиМ, 2005. — № 3. — С. 13—16.

9. Тенева экономика. Экономические, социальные и правовые аспекты / Под ред. В.О. Исправникова, В.В. Куликова. — М.: Институт труда Министерства труда РФ, 1996. — 116 с.

10. Радаев В.В. Неформальная экономика и внеконтрактные отношения в российском бизнесе // Неформальная экономика. Россия и мир / Под ред. Т. Шанина. — М.: Логос, 1999. — С. 35—60.

References:

1. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine (2013), "On Restoring a Debtor's Solvency or Recognizing It Bankrupt", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12> (Accessed 14 September 2013).

2. Beliaiev, S. and Semyr'ianov, D. (2009), "Bankruptcy as a way of liquidation or hide evidence of illegal acts: administrative and legal aspects", *Pravo Ukrainy*, vol. 5, pp. 16-18.

3. Heha, P.T. (2010), "Some features of bankruptcy in Ukraine and disadvantages of regulation", *Borot'ba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*, vol. 10, pp. 30-33.

4. Heha, P.T. (2011), "Comparative analysis of the institution of bankruptcy (some countries and Ukraine)", *Borot'ba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)*, vol. 9, pp. 128-138.

5. Dmytrenko, A.I. (2004), "Determination of enterprises' bankruptcy possibility and forming anticrisis programs of their functioning", Ph.D. Thesis, Economics, organization and management of enterprises, Kyiv National Economic University, Kyiv, Ukraine.

6. Mel'nyk, M.I. and Khavroniuka, M.I. (2009), *Naukovo-praktychnyj komentar Kryminal'noho kodeksu Ukrainy [Scientific and Practical Commentary of the Criminal Code of Ukraine]*, 3rd ed, Kyiv, Ukraine.

7. Lihonenko, L.O. (2009) *Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom: teoretyko-metodolohichni zasady ta praktychnyj instrumentarij [Crisis management: theoretical and methodological principles and practical tools]*, KNTU, Kyiv, Ukraine.

8. L'vova, N.A. (2005), "Deliberate bankruptcy: Genesis and its contents", *Aktual'nye problemy jekonomichej nauki: Sbornik nauchnih statej doktorantov i aspirantov jekonomichegogo fakul'teta Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta*, vol. 3, pp. 13-16.

9. Исправникова, В.О. and Куликова, В.В. (1996), *Tenevaya ekonomika. Ekonomicheskie, sotsial'nye i pravovye aspekty [The shadow economy. Economic, social and legal aspects]*, Institut truda Ministerstva truda RF, Moskva, Rossiiskaya Federatsiya.

10. Radaev, V.V. (1999), *Neformal'naya ekonomika i vnekontraktnye otnosheniya v rossiiskom biznese [The informal economy or extra-Russian business relations]*, Logos, Moskva, Rossiiskaya Federatsiya.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2013 р.

УДК 351.330.1

О. А. Дегтяр,

кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри обліку і аудиту,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ДЕРЖАВНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ІНСТИТУТІВ В УКРАЇНІ

O. Diegtjar,

PhD in Public Administration, senior teacher of department of account and audit,
Kharkiv national motor-car-road to the university

MECHANISMS OF OPERATION STATE CIVIL INSTITUTIONS IN UKRAINE

Розглянуті поняття та складові державних механізмів забезпечення функціонування громадянських інститутів в Україні.

The concept of the State, and functioning mechanisms of civil institutions in Ukraine.

Ключові слова: держава, механізм, громадянське суспільство, громадянський інститут.

Key words: state mechanisms, civil society, civic institution.

ВСТУП

Держава і громадянське суспільство є взаємозалежними і взаємообумовленими інститутами культури держави. Без державних органів та інших інститутів державної влади не може існувати громадянське суспільство (його інститути) в сучасному розумінні. Без громадянського суспільства, інститути якого обмежують і певною мірою контролюють діяльність державних органів, не допускаючи їх безконтрольність і незаконність, не існувало б демократичної правової держави в тому розумінні, яке надається йому сьогодні.

Вільне функціонування громадянських інститутів є однією з основних ознак правової держави, якою проголосила себе Україна у Конституції [1]. Ще два десятиліття тому концепт громадянських інститутів обговорювався в контексті вивчення волонтерських організацій і асоційованої автономії як невід'ємних реквізитів громадянського суспільства. Звернення до нових ракурсів вивчення потенціалу громадянського суспільства було багато в чому викликано малою довірою до функціонування традиційних демократичних інститутів. Трагедії етнічних чисток, релігійної нетерпимості і поглиблення соціально-економічної нерівності висунули нові критерії оцінки для тих, хто здійснює управлінський процес, і поставили під сумнів питання про якість і стабільність демократичних інститутів.

Нові тенденції, пов'язані з розширенням громадянської участі, активізацією самоорганізованих спільнот і зростаючим впливом недержавних та некомерційних організацій на рубежі ХХ—ХХІ ст. стали предметом цілого ряду досліджень. Одні з них були спрямовані на створення кількісної основи для аналізу стану громадянського суспільства, інші мали на меті зібрати дані про його окремі структури або інститути. У центрі уваги третіх виявлялися різні аспекти функціонування громадянського суспільства, наприклад, його ціннісні орієнтири або питання дотримання прав людини і розвитку демократії.

Перспективи демократичних перетворень і досягнення стабільного соціально-економічного та політико-правового розвитку країни залежать від характеру взаємовідносин між громадянським суспільством і державою. Ці взаємини повинні включати в себе два взаємопов'язаних моменти: всебічний розвиток громадської ініціативи і самодіяльності, затвердження міцного правопорядку у всіх сферах життя громадянського суспільства і держави. При цьому складність досліджень, яка зачіпає питання громадянських інститутів в суспільстві, полягає насамперед у тому, що сам концепт не має однозначного трактування в сучасних суспільних науках.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Розглянути поняття та складові державних механізмів забезпечення функціонування громадянських інститутів в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ

Тема громадянських інститутів суспільства досить широко представлена в науковій літературі [5]. Істотна увага вітчизняними дослідниками приділено питанням його становлення в Україні в контексті постсоціалістичного реформування, історії розвитку громадських рухів, функціонування окремих організаційних механізмів у системі соціальних практик громадянського суспільства на регіональному або місцевому рівнях. Недостатність розробленості заявленої проблематики спостерігається в напрямі статичних і динамічних порівняльних досліджень, присвячених вивченню явищ, умов і процесів, що відбуваються в громадянських інститутах суспільства.

Розгляд інституційної основи функціонування громадянського суспільства в рамках класичної теорії демократії здійснювали: Р. Даль, А. Лейпхарт, Й. Шумпетер, Г. Алмонд; теорії раціонального вибору: А. Даунс, Г. Беккер, М. Олсон; теорій сучасного суспільства: П. Бергер, Т. Лукман, Ж. Бодрійяр, І. Валлерстайн. При цьому дослідники, виходячи з інституційного підходу до розуміння інститутів в його соціологічної інтерпретації, фокусували увагу не стільки на обмеженнях і рамках, пов'язаних з їх функціонуванням, скільки на структурі відносин, обумовлених їх існуванням.

Загальний науковий інтерес викликають окремі наукові праці, в яких аналізуються питання різних інститутів у суспільстві. Серед них публікації Т. Веблена, Р. Коуза, Д. Норта, Дж. Ходжсона, Р. Капелюшнікова, А. Нестеренка, Р. Нуреева, А. Олійника, І. Рисованого, В. Тамбовцева, А. Шастітка та ін. Українські фахівці С. Архієреєв, Д. Богиня, А. Гальчинський, М. Йохна, В. Ліпов, В. Мартиненко, Ю. Пачковський, О. Прутська, Р. Пустовіт, І. Сараєва, О. Стефанишин, О. Чаусовський, А. Чухно та ін. аналізують окремі аспекти функціонування інститутів держави та їх ролі у розвитку підприємницького сектора. Але чимало питань щодо формування та вдосконалення механізмів державного забезпечення функціонування громадянських інститутів в Україні залишаються відкритими.

Залежно від історичної спадщини і традицій політичної культури в кожній конкретній країні існують дві моделі розвитку громадянських інститутів суспільства [6].

Першу модель розвитку умовно можна назвати "знизу вгору". При ньому елементи громадянського суспільства виникають на самій ранній стадії утворення держави і мають безпосередній вплив на формування державних органів і їх функціонування. Найбільш типовим прикладом у даному випадку є Сполучені Штати Америки.

Друга модель розвитку громадянських інститутів суспільства протилежна першій і зветься "зверху вниз". У даному випадку держава, проводячи відповідну політику, може ініціювати або заохочувати формування громадянських інститутів суспільства і таким чином створювати умови для їх успішного розвитку. Як і в першій моделі, асоціації та об'єднання громадян можуть надавати зворотний вплив на державу для посилення його роботи з розвитку "третього сектора" в країні.

Поняття "громадянське суспільство" можна назвати як сукупність існуючих незалежно від держави та її органів суспільних відносин — політичних, економічних, культурних, національних, релігійних, сімейних та інших. Воно відображає різноманіття приватних інтересів. Суспільство стає громадянським лише на певній стадії демократичного розвитку і формується в міру економічного і політичного розвитку країни, зростання добробуту, культури та самосвідомості народу [2].

Під громадянським суспільством ми розуміємо стійку систему соціальних відносин та їх громадських інтересів, які відображають інтереси організацій, що виникають на певному, історично обумовленому етапі розвитку соціуму. Громадянське суспільство — один із феноменів сучасного суспільства, сукупність соціальних утворень (груп, колективів), об'єднаних специфічними інтересами (економічними, етнічними, культурними й ін.), реалізованими поза сферою діяльності держави, що дозволяють контролювати дії державної машини. Громадянське суспільство — суспільство з розвиненими економічними, культурними, правовими і політичними відносинами між його членами, які сприяють утворенню зворотних зв'язків між суспільством і державою.

Ідея та реальність громадянських інститутів суспільства — наслідок історичного розвитку західної цивілізації. Громадянське суспільство можна визначити як сукупність соціальних відносин та інститутів, що функціонують відносно, незалежно від політичної влади і здатних через систему інститутів опосередкування чинити вплив у прийнятті тих чи інших політичних рішень у розробці та реалізації стратегічного курсу державної політики. Хоча сфера цих відносин переважно обмежується "горизонтальними зв'язками", проте в процесі взаємодії громадянського суспільства і держави між ними виникає поле відносин, яке формує специфічний механізм взаємодії держави і суспільства — громадянські інститути [3]. Таким чином, громадянське суспільство являє собою систему обмеження всевладдя держави через свої інститути, взаємодіє з ним, змінює його і змінюється саме під впливом права.

Зі змістовної сторони, інститут — "це визначена система цілеспрямованих, доцільно орієнтованих і стійких стандартів поведінки людей у конкретних ситуаціях у різних видах і сферах діяльності" [4, с. 84].

Під інститутами громадянського суспільства ми розуміємо діючі незалежно від держави чи за підтримки останнього громадські структури, діяльність яких, поперше, породжує правовідносини, спрямовані на реалізацію та захист своїх прав і свобод, рішення загальних завдань у сфері економіки, культури та інших сферах суспільного життя, по-друге, здатна впливати на державні інститути і огорожувати людей від необґрунтованого втручання даних інститутів у суспільне життя.

Цілями громадянських інститутів суспільства є: дотримання прав людини та демократичних свобод, поєднання прав і свобод з відповідальністю людини перед суспільством, ефективний контроль над діяльністю державної влади, формування культури співробітництва на основі принципів партнерства між органами влади та

громадськими об'єднаннями — організаціями громадянського суспільства. У даному випадку, громадське об'єднання — створюване на добровільній основі самокероване об'єднання, внутрішня організація і діяльність якого знаходяться в руках громадян, які стали членами або учасниками об'єднання. Ніхто замість них не буде і не має права керувати об'єднанням.

Питання державних механізмів забезпечення цілісності функціонування громадських інститутів, на нашу думку, необхідно розглядати через систему державного управління, тобто утримання цілісності та функціонування всіх її інституційних структур. Зокрема, державне управління — це не тільки організаційно-управлінська діяльність, а й органічно цілісна система інструментів, за допомогою яких держава досягає відповідних цілей та вирішення соціально-економічних і політичних проблем. Будучи основним носієм економічних знань та їх втіленням у життя, державне управління є також виразником розвитку таких наукових інститутів, як право, економічна культура, економічна географія, муніципальні фінанси, менеджмент, економічна історія, статистика й ін. [7]. Державне управління, по суті, пронизує всі сторони суспільного буття, тому на його ефективність та результативність впливають чинники інституційного спрямування. Одночасно законодавство, інституційні зміни ще не такі зрілі, щоб можна було досягнути вищого рівня ефективності державного управління.

Під механізмом формування та підтримки громадянських інститутів суспільства ми розуміємо сукупність суспільних та державно-правових відносин, суб'єкти яких за допомогою різних методів, способів і засобів, з урахуванням правових, політичних, соціальних та економічних факторів впливають на наступне:

— виникнення інститутів громадянського суспільства (наприклад, офіційне визнання державою їх існування шляхом державної реєстрації організаційно-правової форми їх діяльності та установчих документів);

— розвиток інститутів громадянського суспільства (наприклад, громадське схвалення результатів діяльності громадської правозахисної організації, приєднання до неї волонтерів; проведення конкурсів, виділення державою щорічних грантів, премій; пільговий податковий режим).

Під концепцією формування та підтримки державою громадянських інститутів суспільства, на нашу думку, слід розуміти засновану на національному законодавстві, політичному режимі і державній соціально-економічній політиці систему державних гарантій і механізмів діяльності органів державної влади України, спрямованих на реалізацію наступних концептуальних завдань і взаємовідносин:

а) загальні завдання: забезпечення ефективної реалізації конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина; формування демократичної правової держави; розвиток економіки країни, підприємницької та іншої не забороненої законом економічної діяльності;

б) спеціальні завдання: створення сприятливого законодавчого режиму для реєстрації та діяльності громадських об'єднань; невтручання держави в діяльність недержавного сектора, якщо така діяльність не суперечить національному законодавству, розробка та реалізація державою з залученням третіх осіб державних програм фінансової, методичної та організаційно-правової підтримки громадянських інститутів суспільства, забезпечення участі громадянських інститутів суспільства у правовій реформі, антикорупційної діяльності, експертизі проектів законодавчих і нормативних актів.

Слід зазначити, що за характером взаємовідносин політичних і неполітичних організацій слід виділяти два типи побудови громадянського суспільства.

Перший тип (європейський) характеризується тим, що сильні політичні партії, створені як суто політичні організації, з часом "обросли" благодійними фондами, організаціями, некомерційними підрозділами й ін.

Другий тип (американський) характеризується провідною роллю численних неполітичних громадських організацій, створюваних незалежно від партій, які нічим, крім виборів, не займаються, а неполітичні громадські організації впливають на все суспільне життя країни, отже, і на партії.

Механізм формування та підтримки громадянських інститутів суспільства складається з державно-правового і суспільного механізму, кожен з яких реалізується за кількома напрямками. Крім цього, аналіз механізмів взаємодії громадянських і державних інститутів може базуватися на уявленні даної взаємодії як особливого комунікативного акту і, як наслідок, може зумовити звернення до теорії комунікативної дії (Ю. Габермас, Н. Луман) і символічного інтераціоналізму (М. Мід, І. Гофман).

Державно-правовий механізм формування і підтримки громадянських інститутів суспільства являє собою реалізоване державою за допомогою прийняття системи національного законодавства, а в особі уповноважених органів державної влади, за допомогою сукупності методів, способів і засобів, що приводяться в дію механізмом державного примусу, двосторонній вплив на інститути громадянського суспільства: прямий вплив і непрямий вплив, через інші державні та суспільно значущі інститути.

Основними напрямками безпосереднього формування та підтримки громадянських інститутів суспільства за допомогою державно-правового механізму може бути:

а) створення сприятливого законодавчого режиму для виникнення, професійної діяльності та розвитку громадянських інститутів суспільства;

б) надання субсидій та інших форм державної підтримки (наприклад, щорічні субсидії, що видаються деяким фондам);

в) співпраця органів державної влади з громадянськими інститутами суспільства, що сприяє налагодженню діалогу і взаєморозуміння між суспільством і державою;

г) певна частка участі органів державної влади у діяльності деяких громадянських інститутів суспільства.

Основними напрямками непрямого формування та підтримки громадянських інститутів суспільства за допомогою державно-правового механізму можуть бути:

а) економічні; б) соціально-політичні; в) духовні.

Під державними утвореннями, що сприяють формуванню громадянських інститутів суспільства, слід вважати утворені органами державної влади шляхом прийняття спеціальних нормативних правових актів про їх створення (як правило, Законів України та Указів Президента України) органи (ради, комісії, комітети тощо), покликані сприяти реалізації, охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина шляхом діалогу з державним органом, які володіють такими властивостями:

— складання органів формується, як правило, не за професійною ознакою, а з урахуванням суспільного статусу і морально-етичного авторитету його членів у суспільстві;

— обговорення і прийняття членами даних органів рішення базується на їх професійних знаннях або рекомендаціях (інструкція) державного органу, при якому вони створені, або на їх життєвому досвіді і практичних навичках, а також на узагальненні думки суспільства, незалежних правозахисних організацій та інших громадянських інститутів суспільства;

— прийняті даними органами рішення носять рекомендаційний для державного органу, при якому вони створені, характер;

— свою діяльність вони ведуть в суворо визначених законом межах (структура, чисельний склад, перелік повноважень, конкретні права та обов'язки, відповідальність).

Крім того, при аналізі взаємодії державних і громадянських інститутів ми вважаємо продуктивним комунікативний підхід. Звернення до аспектів комунікації в контексті дослідницької задачі пов'язано з тим, що будь-який процес взаємодії по своїй суті являє собою комунікативний процес. Звідси механізми взаємодії можна розгляда-

ти як комунікаційні механізми, що дозволяють судити про характер і якість цього процесу з точки зору щільності, частоти, каналів трансляції, наявності зворотного зв'язку. На відміну від організаційно-інституційного підходу, в рамках якого можна вести мову про наявність або відсутність організацій і структур громадянського суспільства як таких, комунікативний підхід фокусує увагу саме на джерелах комунікаційного впливу, якими володіють або можуть володіти структури громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ

Особливість Української держави полягає в тому, що їй історично відводяться більш широкі функції, ніж деяким європейським державам. Багато в чому причина цього полягає в великому просторі, різноманітті, особливості національного характеру. Все це передбачає посилення організуючого начала в державі. Тільки зміцнюючи державу, підвищуючи ефективність влади, можна зібрати разом різноманітні території і перетворити їх в єдине ціле. Вихід полягає в розробці таких принципів діяльності держави та формуванні основних напрямів реалізації державно-правового механізму, за допомогою яких можна буде підвищувати рівень добробуту громадян, зміцнювати статус його суб'єктів, сприяючи тим самим збереженню і розвитку України.

Держава і громадянське суспільство в рамках демократичного устрою зацікавлені в підтримці один одного, підвищенні ефективності своєї діяльності. Громадянське суспільство не здатне без сильної держави задовольнити значну частину вимог суспільства, а держава повинна бачити в громадянському суспільстві його специфічну роль у створенні демократії.

Важливим компонентом громадянського суспільства в Україні є різноманітні організаційно-правові форми громадських об'єднань — громадські організації, рухи, фонди, установи, політичні партії та органи громадської самодіяльності. Громадське об'єднання слід розуміти у двох значеннях: як одну з форм вираження громадянами своїх інтересів і прояву їх суспільної (публічної) активності, що виражається у відстоюванні власних прав та інтересів, і як створене громадянами у формі юридичної особи добровільне, самоврядне, некомерційне формування, чия діяльність об'єднує громадян, відповідаючи їх спільним інтересам і цілям.

Законна діяльність громадських інститутів неможлива без волі держави (в особі уповноважених органів), без державних механізмів функціонування громадських інститутів, без розробки законодавчої бази для діяльності громадських об'єднань.

Література:

1. Конституція України від 28.06.96. № 254к/96-ВР // Закони України: [у 21 т.]. Т. 10. — К.: Інститут законодавства, 1996. — С. 5—41.
2. Грудцына А.Ю. Государственно-правовые механизмы формирования и поддержки институтов гражданского общества в России: Монография / Под ред. докт. юрид. наук., проф. Н.А. Михалева. — М.: Манускрипт, 2008, 484 с.
3. Коэн Д. Гражданское общество и мифическая теория / Коэн Д. — Арато Э. — М., 2003. — С. 79.
4. Лукашевич М. П. Соціологія: Заг. курс: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Лукашевич М.П., Туленков М.В. — 2 вид. — К.: Каравела, 2006. — 407 с.
5. Степанова А. А. Некоторые аспекты управления общественными институтами в России / А. А. Степанова // Экономика а riadenie verejnej spravy: Zbornik prispevkov. Kosice, 2009. — С. 17—28.
6. Тоффлер Э. Проблема власти на пороге XXI века / Э. Тоффлер // Свободная мысль. 1992. — № 2. — с. 104.
7. Ткач А.А. Институциональні основи ринкової інфраструктури: монографія / Ткач А.А. — К.: НАН України, об'єдн. ін-т економіки, 2005. — 295 с.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2013 р.

*Є. Г. Карташов,
Народний депутат України, кандидат філософських наук*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕГУЛЯТОРНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОСТІ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ НА ОСНОВІ СУСПІЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

*E. Cartashov,
People's Deputy of Ukraine, PhD*

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF REGULATORY MECHANISMS OF STABILITY OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC SYSTEMS

Здійснено аналіз методологічних засад формування партнерських відносин органів державної влади та місцевого самоврядування, бізнесу та громадськості в процесі розв'язання екологічних проблем через реалізації стратегії корпоративної соціальної відповідальності, активізації політичної активності громадян за розширення та гарантування своїх екологічних прав; екологізації ідейно-політичної думки.

The analysis of the methodological principles of forming a partnership of state and local governments, business and civil society in the process of solving environmental problems through the implementation of corporate social responsibility strategy, activation of political activity for the expansion and ensuring their environmental rights, ecological ideological and political thought.

Ключові слова: держава, екологічна політика, екологічні права, партнерські відносини, регіон, соціальна відповідальність.

Key words: State, environmental policy, environmental law, partnerships, region, and social responsibility.

ВСТУП

Розвиток екологічної демократії в Україні пов'язаний з виконанням основних положень Організації Конвенції. На сьогодні при кожному регіональному Держуправлінні створені Громадські ради, що спонукає органи влади все частіше вступати у партнерські відносини з органами місцевого самоврядування, приватним сектором і неурядовими організаціями. Визнання рівноправності держави, бізнесу та громадськості у вирішенні екологічних питань породжує нову стратегію суспільного діалогу, в якому всі ці три учасники мають однакові права та обов'язки щодо захисту навколишнього середовища.

Проблема розвитку екологічної демократії на регіональному рівні пов'язана з кількома аспектами сучасної державної управлінської стратегії, кожний з яких є актуальним для українських науковців. По-перше, слід окреслити коло наукових розвідок, які стосуються дослідження процесів поглиблення демократизації суспільства. Протягом останніх років ці питання розглядалися у роботах Е.А. Афоніна, Л.В.Г онюкова

та Р.В. Войтович, Н.В. Мішиної, О.П. Якубовського та Т.А. Бутирської. По-друге, слід виокремити наукові дослідження, що ґрунтовно вивчають особливості функціонування регіонального рівня державного управління, серед яких роботи О.Б. Коротич, Ю.В. Наврузова, а також колективна монографія, підготовлена авторським колективом Харківського регіонального інституту державного управління під керівництвом Ю.О. Куца та В.В. Мамонової. По-третє, це — низка наукових праць у галузі екологічної політики, які враховують особливі тенденції розвитку глобалізованого світу, зокрема роботи О.А. Васюти, В.С. Крисаченка та М.І. Хілька, І.М. Синякевича.

Проте, незважаючи на науковий інтерес до проблем демократизації регіонального рівня управління в сфері охорони навколишнього середовища, реальна практика управлінської діяльності має низку вад, зокрема недостатньо потужно використовується потенціал процесів екологічної демократії, що є результатом суспільного діалогу державних органів управління та екологічних громадських організацій.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Обґрунтувати методологічні засади формування регуляторних механізмів забезпечення стійкості еколого-економічних систем на основі суспільного партнерства.

РЕЗУЛЬТАТИ

Починаючи з 70-х рр. ХХ ст. західні вчені стали приділяти значну увагу дослідженню нових тенденцій в публічному управлінні, питанням сутності врядування в демократичних державах, його характеристикам, принципам, особливостям. Походження терміну "демократичне врядування" багатьма науковцями пов'язується з активізацією глобалізаційних процесів, у ході яких держава втрачає статус єдиного суб'єкта реалізації регіональної політики — за право відігравати роль основної сили управління суспільним розвитком одночасно з державою змагаються органи місцевої влади, приватні структури (бізнес) та неурядові організації (громадськість).

На думку З. Балабаєвої, врядування — це використання нерегуляторних інструментів, участь неурядових акторів, що працюють разом з урядом або самостійно, незалежно від них. Спрямованість держави на взаємодію з суспільними інститутами в процесі управління викликає появу поняття "демократичне врядування". Демократичне врядування припускає перехід від державоцентричної моделі управління до моделі, в рамках якої має місце більш широкий розподіл та дисперсія [2].

Професор П. Надолішній визначає демократичне врядування (у вузькому його значенні) як "реалізацію владних повноважень державними органами і органами місцевого самоврядування (органами публічної влади) в органічному взаємозв'язку і за безпосередньої участі громадян, їх організацій у виробленні та реалізації публічної політики" [9]. Демократичне врядування — це механізм забезпечення функціонування суспільства як цілісної саморегульованої системи, спосіб реалізації публічної влади, завдяки якому досягаються: відповідність публічної політики потребам суспільного розвитку; реальна участь громадян у виробленні й реалізації публічної політики; об'єднання потенціалу всіх трьох секторів задля вирішення ключових соціально-економічних проблем; постійний контроль різних сегментів суспільства за публічною владою.

З точки зору В. Мартиненка, на основі суб'єктивно зумовлених та історично здійснених соціально-економічних трансформацій сформувалася відповідна до суб'єкт-об'єктної людської взаємодії парадигма соціально-управлінських систем. Дана парадигма ґрунтується на засадах суб'єктивного владно-розпорядчого формування ієрархії соціально-управлінських систем згори-донизу і залишається панівною вже протягом багатьох тисячоліть. Вона постійно вдосконалюється, пристосовуючись до нових умов соціально-економічного розвитку суспільної життєдіяльності людей [8]. Суттєвою ознакою нового парадигмального шляху розвитку державноуправлінської системи В. Мартиненко вважає те, що суб'єктом формування та розвитку соціально-економічних процесів виступає суспільство як самоорганізована система, а державне управління є громадсько-правовим інструментом його самоорганізації (самоуправління). Нова (демократична) парадигма державноуправлінської системи формується на основі суб'єкт-об'єктної людської взаємодії. В основу нової парадигми покладено модель державноуправлінської системи "людина-суспільство-держава".

Проблематика "демократичного врядування" вирішується також на рівні ООН. Так, у завданні Програми розвитку ООН особлива увага приділяється створенню інститутів та механізмів, здатних забезпечити дівіше реагування на потреби простих громадян.

На сьогодні поки ще не склалося загальноприйнятого трактування поняття "демократичне врядування".

Так, А. Джордан, Р. Вурсел, А. Зіто виходять з того, що "не існує універсально визнаного визначення "врядування" (governance). Не існує також консенсусу з питань, який набір рис характерний для нього. В даний час ми все ще на етапі "креативного безладдя" щодо розуміння цього явища" [10]. На думку цих вчених, терміном "врядування" можна позначити ширше коло інститутів і відносин, залучених у сучасний процес управління, ніж вузьким поняттям "управління". Процес врядування припускає надання суспільним інститутам більше свободи координувати свою діяльність у досягненні соціальної мети, з якнайменшим втручанням центрального уряду. Ці два процеси, управління і врядування, можуть співіснувати один з одним. Учені називають чотири форми такого співіснування: взаємодія, злиття, конкуренція і заміщення.

Як видно, саме поняття "врядування" вже наповнене демократичним змістом, яке знайшло свій вираз у різних визначеннях — "демократичне врядування", "нове врядування", "мережне врядування", "добре врядування" тощо. Отже, демократичне врядування — це більш широка, ніж адміністрування, категорія, яка включає взаємовідносини між офіційними інституціями (державна влада) та недержавними колами (бізнес, громадськість). На теоретичному рівні "демократичне врядування" виступає як середовище співпраці багатьох сторін, які беруть участь у процесі управління суспільними справами. На практиці "демократичне врядування" визначається як сума безпосередніх взаємовідносин громади, публічного та приватного секторів, планування та управління спільними справами регіону [3].

Таким чином, провідна тема нового способу управління — "демократичного врядування" — співробітництво на партнерських засадах між державним і недержавним секторами. Від бюрократично-адміністративних, ринкових та мережових моделей управління "врядування" відрізняється колективним залученням всіх акторів до процесу прийняття державноуправлінських рішень та досягнення колективних цілей.

Демократична парадигма публічного управління в умовах сучасної України має проявити свій потенціал, насамперед на регіональному рівні. Тобто йдеться про втілення у систему регіонального управління принципу суб'єкт-суб'єктних відносин, коли громадяни, їх об'єднання виступають в ролі не об'єкта управління, а рівноправною стороною управлінських відносин.

Недоліком сучасної системи державного управління в екологічній сфері на регіональному рівні є те, що в даний момент в Україні існує територіальна невідповідність між адміністративними одиницями і природними системами як об'єктами управління. Сучасна державна система управління природоохоронною діяльністю занадто централізована і відомча. Це призводить до зниження ефективності управління на регіональному рівні, зокрема в напрямку планування і використання інвестицій природоохоронного призначення, а також не дає можливості повністю враховувати територіальні інтереси в створенні екобезпечного навколишнього природного середовища.

Отже, виникає необхідність у виділенні регіонального рівня управління природоохоронними заходами і введення поняття регіонального екологічного менеджменту, який має охоплювати як регіональний, так і місцевий рівні територіального розподілу суспільних інтересів у галузі охорони природи. Розробка системи екологічного менеджменту як більш прогресивної моделі організації управління природокористуванням була відповіддю на суспільний запит в умовах ринкових трансформацій та реструктуризації економіки.

Домінантою нової регіональної політики в умовах суспільно-економічної кризи має стати сталий розвиток. Тож і завданням сучасної державної регіональної політики в Україні має бути створення умов для залу-

чення додаткових ресурсів розвитку регіонів. Особливого значення в сучасний період набуває демократизація управління. Показником демократизації управління на регіональному рівні є співробітництво місцевих органів виконавчої влади з громадськістю, з неурядовими екологічними організаціями. Форми такої роботи знайомі місцевим органам влади.

Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" встановлює таке поняття, як "громадський контроль". Стаття 36 Закону — Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища — твердить: "Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими інспекторами охорони навколишнього природного середовища згідно з Положенням, яке затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів" [6].

Громадські інспектори охорони навколишнього природного середовища виконують такі функції: беруть участь у проведеному спільно з працівниками органів державного контролю рейдів та перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями та громадянами законодавства про охорону навколишнього природного середовища, додержання норм екологічної безпеки та використання природних ресурсів; проводять перевірки і складають протоколи про порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища і подають їх органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища та правоохоронним органам для притягнення винних до відповідальності; надають допомогу органам державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища в діяльності із запобігання екологічних правопорушень; органи громадського контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища можуть здійснювати й інші функції відповідно до законодавства України [6].

Форми екологічної участі громадян можна розділити на два типи — індивідуальні та колективні дії.

Громадські екологічні рухи та їхні організаційні структури нині концентрують свої зусилля на переході від окремих дій у сфері вирішення нагальних екологічних проблем до організації колективної діяльності, а також до широкого залучення населення як до підготовки та проведення різноманітних екологоспрямованих заходів, так і розробки законодавчих актів, нормативних документів, здійснення екологічної експертизи проектів тощо.

У розділі 28.3 "Порядку денного на XXI століття" зазначено: "Кожному місцевому органу управління слід почати діалог з громадянами, місцевими організаціями і приватними підприємствами та затвердити місцевий "Порядок денний на XXI століття" [1].

Отже, для стабілізації економічної ситуації, соціально-демографічних умов та характеру раціонального природокористування, для зведення під один знаменник багатьох складових процесу відносин суспільства і природи на сьогодні й на майбутнє визнано, що стратегічно найбільш доцільною є розробка "Місцевих порядків денних на XXI століття" [4].

Вони мають передбачити таку діяльність, яка сприятиме покращанню взаєморозуміння між громадянами, а також місцевими діловими і бізнесовими колами, зменшуючи при цьому безробіття та змінюючи на краще демографічну ситуацію.

Однак вітчизняні фахівці попереджують, що місцевий порядок денний на XXI століття, охоплюючи всебічні аспекти сталого розвитку громади і враховуючи на даний час неготовність українського суспільства до розв'язання всіх завдань свого розвитку відразу, може виявитися нездоланною перешкодою, яка надовго загальмує процес переходу до громади сталого розвитку, і особливо сільських громад.

Місцевий план дій з охорони довкілля (МПДОД) — це документ, який на основі аналізу стану довкілля визначає завдання і першочергові заходи щодо раціонального управління природними ресурсами й охороною навколишнього природного середовища для певної території. З іншого боку, це кампанія із захисту навколишнього середовища, яку проводить місцева громада [4].

В основу розробки МПДОД ставиться необхідність забезпечення балансу між економічним розвитком і природоохоронними заходами, визначення відповідних завдань і можливості їх виконання на місцевому рівні як органами самоврядування, так і всіма іншими учасниками, залученими до цієї діяльності, базуються як на досвіді країн, які вже запровадили у себе таке планування (польський, болгарський та молдавський досвід), так і на вже накопиченому досвіді розробки і реалізації місцевих планів дій в Україні [5].

Залучення громадськості полягає в тому, що пріоритетні проблеми та заходи і дії відображують точку зору широкого кола мешканців території. Постійна інформованість жителів про реалізацію заходів і дій забезпечує їм підтримку громадськості. Процес становлення пріоритетів базується на аналізі ключових проблем громад, їх прозорому визначенні і гарантує ефективне використання місцевих природних ресурсів.

План дій включає цілі, індикатори, вибір заходів і дій, часові рамки, наявні ресурси та відповідальних осіб.

Методологічно важливим етапом створення планів МПДОД є формулювання громадами бачення свого майбутнього. На відміну від громад міст, забезпечених доступом до певних джерел інформації, знань тощо, серед сільських громад існує думка, що зміни в їхньому житті повністю залежать від влади, яка десь там, далеко, формує напрями розвитку країни, і від бажання маленької сільської громади нічого не залежить. Цей стереотип досить міцно укорінився в свідомості селян, та й життєві реалії України поки що не дають підстав сподіватися на швидку зміну такого бачення.

Сталий розвиток територій сьогодні розглядається як складний процес реалізації взаємопов'язаних завдань економічного та соціального гатунку. Власне соціальна складова, що в економіці виявляється як етика відношення до труду, етика розпорядження капіталом, етика соціального партнерства у розподілі праці, є визначальною для економічного поступу нашої держави. Сучасну державу з ринковими формами організації економіки слід розглядати як систему взаємовідносин між бізнесом, владними механізмами державного управління та громадським рухом. З таких позицій стане очевидним, що подальші трансформації суспільства залежатимуть від консолідованих дій всіх трьох елементів соціально-економічних відносин.

Оскільки бізнес сьогодні може бути визначений як складова сукупного соціального розвитку, як цілісна у своїх якісних характеристиках соціальна єдність, слід визнати відповідальність бізнесу за сталий розвиток суспільства. Таким чином, не тільки держава чи громадськість мають відповідати за стан якості життя суспільства, але і представники бізнесу, що використовують сукупні ресурси суспільства. Одним з таких ресурсів сталого розвитку є екологічна безпека.

Визнання рівноправності держави, бізнесу та громадськості у вирішенні екологічних питань породжує нову стратегію суспільного діалогу, в якому всі ці три учасники мають однакові права та обов'язки щодо захисту навколишнього середовища. Концепції корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), що набувають стрімкого поширення в Україні з 2006 року, зміщують акценти з виключно економічних завдань підприємництва на соціально-економічні. Новий світогляд передбачає активну роль бізнесу не тільки у формуванні кількісних показників зростання добробуту суспільства, але і якісних, що приймає на себе бізнес як добровільний моральний обов'язок [7].

Суспільний діалог є основою розвитку демократії. Стратегія КСВ вносить певні корективи у актуальне розуміння демократії, зокрема і демократії у вирішенні екологічних питань. Екодемократія може розглядатися не тільки як запит громадськості до виробничих структур з вимогою виконання екологічних зобов'язань, але і як зворотній запит бізнесу до громадськості з пропозиціями участі у загальних соціальних проєктах, що мають екологічну спрямованість. Соціальна відповідальність бізнесу передбачає самоусвідомлення бізнесовими структурами своєї провідної ролі у суспільних трансформаціях. Демократія, таким чином, має розумітися не як перманентний контроль громадських організацій щодо бізнесу, а як свідома спільна діяльність, в якій бізнес може набувати таких самих контролюючих функцій щодо рівня моральності соціального відношення до навколишнього середовища, які зазвичай асоціюються з державою чи громадськими рухами.

Здійснення державної політики в галузі екології у такій ситуації набуває дещо іншого змісту. Державні органи управління стають однією з сторін діалогу, в якому беруть участь також громадські організації та бізнесові структури. Держава може створювати умови для бізнесу, що будуть сприяти активності у впровадженні програм захисту навколишнього середовища. З поширенням ідей КСВ у державних органах влади та органах місцевого самоврядування з'являється додатковий ресурс. Вони можуть спонукати до охорони навколишнього середовища не тільки через механізми економічної відповідальності за правопорушення у цій сфері (штрафні санкції, припинення дозволів на підприємницьку діяльність, карна відповідальність посадових осіб тощо), але і опанувати нові форми управління екологічними процесами, що ґрунтуються на заохоченні добровільного виконання моральних принципів ведення бізнесу. Механізми реалізації державної політики в сфері охорони довкілля мають поступово трансформуватися за змістом — від виконання карально-забороняючих функцій на заохочувально-підтримуючі.

У процесі розвитку екологічного руху в Україні не менш важливішими є питання ролі особи, її правового статусу в процесі вирішення соціоекологічних проблем на етапі національно-державної розбудови та формування основ громадянського суспільства. Активізація політичної діяльності громадян за розширення та гарантування своїх екологічних прав можлива лише за умови випереджаючого розвитку їх загальних прав і свобод, відмови від принципу вторинності особи до політичної влади та визнання паритетної ролі людини і природи у їх взаємних стосунках.

Головний же недолік існуючої політичної системи у цьому зв'язку полягає в тому, що людина не є фактичним суб'єктом конкретних механізмів взаємодії з довкіллям. Вона перебуває, так би мовити, вільозорним об'єктом "турботи" держави, що в принципі виводить її на політичному та буденному рівнях з розряду активно впливаючих чинників. Сьогодні необхідно всіма доступними засобами цивілізованого суспільства активніше закладати правові, політико-економічні та освітньо-наукові гарантії розвитку активних форм поведінки особи в галузі охорони та раціонального використання ресурсів довкілля. З політичної точки зору, форми такої поведінки надто різноманітні — від мінімальної діяльності у політиці — участі в демократичних виборах, де, віддаючи свій голос за того чи іншого "екологізованого" претендента, людина бере на себе частину відповідальності за всі рішення, які ним будуть прийматися під час його повноважень.

Таким чином, екологізація ідейно-політичної думки, яка зосереджена в діяльності політичних партій, громадських об'єднань і рухів як фактор радикального реформування та модернізації всіх сторін розвитку в контексті національно-державного відродження України, передбачає посилення уваги до вирішення екологічних проблем на всіх

рівнях політичної системи суспільства, пошуку новітніх підходів формування соціоекологічної свідомості, культури громадян на основі пріоритетів закону, обґрунтованих політичних рішень та знань. Ігнорування цих факторів може призвести до втрати можливості оптимізації еколого-економічної взаємодії. Водночас врахування історичних коренів сучасних соціоекологічних тенденцій повинно стати уроком в політиці національно-державного відродження незалежної України.

ВИСНОВКИ

Реалізація владних повноважень органами публічної влади в органічному взаємозв'язку і за безпосередньою участю громадян, їх організацій у виробленні та реалізації регіональної екологічної політики, стає головним чинником, що зумовлює зростання екологічної активності та розвиток екологічної демократії. Між тим, зусилля громадських організацій на сучасному етапі розвитку екологічної демократії мають бути сконцентровані не тільки на пошуку порозуміння з державними структурами влади, але і з представниками бізнесових кіл безпосередньо, тобто без посередництва органів місцевого врядування чи державного адміністрування. Стратегія соціальної відповідальності бізнесу вносить певні корективи в актуальне розуміння демократії, зокрема екологічної демократії, яку доцільно розглядати не тільки як запит громадськості до виробничих структур з вимогою виконання екологічних зобов'язань, але і як зворотній запит бізнесу до громадськості з пропозиціями участі у загальних соціальних проєктах, що мають екологічну спрямованість.

Література:

- Афонін Е. А. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики / Е. Афонін, Л. Гонюкова, Р. Войтович. — К.: ЦСІРАС, 2006. — 160 с. — (Бібліотека молодого державного службовця).
- Балабаєва З. Демократичне врядування: поняття та сутність / З. Балабаєва // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць. — Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2007. — Вип. 3 (31). — С. 4—11.
- Безверхнюк Т. М. Європейські стандарти врядування на регіональному рівні: [монографія] / Безверхнюк Т. М., Саханенко С. Є., Топалова Е. Х.; за заг. ред. Т. М. Безверхнюк. — Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2008. — 328 с.
- Браун Лестер Р. Виклики нового століття. Стан світу 2000. "Порядок денний на ХХІ століття" та Інститут сталого розвитку: [пер. з англ.: ВГО "Україна"] / Р. Браун Лестер. — К.: Інтелсфера, 2000. — 305 с.
- Грицишин П. Формування місцевих планів дій з охорони довкілля — інструмент реалізації політики сталого розвитку сільських громад / П. Грицишин // Регіональна економіка. — 2004. — № 1. — С. 146—152.
- Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ "Про охорону навколишнього природного середовища" // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 41. — С. 546—561.
- Коник Д. А. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: матер. експертного дослідження / Д. Коник, М. Олійник, Ю. Привалов. — К.: Батискаф, 2002. — 71 с.
- Мартиненко В. М. Державне управління: шлях до нової парадигми (теорія та методологія): [монографія] / В. Мартиненко. — Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2003. — 220 с.
- Надолішній П. І. Концепція демократичного урядування: сутність і проблеми формування та реалізації / П. Надолішній // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. праць. — Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2007. — Вип. 2 (30). — С. 46—55.
- Jordan A. The Rise of "New" Policy Instruments in Comparative Perspective: Has Governance Eclipsed Government? / A. Jordan, R. Wursel, A. Zito // Political Studies. — 2005. — V. 53. — Issue 3. — October. — P. 477—496.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2013 р.

*О. В. Банчук-Петросова,
доцент кафедри міжнародної економіки та маркетингу,
Київський університет управління та підприємництва*

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧОГО ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ СЕКТОРА БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

*E. Banchuk-Petrosova,
associate professor of international economics and marketing,
Kyiv university of management and entrepreneurship*

ANALYSIS OF THE LEGISLATIVE AND NORMATIVE-LEGAL PROVISION OF THE PERSONNEL POLICY OF THE DEFENCE AND SECURITY SECTOR OF UKRAINE

У статті проведено аналіз законодавчої та нормативно-правової бази, що регламентує кадрову політику сектору безпеки і оборони України.

In the article the analysis of the legislative and normative-legal base, regulating the personnel policy of security and defense sector of Ukraine.

Ключові слова: державне управління, кадрова політика, сектор безпеки і оборони України, законодавча база, нормативно-правове забезпечення, сили безпеки і оборони України.

Key words: public administration, personnel policy, security and defense sectors of Ukraine, the legal framework, regulatory support, security forces and defense of Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Формування, розвиток та ефективність реалізації кадрової політики сектору безпеки і оборони України безпосередньо пов'язані з наявністю досконалої, адекватної відповідному історичному етапу розвитку держави законодавчо-нормативної бази. Ця база, по суті, є науковою засадою зазначених процесів, ураховуючи, що законодавча діяльність здійснюється на основі фундаментальних наукових напрацювань учених у галузі адміністративного права, міжнародного права та державного управління.

Правовою основою для формування кадрової політики сектору безпеки і оборони України є: Загальна декларація прав людини, Конституція України, Кодекс законів про працю України, інші законодавчі та підзаконні нормативні акти.

Сьогодні одним із ключових пріоритетів для органів державної влади, що визначений Президентом України — Віктором Януковичем, є проведення в Україні низки широкомасштабних реформ у всіх сферах суспільно-політичного життя. Ключовою з цих реформ є адміністративна, що спрямована на суттєву модернізацію дер-

жавної кадрової політики у сфері державного управління та оздоровлення кадрового апарату спеціалізованих видів державної служби.

Вагомим нормативно-правовим підґрунтям адміністративної реформи стало ухвалення 17 листопада 2011 року Верховною Радою України нового Закону "Про державну службу", що був підписаний Президентом України 10 січня 2012 року. Зазначений нормативно-правовий акт визначає, що: "державна служба — публічно-правовий інститут, основними функціями якого є підготовка пропозицій щодо формування державної політики, забезпечення її реалізації, надання адміністративних послуг фізичним та юридичним особам, а також відповідна професійна діяльність державних службовців" [1, ст. 1.1].

Відповідно до положень Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу" від 25.03.1992 року [2, ст. 2] "...військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаній із захистом Вітчизни".

За сучасних умов, стратегічним завданням адміністративної реформи в Україні є проведення докорінних змін у секторі безпеки і оборони держави. Зазначені зміни необхідні для удосконалення діяльності сил безпеки і оборони України за огляду на необхідність адекватно протидіяти сучасним викликам та загрозам у різних сферах національної безпеки України.

Одним із важливих завдань щодо реорганізації Воєнної організації держави в сектор безпеки і оборони є удосконалення державної кадрової політики шляхом забезпечення гарантованого комплектування сил безпеки і оборони України висококваліфікованими фахівцями, здатними ефективно виконувати за призначенням складні та відповідальні завдання щодо забезпечення національної безпеки держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що аналізу теоретичних і прикладних аспектів формування та реалізації державної кадрової політики сектора безпеки і оборони України присвячені дослідження В.Ю. Богдановича, В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, А.Б. Качинського, В.О. Косевцова, В.А. Манилова, В.І. Мунтіяна, Г.М. Перепелиці, В.М. Рижих, В.М. Олуйко, С.М. Серьогіна, А.С. Сіцінського Г.П. Ситника та інших науковців.

Водночас за сучасних умов реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони України, питання запровадження ефективної кадрової політики є актуальним науковим завданням з огляду на необхідність реорганізації Воєнної організації держави в сектор безпеки і оборони України.

Сьогодні немає законодавчо-нормативного акта, в якому з позицій наукового підходу було б чітко визначено концептуальні засади кадрової політики сектора безпеки і оборони України, її формування та здійснення. Практично не проводилися і комплексні дослідження правових та організаційних засад формування і здійснення кадрової політики сектора безпеки і оборони України, відсутні монографії з відповідної проблематики.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — провести аналіз законодавчого та нормативно-правового забезпечення кадрової політики сектора безпеки і оборони України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як свідчить історичний досвід, з набуттям незалежності України актуальним питанням забезпечення національної безпеки було визначено питання щодо створення сучасної системи державної кадрової політики в секторі безпеки і оборони держави.

Зазначене питання набуло актуальності внаслідок того, що в Україні дісталась у спадок державна кадрова політика колишнього СРСР, яка ґрунтувалась на потужному державному адміністративному ресурсі та значних мотиваційних і ідеологічних чинниках.

Однак, "філософія" формування та реалізації радянської кадрової політики не відповідає сучасним національним інтересам незалежної України щодо її спроможності ефективно протидіяти зовнішнім та внутрішнім загрозам національній безпеці.

Враховуючи вищенаведене, керівництвом держави було визначено завдання з формування національної кадрової політики в секторі безпеки і оборони та її нормативно-правове забезпечення.

Аналіз законодавчої та нормативно-правової бази, що регламентує діяльність сектора безпеки і оборони України, дозволив нам класифікувати стратегічні напрями законодавчого та нормативно-правового забезпечення кадрової політики сектора безпеки і оборони України.

Перший стратегічний напрям законодавчого та нормативно-правового забезпечення кадрової політики сектора безпеки і оборони України був спрямований на визначення конституційних засад державної кадрової політики у сферах безпеки і оборони держави.

Так, Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року зазначено: "Українська РСР має право на власні Збройні Сили. Українська РСР визначає порядок проходження військової служби громадянами Республіки. Громадяни Української РСР проходять дійсну військову службу, як правило на території Республіки, і не можуть використовуватись у військових цілях за її межами без згоди Верховної Ради Української РСР" [3].

Конституцією України зазначається, що "Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України" [4, ст. 65]. Стаття 106 Конституції встановлює, що Президент України: "...призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини" [4, ст. 106].

Другий стратегічний напрям був спрямований на визначення концептуальних питань законодавчого та нормативно-правового забезпечення кадрової політики сектора безпеки і оборони України.

Так, Законом України "Про оборону України" від 6 грудня 1991 року зазначено: "Підготовка держави до оборони в мирний час включає забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів підготовленими кадрами" [5].

Законом України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 року було визначено: "З урахуванням геополітичної і внутрішньої обстановки в Україні діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисту суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, викорененні злочинності, зміцнення законності і правопорядку, підтримання на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності" [6, ст. 8].

Рішенням Ради Національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року "Про нову редакцію Воєнної доктрини України", затвердженої Указом Президента України № 390/2012 [7], пріоритетними напрямками підготовки держави до збройного захисту національних інтересів було визначено: "...ефективне застосування системи кадрового забезпечення централізованого типу, вдосконалення системи здійснення добору кадрів і комплектування військових формувань та органів спеціального призначення у ході їх професіоналізації".

Концептуальні питання формування сучасної кадрової політики у секторі безпеки і оборони України та її нормативно-правове забезпечення були визначені Рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 29.12.2012 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України", що схвалено Указом Президента України від 29.12.2012 року № 771/2012 [8]. Документом визначається, що кадрова політика у військових та правоохоронних органах України буде спрямована на забезпечення гарантованого комплектування Збройних Сил України та інших військових та правоохоронних структур держави високопрофесійними кадрами, здатними виконувати завдання за призначенням, збереження висококваліфікованих фахівців, їх соціальний та гуманітарний захист, а також надання можливостей подальшого кар'єрного зростання.

Також зазначимо, що концептуальні питання законодавчого забезпечення державної кадрової політики

сектора безпеки і оборони України за роки незалежності знайшли відображення у наступних законодавчих актах:

- 1) Законі України "Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави" від 19 червня 2003 року;
- 2) Законі України "Про засади внутрішньої та зовнішньої політики" від 1 липня 2010 року;
- 3) Законі України "Про Раду національної безпеки і оборони України" від 5 березня 1998 року;
- 4) Законі України "Про організацію оборонного планування" від 18 листопада 2004 року;
- 5) Законі України "Про правовий режим надзвичайного стану" від 16 березня 2000 року та інших нормативно-правових актах.

Третій стратегічний напрям був спрямований на створення системи державної кадрової політики у військових та правоохоронних органах.

Так, Законом України "Про Збройні Сили України" від 6 грудня 1991 року було визначено, що "...особовий склад Збройних сил України складається з військовослужбовців і працівників Збройних Сил України, які є громадянами України. Чисельність Збройних Сил України затверджується Верховною Радою України за поданням Президента України" [9].

Відповідно до Закону України "Про військовий обов'язок і військову службу України" від 12 грудня 1991 року: "Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України". Зазначеним законодавчим актом визначається поняття "військовий обов'язок" [10, ст. 1], що передбачає підготовку громадян до військової служби; приписку до призовних дільниць; прийняття в добровільному порядку та призов на військову службу; проходження військової служби; виконання військового обов'язку у запасі; дотримання правил військового обліку.

Зазначимо, що військовий обов'язок має за мету підготовку громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом сил безпеки і оборони держави, а також правоохоронних органів спеціально призначення. Таким чином, зазначеним нормативно-правовим актом створено стратегічні підвалини державної кадрової політики сектора безпеки і оборони України.

Законом України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію" від 21 жовтня 1993 року регламентуються особливості державної кадрової політики в період мобілізації громадян України в умовах надзвичайного стану, а також визначається комплекс організаційних, економічних та фінансових заходів держави для підготовки до мобілізації у мирний час.

Указом Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053/2001 "Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовцями" [11] визначено порядок проходження військової служби особами офіцерського складу, прапорщиками (мічманами), солдатами (матросам), сержантами та старшинами сил безпеки і оборони України, а також порядок виконання цими особами військового обов'язку у запасі.

Зазначеним актом Глави держави визначено практичні механізми реалізації державної кадрової політики персоналом сектора безпеки і оборони України, а саме:

- виконання військовослужбовцями обов'язків військової служби;
- загальна класифікація посад у Збройних Силах України, інших військових та правоохоронних органах;
- порядок прийняття та граничні терміни перебування на військовій службі;
- порядок та умови комплектування посад у силах безпеки і оборони України;
- порядок та критерій призначення на посади та переміщення по службі персоналу;

— порядок та умови професійного навчання, підготовки та перепідготовки особового складу;

— умови та порядок присвоєння військових та спеціальних звань, класних кваліфікацій, проведення атеставань з метою визначення професійних якостей персоналу;

— перелік соціальних та гуманітарних гарантій для військовослужбовців та членів їх сімей, а також механізми їх надання;

— порядок та умови звільнення з військової служби;

— особливості проходження військової служби у запасі.

Зазначимо, що законодавцем регламентовані ключові стратегічні завдання державної кадрової політики не тільки у Збройних Силах України, але і у інших військових та правоохоронних органах:

1) Законом України "Про Службу безпеки України" від 25 березня 1992 року;

2) Законом України "Про розвідувальні органи України" від 22 березня 2001 року;

3) Законом України "Про Державну прикордонну службу України" від 3 квітня 2003 року;

4) Законом України "Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України" від 23 лютого 2006 року;

5) Законом України "Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України" від 26 березня 1992 року та іншими законодавчими актами.

Також важливим нормативно-правовим актом з питань реформування кадрової політики є Концепція кадрової політики в Збройних Силах України, що затверджена наказом Міністра оборони України від 27.11.2007 року [12].

Метою документу є визначення стратегічних підвалин кадрової політики в Збройних Силах, що передбачає удосконалення системи кадрового менеджменту в умовах повного переходу на професійну основу, пошуком балансу між вимогами до рівня боеготовності та вирішенням соціальних питань, удосконаленням системи управління, підготовки, комплектування управлінських кадрів. Також цим документом передбачається комплексна перебудова основних напрямів кадрової політики в Збройних Силах України як складової державної кадрової політики.

Четвертий стратегічний напрям кадрової політики сектора безпеки і оборони України був спрямований на забезпечення соціального і правового захисту персоналу сил безпеки і оборони та членів їх сімей. Зазначений напрям є важливою функцією української держави, що спрямований на:

— реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців та членів їх сімей;

— підтримання стабільності у військовому середовищі;

— підвищення престижу військової служби та мотивації персоналу військових та правоохоронних органів України;

— забезпечення прав військовослужбовців у разі повної, або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, старості, а також у разі інших соціальних негараздів.

Ключовим законодавчим актом цього напрямку є Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" від 20 грудня 1991 року [13]. Цей законодавчий акт визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту та встановлює єдину гарантовану державну систему соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Актом чітко визначено норму про те, що військовослужбовці користуються усіма конституційними правами та свободами, як і інші громадяни України. Ніхто не може обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України.

Також з метою забезпечення дотримання передбачених законодавством державних соціальних гарантій для персоналу сил безпеки і оборони та членів їх сімей, які звільняються із військової служби у зв'язку зі скороченням штатів або здійсненням інших організаційних заходів, станом здоров'я, створення умов для адаптації військовослужбовців до цивільного життя та забезпечення гідних пенсій військовим пенсіонерам, були прийняті наступні законодавчі акти:

1) Закон України "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб" від 9 квітня 1992 року;

2) Закон України "Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний статус" від 24 березня 1998 року;

3) Закон України "Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їх сімей" від 15 червня 2004 року.

П'ятий стратегічний напрям кадрової політики сектору безпеки і оборони України спрямований на забезпечення законності та правопорядку серед персоналу сектору безпеки і оборони та протидії корупційним проявам. З цією метою законодавцем було прийнято нормативно-правові акти:

— Закон України "Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України" від 7 березня 2002 року;

— Закон України "Про засади запобігання та протидії корупції" від 7 квітня 2011 року.

Зазначені законодавчі акти були спрямовані на подальше зміцнення законності, правопорядку та військової дисципліни в силах безпеки і оборони України, а також запобігання злочинам та корупційним проявам серед персоналу.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що законодавче та нормативно-правове забезпечення кадрової політики сектору безпеки і оборони України — визначення оптимально необхідної законодавчої та нормативно-правової бази, яка складається із системи взаємоузгоджених законів та підзаконних актів, що регулюють і спрямовують діяльність суб'єктів кадрової політики, тобто носіїв певних повноважень, прав і службових обов'язків при виробленні і реалізації кадрової політики сектору безпеки і оборони з реалізації принципів, цілей і завдань, які визначаються державною кадровою політикою стосовно кадрових ресурсів суспільства, та їх використання в процесі здійснення відповідної управлінської або службової діяльності.

Проведений аналіз законодавчого та нормативно-правового забезпечення державної кадрової політики сектору безпеки і оборони України дає підстави стверджувати, що з набуттям Україною державної незалежності кадрова політика у військових та правоохоронних структурах була регламентована низкою ґрунтовних законодавчих та нормативно-правових актів, що були спрямовані на врегулювання стратегічних завдань, зокрема, зодо:

1) визначення стратегічних напрямів та пріоритетів державної кадрової політики у секторі безпеки і оборони України;

2) визначення порядку, правил, умов та особливостей проходження військової та правоохоронної служби;

3) упровадження єдиного порядку, правил та кваліфікаційних вимог до комплектування посад в секторі безпеки і оборони України;

4) створення єдиної системи кадрового менеджменту у силах безпеки і оборони держави, а також системи

управління професійною кар'єрою та професійного зростання персоналу;

5) удосконалення кадрового забезпечення та професійної підготовки персоналу, розвитку їх системи мотивації та соціального забезпечення;

6) розвиток гуманітарної та соціальної сфери для військовослужбовців та членів їх сімей, надання їм необхідного соціального захисту;

7) формування національної системи військово-патріотичної, культурно-виховної та просвітницької роботи.

Перспективою подальших розвідок даної проблематики є, на наш погляд, удосконалення нормативно-правового забезпечення з метою реформування кадрової політики сектору безпеки і оборони України.

Література:

1. Закон України про державну службу. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2012. — № 26. — Ст. 273.

2. Закон України "Про військовий обов'язок і військову службу" від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ (у редакції Закону від 4 квітня 2006 р. № 3597-ІV) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>

3. Декларація про державний суверенітет // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 31. — Ст. 429.

4. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-ІV (2222-15) від 08.12.2004) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg>

5. Закон України "Про оборону України" від 6 грудня 1991 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>

6. Закон України "Про основи національної безпеки України" // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.

7. Указ Президента України від 08.06.2012 року № 390/2012 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року "Про нову редакцію Воєнної доктрини України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/303.html>

8. Указ Президента України від 29.12.2012 року № 771/2012 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2012 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U771_12.html

9. Закон України "Про Збройні Сили України" від 6 грудня 1991 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>

10. Закон України "Про військовий обов'язок і військову службу України" від 12 грудня 1991 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>

11. Указ Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053/2001 "Про положення про проходження військової служби відповідними категоріями військовослужбовцями" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1053/2001>

12. Концепція кадрової політики в Збройних Силах України, що затверджена наказом Міністра оборони України від 27.11.2007 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=manpower_policy&sub=general_provisions

13. Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" від 20 грудня 1991 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>

14. Концепція подальшого реформування та розвитку Збройних Сил України до 2017 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244523388

Стаття надійшла до редакції 17.06.2013 р.

О. С. Биков,

здобувач, Інститут державного управління у сфері цивільного захисту

СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУР ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

О. Вуков,

competitor, Institute of state administration in the field of civil defence, city Kyiv

STRATEGIES OF FORMING OF STRUCTURES OF STATE ADMINISTRATION ARE IN THE SYSTEM OF CIVIL DEFENCE

У процесі формування структури управління апарату (підрозділу) ЦЗ необхідно визначити склад і зміст функцій системи управління. Оскільки проектування й удосконалення зазначених структур управління найчастіше будується на основі лише якісних показників та оцінок, необхідно враховувати особливості цього апарату (підрозділу), проаналізувати чинники, що впливають на характеристики організаційної структури і тільки після цього приступити до її моделювання.

In the process of forming of structure of management of vehicle (to subsection) of CD it is necessary to define composition and maintenance of functions of control system, as planning and improvement of the noted structures a management most frequent is built on the basis of only high-quality indexes and estimations, it is necessary to take into account the features of this vehicle (to subsection) to analyse factors which influence on descriptions of organizational structure and only after it to begin its design.

*Ключові слова: державне управління, цивільний захист, запобігання, реагування, надзвичайна ситуація.
Key words: state administration, civil defence, prevention, reacting, extraordinary situation.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап розвитку суспільства поставив перед теорією і практикою державного управління завдання комплексного розвитку системи запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (НС), які виникають в Україні, а також забезпечення відповідного рівня безпеки, удосконалення управління цією системою. Його вирішення тісно пов'язано з особливостями проектування ефективних організаційних структур (органів і підрозділів), що безпосередньо виконують відповідні управлінські функції. Проектування й удосконалення зазначених структур управління найчастіше будується на основі лише якісних показників та оцінок. При створенні нових об'єктів управління в основному застосовуються тільки типові структурні рішення. Разом з тим, проектування будь-якої структури управління, а тим більше у сфері державного управління безпекою населення, — складне завдання, що вимагає обліку та врахування значної кількості чинників, які є визначальними в діяльності апарату і структури, впливають на вибір оптимальних варіантів управлінських рішень. Характерною рисою державного управління промисловою безпекою можна вважати своєчасну і виключно правильну реакцію суб'єкта управління на обставини, що швидко змінюються, на непередбачувані події, які вимагають негайних дій відповідної організаційної структури.

Нові умови управління, пов'язані з докорінними змінами соціального та економічного середовища, значно обмежили можливості використання "традиційних" типових структур і старих інструментів управління. Це

стосується системи Цивільного Захисту України (ЦЗ), до функцій якого відноситься захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В управлінській літературі питанням проектування структур управління приділяється достатня увага. За останні два десятиріччя опубліковано десятки монографій [2—11; 12; 14; 16], де розглядаються різні аспекти цієї проблеми, які можна спробувати систематизувати за певними ознаками.

В основі усіх стратегій щодо проектування структур управління лежать ідеї, що закладені, перш за все, у працях Ф. Тейлора і А. Файоля, де в класичній (адміністративній) теорії управління домінує структурно-функціональний підхід [15].

Розробка нових підходів щодо проектування структур управління набуває поширення на теренах колишнього СРСР на початку 80-х рр. ХХ століття. Це стосується, зокрема, відомої праці Б. Мільнера, Л. Євенка, В. Рапопорта [23], в якій запропоновано системний підхід до організації управління. Використання своєрідних підходів до моделювання в задачах синтезу структури складних систем знаходимо в роботах О. Лейбкінда, Б. Рудніка, О. Тихомирова (класифікаційний підхід) [21; 22], О. Цвіркуна (оптимізаційно-імітаційний підхід).

Про подальший розвиток теоретичних ідей щодо проектування структур органів державного управління в межах нової для України сфери науки — державного управління — свідчать публікації Г. Одінцової (дослідження проблеми реформування структурно-функціонального забезпечення), Н. Нижник (шляхи вирішення проблеми централізації та децентралізації) [13], В. Князєва (узагальнення поглядів стосовно формування структур і розподілу функцій). Нові ідеї в проектуванні, зокрема структур цивільного захисту (ЦЗ), захищає М. Брушлинський [6], який систематизує і виділяє три групи підходів до проектування структур управління: нормативно-функціональний, функціонально-технологічний і системно-цільовий.

Кожний з підходів передбачає використання певних методів та моделей проектування.

Найбільш інтенсивно інструменти аналізу і синтезу структур управління колишніх підрозділів управлінь пожежної охорони (УПО) розробляються в 70—80-х роках ХХ століття силами співробітників Всесоюзного науково-дослідного інституту пожежної охорони (ВНДІПО) МВС СРСР. Помітний внесок щодо зазначеного зробили В. Семіков, С. Мінаєв, В. Тарасов, О. Філатов та ін.

Однак, незважаючи на важливість застосованих нових методів побудови типових структур, до цього повертаються тільки через 10 років, тобто в 1980—1981 рр., коли у ВНДІПО МВС СРСР під керівництвом В. Тарасова було розроблено рекомендації з удосконалення організаційних структур і науково обґрунтовано положення щодо штатної чисельності апарату управління пожежної охорони області (краю, республіки). У висновках авторів йдеться про найбільш прийнятний метод проектування структур управління — розрахунково-графічний метод, який базується на розрахунках нормативів чисельності і в цілому штатного розкладу з виконання функцій управління та наступним графічним зображенням зв'язків підпорядкування, супідрядності й функціональної взаємодії органів управління. Як математичний апарат можуть використовуватись методи математичної статистики і, зокрема, метод регресійного аналізу.

Отже, підсумовуючи викладене, можна наполягати, що до початку 1980-х рр. дослідники знаходились у пошуку типових рішень стосовно організаційних структур пожежної охорони, а методи рішень обмежувались методами математичної статистики (регресія, кореляція) і експертного аналізу.

Однією з принципових відмінностей цієї роботи від попередніх є спроба пошуку нетипових структурних рішень, а з'ясування адекватних методів для оптимальних форм організації проводиться за допомогою імітаційного моделювання. Але при цьому зауважується, що моделювання породжує складну проблему — модель має певним чином відповідати досліджуваному реальному об'єкту.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою даної публікації є дослідження стратегії формування структур державного управління в системі запобігання і реагування на надзвичайні ситуації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Основні труднощі для розробників моделей структур управління полягали, на наш погляд, у тому, що більша частина інформації про об'єкт дослідження має не кількісні, а лише якісні характеристики. Особливо це стосується інформації про взаємозв'язок функцій управління. Разом з тим, зазначені труднощі не дозволяли побудувати математичні моделі управлінської структури, які б, передусім, відбивали б взаємозв'язок структури функцій і організаційної структури підрозділу.

Відтак, дослідники були вимушені, з нашої точки зору, розглядати структуру управління пожежною охо-

роною як "чорну шухляду", яка описується низкою інтегральних характеристик кількісного характеру (чисельність штату, обсяг документообігу, плинність кадрів та ін.). Для роботи з такими показниками щонайбільше відповідали саме методи математичної статистики, які вже згадувалися вище. Показники регресії і кореляції використовувались тому, що природа впливу зазначених параметрів на структуроутворюючі процеси в підрозділі або була незрозумілою, або мала якісний характер, який не можна було описати кількісно.

Звідси й причини використовувати експертний підхід, який теж не надавав кількісних оцінок, тому що експерти оцінювали пропоновані завдання тільки якісно і в лінгвістичній формі. Усе, чого досягли дослідники на той час, — формування деяких загальних підходів, яким повинна була відповідати бажана структура управління підрозділами пожежної охорони.

За допомогою теорії монотонних систем створено математичну модель організаційної структури підрозділу пожежної охорони, в якій формалізація даних про організаційну структуру управління досягалась шляхом побудови мулевої матриці, що відображала взаємодію функцій та посадових осіб підрозділу [7; 17; 18; 24].

Однак не було вирішено проблему формалізації даних про структуру функцій підрозділів ЦЗ. Проблема ускладнювалася тим, що організаційна структура підрозділу є вторинною по відношенню до структури функцій. Іншими словами, структура функцій визначає організаційну структуру. Відтак, не маючи методу чисельної формалізації даних про структуру функцій, усім дослідникам, що працювали в цьому напрямі, доводилося сприймати цю структуру функцій як константу, тобто як незмінну та стабільну. Але структура функцій, особливо останнім часом, втратила свою стабільність і підлягає змінам, які очевидні навіть не спеціалістам. Це обумовлено появою нових функцій, а саме таких, як сертифікація і ліцензування, експертиза протипожежного стану об'єктів, надання платних послуг населенню та ін. До того ж, і в існуючій структурі функцій є негарзди, які призводять до дублювання функцій, або виконання певних функцій не властивих деяким структурним підрозділам.

Відсутність методів побудови функцій ЦЗ робить не-ефективним застосування математичних методів при аналізі і синтезі організаційних структур підрозділів ЦЗ.

Таким чином, зважаючи на складність проблем, пропоновані дотепер авторами методи і моделі не вирішують усіх питань проектування структури управління, а стосуються лише певного кола задач.

Відомо, що вихідною задачею проектування структури управління є визначення складу і змісту функцій управління апарату (підрозділу). Як правило, авторами опублікованих робіт набір функцій приймається заданим, а проблеми аналізу їхнього складу і змісту не розглядаються. Такі підходи до вирішення задачі класифікації функцій управління не дозволяють врахувати специфіку конкретного органу (підрозділу) і умови його діяльності. Вони базуються на постійному переліку основних, досить укрупнених функцій, що реалізуються в процесі управління будь-якою організацією. Використання їх при проектуванні принципово нових або удосконалених діючих структур управління практично неможливо.

До того ж, з урахуванням складності і багатогранності проблема управління НС передбачає залучення до вирішення цих питань великої кількості органів державної влади і управління різного рівня, їхніх структурних підрозділів, налагодження між ними чіткої взаємодії. Це вимагає грамотного розподілу існуючого набору функцій управління НС, побудови ефективних організаційних структур як усередині цих підрозділів, так і між різними підрозділами, що вирішують проблеми НС.

Можна повернутися до накопиченого досвіду проектування структур управління [23], який дозволяє, на

наш погляд, виокремити принаймні три основні підходи до вирішення цієї задачі:

- нормативно-функціональний;
- функціонально-технологічний;
- системно-цільовий.

Ці підходи не є взаємовиключними, але мають низку принципових відмінностей.

Нормативно-функціональний підхід сприяє уніфікації організаційних форм управління апаратами і підрозділами ЦЗ і може бути виправданим у зв'язку з їхньою однотипністю щодо своєї соціально-економічної природи, спільності принципів і методів управління.

Проте у сучасних умовах знижується значення нормативно-організаційного підходу. Причина цього, з нашої точки зору, полягає в тому, що його суто нормативний характер і орієнтація на типову номенклатуру функцій управління не дозволяють врахувати особливості конкретного об'єкта управління й умови його діяльності. При проектуванні структури управління нового апарату (підрозділу) або удосконаленні існуючої такої підхід орієнтує на деякий досягнутий рівень організації управління і потребує прийняти припущення, що високим результатом діяльності об'єкта обов'язково відповідає раціональна структура управління.

Функціонально-технологічний підхід припускає побудову структур управління на основі раціоналізації потоків інформації і технології її обробки. Цей підхід забезпечує можливість достатньо повно врахувати особливості конкретного апарату (підрозділу) ЦЗ та відрізняється гнучкістю й універсальністю.

Його недоліками є: висока трудомісткість, підпорядкування структури управління схемі документообігу, використання стабільної номенклатури, функцій управління, що вже склалися (важко врахувати нові можливості функції). Отже, необхідна інша структура, що будується з використанням менш трудомісткого підходу і задовольняє організаційно-технічним принципам її формування, а також здатна забезпечувати раціональність інформаційних потоків.

Системно-цільовий підхід полягає в побудові структури цілей організації, визначенні на її основі функцій управління та їхнього організаційного оформлення [19].

Переваги цього підходу обумовлені такими можливостями:

- урахуванням специфічних особливостей об'єкта управління;
- зміною і розширенням за необхідності, складу функцій;
- проектуванням різноманітних організаційних форм, не тільки лінійно-функціональних, але й програмно-цільових.

Задача проектування організаційної структури відноситься до "слабко структурованих проблем", тобто до таких, що разом з формальними методами, потребують для свого вирішення експертних оцінок. Системно-цільовий підхід дозволяє вдало сполучати прийомом формального і неформального аналізу та синтезу структур управління певною множиною методів.

При побудові структур управління найбільше визнання фахівців одержав підхід, розроблений під керівництвом Г. Слезінгера. Він передбачає використання метода аналогій, що в свою чергу, дозволяє узагальнювати і систематизувати передовий досвід управління окремих організацій.

Першим етапом побудови структури управління є визначення складу і змісту функцій управління. Проте Г. Слезінгер пропонує "жорстку" систему класифікації функцій, що не відтворює особливостей різних за призначенням об'єктів управління. Для визначення характеристик структури управління: чисельності управлінського персоналу, кількості рівнів управління, ступеня

централізації управління наводяться кореляційні залежності цих характеристик від деяких чинників. Як правило, серед чинників виділяються: загальна чисельність працюючих, обсяг проведених робіт, вартість основних фондів.

Нормативи чисельності працівників за функціями управління, що розраховуються на основі зазначених залежностей, відбивають сформований середній рівень організації виконання цих функцій. Фактична чисельність працівників конкретного апарату (підрозділу) може істотно відхилитися від нормативної (залежно від його специфіки).

Таким чином, можливості підходу до формування структур управління, заснованого на їхній типізації і використанні регресивного аналізу, є обмеженими. Цей підхід по суті не містить власного методу формування раціональної структури управління, а дозволяє лише використовувати наявний позитивний досвід організації управління.

З усіх розглянутих методів побудови структур управління найбільш прогресивними, з нашої точки зору, є метод організаційного моделювання.

Більш складним питанням використання оптимізаційних моделей є формалізація критерію ефективності структури управління. У загальногалузевих науково-методичних рекомендаціях по формуванню організаційних структур вказується, що структуру можна вважати ефективною, якщо вона забезпечує ефективне функціонування системи управління. Зазначене можна вважати метою формування функціональної структури, хоч вона і сформульована в дуже загальному вигляді. При цьому ефективність системи управління пропонується виражати "через кінцеві результати діяльності організації і витрати на управління".

Іншими словами, критерій ефективності структури управління необхідно будувати на основі кінцевих показників діяльності апарату (підрозділу). При цьому виникають значні труднощі, пов'язані з визначенням ступеня впливу структурних зсувів у системі управління на кінцеві результати діяльності. У рекомендаціях не зазначені засоби оцінки цього впливу на бажані результати.

Найбільше повний набір показників ефективності структур пропонує Б. Мільнер [23]: продуктивність, економічність, адаптивність, оперативність і надійність. Але методик їхнього визначення немає, відтак, на практиці обмежуються лише критерієм економічності структури. Але економічність відбиває лише витратну частину ефективності структури. Це може призвести до збільшення "прихованих" витрат на утримання апарату управління у зв'язку з необґрунтованим скороченням чисельності управлінського персоналу.

При визначенні ефективності структури треба оцінити ступінь її відповідності цілям діяльності організації. Формалізувати такий критерій можна. Наприклад, О. Казарновський пропонує оцінити міру відповідності організаційної структури структурі цілей і функцій управління через ступінь виконання організаційно технічних принципів побудови структур:

- мінімізація взаємодії ланок організаційної структури;
- організаційна замкнутість циклів управління;
- близькість координування тощо.

Цінність такого критерію ефективності в тому, що він дозволяє визначити напрями удосконалювання організаційної структури. Проте він не враховує витратну частину ефективності.

У деяких наукових працях пропонується використовувати для оцінки ефективності структури комплексний критерій якості [23]. Найбільш повно такий підхід розроблений Л. Базилевичем [3]. Він пропонує упорядковану сукупність критеріїв, що дозволяє обґрунтувати вибір окремих критеріїв.

Метод організаційного моделювання не знайшов поки належного застосування через складність його реалізації, а іноді через недостатню опрацьованість запропонованих моделей. На практиці використовуються в основному методи аналогії і експертних оцінок, але вже є позитивний досвід упровадження результатів досліджень, заснованих на методах структуризації й організаційного моделювання.

При проектуванні структур управління ЦЗ доцільно, з одного або з іншого боку, використовувати всі зазначені методи, але аналіз показує, що основу повинно скласти сполучення методів структуризації й організаційного моделювання, які вдало доповнюють один одного.

А. Базилевич плідно, на наш погляд, вирішує задачу аналізу функцій управління апаратом (підрозділом), що є основою для проектування його організаційної структури. Пропонується використовувати для цього метод структуризації цілей і функцій, та формалізувати окремі етапи вирішення задачі.

ВИСНОВКИ

При проектуванні організаційної структури апарату (підрозділу) необхідно, залежно від поставлених перед ним цілей, визначити склад функцій управління, обсяг управлінських робіт і чисельність управлінського персоналу, згрупувати функції по змісту, сформулювати структурні підрозділи.

Склад і зміст функцій управління залежить від цілей функціонування апарату (підрозділу) та умов його діяльності. Чинники, що впливають на об'єм робіт з управління апаратом (підрозділом), а отже на його організаційну структуру, множинність і зв'язок багатьох задач при визначенні обсягу робіт з управління і чисельності управлінського персоналу, що необхідно враховувати, обумовили вибір методу імітаційного моделювання.

При формуванні структури управління необхідно враховувати вплив на неї автоматизації управління. Постійний розвиток автоматизованих систем управління потребує, щоб діяльність, яка пов'язана з удосконалюванням цих структур, увійшла в повсякденну практику кожного апарату (підрозділу), стала однією з функцій управління.

Вплив автоматизованої системи управління (АСУ) на структуру управління виявляється в наступних змінах [20]:

- виникненні нових і ліквідації деяких традиційних функцій і задач у системі управління апаратами (підрозділами) ЦЗ, обумовлених створенням і розвитком АСУ, а також її можливостями;

- зміні ступеня централізації управління і перерозподілі функцій між рівнями управління;

- зміні трудомісткості роботи і чисельності управлінського персоналу в цілому і по окремих функціях управління;

- зміні напрямів і кількості функціональних зв'язків у системі управління за рахунок перерозподілу робіт в апараті управління;

- зміні кількісного складу структурних управлінських підрозділів за рахунок можливості об'єднання невеликих відділів та груп у зв'язку зі зменшенням трудомісткості управлінських робіт у них;

- збільшенні норм керованості, наслідком чого може бути скорочення кількості рівнів ієрархії;

- зміні кількісного співвідношення керівників, спеціалістів, виконавців в управлінських підрозділах.

Таким чином, у процесі формування структури управління апаратом (підрозділу) ЦЗ необхідно визначити склад і зміст функцій системи управління, з урахуванням особливостей цього апарату (підрозділу) проаналізувати чинники, що впливають на характеристики організаційної структури, і тільки після цього приступити до її моделювання.

Література:

1. Кодекс цивільного захисту України.
2. Базилевич Л.А. Комплексный критерий оценки качества организационной структуры // Количественные методы анализа и синтеза структур организационных систем. — М.: МНИИПУ, 1983. — 180 с.
3. Базилевич Л.А. Моделирование организационных структур. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. — 160 с.
4. Байриев Б.С., Лагоша Б.А. Оптимизация структур управления. — Ашхабад: Наука, 1985. — 193 с.
5. Бакуменко В.Д. Підходи і моделі у сучасному програмно-цільовому управлінні // Збірник наукових праць УАДУ при Президентові України. — К.: Вид-во УАДУ, 2000. — Вип. 1. — С. 440—451.
6. Брушлинский Н.Н. Системный анализ деятельности государственной противопожарной службы. — М.: МИПБ МВД России, 1998. — 253 с.
7. Глуховенко Ю.М. Разработка методов совершенствования организационной структуры противопожарной и аварийно-спасательной службы: автореф. дис. ... канд. техн. наук. — М., 1992. — 20 с. (ВИПТШ).
8. Глущенко В.В. Менеджмент: системные основы. — Железнодорожный, Моск. обл.: ТОО НЦП "Крылья", 1996. — 216 с.
9. Гончаров В.В. Важнейшие понятия и концепции в современном управлении. — М.: МНИИПУ, 1998. — 176 с.
10. Государственное управление: основы теории и организации: учеб. / Под ред. В.А. Кобзаненко. — М.: Статут, 2000. — 912 с.
11. Дафт Р.Л. Менеджмент: пер. с англ. — СПб.: Питер, 2002. — 832 с.
12. Державне управління в Україні: навч. посіб. / За заг. ред В.Б. Авер'янова. — К., 1999. — 266 с.
13. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація: монографія / Відпов. ред. проф. Н.Р. Нижник. — К.: Вид-во УАДУ, 1997. — 448 с.
14. Дудорин В.И., Сиротин А.В. Моделирование организационных структур управления. — М.: ММУ им. С. Орджоникидзе, 1976. — 232 с.
15. Дунган Д.У. Основополагающие идеи в менеджменте. Уроки основоположников менеджмента и управленческой практики: Пер. с англ. — М.: Дело, 1996. — 272 с.
16. Кибанов А.Я. и др. Управление персоналом организации: Учеб. / Под ред. А.Я. Кибанова. — М.: ИНФРА-М, 1997. — 512 с.
17. Кузнецов Е.Н. Анализ структуры матрицы связей с помощью построения на ней монотонной системы // Автоматика и телемеханика. — 1980. — № 7. — С. 128—136.
18. Кузнецов Е.Н., Мучник И.Б. Монотонные системы для анализа организационных структур // Методы анализа многомерной экономической информации. — Новосибирск: Наука (Сиб. отд.), 1981. — С. 71—83.
19. Кунц Г., О'Доннел С. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций: В 2-х т. / Пер. с англ.; Общ. ред. акад. Д.М. Гвишиани. — М.: Прогресс, 1981. — Т. 2. — 512 с.
20. Лагоша Б.А. АСУ и проблемы моделирования организационных структур // Приборы и системы управления. — 1991. — № 2. — С. 25—28.
21. Лейбkind А.Р., Рудник Б.Л. Моделирование организационных структур (классификационный подход). — М.: Наука, 1982. — 144 с.
22. Лейбkind А.Р., Рудник Б.Л., Тихомиров А.А. Математические методы и модели формирования организационных структур управления. — М.: Изд-во МГУ, 1982. — 230 с.
23. Мильнер Б.З., Евенко А.И., Рапопорт В.С. Системный подход к организации управления. — М.: Экономика, 1983. — 224 с.
24. Муллат И.Э. Экстремальные подсистемы монотонных систем // Автоматика и телемеханика. — 1977. — № 1. — С. 109—119.

Стаття надійшла до редакції 13.06.2013 р.

Г. А. Дмитренко,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки та управління персоналом,
ДВНЗ "УМО" НАПН України

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

H. Dmytrenko,
Doctor of economic sciences, professor, Department Head of University Education Management

STRATEGY DEVELOPMENT FOR HIGHER EDUCATION IN UKRAINE: HUMANOCENTRIC CONTEXT

Розкриваються концептуальні та технологічні засади формування сучасної стратегії розвитку вищої освіти як органічної складової національної системи освіти в контексті реалізації ідеології людиноцентризму при модернізації України.

Author examined conceptual and technological bases formation of the modern development strategy of higher education as an organic part of the national education system in the context of the ideology of human centrism in the modernization of Ukraine.

Ключові слова: ідеологія, людиноцентризм, стратегія, вища освіта, національна система освіти, самореалізація особистості, конкурентоспроможний випускник, професійно-особистісні якості.

Key words: ideology, humanocentrism, strategy, higher education, national education system, personal fulfillment, competitive graduate, professional and personal qualities.

Модернізація України, яка задекларована в останньому щорічному зверненні Президента до Верховної Ради, здійснюється дуже невпевнено та повільно. На думку автора, головною причиною такого стану є слабе наукове обґрунтування і, як наслідок, невизначеність стратегічних напрямів технологічного оновлення відповідної політики і системи державного управління.

Оскільки сфера освіти є глибинною основою всіх суттєвих трансформацій у суспільстві, тому особливу увагу треба приділити стратегії її розвитку саме в контексті модернізації України. При цьому важливо засвоїти, що вища освіта як раз готує кадри для модернізації всіх сфер організації суспільства (політичної, економічної, культурної, соціальної), а дошкільна і шкільна освіта є підґрунтям цієї підготовки.

Сьогодні вища освіта в Україні знаходиться в кризовому стані, що офіційно підтверджено комітетом Верховної Ради з питань науки і освіти у рекомендаціях слухань на тему "Про законодавче забезпечення розвитку вищої освіти в Україні" (протокол № 3 від 06.03.2013 р.). У цьому документі було зазначено, зокрема, про зниження показників якості вищої освіти. Відмічено також, що державна політика у сфері вищої освіти здебільшо-

го підмінялась дріб'язковим регулюванням поточної діяльності вищих навчальних закладів, зміни, як правил, носили зовнішній, формальний характер і не сприяли підвищенню якості освіти. Однією з причин такого стану зазначалась відсутність в Україні ефективної системи управління і забезпечення якості освіти.

У цьому сенсі було рекомендовано протягом другої сесії VII скликання підготувати та внести на розгляд Верховної Ради України проект наукової редакції Закону України "Про освіту", а Кабінету Міністрів України до кінця 2013 року розробити і подати на розгляд Верховної ради України науково обґрунтовану "Стратегію розвитку вищої освіти".

На думку автора, наукове обґрунтування вищезазначеної стратегії треба починати з поняття того, що освіта, по-перше, як галузь і сфера суспільства є лише частиною всього господарського комплексу, по-друге, її конкретним предметом є людина як особистість і головна продуктивна сила суспільства. А це означає, що якщо весь господарський комплекс розглядати як велику соціальну систему, то її складові (частини) взаємозалежні і взаємодіють у певній цілісності через діяльність людей. Тобто кожна скла-

дова такої системи повинна підпорядковуватися цій цілісності, виконуючи свої специфічні функції у взаємодії з іншими, а не діяти окремо від них. Саме тому, що системний підхід до управління господарським комплексом України не реалізується, кожна зі сфер організації суспільства і галузь господарського комплексу безуспішно функціонують без системної взаємодії, що є доказом неефективного державного управління взагалі й що призвело до системної кризи в країні.

Треба звернути увагу на те, що слабкість науково-обґрунтування здійснюючих трансформації, в тому числі в вищій освіті, обумовлена порушенням фундаментального принципу організаційного поєднання загального та конкретного, а також принципів реалізації системного та компетентнісного підходів. Спробуємо довести це нижче.

Відома філософська істина, що якщо хтось береться за вирішення конкретного питання без знання загального, той буде постійно наштовхуватись на ці незнання, спонукаючи себе на безперервні коливання і безпринциповість. Це саме відбувається сьогодні при здійсненні всіх трансформаційних процесів у всіх сферах організації суспільства (політичної, економічної, соціальної, культурної). Освіта як органічна частина культурної сфери, включає в свою чергу три складових, які повинні розвиватись в одному напрямі — дошкільну, шкільну і професійну. Але щоб всі закони, укази, постанови, програми, які забезпечують ці трансформаційні процеси у цих сферах, діяли в одному напрямі й не протирічили один одному в умовах системної кризи, а синергетично підтримували один одного, треба обов'язково визначити те "загальне", про що вже було сказано вище.

Таким чином, саме це "загальне" обумовлює цілісність розвитку всіх сфер організації суспільства як великої соціальної системи (складовими якої є підсистема освіти зі своїми складовими) та всіх галузей господарського комплексу. І саме йому повинні підкорюватись всі трансформації цих сфер і підсистем, які взаємозалежні, але не рідко здійснюються у різних напрямках, а тому неефективно.

Немає сенсу доводити, що цим загадковим "загальним", яке вкрай необхідно сьогодні знати в Україні, є конкретна ідеологія розвитку суспільства. Саме відсутність ідеології стає підґрунтям для безсистемного неефективного державного управління і аморалізації всього українського суспільства.

Сьогодні можна з впевненістю стверджувати, що такою ідеологічною основою може слугувати філософія людиноцентризму (еколюдиноцентризму, тобто цінність людини розглядається у гармонії з природою). Саме людиноцентризм у філософській школі В.Г. Кременя визначається як національна ідея України [1; 2; 3; 4; 5; 6] та інші.

Стрижнем людиноцентризму є самореалізація особистості. Саме сприяння самореалізації кожної особистості в рамках загальнолюдської моралі (тобто на основі поваги до інших людей і природного середовища) та національної свідомості повинно стати ключовим напрямом діяльності всіх структур державного управління, в тому числі управління освітою.

Така людиноцентрична ідеологія розвитку українського суспільства і всього господарського комплексу дає фундаментальне підґрунтя для формування цілісної системи державного управління, всі структури якого підкоряються єдиній меті — підвищенню рівня самореалізації своїх громадян, які мешкають в селах, селищах, містах. Показником, який відображає рівень самореалізації особистості, є об'єктивізований суб'єктивний показник якості життя громадян у п'яти сферах їх життєдіяльності: трудовій сфері, системі освіти, родині, за місцем проживання та відпочинку, проживання в країні в цілому. Сьогодні управлінська на-

ука вже напрацювала специфічну технологію визначення показника якості життя громадян через виявлення рівня задоволення їх потреб. Цей показник може стати системоутворюючим фактором побудови ефективного механізму державного управління, поверненого "обличчям" до людей (орієнтованого на потреби громадян) [7; 8; 9; 10].

Але оскільки формування цілісної системи державного управління на основі кардинальної його демократизації не є предметом даного дослідження, повернемося до освіти.

Виникає питання: яким чином ідеологія людиноцентризму може бути реалізована в сфері освіти, зокрема у всіх її органічно пов'язаних підсистемах, у тому числі у вищій? Сьогодні можна отримати різні відповіді на дане питання. Але потрібно навчитися виділити головне з множини різноманіття

Наприклад, у такому випадку треба офіційно зазначити, що місія освіти — це всіляке сприяння самореалізації особистості (у рамках загальнолюдської моралі і національної свідомості) протягом життя [11].

Але чи може сьогодні національна система освіти виконувати цю фундаментальну роль, якщо пріоритетним напрямом її функціонування є надання дошкільникам, школярам і студентам знань та ще й репродуктивними методами?

Є дуже мудре прислів'я: щоб накормити людину на один день, треба дати їй рибу, а якщо на все життя — треба навчити її ловити рибу. Взагалі, освіта завжди розглядалась як та фундаментальна основа, яка дає особистості важелі її самореалізації протягом життя (що означає навчити людину ловити рибу). Але вже всім відомо, що знання в сучасних умовах застарівають вже через 4—5 років. Це означає, що національна система освіти здатна лише дати "рибу" особистості, але не "нагодувати" людину на все життя.

Отже, виникає надважлива проблема — яким чином переорієнтувати всю національну систему освіти і вищу освіту як її органічну складову на особистість так, щоб сприяти її самореалізації протягом життя, в першу чергу, у сфері трудової діяльності, а потім також в інших сферах її життєдіяльності. Тобто мова йде про конкретні шляхи зміни ситуації, які б спирались на міцне підґрунтя ідеологічного характеру.

Специфіка управління освітою (як цілісністю в контексті реалізації людиноцентричної ідеології) полягає в тому, що одночасно треба вирішувати двоєдину проблему формування людини як особистості і людини як головної продуктивної сили суспільства за траєкторію її самореалізації. Тому діяльність дошкільних, шкільних і професійних навчальних закладів треба цілеорієнтувати відповідно цієї двоєдності таким чином, щоб сприяти самореалізації людини у трудовій сфері, сфері освіти, у родині та інше.

З позиції системного управління освітою підсистема вищої професійної освіти є визначальною з точки зору формування людини як головної продуктивної сили суспільства, яка певною мірою "диктує" підсистемам дошкільної і шкільної освіти свої вимоги. Це логічно, бо саме заклади професійної вищої освіти мов би висвітлюють кінцеві результати всієї системи освіти. Крім того, ВНЗ повинні нести відповідальність за свою діяльність, тобто той цінний кінцевий продукт, який вони готують у процесі навчання для самої особистості, роботодавця і всього господарського комплексу (компетентних фахівців, здатних якісно виконувати свої професійні обов'язки).

Сьогодні такої відповідальності у ВНЗ немає. Як наслідок, ми маємо дефіцит кваліфікованих компетентних кадрів при їх загальному надлишку на ринку праці, де роботодавець диктує свої вимоги.

При цьому сам фахівець стає продавцем своєї робочої сили, вартість якої якраз і залежить від її якості, яку визначає роботодавець. Тобто самореа-

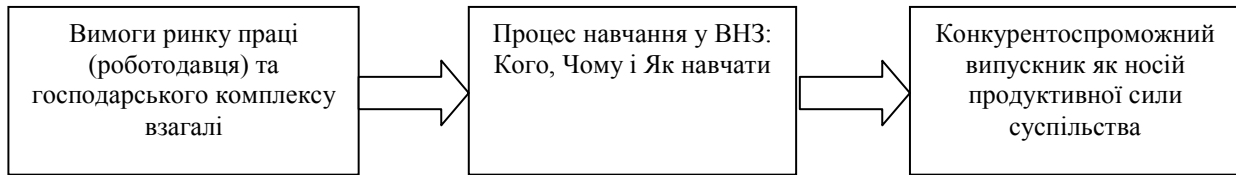

Рис. 1. Концептуальна схема формування цінного кінцевого "продукту" діяльності ВНЗ

лізація випускника ВНЗ у сфері трудової діяльності знаходиться в колі інтересів роботодавця, який його наймає на роботу і оплачує цю робочу силу (назначає певну винагороду за працю). У такому разі вже можна говорити про конкурентоспроможного фахівця на ринку праці чи конкурентоспроможного випускника ВНЗ.

У зв'язку з вищезазначеним кінцевим результатом діяльності ВНЗ стає конкурентоспроможний випускник, який, по-перше, відповідає вимогам ринку праці (роботодавця), по-друге, вимогам всього господарського комплексу, по-третє — вимогам до своєї самореалізації через відповідність своїх професійно-особистісних якостей обраній професії.

Поява терміну "конкурентоспроможний випускник" має велике значення як для реалізації системного управління вищою освітою, так і для чіткої конкретизації розуміння якості освіти. У першому випадку з'являється цінний кінцевий продукт як мета діяльності ВНЗ, якій підкоряються всі дії складових ВНЗ, за який несе відповідальність кожен навчальний заклад. У другому випадку почнуть закінчуватись всі інсинуації з приводу сутності якості вищої освіти, бо ніхто не може її оцінити краще, ніж споживач у обличчі роботодавця і сам випускник у процесі трудової діяльності через свою самореалізацію.

Ще раз підкреслимо, що сьогоднішня проблема професійної освіти (в першу чергу, вищої) в тому, що при надлишку випускників професійних навчальних закладів ринок праці страждає від недостатньої кількості кваліфікованих кадрів, які були б компетентно адекватні обраній професії. Вочевидь, головна причина в тому, що часто навчаємо не Тих не Тому і не Так, що треба на практиці, тобто роботодавцям.

У контексті реалізації людиноцентричної стратегії розвитку освіти певних змін потребує вся система професійної освіти (ПО). При цьому постійно декларуемий компетентнісний підхід набуває особливо характеру провадження. Наприклад, навчальні заклади ПО повинні вчити Того Тому і Так, щоб одержані знання і вміння були застосовані на практиці з користю як для роботодавця і суспільства, так і самого працівника протягом життя. Для цього в закладах ПО, по-перше, повинні знати вимоги ринку праці (роботодавців) до професійно-особистісних якостей, щоб вже на стадії абітурієнтства виявляти тих, хто в принципі здатен одержані знання і вміння використовувати на практиці. Необхідно усвідомити той факт, що саме відповідність професійно-особистісних якостей студента вимогам обраної професії стає ключовою умовою його самореалізації в сфері трудової діяльності (пригадаймо "сродню працю" Г. Сковороди). По-друге, потрібно мати перелік вимог роботодавців до необхідних актуальних знань і вмінь, щоб внести корективи в навчальні плани підготовки фахівців. Це дасть змогу вчити "Тому" і "Так", як треба споживачам — роботодавцям.

Для цього за допомогою роботодавців розробляється паспорт компетенцій кожної професії зі кваліметричною шкалою мінімального рівня вимог. Саме на параметри цього паспорту орієнтується вся підготовка фахівців у закладах професійної освіти. Більш того, порівняння реальних досягнень випускників з параметрами паспорту компетенції дозволить оцінити рівень конкурентоспроможності цих випускників як результат

діяльності кожного закладу професійної освіти. Але треба мати на увазі, що кінцевим результатом такої діяльності є працевлаштування випускника за спеціальністю, а також рівень задоволення його працею як роботодавця, так і самого випускника.

При цьому є одна особливість підготовки фахівців у ВНЗ. З одного боку, їх треба готувати з урахуванням вимог ринку праці (про що сказано вище) на сьогодні та на конкретну перспективу. З другого боку, треба вчити їх мислити широко та формувати вміння аналізувати і узагальнювати інформацію для бачення і конструювання майбутнього. Тобто з'являється одночасно три напрями підготовки конкурентоспроможних фахівців: в інтересах суспільства (господарського комплексу), конкретного споживача (роботодавця) і кожного окремого випускника ВНЗ.

Загальний підхід до формування підвищення якості вищої освіти через підготовку конкурентоспроможного випускника представлений на рисунку 1.

Реалізація цієї концептуальної схеми підготовки конкурентоспроможних випускників у ВНЗ здійснюється через чергу взаємопов'язаних етапів технологічного характеру.

Таких етапів може бути декілька.

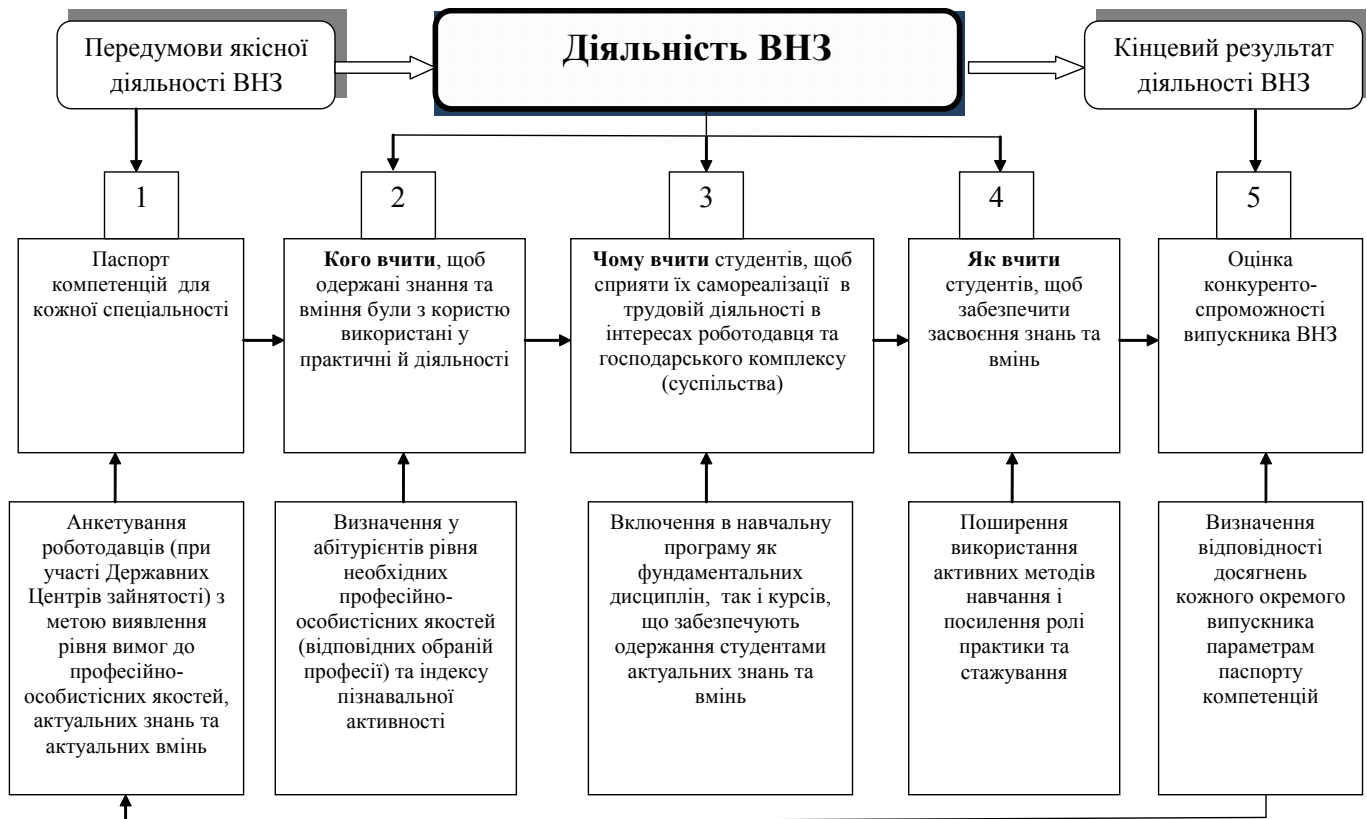
Перший етап пов'язаний з формуванням за допомогою роботодавців (через Державні центри зайнятості) паспорту компетенцій з кожної професії, який включає три обов'язкових складових: вимоги до професійно-особистісних якостей, актуальних знань та актуальних вмінь. Використання при цьому кваліметричних індексів дозволяє ці вимоги інтерпретувати кількісною мірою. Це надає паспорту компетенцій функції інструменту, який дозволяє вимірювати відповідність кожного окремого випускника цьому паспорту компетенцій. Тобто мова йде нарешті про визначення рівня конкурентоспроможності випускників на ринку праці. Кожен ВНЗ повинен мати паспорт компетенцій за кожною спеціальністю, на яку він має ліцензію.

Другий етап пов'язаний з виявленням у абітурієнтів ВНЗ професійно-особистісних якостей, які відповідають обраній спеціальності. Треба мати на увазі, що немає сенсу вчити тих, хто не зможе використовувати одержані знання та вміння у своїй практичній діяльності з користю для роботодавця, себе самого (особистої самореалізації) та суспільства.

Третій етап пов'язаний з визначенням у ВНЗ тих дисциплін з актуальних знань та вмінь, які повинні вивчати студенти, щоб одержані знання та вміння були вже сьогодні і завтра потрібні роботодавцям. Це дає можливість самореалізуватись майбутньому фахівцю в органічному поєднанні з самореалізацією роботодавця в інтересах суспільства (якщо останній орієнтований на забезпечення суспільних потреб через якісний продукт).

Четвертий етап пов'язаний з якістю проведення занять з точки зору пошуку в ВНЗ засобів рефлексивного засвоєння студентами теоретично-фундаментальних та актуальних знань і вмінь (тобто з поступовою заміною репродуктивних методів навчання на активні, в тому числі ігрові).

П'ятий етап пов'язаний з оцінкою кінцевих результатів діяльності ВНЗ через співставлення досягнень кожного окремого випускника з параметрами паспорта компетенції. Індексний метод на основі кваліметрич-

Рис. 2. Технологічна модель підготовки конкурентоспроможних випускників ВНЗ у контексті реалізації компетентнісного підходу

них вимірювань дозволяє вимірювати нарешті рівень конкурентоспроможності кожного випускника ВНЗ. Це означає, що з'являється можливість суттєво підвищити якість діяльності вищих навчальних закладів і зблизити інтереси ВНЗ з інтересами споживача — роботодавця і суспільства.

Технологічна модель підготовки конкурентоспроможних випускників ВНЗ у контексті реалізації компетентнісного підходу представлено на рисунку 2.

З позиції системного управління освітою в контексті реалізації ідеології людиноцентризму вищу освіту не можливо розглядати окремо від дошкільної і шкільної освіти. Останні повинні цілеорієнтовано готувати дітей до самореалізації в суспільстві і трудовій діяльності, зокрема.

Наприклад, головним питанням стає переорієнтація діяльності вихователів дошкільних і вчителів шкільних навчальних закладів на два конкретних напрями. Перший — це навчити дітей вчитися (тобто всіляко сприяти розвитку їх пізнавальної активності). При цьому не тільки до пізнання оточуючого світу, а також пізнання самого себе, свого "Я". Знання свого "Я" важко переоцінити, якщо мати на увазі сприяння самореалізації особистості протягом життя. Знання своїх цінностей, рівня моральності, рис характеру, здоров'я, темпераменту, професійно-особистісних якостей, різних здібностей тощо, дає змогу не тільки вибрати адекватну професію, побудувати гармонійний шлюб, оптимальним чином будувати стосунки в оточуючих соціумах, а також дає підґрунтя для саморозвитку і самовдосконалення. Саме це — розвинена пізнавальна активність і самопізнання свого "Я" — обумовлюють стратегічне значення дошкільної і шкільної освіти в сприянні самореалізації людини протягом життя. Тому роль вихователів дошкільних закладів і вчителів початкової ланки значно підвищується в таких умовах. Їх імідаж потрібно всіляко підвищувати, але в той же час підбір і підготовку необхідно суттєво змінювати.

Другий напрям реалізації ідеології еколюдиноцентризму в дошкільній і шкільній освіті — це духовний. Він

пов'язаний з підвищенням рівня морального розвитку дитини (тобто формуванням поваги до інших людей і природи). Дієвим інструментом такого формування стає діагностика і моніторинг рівня моральності (як і фізичного здоров'я) разом з батьками за допомогою кваліметричних вимірювань. Це дає змогу вже з початкової школи розпочати мотивувати цей процес на основі змагальності між учнями, яка виникає після побудови відповідних рейтингових рядів.

Підвищення рівня моральності учнів через прищеплення поваги до оточуючих людей та природи дає підґрунтя для самореалізації особистості протягом життя в соціумах (у першу чергу, трудовому і родині), що суттєво сприяє взаєморозумінню між людьми.

Отже, дошкільна і шкільна освіта в контексті людиноцентричної ідеології повинна орієнтуватися головним чином на підвищення як рівня пізнавальної активності учнів, у тому числі до свого "Я", так і рівня їх моральності й здоров'я. При цьому надання ґрунтовних знань не репродуктивними методами через підключення рефлексії як раз і буде сприяти розвитку пізнавальної активності учнів. Але знання скоріше всього потрібно надаватися за предметами, перелік яких потребує коригування в бік змінення їх кількості, в тому числі через інтегрування.

У цьому сенсі кінцеві результати діяльності закладів дошкільної і шкільної освіти повинні фіксуватися у відповідних картках та паспорту особистості. Останні формуються в процесі навчання за участі самих учнів, що і сприяє самопізнанню кожним свого "Я". Немає сенсу доводити, наскільки це важливо для успішної діяльності ВНЗ, коли кількість випадкових студентів різко зменшується.

У контексті розробки стратегії розвитку вищої освіти має сенс, на думку автора, змінити діючу систему формування студентського контингенту у ВНЗ. Наприклад, приймати на навчання випускників шкіл за трьома показниками: перший — середня оцінка засвоєних знань в школі; другий — індекс рівня пізнавальної активності, тобто вміння вчитися, яке визначається незалежними

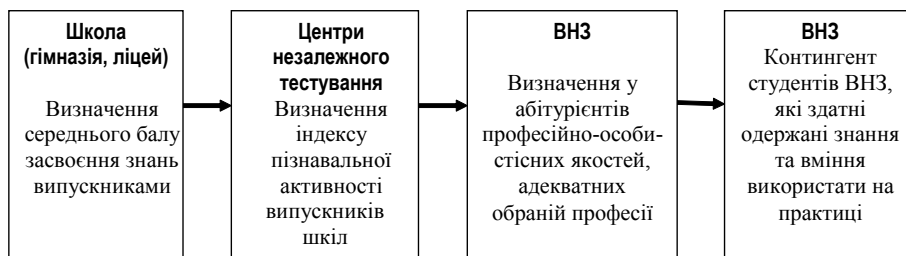

Рис. 3. Концептуальна схема формування контингенту студентів у ВНЗ

Центрами тестування (замість "наглядацької" перевірки знань як акту недовіри до школи і пригнічення її статусу); третій — показник відповідності професійно-особистісних якостей абітурієнта параметрам паспорту компетенції обраної професії. Останній визначається в самих ВНЗ.

Тобто до того часу, коли шкільна освіта вийде на формування макету паспорту особистості кожного випускника як результатів самопізнання ними свого "Я", виявлення професійно-особистісних якостей у абітурієнтів може здійснюватись у ВНЗ експрес-методом [12]. Потрібно мати на увазі, що саме ВНЗ повинні відповідати за якість свого цінного кінцевого продукту — конкурентоспроможного випускника — який починається з адекватного абітурієнта. Тобто логіку набору абітурієнтів потрібно змінювати згідно наступній концептуальній схемі (рис. 3).

ВИСНОВКИ

Розвиток освіти не може здійснюватися окремо від процесів трансформації всього суспільства як складної соціальної системи. Вона є лише органічною частиною (складовою) цієї системи. Але її значущість важко переоцінити у зв'язку з її провідною роллю, яку вона відіграє у підготовці кадрів для всіх сфер організації суспільства (політичної, економічної, культурної, соціальної), які так чи інакше впливають на процес модернізації України. На жаль, задекларована модернізація здійснюється дуже невпевнено і повільно, саме в тому числі з причин неефективності національної системи освіти.

Національна система освіти і, зокрема, вища освіта може дати імпульс прискорення процесу модернізації країни, якщо побудує стратегію свого розвитку в контексті ідеології людиноцентризму. Це обумовить чітку цілеорієнтацію діяльності всіх вищих навчальних закладів на підготовку конкурентоспроможних випускників, які пізнавально активні, знають своє "Я", озброєні фундаментальними і актуальними знаннями і вміннями. Як абітурієнти, випускники повинні бути адекватними обраній професії, в першу чергу, за своїми професійно-особистісними якостями, що є головним підґрунтям для їх самореалізації в сфері трудової діяльності. Оцінка рівня конкурентоспроможності випускника за допомогою паспорту компетенції за кваліметричними вимірами дає можливість нарешті визначитись з кінцевими результатами діяльності ВНЗ, за якими можна наблизитися до оцінки якості вищої освіти взагалі й кожного окремого закладу окремо.

Все це органічно пов'язується з розробкою національної системи кваліфікації як конкретної технології здійснення цієї розробки. При цьому приєднання України до Болонської декларації, чому сьогодні приділяють надвелику увагу, не несе стратегічного характеру, а є лише одним з технологічних напрямів сприяння підвищенню її дійсної якості.

Отже, розглянута концепція формування стратегії розвитку вищої освіти в контексті людиноцентричної стратегії розвитку всієї національної системи освіти чітко орієнтує діяльність всіх закладів на сприяння самореалізації особистості протягом життя в

поєднані з інтересами оточуючого соціуму, роботодавців, всього суспільства у гармонії з природою (мова йде про еколюдиноцентризм). При цьому особливістю розвитку системи освіти стає прищеплення кожному учню прагнення до навчання взагалі та пізнання свого "Я" зокрема. Це має ключове значення, маючи на увазі ще одну філософську істину — той, хто добре знає себе, вже мудрий (Антуан Сент де Екзюпері). У національній системі освіти в такому випадку є можливість спільно з батьками формувати мудрих особистостей, що здатні самореалізуватися саме у своїй країні.

Література:

1. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Світ. Соціум / В.Г. Кремень. — К.: Грамота, 2007. — 576 с.
2. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в контексті національної ідеї // Матеріали наук.-практ. конф. "Філософія людиноцентризму: методологія, теорія, практика", 15 грудня 2009 р. / В. Г. Кремень. — К.: ІОД АПН України, 2009. — С. 6—7.
3. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г. Кремень. — 2-ге вид. — К.: Знання України, 2011. — 520 с.
4. Кремень В.Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монографія / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн; [Національна академія педагогічних наук України] — К.: Педагогічна думка. 2012. — 368 с.
5. Батліна Л.В. Людиноцентризм як рушійна сила змін у суспільстві та світі: шляхи реалізації // Матеріали науково-практичної конференції: "Філософія людиноцентризму: методологія, теорія, практика. — К.: ІОД НАПН України, 2009. — С. 25—35.
6. Кузьміч А. С. Теорія людиноцентризму в культурі заходу XX століття // Матеріали Всеукр. конф. "Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України" / А. С. Кузьміч. — К.: ІОД АПН України. — С. 81—89.
7. Гошко О.А. ССК (система соціального контролю) діяльності органів місцевого самоуправління. — К. УАГУ при Президентів України, 1999. — 224 с.
8. Гошко А. О. Контури нового управлінського курсу трансформації України / А. О. Гошко, Г. А. Дмитренко, В. М. Князев. — К.: УАДУ при Президентів України, 2004. — 176 с.
9. Дмитренко Г.А. Новий управлінський курс для України: умови формування та технології здійснення: наукове видання / Г.А. Дмитренко. — К.: "ДКС Центр", 2012. — 178 с.
10. Дмитренко Г.А. Як виграти вибори та розпочати модернізацію України для людей: Наукові рекомендації / Г.А. Дмитренко. — К.: "ДКС Центр", 2012. — 98 с.
11. Дмитренко Г.А. Людиноцентризм освіти в контексті підвищення якості трудового потенціалу: монографія / Г.А. Дмитренко, Т.Л. Ріктор. — К.: ДВНЗ УМО, 2011. — 296 с.
12. Мудра С.В. Експрес-технологія виявлення професійно-особистісних якостей у абітурієнтів спеціальності "Менеджмент організації" в контексті реалізації компетентнісного підходу до розвитку освіти // Імідж сучасного педагога. — № 3. — 2010. — С. 28—31.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2013 р.

*І. А. Гасюк,
к. фіз. вих., доцент, завідувач кафедри фізичної культури та спорту,
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГАЛУЗІ "ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ"

*I. Gasuyk,
managing chair physical training and valueology, PhD in philosophies, docent*

NORMATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF IMPROVEMENT OF ACTIVITY OF INDUSTRY ARE THE PHYSICAL CULTURE AND SPORT

У статті розглянуто перспективні напрями нормативно-правового стимулювання розвитку галузі "Фізична культура і спорт". Визначено та обгрунтовано зміст змін до правових норм діючої редакції Закону України "Про фізичну культуру і спорт" та інших пов'язаних нормативно-правових актів.

In the article perspective directions of normatively-legal stimulation of development of industry are considered the "Physical culture and sport". Certainly and maintenance of changes is reasonable to the legal norms of operating release of Law of Ukraine "About a physical culture and sport" and other constrained normatively-legal acts.

*Ключові слова: фізична культура, спорт, право, державне регулювання.
Key words: physical training, sports, the right, state regulation.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Фізична культура й спорт як соціально-культурне явище — окрема галузь людської діяльності, останнім часом набуває надзвичайно великого значення для держави, суспільства, окремого індивіда. В умовах глобальних трансформацій соціально-економічної системи нашої країни потребують докорінного перегляду організаційно-змістові, теоретичні, методичні засади організації державного управління сферою фізичної культури й спорту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦІЄЇ ПРОБЛЕМИ, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРИШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

На думку багатьох дослідників організаційних основ діяльності галузі, першочергового розв'язання вимагають питання, пов'язані з переосмисленням ролі та місця держави, місцевого самоврядування, громадських організацій та установ у розвитку та підвищенні ефективності діяльності галузі фізичної культури й спорту. Сучасні тенденції розвитку галузі свідчать про наявність інтеграційних процесів, які спрямовані на приведення у відповідність вітчизняних управлінських стандартів і норм сфери фізичної культури й спорту до рівня провідних країн світу.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Визначити перспективні шляхи нормативно-правового врегулювання суспільних відносин в сфері фізичної культури та спорту та обгрунтувати зміст змін до правових норм діючої редакції Закону України "Про фізичну культуру і спорт" та інших пов'язаних нормативно-правових актів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування галузі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

До вихідних умов занять населенням фізичною культурою і спортом слід віднести необхідність наявності свідчення про обов'язкове медичне страхування особи,

яка має намір відвідувати або відвідує спортивні зали, секції, фітнес-клуби та інше, а механізм визначення розміру страхових внесків має враховувати ступінь ризику, величина якого залежить від специфіки та ймовірності отримання травм під час занять обраним видом спорту. Для реалізації вищезазначених вимог необхідно ч. 5 ст. 51 Закону України "Про фізичну культуру і спорт" викласти у такій редакції: "Заняття фізичною культурою та спортом здійснюються з додержанням медичних вимог, які встановлюються центральним державним органом виконавчої влади в сфері охорони здоров'я та з проведенням обов'язкового державного медичного соціального страхування тих, хто займається фізичною культурою та спортом". Також, на нашу думку, ст. 34 Закону України "Про фізичну культуру і спорт" необхідно доповнити частиною четвертою такого змісту: "Неповнолітні спортсмени, незалежно від виду спорту, рівня та класу спортивних змагань, допускаються до участі в них лише за наявності полісу загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування".

Для стимулювання розвитку фізичної культури і спорту вагоме місце посідає процес створення та визнання нових креативних видів рухової діяльності як видів спорту. Чинний Закон України "Про фізичну культуру і спорт" частково врегулює питання визнання видів спорту в Україні, яке в подальшому нормативно регламентується в відповідному положенні [2]. Надзвичайно актуальним питанням залишається нормативне впорядкування видів рухової діяльності, які складаються з певної системи рухових дій, які підпорядковані закономірностям та принципам фізичного виховання (фізичних вправ), використовуються для вирішення оздоровчо-рекреаційних, реабілітаційних інших завдань фізичної культури і спорту, заняття ними регламентовані певними організаційно-правовими правилами, чітко окреслені засоби ведення змагальної боротьби та порядок визначення переможця, а проведення занять вимагає ґрунтовної фахової підготовки. У цьому контексті проблема посилюється масовим уникненням відповідних суб'єктів господарювання, фізичними особами процедури ліцензування на здійснення діяльності в галузі фізичної культури і спорту шляхом віднесення таких послуг (організація занять відповідними видами рухо-

вої діяльності) до інших видів економічної діяльності. Для законодавчого врегулювання цих питань необхідно чинну ч. 2 ст. 39 Закону України "Про фізичну культуру і спорт" викласти у такій редакції: "В Україні визнання нових видів спорту, облік фізкультурно-оздоровчих, рекреаційних, реабілітаційних, інших видів рухової діяльності, систем тощо здійснюється відповідно до порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади в сфері фізичної культури і спорту. Держава сприяє розвитку та здійснює підтримку національних видів спорту, сприяє створенню та впровадженню нових креативних систем рухової діяльності в практику масової фізичної культури і спорту".

Слід відзначити, що в чинному порядку про визнання видів спорту визначено, що спортивні змагання, підготовка спортсменів, кадрів інша діяльність, пов'язана з розвитком масовості певного виду рухової активності (виду спорту) можлива лише після внесення його назви до Переліку видів спорту, і в той же час процес визнання передбачає наявність громадського об'єднання з цього виду спорту (рухової діяльності), правил змагань, довідки про рівень розвитку цього виду спортивної діяльності, показників масовості, кадрового та ресурсного забезпечення, відомостей про проведення спортивних заходів (змагань) тощо. Виникає стан, коли держава не регулює процеси створення, поширення, розвитку відповідного виду рухової діяльності, а лише констатує факт наявності цього виду спортивної діяльності, коли він вже набув певного розповсюдження. Для усунення зазначених протиріч необхідно переглянути чинне положення в частині етапності процесу визнання видів спорту та переліку необхідних документів. Насамперед необхідно створити реєстр видів рухової діяльності, систем, які підпадають під визначення "фізкультурно-спортивна послуга" і які згодом можуть бути визнані як вид спорту за умови дотримання положень, визначених у нормативно-правових документах. Вихідними положеннями для внесення таких видів рухової діяльності до реєстру мають стати:

- наявність в будь-якій організаційно-правовій формі суб'єкта фізичної культури і спорту, фізичної особи-суб'єкта підприємницької діяльності, що здійснює надання фізкультурно-спортивних послуг або планує таку діяльність з певного виду рухової діяльності;

- необхідне чи наявне матеріально-технічне, кадрове забезпечення процесу даного виду рухової діяльності;

- розрахункові показники економічної та соціальної доступності щодо занять певним видом рухової діяльності;

- перспективи розвитку певного виду рухової діяльності (соціальне значення, новизна, креативність, інноваційність, проведення змагань, визнання як виду спорту, створення клубів, федерацій, створення умов для масових занять, вихід на міжнародну арену тощо);

- наявність розробленого методичного забезпечення (програма, плани тощо).

Підвищення керованості сферою фізичної культури і спорту, оптимізація управлінських процесів значно обумовлені інтенсифікацією процесу загальної інформатизації діяльності галузі. Насамперед це стосується наступних напрямів: управлінська діяльність та адміністрування; автоматизація економічних процесів, планування та програмування управлінської діяльності; управління навчально-тренувальним процесом у спорті вищих досягнень; управління навчально-тренувальним процесом з оздоровчою спрямованістю в навчальних освітніх закладах; управління процесом реабілітації та фізкультурно-оздоровчої роботи з неповносправними. Сьогодні в Україні практично відсутня єдина інформаційна система, яка забезпечувала б автоматизований збір, накопичення, систематизацію, обробку та впорядкування даних, їх передачу для системного аналізу, узагальнення та відпрацювання управлінських рішень із доведенням їх до виконавців по зворотних каналах зв'язку. Актуальність роз-

робки та впровадження таких систем є нагальною, адже ефективність контролю за виконанням суб'єктами фізичної культури та спорту відповідних рішень органів виконавчої влади вимагає бути кращим, що у повній мірі стосується і виконавчої дисципліни, якості та вчасності реалізації відповідних управлінських рішень в системі державного управління галуззю. Для реалізації вище означеного комплексу завдань необхідна розробка та реалізація державної політики в сфері інформатизації діяльності галузі шляхом нормативного закріплення обов'язковості розробки певних цільових програм як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях. На нашу думку, ч. 3 ст. 46 Закону України "Про фізичну культуру і спорт" необхідно доповнити нормою такого змісту: "Суб'єкти фізичної культури і спорту, органи державної виконавчої влади в сфері фізичної культури і спорту подають за встановленими формами статистичну звітність в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади в галузі статистики. За достовірність, повноту та об'єктивність поданої інформації уповноважені посадові особи несуть персональну відповідальність згідно з чинним законодавством України. Держава в особі центрального та місцевих органів виконавчої влади в сфері фізичної культури і спорту забезпечує розробку та реалізацію цільових державних та місцевих програм, які фінансуються з державного бюджету та бюджетів відповідно рівня в порядку, встановленому чинним законодавством щодо розвитку інформаційних систем забезпечення діяльності галузі".

Дослідження проблемних напрямів інформатизації діяльності галузі засвідчило, що першочергового вирішення із застосуванням програмно-цільового підходу вимагають наступні завдання:

- створення інтегрованої багаторівневої, територіально розподіленої автоматизованої інформаційної системи, що утворить єдиний інформаційний простір органів державного, в тому числі і громадських органів, управління фізичною культурою і спортом;

- створення автоматизованих систем управління для вирішення таких завдань: управління адміністративними, кадровими, економічними процесами; оптимізація законотворчої діяльності; автоматизація подання необхідної звітності, поточних даних, обміну інформацією, обліку і введенню контролю за виконанням управлінських рішень; автоматизація функцій планування та програмування управлінської діяльності;

- інформаційних систем управління проведенням національних та міжнародних змагань, інших спортивно-масових заходів, супроводження Інтернет-представництв спортивних організацій, що діють на теренах України, проведення аудіо- та відеорепортажів, у режимі реального часу спортивних змагань;

- створення експертних систем для навчальних освітніх закладів моніторингу фізичного стану, здоров'я, фізичної підготовленості учнів, студентської молоді з можливості подальшого індивідуального визначення параметрів фізичного навантаження тощо; створення тестів для визначення рівня та оцінки фізичної підготовленості; розробка інформаційно-довідкових систем освітнього характеру;

- розробка експертних систем за видами спорту для управління навчально-тренувальним процесом спортсменів відповідного рівня кваліфікації; відеокомп'ютерного аналізу рухів спортсменів, визначення їх біомеханічних характеристик з можливістю подальшого математичного та комп'ютерного моделювання.

Реалізація усіх вищеозначених завдань дозволить забезпечити безперервність, сталість, належний рівень ефективності управління усіма підсистемами, організаційними структурами галузі фізичної культури і спорту, здійснювати комплексний, системний управлінський вплив щодо розвитку галузі фізичної культури і спорту за функціональними напрямками, оптимізувати процеси розподілу та використання ресурсів, спрямованих на

розвиток галузі та окремих її підсистем, забезпечити належний рівень взаємодії між усіма учасниками управлінського процесу розвитку галузі [1].

Для стимулювання розвитку ринку послуг фізичної культури і спорту необхідне створення та удосконалення існуючої нормативно-правової бази діяльності суб'єктів господарювання галузі, насамперед вона має забезпечити дієві механізми стимулювання, створення, діяльності, підвищення якості послуг шляхом створення конкурентного середовища суб'єктів господарювання в сфері фізичної культури і спорту. У контексті нашого дослідження ми розглянемо перспективні шляхи економічного стимулювання підприємств, установ, організацій будь-якої організаційно-правової форми, метою яких є отримання прибутку від власної діяльності і які безпосередньо надають фізкультурно-спортивні послуги та підприємства, які потенційно здатні надавати підтримку розвитку фізичної культури і спорту в Україні.

З метою врегулювання механізму ціноутворення та зменшення кінцевої ціни певного сегмента послуг фізкультурно-спортивного характеру доцільно нормативно визначити особливості правовідносин учасників ринку щодо сплати податку на додану вартість. Конкретизація норм Закону України "Про фізичну культуру і спорт" має визначатись доповненням ст. 197.1 пунктом 29 Податкового Кодексу України такого змісту: "Постачання фізкультурно-оздоровчих, рекреаційних та реабілітаційних, спортивних послуг суб'єктами господарювання фізичної культури і спорту, що мають ліцензію на постачання таких послуг, а також постачання послуг фізкультурно-оздоровчими центрами, центрами фізичної культури і спорту інвалідів, фізичного здоров'я населення, що мають ліцензію на постачання таких послуг відповідно до законодавства, крім таких послуг: а) підготовка спортсменів професіоналів до участі в змаганнях; б) організація та проведення спортивно-масових заходів в сфері професійного спорту; в) послуги спортивного характеру, що надаються професійними спортивними клубами, або будь-якими іншими суб'єктами господарювання в галузі, в статуті яких передбачена діяльність в сфері професійного спорту; г) передача за грошову винагороду спортсменів-професіоналів з одного спортивного клубу до іншого".

З метою економічного стимулювання створення належної матеріально-технічної бази та розгалуженої інфраструктури масового спорту, ресурсної бази фізкультурно-оздоровчої роботи за місцем роботи громадян, спорту вищих досягнень необхідно впровадити умови щодо спрямування частини доходів промислових та інших підприємств у розбудову існуючих та будівництво нових спортивних споруд та об'єктів. Це можливо здійснити за рахунок доповнення п. 4 ст. 140.1.8. Податкового кодексу України нормою, яка передбачає врахування при визначенні об'єкта оподаткування витрат подвійного призначення такого змісту: "Витрати платника податку на будівництво, реконструкцію, поліпшення, перебудову спортивних комплексів, залів і майданчиків, відкритих площинних спортивних споруд, водних баз тощо, що призначені для фізичного оздоровлення та психологічної реабілітації працівників платника податку".

З метою створення привабливих інвестиційних умов, заохочення суб'єктів господарювання до ведення прибуткової діяльності в сфері фізичної культури і спорту, зменшення навантаження на бюджети територіально-адміністративних одиниць за рахунок обмеження цільового виділення коштів на компенсацію вартості занять фізичною культурою і спортом пільгових груп населення доцільно на законодавчому рівні закріпити механізм пільгового оподаткування підприємств та установ, які здійснюють діяльність щодо надання фізкультурно-оздоровчих, рекреаційних, реабілітаційних, навчально-освітніх тощо послуг, окрім суб'єктів професійного спорту. На нашу думку, чинну ч. 5 ст. 45 Закону України "Про фізичну культуру і спорт" викласти у такій редакції: "Спортивні споруди, багатопрофільні та спеці-

лізовані спортивні комплекси, бази, підприємства та установи, організації фізкультурно-спортивного спрямування, які мають ліцензію на постачання послуг фізкультурно-спортивного характеру відповідно до законодавства, окрім тих, статутами яких передбачена діяльність в сфері професійного спорту, в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, відповідно до Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців", Податкового Кодексу України, Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", інших нормативно-правових актів України, можуть звільнитись від сплати податків, обов'язкових зборів та платежів, що зараховуються до бюджету відповідної територіально-адміністративної одиниці". У порядку мають бути передбачені умови отримання пільгового оподаткування такими підприємствами і установами. Перевага в отриманні таких пільг має надаватись суб'єктам господарювання, які:

- культивують та розвивають національні види спорту;
- беруть участь у державних цільових програмах розвитку фізичної культури і спорту;
- надають послуги фізкультурно-оздоровчого характеру пільговим верствам населення;
- провадять реабілітаційну, оздоровчу, спортивну роботу з населенням, інвалідами за місцем проживання та масового відпочинку громадян;
- залучають інвестиції, банківські кредити з метою розбудови існуючої матеріально-технічної бази та будівництва нових фізкультурно-спортивних споруд. Для часткової компенсації витрат щодо обслуговування залучених грошових коштів можуть передбачатись у бюджеті територіально-адміністративної одиниці цільова фінансова допомога таким суб'єктам господарювання;
- надають свою матеріально-технічну базу для проведення спортивно-масових заходів навчальним, освітнім установам, громадським організаціям на пільгових умовах;
- виступають організаторами спортивно-масових заходів для усіх верств населення, проводять змагання з видів спорту за місцями масового відпочинку громадян тощо;
- готують спортсменів-аматорів, які посідають призові місця в змаганнях обласного, загальнодержавного значення на міжнародній спортивній арені;
- мають позитивний імідж, відсутні правопорушення податкового законодавства тощо.

ВИСНОВКИ З ЦЬОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, запропоновані нами аспекти удосконалення нормативно-правової бази дозволять підвищити дієвість реалізації відповідних програм розвитку фізичної культури і спорту, створити достатні та необхідні передумови для підвищення ефективності державного управління розвитком галузі.

Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на дослідження механізмів державного управління розвитком галузі "Фізична культура і спорт".

Література:

1. Гасюк І.Л. Економіко-правові аспекти державного стимулювання розвитку фізичної культури та спорту в Україні / І.Л. Гасюк // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. — О.: Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2011. — № 2 (46). — С. 58—61.
2. Форум: Законодавство України — 2011. — Документ з0602-05, редакція від 16.05.2009 на підставі з0404-09, чинний. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0602-05>. — Міністерство України у справах молоді та спорту. Наказ "Про порядок визнання в Україні видів спорту".

Стаття надійшла до редакції 02.07.2013 р.

*О. П. Ковалевська,
к. ю. н., доц., докторант, Академія муніципального управління*

СИСТЕМА ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ ЯК НАПРЯМ ПОЛІПШЕННЯ ЖИТЛОВИХ УМОВ НАСЕЛЕННЯ

*O. Kovalevskaia,
Ph.D., Assoc., Ph.D., Academy of Municipal Management*

THE SYSTEM OF MORTGAGE CREDITING AS DIRECTION OF HOUSINGS TERMS THE
POPULATION IMPROVEMENT

У статті проаналізовано системи іпотечного кредитування, визначено їх важливість застосування в умовах сучасного стану економіки України. Визначено основні напрями удосконалення системи іпотечного кредитування для застосування в Україні.

The systems of the mortgage crediting are analysed in the article, certainly their importance of application in the conditions of the modern state of economy of Ukraine. Certainly basic directions of improvement of the system of the mortgage crediting are for application in Ukraine.

---

*Ключові слова: житло, житлові умови, іпотека, іпотечне кредитування, населення.
Key words: habitation, housings terms, mortgage, mortgage crediting, population.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливим напрямом зміни державної житлової політики щодо вирішення гострої житлової проблеми в Україні стала орієнтація на розвиток іпотечного кредитування, оскільки іпотека є найважливішим інструментом, що підсилює забезпечення кредиту та сприяє розвитку таких процесів. Таким чином, іпотечне кредитування має велике значення безпосередньо для функціонування, підвищення стабільності та ефективності економічної системи країни й дозволяє вирішувати соціальні проблеми.

Іпотечне кредитування, з одного боку, стимулює приплив фінансових інвестицій в економіку, одночасно сприяючи вирішенню житлових проблем населення, а з другого — забезпечує формування кредитних активів.

Сучасні дослідження моделей іпотечного кредитування дозволяють робити їх систематизацію за багатьма ознаками, яка різними науковцями зводиться або до семи моделей іпотечного кредитування (збалансовану автономну модель, урізано-відкриту, розширено-відкриту (дворівневу) модель, модель креди-

тування через іпотечний банк, модель грошової позики через некомерційну організацію, модель продажу житла через некомерційну організацію в розстрочку та модель за участю муніципалітету), або чотирьох (традиційну, модель іпотечних облігацій, модель вторинного іпотечного ринку та контрактно-ощадну модель) тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями розвитку ринку іпотечного кредитування займалося чимало вітчизняних та закордонних учених: Н.В. Акименко [1], Н.М. Гончарова [2], Н.М. Квіт [3], М.П. Логінов [4], В.М. Мінц [5] та ін. Вони розкрили особливості функціонування організаційно-економічного механізму іпотечного кредитування в умовах кризи, виконали систематизацію моделей іпотечного кредитування. Однак, сучасні реалії вимагають постійного дослідження таких пріоритетів, що забезпечили б їх дієву та ефективну реалізацію в Україні.

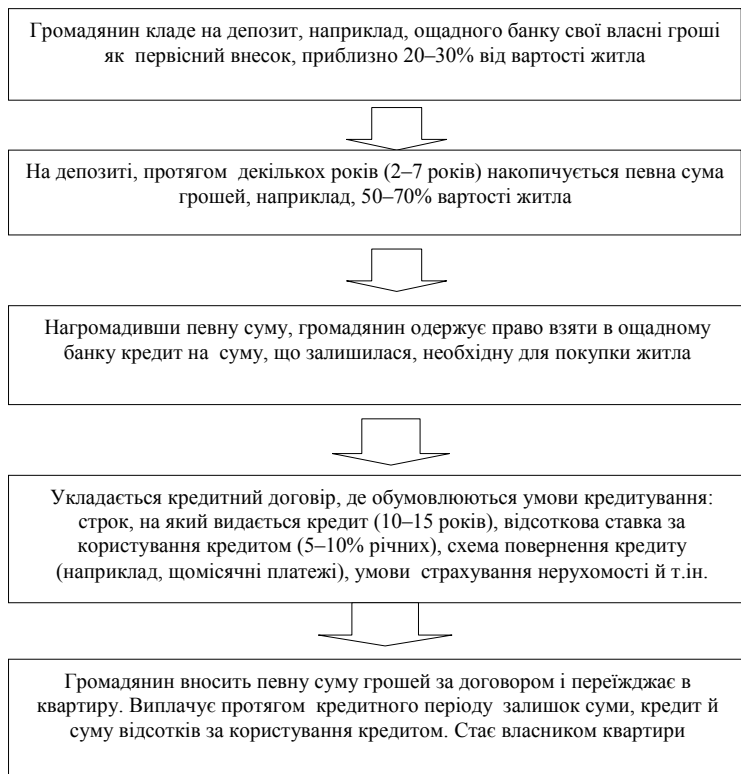

Рис. 1. Депозитарна модель житлового фінансування

МЕТА РОБОТИ

Мета статті полягає у дослідженні системи іпотечного кредитування та обґрунтуванні підходів до її реалізації в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Країни з ринковою економікою нагромадили певний досвід фінансування національних програм з фінансування житла. Основних схем фінансування або моделей фінансування житла сьогодні дві: депозитарна модель житлового фінансування; модель іпотечного житлового фінансування.

Депозитарна модель житлового фінансування базується на залученні засобів самих громадян, що потребують придбання житла. Основна схема фінансування наведена на рисунку 1. Ощадний банк накопичує кошти одних громадян і видає на суму накопичених засобів кредити іншим громадянам. Кредити, що повертають, знову йдуть на рефінансування житла. За рахунок депозитних відсотків вкладник збільшує свій капітал. За рахунок виплати відсотків за користування кредитом і страхових внесків підвищується вартість житла, що купується.

Депозитарна модель житлового фінансування збільшує вартість житла, проте дозволяє громадянину одержати квартиру значно раніше. Ступінь подорожчання вартості житла залежить від рівня процентної ставки за кредитами. У закордонній практиці депозитарна модель заохочується державою у вигляді податкових пільг за довгостроковими депозитами, що накопичують, і зниження процентних ставок за кредит, що дозволяє зробити даний тип кредитів значно дешевше вартості фінансових ресурсів на загальному ринку країни.

Депозитарній моделі властиві ризики як для громадянина, так і для ощадного банку. Ризик громадянина (клієнта банку) впливає з можливості банкрутства банку й втрати всіх або частини грошей, покладених на депозит. Ризики банку (банкрутство) пов'язані з неповерненням узятих кредитів і невиплатою процентів за ними, а також з можливістю зміни процентних ставок на ринку капіталу в довгостроковому плані.

Модель іпотечного житлового фінансування передбачає використання власних засобів комерційних банків, страхових компаній, іноземних інвесторів, пенсійних фондів для видачі позик на покупку житла строком на 15–30 років під заставу або під доручення на право розпорядження житлом, що купує клієнт на виданий йому займ. Заставна або доручення, що одержує банк, знижують ризик неповернення позикових засобів. Одержавши заставу або доручення на нерухомість, банк продає її на вторинному ринку житла, поповнюючи таким чином свої власні засоби для подальшого житлового фінансування. Ця схема вимагає створення національних фінансових інститутів, які здійснювали б купівлю заставних і формували вторинний ринок іпотечних цінних паперів. Модель іпотечного житлового фінансування наведена на рисунку 2.

Модель іпотечного житлового фінансування знижує ризик комерційних банків з неповернення кредитів за рахунок купівлі заставними фінансовими інститутами. Знижується ризик і позичальника іпотечних позичок, тому що він уже не зберігає гроші на депозитах банку. Ризик змінюється у бік фінансових інститутів, що скуповують іпотечні заставні й у бік інвесторів, що купують іпотечні цінні папери. Модель іпотечного житлового фінансування більш складна, але вона дозволяє залучати набагато більші суми грошей, ніж депозитна модель житлового фінансування. Ця схема залучає фінансові засоби комерційних банків, яких набагато більше, ніж заощадження соціальних груп з низьким і середнім річним доходом. Одержання іпотечного кредиту є тривалим процесом, а іноді й виснажливим. Це процес, у який залучено багато людей і компаній: позичальник, ріелтор, іпотечний брокер, кредитор, оцінювач, банки, інспектор, дослідник, компанія зі страхування, юрист. Сам процес оформлення іпотечної позики включає такі етапи, як попередня перевірка на відповідність критеріям платоспроможності позичальника, вибір типу заставної й кредитора, перевірка документів, підписання документів і закриття угоди.

Крім процентної ставки, при використанні іпотечної позики існує ще ряд додаткових витрат: дисконтні пункти (відсотки); збір на початок оформлення застави; збір на складання звіту про оцінку й кредитний рейтинг; збір на проведення перевірки; збір на проведення інспекції об'єкта нерухомості; збір на підготовку документів.

Перераховані додаткові витрати можуть збільшити витрати за борговими зобов'язаннями від 2,5% до 10% вартості нерухомості.

Проведемо невеликий розрахунок. Громадянин планує самостійно купити житло за 200 тис. грн. Його місячний дохід 5 тис. грн. Якщо він буде відкладати 1 тис. на місяць на покупку житла (20% від доходу, 12 тис. грн. у рік), то він зможе купити житло тільки через (200 тис. / 12 тис. = 16,6 років) 17 років. Якщо громадянин скористається депозитарною моделлю, то (при ставці депозиту навіть 8% річних, і тих же щорічних сум нагромадження в 12 тис. грн.) він зможе нагромадити за 7 років приблизно 100 тис. грн. і взяти на суму, що залишилася, 100 тис. грн. кредит під 10% річних на 10 років. Таким чином, уже через 7 років громадянин може мати свою квартиру. Ця квартира йому обійдеться (100 тис. + 100 тис. + 100 тис. (%)) в 300 тис. грн. (дорожче на 50%). П'ятидесятивідсоткове подорожчання квартири — це плата за дострокове її отримання з використанням кредитних засобів.

Отже, загалом обидві схеми (депозитна й іпотечна), які сьогодні добре відпрацьовані в країнах з розвинутою ринковою економікою, призводять до подорожчання

ня вартості житла, що купується, але створюють реальні комерційні можливості з його придбання.

Основна соціальна проблема обох схем — це відсутність гарантій того, що громадянин, який взяв позичку на 10—20 років для купівлі квартири, всі 20 років буде мати стабільну роботу зі стабільним рівнем оплати праці. Відсутність таких гарантій призводить до великої кількості неповернення виданих позичок. Навіть у такій розвинутій країні, як Японія, сума неповернення іпотечних кредитів досягала 500 млрд дол.

Україна має проблеми щодо диспропорцій у розвитку ринку будівництва житла, інфраструктури та ринку іпотечного кредитування. Тому, з огляду на останні зміни в економіці та фінансовій сфері, в Україні також варто застосовувати модель пайової участі регіонального і місцевого бюджетів у житловому іпотечному кредитуванні [1, с. 66—67].

Відповідно до моделі, іпотечне кредитування здійснюється за участю місцевого бюджету із розстрочкою платежу поетапно: позичальник звертається із заявою до адміністрації району (області) про надання пільгового іпотечного кредиту; список заявників передається оператору регіональної програми; при розгляді заяви оператором регіональної іпотечної програми оцінюються стан житлових умов, сімейний стан, стаж роботи, черговість; при прийнятті рішення про надання кредиту не більш як 70% становить частка бюджету, не менш як 30% — позичальника; укладається тристороння угода пайової участі у придбанні або будівництві житла між оператором, позичальником, продавцем; оператор перераховує частку за участі бюджету продавцеві, позичальник сплачує свою частку; реєструється майнове право в Головному управлінні державної реєстраційної служби регіону, оформляються відповідні документи про право власності на нерухомість відповідно до частки бюджету і позичальника; із позичальником укладається угода купівлі-продажу частки, придбані за рахунок бюджету, на умовах розстрочки на 15 років під 5% річних; здійснюється страхування нерухомості позичальником; виплачуються позикові кошти на рахунок уповноваженої організації, що рефінансує програму іпотечного кредитування; після виплати кредиту знімається обтяження з об'єкту іпотеки.

Така модель є адаптованою до особливостей економіки та нормативно-правової бази України. Дана форма державної підтримки спрямована на соціальний захист громадян, забезпечує доступність іпотечних кредитів населенню з низькими доходами, реалізує ринкові механізми вирішення житлової проблеми, забезпечує прибуткове використання бюджетних коштів для розвитку економіки регіонів, активізує ринок житла, залучає для інвестицій заощадження населення, частково вирішує житлову проблему.

Тому Україна повинна знайти свій шлях житлового фінансування соціальних груп населення з низькими й середніми рівнями доходу. Закордонна практика житлової політики розроблена для людей, у яких доходи значно вищі за середні доходи українців. Тобто така практика застосовується тільки для населення з високим рівнем доходу.

Вирішення проблеми житлового фінансування можна забезпечити через реалізацію наступних напрямків: удосконалення банківської системи в напрямі роботи з "довгими" і дешевими кредитами для житлового фінансування; значне зниження вартості будівництва житла для соціальних груп з низькими і середніми рівнями доходу за рахунок нових будівельних матеріалів і нових технологій будівництва; створення нових підприємств із високим рівнем рентабельності й високим рівнем оплати праці; середній рівень оплати праці повинен досягати 5000—10000 грн. на місяць, і при цьому повинна діяти урядова програма, що забороняє введення нових виробництв із низьким рівнем

Рис. 2. Модель іпотечного житлового фінансування

оплати праці працівників; розробка програми перерозподілу доходу країни на користь підприємств із високим рівнем оплати праці.

У цей час житлова політика держави акцентується на поліпшення житлових умов шляхом придбання населенням новоспорудженого житла за рахунок власних коштів. У 2006 році за рахунок коштів населення було введено 20,0 млн кв.м. житла. Питома вага житла, побудованого за рахунок коштів громадян, склала 39,5%. Для порівняння вкажемо, що в 1990 році, перед початком реформ, його частка становила лише 9,7%.

Істотну частку цього житла становить елітне житло для найбільш матеріально забезпеченого і порівняно нечисленного контингенту населення — квартири в багатопверхових будинках поліпшеної якості площею більше 150 кв.м. і котежді.

Така житлова політика розрахована на високоприбуткові групи населення. Житло, що вводиться в експлуатацію і купується за рахунок коштів населення, істотно диференційовано. З одного боку, квартири і будинку дуже високих якісних характеристик, розраховані на задоволення високих і різноманітних потреб, здатні відповідати потребам людини у віддаленій перспективі і, з другого боку — переважно невеликі квартири в будинках економ-класу, що викликано низькою платоспроможністю більшості населення.

Держава підтримує цей процес. Така політика має дві сторони. Підтримка держави розширює масштаби житлового будівництва, сприяє поліпшенню житлових умов. У той же час у сучасних умовах це означає підтримку найбільш забезпечених верств населення України за рахунок найменш забезпечених її громадян. Коефіцієнт доступності житла, що розраховується виходячи із середньої ринкової вартості стандартної квартири загальною площею 54 кв.м. і середньорічного сукупного грошового доходу родини, що складається з 3 чоловік, за останні роки виріс і склав за станом на 1.01.2009 р. 5,7 років, у той час як відповідно із контрольними цифрами Програми "Доступне житло" цей коефіцієнт в 2006 році повинен був становити 3,1 роки.

Крім того, використовуваний державою механізми підтримки будівництва житла для його продажу на ринку орієнтовані переважно на підтримку попиту, а не пропозиції, що призводить до зростання цін на житло.

Наприкінці 2008 р. український ринок житла опинився під впливом світової фінансової кризи. Але незважаючи на певну стагнацію ринку нерухомості ціни на ринку житла впали незначно, оскільки відбулося істотне зниження масштабів будівництва житла і його пропозиції в умовах гострої потреби в житлі багатьох українських родин.

За загальносвітовою практикою будівництво багатоквартирних будинків економ-класу дає прибуток близько 12—14 %. В Україні відповідно до поточної інформації, а також оцінки Професійного союзу інженерів-кошторисників вона в економічно розвинених регіонах, особливо в Києві, ще в 2005 році значно перевищувала ці показники. У 2006—2008 рр. ціни на нове житло зробили різкий скачок стосовно його собівартості. Це зробило житло ще більш недоступним для його придбання на ринку житла основної частини населення і лише гостра потреба змушувала родини українців здобувати житло, нерідко ставлячи себе в довгострокові кабальні умови. Тобто держава фактично усунулася від регулювання цін на ринку житла.

Основними чинниками, що вплинули на зростання цін на ринку житла, були наступні: зростання цін на будівельні матеріали, металеві вироби і конструкції, що випереджають зростання цін в інших галузях; високі невірні витрати забудовників на етапі підготовки будівництва внаслідок тривалих строків узгодження і корупції; роздування цін забудовниками при підвищеному попиті на житло; велика кількість дрібних фірм, що виступають у ролі забудовників 1—2 будинків, що підвищує ризики і собівартість будівництва.

Очевидно, що вирішення цих питань можливе за участі державних керуючих органів. Особливо варто вказати на неприпустимість в умовах практично нерегульованого ринку житла випереджальних темпів збільшення попиту на житло порівняно з його пропозицією.

Серед здійснюваних державою заходів щодо підтримки доступності придбання житла населенням треба насамперед відзначити надаване податкове відрахування, що є складовою частиною програми держави по підвищенню доступності житла для населення.

Відповідно до діючого Податкового кодексу, громадяни, що купили або побудували житло в кредит, можуть отримати податковий кредит по сплаті відсотків за іпотекою і повернути прибутковий податок. Податковий кредит на відсотки за іпотекою можуть одержати фізичні особи, які платять прибутковий податок із заробітної плати.

Перелік витрат з придбання житла, на які надається пільга, включає наступні позиції: витрати на придбання квартири або прав на квартиру в споруджуваному будинку; витрати на придбання житлового будинку, у тому числі не кінченого будівництвом; витрати на сплату відсотків по іпотечному цільовому кредиті; витрати на розробку проектно-кошторисної документації, на підключення до комунальних комунікацій або створення автономних джерел; витрати на придбання будівельних й оздоблювальних матеріалів; витрати, пов'язані з роботами або послугами з будівництва або добудування й обробці вдома або квартири.

Дуже важливо, що витрати на відсотки за кредитом на придбання житла враховуються без обмежень. Це дозволяє полегшити придбання житла і робить угоди на ринку житла більш прозорими, сприяє захищеності сторін, що беруть участь у купівлі-продажу житла.

У той же час не слід перебільшувати вплив цього заходу на рішення щодо покупки житла. По-перше, вартість квартири в регіонах з підвищеним попитом на житло, як правило, перевищує цю величину. По-друге, одержання відрахування відбувається не настільки оперативно, як оплата придбаного житла. Повернення прибуткового податку здійснюється лише після подачі річної декларації, тобто майже через рік. Тобто подальше

збільшення такої форми підтримки житлового будівництва є, на нашу думку, недоцільним, оскільки в конкретних умовах України це означає підтримку багатих за рахунок бідних; бюджети регіонів втрачають при цьому значні кошти. А більшість із них і так хронічно дефіцитні.

ВИСНОВКИ

Іпотека є загальноновизнаним і найбільш ефективним ринковим інструментом сприяння забезпеченню житлом населення. Основним її позитивним моментом є можливість відразу почати життя в придбаній квартирі, не чекаючи моменту, коли родина зможе накопичити всю суму, необхідну для придбання житла. Основним негативним моментом є додаткова плата по відсотках і витрати на її страхування. Навіть до початку фінансової кризи вона перевищувала 100 % вартості квартири.

У вітчизняних реаліях іпотека набуває ще таких негативних сторін: доступна у сучасних умовах лише найбільш забезпеченим українським родинам; підтримка державою іпотеки за рахунок своїх коштів, особливо шляхом компенсації частини вартості житла, по суті означає підтримку порівняно забезпечених верств суспільства за рахунок більш бідної його частини; система іпотечного кредитування пов'язана з високим ризиком не тільки для учасників, а й для всієї економічної системи.

Фінансова криза загострила проблему неповернення кредиту і втрати купленого в кредит житла, висвітила небезпеку іпотеки як магістрального шляху вирішення житлової проблеми. Незахищеним виявився численний контингент людей, що втратили платоспроможність внаслідок втрати роботи або різкого зниження доходів.

Для підвищення надійності іпотечного кредитування житлового будівництва, на наш погляд, варто прийняти наступні рішення у вигляді рекомендованих державою правил кредитування: видачу кредитів здійснювати при сплаті первісного внеску не менше 30 %; як умова видачі кредиту надання довідки про доходи і визначення розмірів кредиту з урахуванням офіційних доходів позичальника; надавати державну підтримку тільки тим банкам, які дотримуються суворих правил кредитування.

Як можливі заходи щодо підтримки державою житлового будівництва за рахунок коштів населення можна також запропонувати: безкоштовна або на пільгових умовах, заснованих на кадастрових оцінках, роздача землі в сільській місцевості під житлове будівництво; підтримка пільгового кредитування житлового будівництва в малих містах України; організаційна і фінансова підтримка державою малоповерхової стандартної забудови, призначеної для родин із середнім статком; стимулювання будівництва на пайових умовах і контроль за виконанням умов.

Література:

1. Акименко Н.В. Вдосконалення організації процесу іпотечного житлового кредитування / Н.В. Акименко // Економіка Крима. — 2008. — № 22. — С. 30—33.
2. Гончарова Н.М. Удосконалення інституційних основ ринку іпотечного кредитування / Н.М. Гончарова // Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки. — 2010. — С. 29—32.
3. Квіт Н.М. Поняття та структура системи іпотечного кредитування / Н.М. Квіт // Львівський національний університет імені Івана Франка // Форум права. — 2009. — № 1. — С. 242—251.
5. Минц В.М. Модели ипотечного кредитования и перспективы их применения в России / В.М. Минц // Банковское дело. — 2002. — № 6. — С. 30—34.
6. Аманжаев Д.Г. Напрямы реформування українського ринку іпотечного кредитування на основі досвіду Туркменістану / Д.Г. Аманжаев // Економічний часопис-XXI. — 2011. — № 11—12. — С. 64—67.

Стаття надійшла до редакції 04.06.2013 р.

*М. В. Сіцінська,
к. держ. упр., докторант кафедри державного управління і менеджменту,
Національна академія державного управління при Президентові України*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ЗДІЙСНЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ НАД СЕКТОРОМ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ

*M. Sitsinska,
doctoral student in public administration and management
National academy of public administration the President of Ukraine*

INTERNATIONAL LEGAL GROUNDS OF THE IMPLEMENTATION OF PUBLIC CONTROL DEFENSE AND SECURITY SECTOR

У статті проаналізовано міжнародно-правові підстави здійснення громадського контролю над сектором безпеки і оборони.

The article analyzes the international legal foundation of the public oversight over the security sector and defense.

Ключові слова: органи державної влади, міжнародно-правові основи, сектор безпеки і оборони, демократичний цивільний контроль, громадянське суспільство, громадський контроль.

Key words: bodies of state power, the fundamentals of international law, security and defense sectors, democratic civilian control, civil society, public control.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У щорічному Посланні до Верховної Ради "Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році" Президент України Віктор Янукович звернув увагу на важливість дієвого зовнішнього контролю як надійного запобіжника використання потужних можливостей сектора безпеки і оборони в корпоративних інтересах на шкоду суспільству й державі.

Сьогодні система демократичного цивільного контролю є найважливішою складовою врядування в секторі безпеки і оборони України. Вітчизняне законодавство, передусім Закон України "Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави", окремо не визначає поняття сектора безпеки і оборони, але українська експертна спільнота розглядає його у площині європейської традиції.

Постійна еволюція громадянського суспільства і його демократичних цінностей в пострадянських країнах перехідного періоду й в Україні зокрема об'єктивно вимагає розробки та впровадження дієвого цивільного контролю над сектором безпеки і оборони, що відповідає формам, змісту та практиці, прийнятих у цивілізованих демократичних країнах.

Варто відзначити, що вони знайшли своє відображення і в міжнародно-правовій основі громадського контролю, який бере початок ще в конвенціях і резолюціях Міжнародної організації праці, що захищає права працівників від свавілля роботодавців і органів державної влади. Пізніше, з утворенням Організації Об'єднаних Націй, правові норми, що забезпечують підконтрольність органів влади громадянам, стали знаходити відображення в міжнародних документах ООН, організаціях при ООН, всесвітніх громадських організаціях.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сьогодні аналіз міжнародно-правової основи здійснення громадського контролю над сектором безпеки і оборони ще не став об'єктом спеціальних наукових досліджень у галузі наук державного управління. Деякі дослідники та автори розглядали окремі його аспекти, зокрема проблематику розвитку громадського контролю за діяльністю органів державної влади у сфері безпеки і оборони, де у цьому напрямі заслуговують на увагу наукові розробки В.П. Горбуліна, В.Т. Білоуса, О.М. Белова, Г.П. Ситника, А.І. Семенченка, А.Б. Качинського, В.М. Рижих, В.А. Ліпкана, В.О. Шамрая та інших.

Таким чином, це свідчить про те, що проблеми розвитку громадського контролю на сьогодні ґрунтовно не досліджено та потребують системного наукового аналізу міжнародно-правової основи здійснення громадського контролю над сектором безпеки і оборони.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — проаналізувати міжнародно-правові підстави здійснення громадського контролю над сектором безпеки і оборони.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сьогодні людство володіє значною міжнародно-правовою основою для здійснення громадського контролю, але основні з них закріплені в наступних документах:

1) Конвенція про свободу асоціації і захист права на організацію (прийнята на тридцять першій сесії Генеральної Конференції Міжнародної організації праці 17 червня — 10 липня 1948 року № 87) [1];

2) Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН резолюцією 260 А (III) від 9 грудня 1948 р.) [2];

3) Загальна декларація прав людини (прийнята на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюцією 217 А (III) від 10 грудня 1948 р.) [3];

4) Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (прийнятий резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р.) [4];

5) Декларація соціального прогресу і розвитку (прийнята резолюцією 2542 (XXIV) Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1969 р.) [5];

6) Декларація про використання науково-технічного прогресу на користь миру і на благо людства (прийнята резолюцією 3384 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 10 листопада 1975 р.) [6];

7) Конвенція про регулювання питань праці: роль, функції і організація (прийнята на шістдесят четвертій сесії Генеральної Конференції МОП в Женеві 7 червня 1978 р. № 150) [7];

8) Декларація про основні принципи, що стосуються вкладу засобів масової інформації в зміцнення миру і міжнародного взаєморозуміння, в розвиток прав людини і в боротьбу проти расизму і апартеїду і підбурювання до війни (прийнята Генеральною Конференцією ЮНЕСКО на її двадцятій сесії 28 листопада 1978 р.) [8];

9) Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку (прийнятий резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р.) [9];

10) Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою (прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 р.) [10];

11) Віденська декларація і Програма дій (прийнята на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 р. у Відні) [11];

12) Засудження насильства, спрямованого проти журналістів (Резолюція, прийнята 29-ою сесією Конференції ЮНЕСКО 12 листопада 1997 року) [12];

13) Декларація про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини і основні свободи (прийнята резолюцією 53/144 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1998 року) [13];

14) Основні принципи і керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (прийняті резолюцією 60/147 Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 2005 року) [14].

Тому можна говорити про наявність у сучасному світі значних міжнародно-правових підстав для здійснення громадського контролю.

Наголошено, що громадський контроль може здійснюватися на внутрішньодержавному і трансдержавному рівнях.

Зокрема, внутрішньодержавний громадський контроль здійснюється в межах певної держави на різних рівнях, а саме: загальнодержавному, регіональному (національному) або місцевому.

Що стосується трансдержавного громадського контролю, то він здійснюється неурядовими організаціями, не зв'язаний територією якої-небудь держави або союзу держав і здійснюється в межах сфери діяльності певного суб'єкту громадського контролю.

Крім того, громадський контроль розрізняється за сферою контрольованих суспільних стосунків, наприклад: контроль за діяльністю сектора безпеки і оборони, контроль за витрачанням бюджетних коштів, контроль за дотриманням прав інвалідів, пенсіонерів і т. д.

Можна також класифікувати громадський контроль по видах органів державної влади, відносно діяльності яких він застосовується, зокрема за діяльністю сектора безпеки і оборони.

Так, сектор безпеки і оборони України включає профільні і загальні компетенції органи державної влади (державна складова), які об'єднані єдиними цілями, охоплені єдиною системою стратегічного планування та кризового управління і виконують відповідно до Конституції України завдання щодо захисту національних інтересів у сферах безпеки і оборони від усіх наявних і потенційних зовнішніх та внутрішніх викликів і загроз. Ці органи взаємодіють із недержавними суб'єктами (як складовими інституцій громадянського суспільства), які можуть залучатися до надання послуг у сферах безпеки і оборони, зокрема сприяти просуванню національних інтересів України через вітчизняні та закордонні громадські організації, інформувати громадянське суспільство про безпекову та оборонну політику держави, надавати консультативно-дорадчу допомогу, проводити експертні оцінки тощо.

До профільних органів державної влади належать органи держави, які безпосередньо залучаються до виконання завдань щодо захисту національних інтересів у безпековій та оборонній сферах, зокрема: Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України, Державна спеціальна служба транспорту, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Управління державної охорони України, Державна пенітенціарна служба України.

До органів загальної компетенції належать органи, які у межах своїх повноважень беруть або можуть брати участь у виконанні завдань щодо захисту національних інтересів у безпековій та оборонній сферах, зокрема: Міністерство закордонних справ України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство фінансів України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство охорони здоров'я України, Державне агентство резерву України, Державна архівна служба України тощо.

Сили і засоби, які перебувають у розпорядженні профільних органів державної влади, розподіляються на сили оборони та сили безпеки.

До сил оборони належать органи військового управління, Збройні Сили України, внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України, визначені сили і засоби Служби зовнішньої розвідки України та Головного управління розвідки Міністерства оборони України.

До сил безпеки належать сили та засоби, зокрема, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, органів і підрозділів цивільного захисту,

Управління державної охорони України, Державної пенітенціарної служби України, Міністерства внутрішніх справ України, а також сили забезпечення, зокрема Державна спеціальна служба транспорту і Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України [15].

Можлива класифікація громадського контролю за видами прав і фундаментальних свобод, відносно захисту яких він здійснюється.

Зокрема, громадський контроль може бути офіційним, коли він проводиться відповідно до офіційних домовленостей органів державної влади або самої установи, і неофіційним, коли він проводиться виключно за ініціативою громадських організацій.

Так, офіційний громадський контроль, на відміну від неофіційного, може бути обмежений вимогами не допускати прилюдного розголошення зібраної інформації за умови, що установи і контролюючі їх відомства беруть на себе відповідальність по усуненню порушень і виконанню рекомендацій громадських контролерів.

Кожен з вказаних видів громадського контролю має схожість і відмінності з іншими видами, а також особливості у вживанні методів і механізмів здійснення.

Методи контролю є досить різноманітні. Зокрема, до найбільш поширених відносяться: спостереження (наприклад, на виборчій дільниці, на призовному пункті, за виконання судових процедур); аналіз документів, офіційної статистики; натурні дослідження (чи вивішені оголошення про час прийому громадян, чи існують пандуси для інвалідів); відвідування установ, обстеження умов; збір скарг; бесіди, інтерв'ю, фокус-групи; суспільні експертизи; експеримент; громадське розслідування; моніторинг та інші [16].

Основними етапами громадського контролю є: визначення проблеми, вибір об'єкту, визначення мети; визначення методів контролю; досягнення необхідних домовленостей; складання програми, визначення основних питань і попередніх критеріїв оцінки, підготовка інструментарію; проведення заходів контролю; оцінка отриманої інформації; представлення результатів контролю [16].

Також, дослідники та незалежні експерти вказують на те, що цикл громадського контролю розрізняється в розвинених країнах і країнах перехідного періоду (чи країнах, що розвиваються). У розвинених країнах контроль, як правило, здійснюється в три етапи:

— актуалізація проблеми виконання функцій громадянина і визначення ролі держави в доступі до цієї функції, наприклад, в ситуації пропозиції з боку держави самим розпоряджатися засобами на пільгове медичне обслуговування;

— активізація функцій громадян за допомогою здійснення акцій, у тому числі регулярних і масових, коли акції перетворюються на рухи і навіть інституції;

— моніторинг за збереженням результатів та зроблених зусиль.

Цикл громадського контролю в країнах, що розвиваються, набагато складніший. Це зв'язано, перш за все, з тим, що державна служба в цих країнах діє неефективно та непрозоро — часто аж до невиконання певних функцій. Деформації державної служби має два значення для громадського контролю. По-перше, наявність деформації — додаткове поле дій для громадського контролю. По-друге, важкість здійснення ефективного громадського контролю, оскільки неузгодження функцій державної служби блокує виконання громадських функцій, тобто значні зусилля по громадському контролю не співвідносяться з результатами від його проведення [17].

Досвід сучасних реформ показує, що успішна диференціація повноважень між силовими відомствами стає важливою профілактикою такого явища, як по-

вернення до колишніх недемократичних форм управління.

Відмінною рисою країн, що розвиваються, є зосередження всіх функцій управління всього в декількох структурах, тоді як в перехідний період починається процес спеціалізації управлінських функцій, причому у різних напрямках. Відповідно, складність громадського контролю в ситуації "повного владного моноліту" очевидна, тоді як розподіл повноважень і функцій змінює спрямованість і форми контролю.

Обґрунтування сенсу громадського контролю завжди спирається на визнання факту неспроможності влади у вирішенні всіх проблем. Але відноситися до неспроможності влади можна по-різному. Так, громадський контроль потрібний, оскільки влада не виконує деяку функцію або зобов'язання відносно громадян. У рамках цього підходу доцільною вважається техніка контролю, що спрямована на протидію такій політиці влади.

Є ще й інша точка зору, коли влада ніколи не зможе виконувати функцію на тому рівні, на якому це хотілося б громадянам. Тоді громадський контроль спрямований на соціальне партнерство. Якщо раніше дослідники дотримувалися думки, що ці точки зору виключають одна одну, то сучасні аналітики переконані, що функції влади і громадян настільки різноманітні, що єдиної погодженої мети громадського контролю не може бути, а стратегії контролю відрізняються не по рівню ефективності, а по відповідності стратегії поточної ситуації і вкладу результатів застосування стратегії в майбутньому.

Зокрема, науковці виділяють чотири можливі стратегії взаємодії громадян і держави:

— протиборство і опір, а саме: протестуючі акції, провокації, звернення в наднаціональні організації у пошуку справедливості;

— делегування і відповідальність, це коли держава передає громадянам деякі функції, що раніше виконувалися державою, наприклад: замість пільгового обслуговування людям даються гроші, а вони самі вирішують, в яку службу їх віддати;

— перерозподіл функцій від періоду до періоду (одна і та сама функція в різні періоди може виконуватися то владними структурами, то громадянами);

— співпраця (кооперація на користь вирішення проблеми, коли представники влади і суспільства створюють загальний простір, наприклад: поширений засіб організації мікроспільнот професіоналами для вирішення актуальних соціальних проблем і т.д.) [17].

Кожна зі стратегій може бути успішною або не дуже — результативність залежить від контексту ситуації. Стратегії громадського контролю, мирні і протиборчі, розрізняються по відношенню до влади. Мирні стратегії засновані на ідеї розподілу участі громадян, а протиборчі — на основі заміщення (витіснення) влади громадським контролем на той або інший час.

Міжнародний досвід свідчить, що громадський контроль необхідний як суспільству, так і державній владі. Дійсно, він змушує державу бути відповідальною, зокрема забезпечувати роботу закону, поважати і захищати права і свободи людини, а отже, ефективно діяти на суспільне благополуччя. Отже, громадський контроль вигідний і самій державі, оскільки стимулює її весь час удосконалюватися, а саме:

— по-перше, він виступає як впливова сила, що спонукає державних службовців вистоювати перед незліченними спокусами, які завжди стоять перед ними через природу влади. Завдяки тиску громадського контролю чиновники коригують свої дії, стаючи відповідальними і, як наслідок, компетентними;

— по-друге, громадський контроль виступає як зворотний зв'язок суспільства з владою, допомагає громадянам вести чесний і відкритий діалог з владою про мету

та пріоритети розвитку країни. За допомогою зворотного зв'язку з суспільством влада здатна не лише чути, але і підтримувати вимоги громадян по проведенню в країні необхідних реформ;

— по-третє, мотивуючи державу працювати ефективно, суспільний контроль забезпечує тим самим довіру до нього і підтримку громадян.

Тому, спираючись на підтримку всього суспільства, компетентна у сфері національної безпеки і оборони державна влада бере за основу конструктивні пропозиції громадян і проводить в країні необхідні реформи.

Все це сприяє створенню і розвитку конкурентоздатної економіки, зростанню життєвого рівня народу, формуванню сталого громадянського суспільства, зміцненню національної безпеки і оборони, підвищенню якості людського життя, що відповідає її національним інтересам.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що на цей час в Україні система державного управління сектором безпеки і оборони продовжує перебувати у "транзитному" стані. Дедалі більше виразності набувають ознаки гібриду радянсько-комуністичної системи з формальними елементами цивільного демократичного врядування.

Таким чином, реальні перетворення в системі державного управління сектором безпеки і оборони стають нагальною необхідністю, а наявний громадський контроль за діяльністю сектора безпеки і оборони України потребує удосконалення, а саме: чіткого формулювання завдань та алгоритму контролю; визначення суб'єктів, що уповноваженні здійснювати контроль; конкретизації об'єкта контролю; визначення засобів здійснення контролю; встановлення механізму реалізації результатів контролю та відповідальності.

Тому, враховуючи євроінтеграційні спрямування України, вагомим значення набуває потреба наближення національного законодавства до стандартів Європейського Союзу.

До перспектив подальших розвідок даної проблеми слід віднести питання, що стосується парламентського впливу на здійснення в Україні демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони.

Література:

1. Конвенція про свободу асоціації і захист права на організацію (прийнята на тридцять першій сесії Генеральної Конференції Міжнародної організації праці 17 червня — 10 липня 1948 року №87) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://un.by/documents/humrights/assocfree/assfreetx1.html>
2. Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН резолюцією 260 А (III) від 9 грудня 1948 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/genocide.shtml
3. Загальна декларація прав людини (прийнята на третій сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюцією 217 А (III) від 10 грудня 1948 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (прийнятий резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
5. Декларація соціального прогресу і розвитку (прийнята резолюцією 2542 (XXIV) Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1969 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/socdev.shtml

6. Декларація про використання науково-технічного прогресу на користь миру і на благо людства (прийнята резолюцією 3384 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН від 10 листопада 1975 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/science.shtml

7. Конвенція про регулювання питань праці: роль, функції і організація (прийнята на шістдесят четвертій сесії Генеральної Конференції МОП в Женеві 7 червня 1978 р. № 150) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=325

8. Декларація про основні принципи, що стосуються вкладу засобів масової інформації в зміцнення миру і міжнародного взаєморозуміння, в розвиток прав людини і в боротьбу проти расизму і апартеїду і підбурювання до війни (прийнята Генеральною Конференцією ЮНЕСКО на її двадцятій сесії 28 листопада 1978 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/st_hrl_141.shtml

9. Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку (прийнятий резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/code_of_conduct.shtml

10. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживань владою (прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/power.shtml

11. Віденська декларація і Програма дій (прийнята на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 р. у Відні) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://un.by/documents/humrights/viennaprog/>

12. Засудження насильства, спрямованого проти журналістів (резолюція, прийнята 29-ою сесією Конференції ЮНЕСКО 12 листопада 1997 року) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/violence_journalists.shtml

13. Декларація про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини і основні свободи (прийнята резолюцією 53/144 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1998 року) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/defender.shtml

14. Основні принципи і керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини і серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (прийняті резолюцією 60/147 Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 2005 року) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/principles_right_to_remedy.shtml

15. Указ Президента України від 29.12.2012 року №771/2012 "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2012 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U771_12.html

16. Кочева О. Что такое гражданский контроль: понятия и технологии [Электронный ресурс] / О. Кочева, И. Аверкиев. — Режим доступу: <http://www.pgpalata.ru/page/grcontrol/chto>

17. Шмидт В. Гражданский контроль как форма участия граждан в публичной политике [Электронный ресурс] / В. Шмидт. — Режим доступу: <http://www.demos-center.ru/projects/915DE20/A044C6D/I193054051>

Стаття надійшла до редакції 17.06.2013

*О. С. Назорічна,
к. п. н., заступник директора з наукової та організаційної роботи,
Державний науково-дослідний інститут митної справи, м. Хмельницький*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У ПОДАТКОВО-МИТНІЙ СФЕРІ

*О. Nagorichna,
PhD., Pedagogic Science, State Scientific Research Institute of Customs Service*

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF SCIENTIFIC SUPPORT IN THE AREA OF TAXATION AND CUSTOMS

У статті запропоновано методологічні засади наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері. Розроблено та охарактеризовано архітектуру системи наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері, а також виокремлено умови, що сприятимуть підвищенню результативності системи наукового забезпечення ефективної діяльності Міністерства доходів і зборів України та умови, за яких виникають потенційні ризики та загрози недосягнення поставленої мети.

This article presents a methodological principle of research governance in the tax and customs area. Developed and described the system architecture of scientific governance in tax and customs area, and singled out the conditions that would increase the effectiveness of the scientific support for the effective operation Minister of Incomes and Fees of Ukraine and the conditions under which there are potential risks and threats failure of the goal.

*Ключові слова: методологічні засади, наукове забезпечення, податково-митна сфера, реформування.
Key words: methodological principles, scientific support, taxation and customs area, reforming.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Створення Міністерства доходів і зборів України (Міндоходів) викликає посилену увагу до усіх сфер його діяльності. Практика попередніх реорганізацій у податковій та митній службах України засвідчила, що безперервні структурні зміни потребують ґрунтовного попереднього наукового аналізу очікуваних результатів таких перетворень та доцільності їх проведення. Враховуючи, що уже минуло кілька місяців від дня утворення Міндоходів, важливо запобігти фрагментарності та непоследовності державно-управлінських рішень, у тому числі й щодо наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми теорії, методології, практики формування державно-управлінських рішень досліджував Бакуменко В.Д., ґрунтовне дослідження методологічних проблем державного управління здійснив Князев В.М., модернізація державного управління в контексті євроін-

теграційних процесів вивчалась Баштанником В.В., Сосніним О.В., Долженковим О.О., Бабиным І.І. та ін. Разом з тим, методологія наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері досліджується вперше.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

У статті ставиться за мету розробити методологічні засади наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З НОВИМ ОБҐРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Ефективне функціонування економіки, позитивний вплив на показники розвитку зовнішньоекономічної діяльності України, збільшення надходжень відповідних податків та зборів до бюджету держави — це не повний перелік суспільних очікувань від діяльності Міністерства доходів і зборів України (Міндоходів). Зрозуміло, що виконання завдань, поставлених перед Міндоходів, вимагає ефективної організації діяльності. Враховуючи ту обставину, що новоутворене міністер-

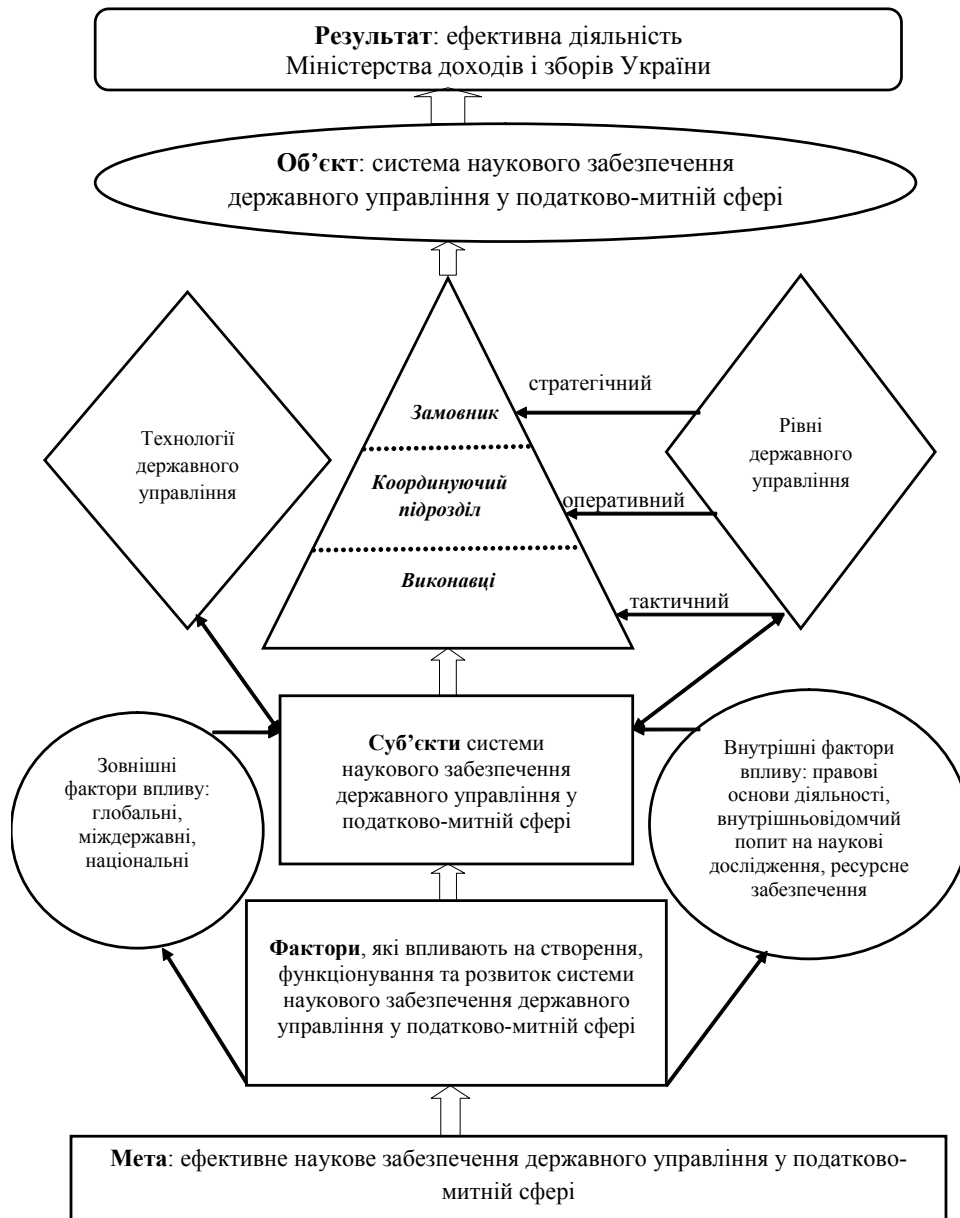

Рис. 1. Архітектура системи наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері

ство отримало потенціал двох потужних служб, очікується синергетичний ефект, коли за допомогою більш складних організаційних рішень будуть вирішуватися більш складні завдання. Для цього необхідно передбачити формування системи наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері та відповідну нормативну основу (стратегії, концепції, програми та ін.) з урахуванням особливостей і принципів діяльності Міндоходів як центрального органу виконавчої влади [1].

Однією з характерних особливостей Міндоходів є забезпечення формування єдиної державної податкової, державної митної політики в частині адміністрування податків і зборів, митних платежів та реалізації єдиної державної податкової, державної митної політики. При цьому необхідно врахувати, що, по-перше, Мінфін України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної фінансової, бюджетної, а також податкової і митної політики (крім адміністрування податків, зборів, митних платежів та реалізації податкової і митної політики). По-друге, до утворення Міндоходів ці функції виконували дві різні структури: Держмит-

служба та Державна податкова служба. По-третє, виникає необхідність уточнення поняття "єдина державна податкова, державна митна політика", адже стаття 5 Митного кодексу України [2] містить поняття "державна політика у сфері державної митної справи" і передбачає, що це система цілей, принципів, функцій, напрямів, засобів і механізмів діяльності держави, спрямованих на забезпечення національних митних інтересів та безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі та захист внутрішнього ринку, розвиток національної економіки та її інтеграцію до світової економіки, наповнення державного бюджету. Податковий кодекс поняття податкової політики не містить. По-четверте, Міндоходів як центральний орган виконавчої влади у межах своїх повноважень серед іншого має здійснювати управління та відповідати за рівень науково-технічного розвитку у податково-митній сфері; визначати напрями розвитку наукового і науково-технологічного потенціалу у податково-митній сфері, спрямовувати і контролювати діяльність підпорядкованих йому наукових організацій; брати участь у формуванні пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки у податково-митній сфері, державних цільових наукових та

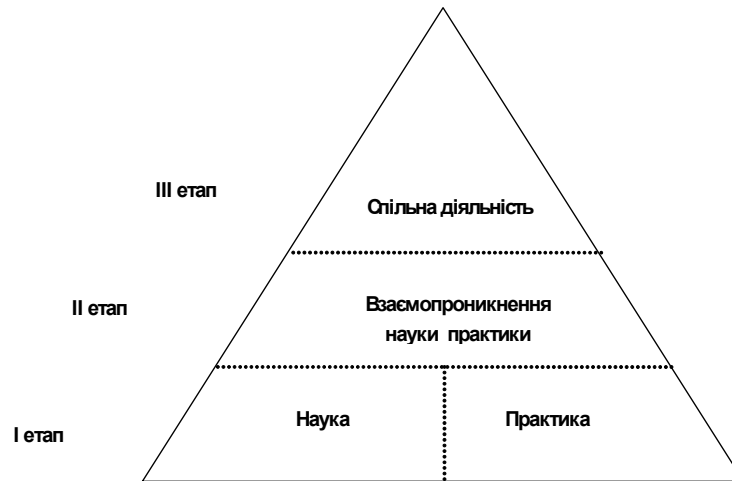

Рис. 2. Етапи співпраці науки і практики

науково-технічних програм і державного замовлення; формувати програми науково-технічного розвитку у податково-митній сфері та організувати їх виконання; удосконалювати економічний механізм забезпечення науково-технічного розвитку у податково-митній сфері тощо.

Формування кадрового потенціалу Міндоходів є ще однією з особливостей діяльності. Враховуючи, що, з одного боку, система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців в Україні передбачає наявність універсальних знань, умінь та навичок, з другого — надзвичайно швидкі темпи оновлення нормативної бази, опанування на належному рівні однією людиною основ податкової та митної складової, здається нам неможливим. Тому в таких умовах необхідно для кожної посади чітко встановити, які компетенції повинен мати працівник, аби обійняти ту чи іншу посаду. Якщо ж це буде опис загального характеру, на-

приклад, "повинен знати законодавство з питань державної митної та державної податкової справи...", то очікуваного позитивного ефекту не буде, оскільки це призведе, у першу чергу, до підвищення рівня тривожності та невдоволення собою працівниками, та як наслідок зниження ефективності роботи, допущення суттєвих недоліків у роботі. Щодо кадрового потенціалу наукових установ Міндоходів, то необхідно передбачити збільшення чисельності наукових працівників і молодих науковців. Першим кроком у цьому напрямі може стати залучення практиків до виконання наукових досліджень з наступним захистом ними дисертаційних досліджень.

Наукова і науково-технічна діяльність у Міндоходів забезпечується самостійними структурними підрозділами апарату, вищими навчальними закладами, науковими, науково-дослідними установами, науково-виробничими підприємствами, територіальними органами,

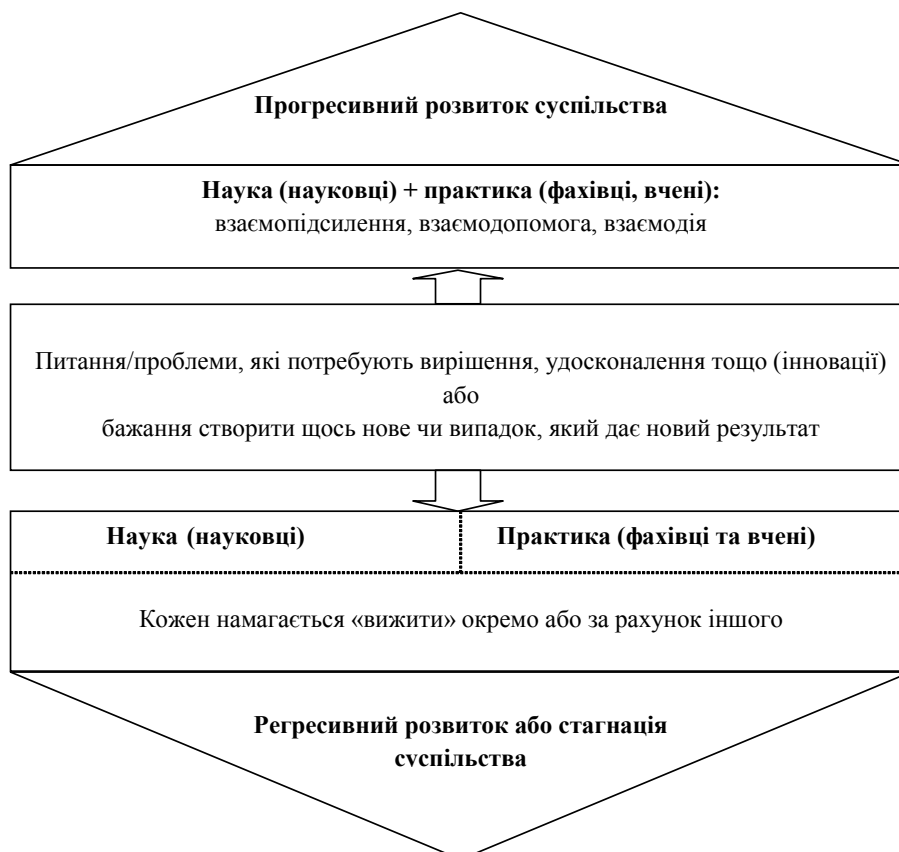

Рис. 3. Матриця відповідальності за управлінські рішення щодо наукового забезпечення розвитку суспільства

Таблиця 1. Визначальні умови, що сприятимуть підвищенню результативності системи наукового забезпечення ефективної діяльності Міндоходів та умови, за яких виникають потенційні ризики та загрози недосягнення поставленої мети

ПРАВОВІ	
<i>Сприяють підвищенню результативності системи наукового забезпечення ефективної діяльності Міндоходів</i>	<i>Зумовлюють ризики та загрози</i>
Чітка і зрозуміла стратегія розвитку міністерства	Розвиток міністерства не здійснюється відповідно до затвердженої стратегії
Стабільність (3-5 років) організаційної структури Міністерства як Замовника	Відсутність нормативного забезпечення з питань наукової та науково-технічної діяльності у міністерстві
Чітко визначені пріоритетні напрями наукових досліджень	Відсутність координаційного підрозділу у міністерстві з питань наукової та науково-технічної діяльності
Належний стан локальної нормативно-правової бази та її своєчасне удосконалення	Суттєва зміна нормативних документів відбувається частіше ніж тричі протягом терміну виконання наукових досліджень
Визначення конкретних напрямів наукового дослідження на довго- та короткострокову перспективу	Низький рівень взаємодії між суб'єктами системи
Правові засади забезпечення можливості виконання наукових досліджень відомчими науково-дослідними установами на замовлення промисловості та бізнесу	Відсутність наукових установ у структурі міністерства
	Утрата наукового потенціалу в зв'язку з реорганізацією
	Необхідність використання інформації конфіденційного характеру під час виконання наукових досліджень
	Низький відсоток впровадження результатів, зокрема прийнятих нормативно-правових актів
ОРГАНІЗАЦІЙНІ	
<i>Сприяють підвищенню результативності системи наукового забезпечення ефективної діяльності Міндоходів</i>	<i>Зумовлюють ризики та загрози</i>
Своєчасне затвердження Тематичного плану наукових досліджень на поточний рік	Недостатній рівень доведення інформації щодо стратегії діяльності Замовника та його участі у формуванні загальнодержавної політики держави, що ускладнює перспективне планування
Можливість залучення сторонніх виконавців – науковців та практиків до проведення досліджень	«Байдужість» структурних підрозділів Міндоходів до майбутніх напрямів досліджень науково-дослідних установ
Забезпечення належними інформаційними та статистичними матеріалами колективів, що проводять дослідження	Попит на наукові дослідження низький або відсутній, або попит є, а виконавці (обмежена штатного чисельністю кількість науковців) не в змозі його задовольнити
Чітка постановка завдання наукового дослідження профільними структурними підрозділами та підтримка постійного взаємозв'язку по лінії «замовник – виконавець»	За наявного штату працівників, максимальна кількість наукових досліджень на рік, яку можна виконати на відповідному рівні, повинна складати 1-2 роботи
Залучення науковців до розроблення нових нормативних актів та експертизи чинних	Відсутність у виконавці наукових досліджень практиків
Аналіз результативності проведених наукових досліджень та впровадження наукових результатів у різні сфери економіки та суспільства	Недостатня забезпеченість статистичною інформацією за тематикою наукових досліджень
Принняття/призупинення виконання наукових досліджень здійснювати лише за наявності обґрунтовань отримання нетативного результату або суттєвого збільшення вартості дослідження	
Постійний контроль досягнення проміжних та кінцевих результатів	
Можливість виконання ініціативних тем науковими установами	
Використання наукового потенціалу (спеціалізація наукових досліджень) відповідно до кваліфікації науковців	
Чіткість процедури приймання наукових досліджень	
Належдження співпраці:	
з відповідними департаментами та управлінями міністерства, митницями;	
з науково-дослідними та іншими організаціями;	
з науковими установами інших держав та міжнародних організацій (ВМО, PICARD) тощо	
ФІНАНСОВІ	
<i>Сприяють підвищенню результативності системи наукового забезпечення ефективної діяльності Міндоходів</i>	<i>Зумовлюють ризики та загрози</i>
Належний рівень бюджетного фінансування	Недостатній рівень бюджетного фінансування науково-дослідної діяльності, зокрема:
Можливість залучення (платної) консультативної допомоги з боку провідних вітчизняних та іноземних наукових інституцій, окремих науковців	рівень фінансування науки не дає можливості апробації результатів та залучення на договірній основі сторонніх виконавців, а також коли оплата праці науковців низька, ніж передбачено законодавством
Матеріальне та соціальне забезпечення працівників	долаткові фінансові витрати пов'язані із участю у комунікативних заходах і опублікуванням наукових статей тощо
Створення сприятливих умов для підвищення науково-професійного рівня, зокрема через участь у комунікативних заходах, робота у бібліотеках, архівах тощо	Неможливість проведення досліджень за вказаною тематикою силами науково-дослідної установи (відсутність необхідного обладнання, фахівців і т.д.)
Фінансування відряджень на участь у вітчизняних та міжнародних семінарах за напрямами наукових досліджень	
Додаткове вивчення іноземної мови (англійська): термінологія за напрямами наукових досліджень	

підприємствами та організаціями, що належать до сфери управління Міндоходів.

Метою наукової і науково-технічної діяльності є одержання і використання нових наукових знань для створення корисних наукових результатів щодо:

— розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо формування єдиної державної податкової, державної митної політики в частині адміністрування податків і зборів, митних платежів;

— реалізації єдиної державної податкової та митної політики, спрямованої на удосконалення економічного та соціального розвитку України;

— формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування;

— формування та реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску;

— створення умов для підвищення ефективності наукових досліджень і використання їх результатів тощо.

Координація наукової і науково-технічної діяльності у Міндоходів здійснюється структурним підрозділом, який відповідно до розподілу функціональних повноважень забезпечує організацію наукової і науково-технічної діяльності. Відомо, що управління — це безперервний процес суб'єкт-об'єктних відносин у певній системі.

Усі елементи системи наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері (рис. 1) спрямовані на досягнення основної мети та перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності. Так, Міндоходів як відкрита система взаємодіє із зовнішнім середовищем (зовнішні фактори впливу), яке визначає місію міністерства та впливає на створення, функціонування і розвиток системи наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері, а також разом із факторами внутрішнього впливу зумовлює вимоги до діяльності і взаємодії суб'єктів системи та потребує такого механізму управління, який "змусить" її працювати.

Суб'єктами системи наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері є:

— на стратегічному рівні: керівний склад центрального апарату Міндоходів;

— на оперативному рівні: координатор — структурний підрозділ, який відповідно до розподілу функціональних повноважень, забезпечує організацію наукової і науково-технічної діяльності;

— на тактичному рівні: виконавці — творчі колективи фахівців (посадових осіб, які володіють спеціальними знаннями й навичками у певній галузі), вчених і науковців (у розумінні Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" [3]). Саме на тактичному рівні є певні труднощі. Спільною проблемою обох служб до реформування було нерозуміння важливості наукових досліджень для їхнього розвитку та необхідності участі фахівців у наукових дослідженнях.

Як правило, процес співпраці складається з трьох етапів (рис. 2): перший етап, коли наука і практика працюють окремо та не визнають потребу у співпраці. Другий етап — взаємопроникнення: коли наука та практика співпрацюють лише в межах отримання певної інформації та в окремих випадках — наявне консультування. Третій етап — повноцінна співпраця науки і практики з метою досягнення спільної мети. Проте, варто зазначити, що не усі піднімаються до третього етапу та й у часових вимірах він різний.

Відсутність відповідальності за управлінські рішення щодо недоцільності залучення до виконання наукових досліджень практиків призводить до катастрофічних наслідків, адже раціональна інтеграція науки (науковці) і практики (вчені та фахівці) (рис. 3) сприяє про-

гресивному розвитку, натомість її відсутність призводить до регресивного розвитку, тобто до деградації, змін у гірший бік, або стагнації. Причому такі зміни можуть бути тимчасовими або незворотними. Іншою проблемою взаємодії суб'єктів системи наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері є замовлення наукових досліджень. Замовлення тематики наукових досліджень часто мало на меті аналіз практики діяльності, нові напрями не підтримувались структурними підрозділами з поясненнями: "Ще немає чого досліджувати. От коли попрацюємо у новому правовому полі, тоді й буде підстава для досліджень". У цій ситуації варто згадати слова Пітера Друкера, що той, хто уже сьогодні працює над проблемами завтрашнього дня і таким чином готує себе і свою організацію до нових завдань, у найближчому майбутньому займе позиції лідера. Той, хто відкладає їх вирішення, залишиться позаду і, можливо, ніколи не зможе надолужити згаяне [4].

Нерозуміння того, що наука не може лише виправляти чийсь помилки, недоліки, прорахунки, а й покликана розширювати можливості, прокладати шлях у нове, фактично стримує розвиток науки.

Разом з тим, незважаючи на те, наскільки продумано є будь-яка система, існують умови, за яких вона не зможе працювати, та є ті, які навпаки підсилять її дієвість. Тому виокремлюємо визначальні умови, що сприятимуть підвищенню результативності системи наукового забезпечення ефективної діяльності Міндоходів та умови, за яких виникають потенційні ризики та загрози недосягнення поставленої мети (табл. 1). Усі умови ми поділили на три групи: правові, організаційні, фінансові.

Управлінські рішення, які забезпечують дотримання визначальних умов, що сприятимуть підвищенню результативності системи наукового забезпечення ефективної діяльності Міндоходів та недопущення умов, за яких виникають потенційні ризики та загрози недосягнення поставленої мети, гарантуватимуть належний рівень наукового забезпечення діяльності Міністерства доходів і зборів України.

ВИСНОВКИ

Запропоновані методологічні засади наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері забезпечуватимуть виконання завдань та функцій Міністерством доходів і зборів України, сприятимуть стабільному прогресивному розвитку та зумовляватимуть вирішення низки ключових питань, зокрема розроблення концепції наукового забезпечення державного управління у податково-митній сфері.

Література:

1. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>
2. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI // *Голос України*. — 2012. — № 73.
3. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13.12.1991 № 1977-XII [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.
4. Друкер П.Ф. *Задачи менеджмента в XXI веке*: Пер. с англ. — М.: Издательский дом "Вильямс", 2004. — 272 с.
5. Нагорічна О.С. *Модернізація державного управління у податково-митній сфері України // Модернізація державного управління та європейська інтеграція України: матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 25 квіт. 2013 р.): у 2 т. / за наук. ред. Ю.В. Ковбасюка, К.О. Ващенко, С.В. Загороднюка. — К.: НАДУ, 2013. — Т. 1. — С. 348—350.*

Стаття надійшла до редакції 06.06.2013 р.

УДК 35.072

Ф. В. Узунов,

к. е. н., доцент, перший проректор, Університет економіки та управління

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИХ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В ГАЛУЗІ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

F. Uzunov,

Ph.D., associate Professor, first Pro-rector of the University of Economics and management

FORMATION OF THE ORGANIZATIONAL AND FUNCTIONAL MECHANISMS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE SPHERE OF HOUSING AND COMMUNAL SERVICES

У статті визначено важливість формування організаційно-функціональних механізмів розвитку державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства. Розглянуто структурні елементи організаційно-функціональних механізмів державно-приватного партнерства. Наведено організаційно-функціональні механізми, які доцільно враховувати при здійсненні різноманітних форм державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства.

The article sets out the importance of formation of the organizational and functional mechanisms of public-private partnership in the sphere of housing and communal services. The structural elements of the organizational and functional mechanisms of public-private partnership. Provides organizational and functional mechanisms, which should be taken into account in the implementation of various forms of public-private partnership in the sphere of housing and communal services.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, житлово-комунальне господарство, організаційно-функціональні механізми, форми партнерства.

Key words: public-private partnership, housing and communal services, organizational and functional mechanisms, forms of partnership.

ВСТУП

Потенційними формами застосування державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства такі: контракт на виконання робіт, контракт на управління цілісним майном підприємства та (або) його частками (акціями), оренда, лізинг, концесія, приватизація, що узгоджується із проектом Закону України "Про основні засади взаємодії держави з приватними партнерами".

При здійсненні таких форм державно-приватного партнерства доцільно враховувати різноманітні організаційно-функціональні механізми. Тому предметом даного дослідження є розгляд формування організаційно-функціональних механізмів державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою дослідження є визначення важливості формування організаційно-функціональних механізмів розвитку державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішення наступних завдань дослідження: розглянути структурні елементи організаційно-функціональних механізмів державно-приватного партнерства; навести організаційно-функціональні механізми, які доцільно враховувати при здійсненні різноманітних форм державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковому середовищі напрями сучасної теорії та практики господарського партнерства держави і приватного сектора розглянуті в працях таких учених, як Б. Дезілець, В. Ребок, О. Грішнова, В. Гостеніна, В. Давиденко, Т. Дерев'ягіна, І. Дубровський, І.В. Запатріна, С.Д. Данасарова, А.П. Денисенко, Є.В. Ковешнікова,

О. Маслюківська, В.А. Михеев, О.М. Полякова, Е.Р. Уайт, Ю. Шевчук та інші.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відомо, що господарський механізм взагалі включає форми економічних зв'язків, методи використання економічних законів, визначені шляхи, форми і методи господарювання. Отже, головними структурними елементами господарського механізму є організаційно-економічні відносини, а також господарюючі суб'єкти (індивіди, підприємства, їх об'єднання, держава та її установи), які виконують функції агентів господарських відносин. У ряді випадків сутність господарського механізму визначають як організаційну взаємодію громадських інститутів економіки (фірми, державні органи, закони, традиції, податки), що забезпечують отримання того чи іншого результату. Механізми господарювання в різних країнах, як правило, відрізняються один від одного засобами взаємодії зазначених інститутів.

Механізм взаємодії органів влади та приватного сектора являє собою спосіб функціонування і свідомого регулювання соціально-економічних процесів в суспільстві за допомогою ефективної реалізації потенціалу підприємництва. Оскільки взаємодія держави і приватного сектора відрізняється складним переплетенням економічних, соціально-економічних і власне соціальних взаємозв'язків, вчені розглядають економічну і соціальну діяльність як рівноправні [1].

У ряді робіт вітчизняних науковців елементи механізму взаємодії аналізується тільки, виходячи з його організаційної та функціональної структури. Однак більш глибоке дослідження припускає розгляд також ієрархічної та політико-економічної структури аналізованого механізму, що представляється обгрунтованим. Механізм взаємодії держави та приватних підприємницьких структур як сутнісний елемент господарського механізму суспільства, є базисним явищем і має складну структуру [2]. Базисними елементами його структури є: по-перше, фор-

ми організаційно-економічних відносин, що складаються як в приватному, так і державному секторах економіки. Формами організаційно-економічних відносин є:

— організаційні форми функціонування підприємницьких структур;

— форми господарських зв'язків як по вертикалі, так і по горизонталі (державні замовлення на певні види товарів і послуг, пайова участь держави у власності суб'єктів підприємництва, договірні взаємовідносини між господарюючими ланками підприємницьких структур тощо);

— форми державної підтримки суб'єктів підприємництва.

Важливим базисним елементом досліджуваного механізму є найбільш конкретні форми соціально-економічних відносин, що відображають систему інтересів державних і підприємницьких структур, пов'язану з виробництвом та реалізацією продукції громадського призначення. До них належать, наприклад, платежі в державний бюджет, система субсидій і пільг, функціонування державних і регіональних фондів підтримки підприємництва та інші.

Надбудова представлена в механізмі принципами, формами, методами взаємодії та органами фінансування, кредитування підприємницької діяльності, а також відповідними політико-правовими актами, що регулюють соціально-економічні процеси в економіці [7, с. 59]. Регулювання процесу становлення і розвитку приватних підприємницьких структур здійснюється політико-правовими актами як загальноекономічного, так і суто специфічного характеру. Таким чином, політико-економічна структура механізму взаємодії включає сукупність конкретних форм прояву соціально-економічних відносин в підприємницькому середовищі, принципів і методів їх організації, а також державних органів і політико-правових актів щодо забезпечення розвитку підприємницьких структур відповідно до вимог об'єктивних законів функціонування економіки.

По-друге, функціональна структура даного механізму включає в себе:

— індикативне планування процесів розвитку підприємницьких структур у сфері виробництва товарів та послуг громадського призначення;

— систему економічного стимулювання приватної підприємницької діяльності, виходячи з примату приватної власності на засоби виробництва і право кожного суб'єкта підприємництва на судовий захист своїх інтересів;

— систему узгодження економічних інтересів держави і підприємницьких структур за допомогою організації експертних рад, консультацій, спільних обговорень проектів.

Іншими словами, функціональна структура даного механізму являє собою сукупність організаційної структури системи державних органів (законодавчих, виконавчих, судових) і конкретних форм і методів діяльності підприємницьких структур за погодженням економічних інтересів.

Важливим компонентом механізму взаємодії виступає організаційна структура системи державної підтримки приватного підприємництва. У найзагальнішому вигляді вона являє собою систему регулювання і створення умов для розвитку приватного підприємництва та його всебічного забезпечення, активно і цілеспрямовано впливає на зовнішнє середовище суб'єктів підприємництва, що надає їм "прямую допомогу та забезпечує ефективну самоорганізацію і самовдосконалення".

Що стосується форм застосування державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства, то укладання контрактів щодо виконання робіт є привабливими для державних установ.

При здійсненні такої форми державно-приватного партнерства доцільно враховувати такі організаційно-функціональні механізми:

— сформувати перелік робіт для укладення контрактів на виконання робіт;

— провести зональне, технологічне та процесне подібнення робіт проектів;

— сформувати докладний обсяг робіт за контрактом; установити межі відповідальності сторін;

— провести конкурс серед приватних підприємств для укладення контрактів на виконання робіт.

Як різновид контракту щодо виконання робіт у сфері ЖКГ може бути застосований аутсорсинг, тобто делегування власником комунального підприємства певних бізнес-процесів чи виробничих функцій на обслуговування приватному підприємству, яке спеціалізується у відповідній галузі.

При використанні такої форми державно-приватного партнерства, як договір на управління підприємством у сфері ЖКГ, доцільно враховувати такі організаційно-функціональні механізми:

— залучити як партнерів міжнародні спеціалізовані фірми з управління підприємствами у сфері житлово-комунального господарства, що надасть можливість впровадження технологічних та управлінських інновацій у функціонування вітчизняного комплексу ЖКГ;

— сформувати та залучити колектив менеджерів з управління окремими напрямками, процесами та проектами підприємств у сфері ЖКГ;

— функції стратегічного управління та капітальних інвестицій можливо залишити за комунальним підприємством;

— власник комунального підприємства несе відповідальність за неспроможність приватного підприємства, залученого до управління, задовольнити вимоги встановлених державних стандартів надання комунальних послуг [3].

При використанні лізингу як форми державно-приватного партнерства відповідно до Закону України "Про фінансовий лізинг" (зі змінами і доповненнями) комунальне підприємство може надати лізингоодержувачу в користування на встановлений термін майно, що є власністю підприємства. У випадку оперативного лізингу лізингоодержувач оплачує користування майном за фіксованою ставкою і отримує таким чином стимул до ефективної експлуатації майна і скорочення експлуатаційних витрат. Об'єктом лізингу можуть бути тільки основні фонди комунального підприємства [5].

При використанні такої форми державно-приватного партнерства, як лізинг, у сфері ЖКГ:

— власник комунального підприємства може на конкурсній основі передати майно в лізинг приватній компанії;

— комунальне підприємство несе відповідальність за надання комунальних послуг, установлення тарифів та якість окремих аспектів обслуговування споживачів;

— усі надходження понад здійснені витрати залишаються в розпорядженні приватного підприємства;

— приватне підприємство має звітувати перед власником комунального підприємства або уповноваженим ним органом;

— приватне підприємство отримує можливість зниження ризиків оперативної діяльності за рахунок комунального підприємства;

— приватне підприємство може віднести лізингові платежі на витрати, що знижує прибуток до оподаткування;

— право власності на обладнання залишається за комунальним підприємством.

Незадовільні показники фінансово-економічного стану українських комунальних підприємств роблять оренду, лізинг та інші прогресивні форми залучення приватного сектора в нинішніх умовах непривабливими. Зокрема, об'єктом оренди відповідно до Закону України "Про оренду державного та комунального майна" (зі змінами та доповненнями) може бути як окреме визначене майно, так і цілісний майновий комплекс (ціле підприємство), а орендна плата за оренду цілісних майнових комплексів, їх структурних підрозділів та нерухомого майна, яке перебуває в комунальній власності, зараховується до місцевого бюджету і повинна використовуватись на капітальні вкладення. Орендна плата за індивідуально визначене майно, яке здається в оренду підприємством у порядку, встановленому законодавством та статутом підприємства, спрямовується на поповнення обігових коштів підприємства [6].

При використанні такої форми державно-приватного партнерства, як оренда, у сфері ЖКГ доцільно зазначити:

- особливо привабливою формою державно-приватного партнерства є оренда у сфері ЖКГ для підприємств, що мають пільговий тариф на природний газ;

- право власності на майно залишається за приватним підприємством;

- орендні платежі у порівнянні з лізинговими є значно меншими, оскільки замовник у даному випадку не сплачує вартість обладнання;

- усі ризики проекту покладаються на приватного інвестора, основним способом зниження ризиків є укладення договорів довгострокової оренди [4].

В Україні з метою поступового переходу від монопольного стану до ринкового в системі теплозабезпечення та тепlopостачання, а також забезпечення часу для адаптації споживачів та виробників до нових умов виникає обґрунтована необхідність використання перехідних моделей організації ринку. Серед таких моделей є модель єдиного покупця, яку доцільно застосовувати за умови:

- невеликої кількості постачальників порівняно з кількістю споживачів;

- структури укладених угод, яка не підлягає частій зміні;

- можливості реалізації конкуруючих довгострокових проектів виробництва тепла.

У системі теплозабезпечення та тепlopостачання модель єдиного покупця використовується для побудови та організації відносин, у яких присутні підключені до єдиної теплової мережі джерела тепла, що належать різним власникам. Єдиний покупець проводить конкурсний відбір джерел теплової енергії для закупівлі в них теплової енергії та (або) потужності для продажу споживачам.

Для більш широкого впровадження форм державно-приватного партнерства в системі ЖКГ України необхідно створити Національний реєстр об'єктів за відповідними територіями, секторами, процесами та проектами системи ЖКГ, а також сформувати економічний механізм добровільної сертифікації систем управління, процесів, проектів, технологій, послуг та персоналу в сфері ЖКГ. Така система спрямована на підвищення якості управління в цій галузі, реалізацію комплексного моніторингу розвитку та функціонування всіх об'єктів ЖКГ, розвиток системи підвищення кваліфікації спеціалістів ЖКГ та інших. Об'єктами сертифікації можуть виступати послуги окремих організацій чи їх персонал, які здійснюють діяльність у сфері ЖКГ. Підприємствам, що пройшли сертифікацію у сфері ЖКГ, може надаватися пріоритетність чи переваги в конкурсах державного замовлення. Зазначені заходи підвищуватимуть конкурентоспроможність та статус організації при здійсненні діяльності в конкурентному середовищі [3].

Отже, впровадження механізмів державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства дозволить досягти наступних результатів:

- підвищити ефективність операційної діяльності підприємств, окремих процесів та проектів;

- впровадити техніко-технологічні, управлінські еколого-економічні та соціальні інновації;

- залучити додаткові фінансові, матеріальні та інформаційні ресурси;

- забезпечити підвищення якості надання комунальних послуг;

- підвищити потенціал платоспроможності підприємств ЖКГ;

- збільшити інвестиційну привабливість підприємств ЖКГ та окремих проектів;

- удосконалити механізм модернізації систем ЖКГ;

- підвищити сталість розвитку підприємств ЖКГ та ефективність процесів надання комунальних послуг.

ВИСНОВКИ

Механізм взаємодії органів влади та приватного сектора являє собою спосіб функціонування і свідомо-

го регулювання соціально-економічних процесів у суспільстві за допомогою ефективної реалізації потенціалу підприємництва.

Функціональна структура даного механізму являє собою сукупність організаційної структури системи державних органів (законодавчих, виконавчих, судових) і конкретних форм і методів діяльності підприємницьких структур за погодженням економічних інтересів.

Важливим компонентом механізму взаємодії виступає організаційна структура системи державної підтримки приватного підприємництва. У найзагальнішому вигляді вона являє собою систему регулювання і створення умов для розвитку приватного підприємництва та його всебічного забезпечення.

Що стосується форм застосування державно-приватного партнерства в галузі житлово-комунального господарства, то укладання контрактів щодо виконання робіт є привабливими для державних установ.

При здійсненні такої форми державно-приватного партнерства доцільно враховувати такі організаційно-функціональні механізми:

- сформувати перелік робіт для укладання контрактів на виконання робіт;

- провести зональне, технологічне та процесне подібнення робіт проектів та інші.

При використанні такої форми державно-приватного партнерства, як договір на управління підприємством у сфері ЖКГ, доцільно враховувати такі організаційно-функціональні механізми:

- залучити як партнерів міжнародні спеціалізовані фірми з управління підприємствами у сфері житлово-комунального господарства, що надасть можливість впровадження технологічних та управлінських інновацій у функціонування вітчизняного комплексу ЖКГ;

- сформувати та залучити колектив менеджерів з управління окремими напрямками, процесами та проектами підприємств у сфері ЖКГ та інше.

При використанні такої форми державно-приватного партнерства, як оренда, у сфері ЖКГ доцільно зазначити:

- особливо привабливою формою державно-приватного партнерства є оренда у сфері ЖКГ для підприємств, що мають пільговий тариф на природний газ;

- право власності на майно залишається за приватним підприємством та інше.

Література:

1. Ємельянов В.М. Механізм державного регулювання взаємодії промислового бізнесу і основних інститутів ринкової інфраструктури / В.М. Ємельянов // Збірник наукових праць ДонДУУ: "Пріоритетні напрями та сучасний зміст державного управління". Серія "Державне управління". Т. XII, вип. 197. — Донецьк: ДонДУУ, 2011. — С. 92—104.

2. Ємельянов В.М. Механізми взаємодії органів регіональної і місцевої влади щодо створення сприятливого бізнес-клімату / В.М. Ємельянов // Інвестиції: практика та досвід. — 2011. — № 18. — С. 89—91.

3. Жук В.П. Основні характеристики державно-приватного партнерства на регіональному рівні / В.П. Жук // Завдання державного, регіонального та муніципального управління в контексті нових реалій національного розвитку: міжнар. наук.-практ. конф., 06 квітня 2012 р.: тези доп.: у 2 ч. — К. ВПЦ АМУ, 2012. — Т. 2. — С. 182—184.

4. Жук В.П. Форми функціонування державно-приватного партнерства / В.П. Жук // Інвестиції: практика та досвід. — К.: 2012. — № 13. — С. 109—111.

5. Закон України "Про фінансовий лізинг". — К., 1997.

6. Закон України "Про оренду державного та комунального майна". — К., 1992.

7. Юрченко О.С. Теоретико-методологічні положення розвитку регіональної політики / О.С. Юрченко, М. Трохимченко // Економіка і регіон. — 2008. — № 2. — С. 59—62.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2013 р.

О. В. Бозер,

аспірант, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

ІННОВАЦІЙНА СФЕРА У СТРУКТУРІ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

O. Boger,

postgraduate, Kyiv National Economic University named by Vadym Hetman

THE INNOVATION SPHERE IN A MODERN ECONOMY STRUCTURE

Стаття розкриває особливості інноваційної сфери у структурі сучасної економіки.

The article under review discloses the features of innovation sphere of the modern economy structure.

Ключові слова: інноваційна сфера, структура національної економіки, розвиток інноваційної діяльності.
Key words: innovation sphere, the structure of national economy, the innovation activity development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Характерною рисою сучасної світової економіки є адаптація національного середовища до глобалізаційних вимог. Ступінь розвитку економіки та характер економічного зростання все більшою мірою визначаються станом інноваційної сфери. Сьогодні інноваційний тип економічного розвитку стає тим підґрунтям, що визначає економічну могутність країни та її місце у міжнародному поділі праці. Все це і обумовлює актуальність досліджень, пов'язаних з особливостями розвитку інноваційної сфери у структурі сучасної економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченням особливостей інноваційної сфери та її місця у структурі економіки займалися іноземні Й. Шумпетер, Р. Солоу та вітчизняні науковці К. Алексеєва, В. Гусєв [2], О. Глазкова, О. Кириченко [4], О. Кравченко, М. Макаров, П. Микитюк, А. Федулова [5] та ін. Проте, залишаються питання, які потребують поглибленого дослідження.

У другій половині ХХ століття інновації вже активніше розглядалися з точки зору фактору економічного зростання у роботах таких вчених: Є. Домара, Р. Харрода, Р. Солоу. Значну увагу розробці моделей економічного зростання з людським фактором приділили такі вчені, як Р. Лукас, П. Ромер, Д. Ромер, Ф. Агійон і П. Хоувітт, Дж. Гроссман і Е. Хелпман.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є з'ясування особливостей інноваційної сфери у структурі національної економіки України, а також розробка заходів з підвищення інноваційного потенціалу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Національна економіка являє собою сукупність взаємопов'язаних окремих частин і ланок. Співвідношення і зв'язки між ними формують структуру економіки. Остання може розглядатися з різних сторін: з точки зору форм власності (державний і недержавний сектори), з точки зору стадій руху продукту (виробництво, розподіл, обмін та споживання). Однією з істотних характеристик структури економіки є її розподіл на галузі та сфери (промисловість, сільське господарство, транспорт, зв'язок, будівництво, наука та інновації та ін) [7].

Інноваційний тип розвитку економіки характеризується переходом країни на вищий технологічний рівень, який визначається переорієнтацією інвестиційного капіталу у високотехнологічні галузі економіки, розроблення й реалізацію інноваційних проєктів, науку і освіту.

Аналіз сучасних моделей економічного зростання Р. Лукаса, П. Ромера, Ф. Агійона і П. Хоувітта, Дж. Гроссмана і Е. Хелпмана, які використали нові підходи, засвідчує, що провідну роль у досягненні економічного зростання відіграє науково-техноло-

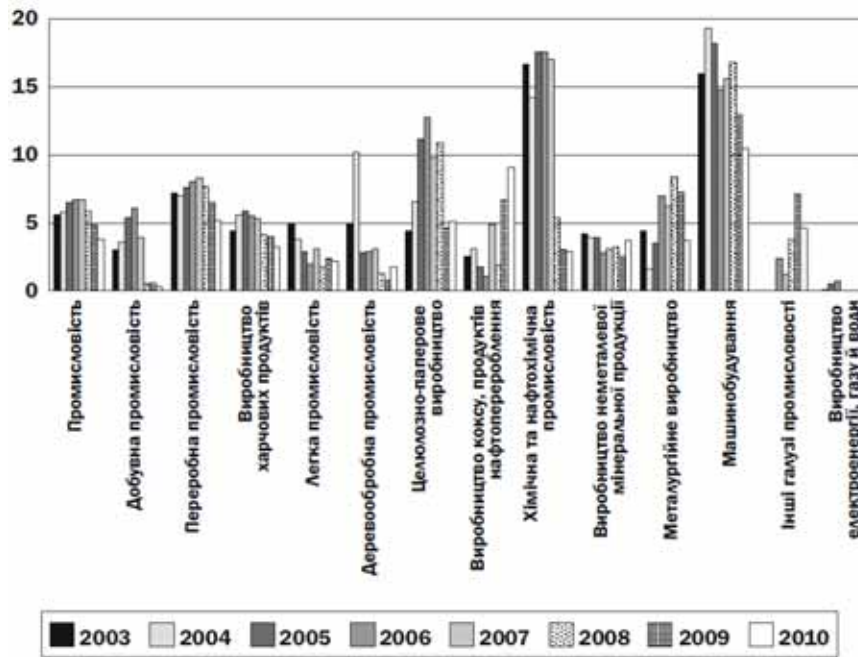

Рис. 1. Частка інноваційної продукції у структурі виробництва галузей промисловості України в 2003–2010 рр., % [9, с. 47]

гічний прогрес. Саме розробка заходів з прискорення науково-технічного прогресу, зростання кількості, якості та ефективності передачі інновацій може забезпечувати сталий економічний розвиток. У той час як решта одноразових заходів лише тимчасово прискорять ріст економіки, після чого його темпи знову залежатимуть від кількості робочої сили та наявного незмінного науково-технічного фактора.

Активний розвиток інформаційних технологій призвів до виникнення та використання терміну "нова економіка", який означає економіку нових високотехнологічних галузей, коли вплив високих технологій зумовлює суттєві зміни макроекономічних параметрів у країнах з розвинутою економікою. Передумовами переходу до нової економіки є лібералізація ринків, посилення мобільності капіталу, глобалізація ринків, поява цифрового простору як єдиної комунікаційної мережі [6].

Відомо, що інновації взаємопов'язані й взаємодіють з інвестиціями спрямованими в технологічну структуру економіки, що забезпечує пріоритетний розвиток вищих технологічних структур. Інноваційна діяльність має широку розгалуженість. Так, вона може проводитися як на мікро-, так і на макрорівні. Інвестиції у інновації є базою для економічного розвитку для будь-якої галузі. Інноваційна діяльність може бути присутня у будь-якій галузі, або бути окремою складовою у структурі економіки.

Звернемо увагу на показники інноваційності у структурі галузей економіки (рис. 1).

Секторальна структура національної економіки за видами економічної діяльності є узагальненою характеристикою якісного рівня розвитку економічної системи в цілому. В Україні, незважаючи на високі темпи зростання випуску в основних видах економічної діяльності впродовж 2001–2011 рр., відбувалося формування досить уразливої структури економіки зі значними галузевими диспропорціями та суттєвою залежністю від попиту на зовнішніх ринках. Динаміка структури української економіки не відповідає загальним закономірностям структурних зрушень, що відбуваються в розвинених економіках світу на сучасному етапі й полягають у зростанні частки високотехнологічних виробництв обробної промисловості, те-

лекомунікаційних, фінансових і бізнесових послуг, а також соціально орієнтованих видів економічної діяльності, випереджальному розвитку наукоємних, високотехнологічних галузей. Натомість в Україні сформувалася неефективна структура економіки з високою ресурсо- та енергоємністю виробництва, надмірним екстенсивним розвитком добувної промисловості, відсталістю агропромислового сектора, низьким рівнем інноваційного виробництва, відставанням розвитку інфраструктури, відірваністю фінансового сектора від реальної економіки, неефективним функціонуванням секторів, що забезпечують соціальний розвиток [9, с. 50].

У більшості провідних країн світу інновації є одним з основних чинників, що впливають на структурні перетворення в економіці, дозволяють сформувати нову якість економічної системи і забезпечити конкурентоспроможність економіки. Проте в Україні інноваційний розвиток не став однією з головних характеристик зростання національної економіки. Внесок високих технологій у вітчизняний економічний розвиток складає лише 0,7 % [8, с. 28]. Тільки 6,5% загального обсягу реалізованої промислової продукції українських виробників мають ознаки інновацій, у той час як в ЄС цей показник досягає 60%, Японії — 67%, США — 78%.

Сучасні тенденції розвитку національної економіки України не відповідають постіндустріальному напрямку глобальних перетворень. Так, інноваційний розвиток в Україні має ряд недоліків:

- відсутність чіткої концепції інноваційних національних пріоритетів, цілеспрямованого, послідовного й системного управління інноваційними процесами з боку держави, а також незадовільне інституційне забезпечення інноваційних перетворень, нестабільність й суперечливість нормативно-правової бази інноваційної діяльності;

- низький міжнародний конкурентний рівень вітчизняних розробок, які класифікуються як інновації;

- недостатнє використання інноваційного потенціалу української науки і освіти (аналіз свідчить, що незважаючи на зростання обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт, їх частка в ВВП постійно скорочується);

— незадовільне фінансування наукової й науково-технічної діяльності;

— низька інноваційна активність вітчизняного бізнесу, що спричинене відсутністю державного стимулювання та неузгодженістю у податковому регулюванні. Так, частка підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, складає: у Латвії (24,3%), Польщі (27,9%), Угорщині (28,9%), Литві (30,3%), Болгарії (30,8%), а в Україні майже вдвічі менше [10];

— висока частка тіньового сектора (від 20% до 60%, залежно від економічної діяльності) та корупційні явища.

Як наслідок, кризові явища світової та вітчизняної економік не могли не позначитися на стані інвестиційних та інноваційних процесів, які сформувалися під дією таких чинників:

— значне падіння обсягів виробництва, спричинене зрушенням зовнішнього та внутрішнього попиту та погіршення очікувань суб'єктів господарювання щодо найближчих перспектив економічного зростання;

— погіршення умов кредитування, особливо довгострокового, що ускладнило реалізацію проектів у галузях з високою часткою позичкових ресурсів, передусім у будівництві, машинобудуванні, металургії, інноваціях;

— скорочення державних інвестицій унаслідок перерозподілу фінансових ресурсів на поточні витрати [3, с. 17];

— нестійка динаміка витрат, які здійснюють переважно одні й ті самі підприємства за рахунок власних коштів;

— різні показники ефективності, так найвищий у машинобудуванні, хімічній та нафтохімічній промисловості;

— різке збільшення імпорту та обслуговування боргових зобов'язань в іноземній валюті внаслідок знецінення гривні.

Серед позитивних ознак інноваційної сфери можна відзначити: високий освітній рівень працездатного населення; розвинену мережу наукових установ, що в ряді галузей мають наукові доробки світового рівня та наявність великих і водночас поряд розташованих запасів різноманітних природних ресурсів. Проте, Україна має низькі позиції у світових рейтингах за показниками ефективності інноваційного розвитку та посідала 63 позицію серед 139 країн світу у 2010 р. [11].

Галузева структура реалізованої інноваційної продукції є нестійкою і часто зазнає негативних змін у напрямі погіршення її технологічного складника. Для відтворення вітчизняної промисловості на інноваційній основі цього недостатньо, оскільки майже дві третини інноваційної продукції в економіці України створюють виробництва третього і четвертого технологічних укладів.

Аналіз теоретичних розробок та емпіричних досліджень інноваційних процесів у структурі національної економіки свідчить про необхідність проведення певних заходів:

— урегулювання нормативно-правової бази, податкового законодавства у сфері інноваційної діяльності та формування в Україні основ інноваційної моделі розвитку економіки;

— розвиток інститутів захисту прав інтелектуальної власності;

— стимулювання інноваційної діяльності, що потребує поетапного змінення переважно сировинно-експортної структури економіки;

— переорієнтації інвестиційних потоків на інноваційну сферу, впровадження високих технологій та збільшення державного фінансування у структурі інвестування інноваційної діяльності;

— проведення реструктуризації економіки для підвищення інноваційного потенціалу на міжнародних ринках;

— детінізацію економіки та державне регулювання вливання тіньового капіталу як у середині країни, так з-за кордону.

Результативність реформ, пов'язаних зі структурними перетвореннями, значною мірою обумовлюється можливістю забезпечення їх відповідними інвестиційними ресурсами. Доведено, що конкурентоспроможність економіки на макrorівні пов'язана із тривалістю циклу відтворення основних виробничих фондів і, відповідно, робочих місць, продуктивних сил суспільства та визначається загальногосподарською ефективністю капіталовкладень [1, с. 17].

ВИСНОВОК

Розвиток інноваційної діяльності є ключовим фактором, який забезпечує економічне зростання. Зростання мало залежить від стану внутрішньої економіки, а прогрес у науці й техніці — від економічної політики. Для забезпечення сталого економічного розвитку прогресивні структурні зрушення повинні мати системний характер і втілюватися в цілісній інноваційній політиці, пов'язаній з дієвим державним стимулюванням структурної перебудови національного господарського комплексу з урахуванням всесвітніх тенденцій науково-технічного розвитку, оптимального співвідношення політичних, економічних, інституціональних, соціально-психологічних і культурних чинників інноваційної динаміки.

Література:

1. Губанов С. Конкурентоспособность экономики — функции системы воспроизводства / С. Губанов // Экономист. — 2003. — № 4. — С. 17.
2. Гусев В.О. Парадигма сталого інноваційного розвитку України / В.О. Гусев, О.О. Мужилко // Економіка та держава. — 2011. — № 9. — С. 115—118.
3. Жаліло Я.А., Покришка Д.С., Белінська Я.В. [та ін.] Ризики економічної депресії та потенціал післякризового відновлення економіки України. — К.: НІСД, 2009. — С. 17—18.
4. Кириченко О.А. Інноваційний розвиток економіки в контексті сучасної теорії модернізації / О.А. Кириченко, Ю.І. Вигізья // Економіка та держава. — 2011. — № 7. — С. 13—16.
5. Федуллова Л.І. Концептуальна модель інноваційної стратегії України / Л.І. Федуллова // Економіка і прогнозування. — 2012. — № 1. — С. 87—100.
6. Стрелец И. Новая экономика: гипотеза или реальность? // Мировая экономика и международные отношения. — 2008. — № 3. — С. 16—23.
7. Мамалей О.О. Основи економічної теорії. Підручник [Електронний ресурс]. — Київ, 2006. — Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15800119/politekonomiya/struktura_ekonomiki
8. Аналітична доповідь "Огляд актуальної наукової дискусії про перспективи розвитку світу в цілому та України як його частини" / ІДСД НАН України, Києво-Могилянська Бізнес-Школа, УІСД ім. О. Яременка. — К., 2008. — С. 28.
9. Аналітична доповідь "Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки Національний інститут стратегічних досліджень" [Електронний ресурс] — 2012. — Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/STRUKTYR_PERETV.indd-2d93e.pdf
10. Офіційний сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
11. The Global Competitiveness Report 2010—2011. World Economic Forum [Електронний ресурс]. — Geneva, 2010. — Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf

Стаття надійшла до редакції 18.06.2013 р.

С. Д. Вовченко,
начальник управління цивільного захисту Вінницької ОДА

РОЗВИТОК ТЕОРЕТИЧНИХ ОСНОВ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ І ТЕРИТОРІЙ ВІД НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

S. Vovschenko,
Head of Civil Protection Vinnytsia Regional State Administration, Vinnitsa

DEVELOPMENT OF THEORETICAL FOUNDATIONS FOR SYSTEM OF PROTECTION CITIZENS AND TERRITORIES FROM EXTRAORDINARY SITUATIONS

У статті розвинуто теоретичні основи функціонування системи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій. Визначено специфіку середовища об'єкт-суб'єктних відносин, оптимальний вид системи обгрунтовано як ієрархічну компенсативного типу.

The article shows development of Theory for System of Protection of Citizens and Territories from Extraordinary situations. The specificity for medium object-subject of Public administration relationship, the best kind of justified as The Compensation Hierarchy of characteristic functions.

Ключові слова: система, захист населення та територій, надзвичайна ситуація, ієрархія, компенсація функцій, об'єкт управління, суб'єкт управління.

Key words: the system, Protection of Citizens and Territories, Extraordinary situations, the hierarchy, the compensation function, the object of Public administration, the subject of Public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сучасному етапі досить інтенсивного розвитку світових економічної, еко-технологічної, суспільної, геополітичної систем та їх сукупності у взаємодіях, захист безпеки життєдіяльності суспільства та кожної людини окремо є одним з ключових завдань системи інституційних відносин у сфері державного управління. Поряд з державними інституціями над питаннями збереження та відновлення безпекового простору також працюють організаційні структури громадянського суспільства — недержавні фонди та організації, громадські об'єднання тощо. Органічно співіснуючи, ці дві різні за ознакою способи управління та методи здійснення впливу структури намагаються вирішити таку специфічну проблематику, як захист населення і територій від надзвичайних ситуацій.

Специфіка цієї проблематики для структури інституцій державного управління визначена, перш за все, складністю управлінського прогнозування поведінки середовища, в якому функціонують суб'єкти та об'єкти — адже непередбачуваність більшої частини подій цього середовища є по суті його нормою. Таким чином, єдиним дієвим управлінським інструментом (або навіть типом державно-управлінського впливу) є ефективне запобігання таким подіям. І основна сучасна наукова думка у цій сфері функціонує саме у такому руслі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про досить широкий спектр розглянутих питань, так чи інакше пов'язаних з організацією державного управління у сфері захисту населення

і територій від надзвичайних ситуацій. Він простежується, зокрема, в роботах вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як: Гвишиані Д.М., Качинський А.Б., Доманський В.А., Садковий В.П., Ушаков А.В., Коротинський П.А., Осипенко С.І., В.М. та інших авторів.

Проте, дозволю собі навести власне спостереження, що майже всі ці роботи мають в основному практичну направленість, їх автори керуються чинними нормативними актами, трактують, критично осмислюють їх позиції. В них майже не розглядаються суто теоретичні засади функціонування системи захисту від надзвичайних ситуацій та комплексу її механізмів.

Значне місце в дослідженні загальної теорії та практики державного управління системою захисту територій та населення від надзвичайних ситуацій неупереджено також відводжу працям Берлач А.М., Волошина С.М., Клименко Н.Г., Комарницького В.М., Приходька Р.В., Сіліної А.А., Соболя О.М., Труш О.О. та інших співвітчизників.

Проте дослідження згаданих вище авторів протікали лише в окремих ракурсах державно-управлінської діяльності, зазначені праці здебільшого присвячувалися практичному аналізу функціонування організаційно-правового інституту захисту від надзвичайних ситуацій. Його ж глибинна теоретична основа (як, до речі, і в більшості наукових досліджень практико-прикладного спрямування) залишалася поза увагою як сама по собі зрозуміла позиція. Отже, як і будь-якій сфері наукового пошуку, актуальність предмету якого посилюється з плином часу, не всі питання достатньо висвітлені та далеко не на всі з них знайдена однозначна відповідь.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в розвитку та актуалізації сучасних теоретичних підходів до розуміння системи державного управління у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На моє переконання, сучасне трактування положень управлінської науки дозволяє висловити попередню тезу про те, що організуючий вплив на предмет управління здійснюється безпосередньо через об'єктивну взаємовідповідність обсягів потреби об'єкта та спроможності суб'єкта в такому впливі. Цю відповідність забезпечують дуалістичні основи буття суб'єкту та об'єкту управління в даних обставинах простору та часу.

Отже, діалектична єдність необхідних та достатніх меж потреби та можливостей управлінського впливу створюють беззаперечну теоретичну основу існування системи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій. Повертаючись до проблематики середовища функціонування предмету управління, слід зазначити, що його основною характеристикою є природний і техногенний ризик. Ступінь його інтенсивності, а отже, і набір властивостей середовища залежить від трьох основних чинників: вірогідності виникнення надзвичайних ситуацій, їх масштабів і спроможності до захисту від них самих та від їх наслідків.

Таким чином, комплексним засобом зниження інтенсивності ризиків є дієва система запобігання широкого функціонального спектру дії. Іншими словами, ефективність системи захисту від надзвичайних ситуацій залежить від переліку та потужності ситуацій, за якими існує інституційна та організаційна спроможність запобігання ще до моменту їх виникнення. Беззаперечно, об'єктивний характер перебігу подій середовища управління не дає мені підстав стверджувати, що така ефективність може хоча б те-

оретично досягти 100% випадків. Адже існують обставини та ситуації так званої "непереборної сили", запобігти яким не представляється можливим засобами сучасних людських та виробничих можливостей. Жодна з найрозвиненіших держав світу не візьме на себе відповідальності стверджувати, що її система захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій повністю ефективна.

Нині ми можемо лише говорити про моніторинг, аналіз та оцінку фактичного рівня такої ефективності за попередній період; на основі методів математичного моделювання, або за допомогою штучного інтелекту ми можемо здійснювати спроби попередження ситуацій або врахування минулих похибок. Але специфічна проблематика об'єктивного існування непрогнозованих сукупних ризиків та особливості роботи в умовах надзвичайних ситуацій з плином часу породжують все більшу кількість завдань фундаментального характеру. І, в першу чергу, це завдання стосується створення ефективної системи планування і оперативного управління комплексами заходів щодо попередження і ліквідації надзвичайних ситуацій. Існуюча тенденція до зростання їх масштабів примушує своєчасно і обґрунтовано виробляти потужну теоретико-методологічну систему запобігання інтенсифікації характеристик ризику середовища управління. На практиці вона повинна створити можливість диференціації превентивних заходів та контрзаходів з одночасною можливістю адаптації кожного елементу до змінюваного характеру та умов перебігу ситуації. Зокрема, особливості організації управління, загальний порядок дій органів управління при загрозі та виникненні надзвичайних ситуацій розглянуті в спільній праці Антонця В.М., Болотських М.В., Марченка Г.Б., Коротинського П.А., Негрієнко С.В. "Захист населення і територій від надзвичайних ситуацій. Організація управління у надзвичайних ситуаціях" [1].

Вивчення теоретичних аспектів щодо таких можливостей напряму пов'язане з застосуванням методу системного підходу. Цей метод дає можливість створити об'єктивний теоретичний базис дослідження. Його перспектива охоплює шлях від необхідності існування самої системи захисту до конкретних форм функціонування цієї системи, її підсистем, ланок та окремих індивідів на різних етапах розвитку середовища управління системою. Саме з цих позицій забезпечується подальший практико-прикладний аналіз можливості здійснення державного управління системою захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій.

Отже, звертаючись до теоретичного бачення місця сучасної системи захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій, зазначу, що вона є складовою частиною соціальної системи держави. В Україні, на відміну від практик більшості європейських країн, досліджувана мною система згідно законодавства одночасно з її беззаперечною соціальною природою залишається під егідою силових структур. Вона включає дві основні підсистеми: сили захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, що безпосередньо виконують функціонал системи, і діяльність органів, що здійснюють управління цим функціоналом. Виходячи з цього, система виступає, з одного боку, як підсистема цілісної системи суспільства, а з другого — як окрема система з переліком підсистем, ланок та індивідів.

І, відповідно, вона є системою з притаманними їй механізмами способами і засобами впливу на можливість виникнення надзвичайних ситуацій, власне на самі ситуації та на наслідки від їх настання з тим, щоб забезпечити найбільшу ефективність захисту. Відтак, безпосередніми (тактичними) цілями її є:

— запобігання (що здійснюється засобами прогнозування та засобами превентивної функціональної діяльності) надзвичайних ситуацій — основна тактична ціль;

— реагування (що здійснюється засобами специфічної функціональної діяльності в разі настання ситуації) — оперативна тактична ціль;

— багатовекторна ліквідація (що здійснюється обома вищезазначеними типами засобів) — ситуативна тактична ціль.

Говорячи про групування функціоналу системи, він повинен поєднати в собі три групи:

— функції ефективного контролю (запобігання та ліквідація) техногенної безпеки;

— функції ефективного контролю (запобігання та ліквідація) природної безпеки;

— функції оперативного реагування на надзвичайні ситуації (в разі їх настання та протікання).

Неодмінною умовою цілеспрямованого управлінського впливу на всі елементи повинна бути постійна наявність двостороннього суб'єкт-об'єктного зв'язку, що теоретично є можливим лише за наявності стійкої управлінської системи. До речі, у цьому зв'язку найбільш стійкими я вважаю управлінські системи ієрархічного типу з можливістю оперативної взаємозаміни функцій управління. Я б назвав ці системи "ієрархічними компенсативного типу". Тобто, при обов'язковій наявності чіткої вертикальної підпорядкованості в системі, визначена підсистема у випадку втрати функцій підсистемою вищого рівня спроможна взяти на себе управління підпорядкованими підсистемами, тобто повноцінно замінити її. Навіть окрема ланка або індивід системи повинні містити в собі потенціал управління всією системою у разі необхідності. Обов'язковою умовою високої ефективності ієрархічної системи компенсативного типу є високий рівень управлінських знань, підготовки, володіння ситуацією та оснащеності підсистем, ланок та індивідів, аби в будь-який момент замінити (компенсувати) собою підсистему, ланку чи індивіда, що втратив спроможність управляти ситуацією. Особливе значення в таких системах повинні посідати множини прямих та альтернативних засобів комунікації, потреба у яких значно вища ніж за інших систем.

Слід також зазначити, що при розробці ефективної організаційної структури ієрархічної системи компенсативного типу у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, до факторів вибору необхідно віднести:

— чітке визначення принципів підпорядкування;

— однозначне визначення первинних та наступних (у разі втрати функцій первинними) центрів прийняття рішень;

— раціональний розподіл компетенції по горизонталі та повноважень по вертикалі;

— вилучення зайвих підсистем, ланок та індивідів підпорядкування з урахуванням норм безпосереднього підпорядкування;

— встановлення чітких взаємозв'язків між центрами прийняття рішень на будь-якому етапі здійснення (втрати або набуття) функціоналу;

— встановлення чіткого переліку прямих та альтернативних засобів комунікації між елементами системи, побудова алгоритмів взаємозамінюваності цих засобів.

При цьому кожна підсистема, ланка чи індивід в організаційній структурі має забезпечувати суто тактичні питання:

— конкретний внесок у досягнення цілей системи згідно з поділом функцій;

— повноту відповідальності за виконання поставлених завдань;

— комплексність виконання всіх функцій згідно із цими завданнями;

— відповідність ресурсного забезпечення рівню завдань, що вирішуються.

Потрібно також враховувати, що успіх побудови ефективної ієрархічної системи компенсативного типу залежить від розміщення і взаємодії її елементів, вертикальних та горизонтальних структур, форма яких формується під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Знання та передбачення цих факторів є запорукою такої ефективності. І тут, як бачимо, питання переходять із площини тактичних у площину стратегій, саме їх розумна побудова та вдала реалізація і визначає кінцевий результат ступеню виконання цілей системи в цілому.

Задля повноти теоретичного дослідження вітчизняної системи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій необхідно провести її ретроспективний аналіз. Теоретичне опрацювання робіт вже згаданих у цій статті та деяких інших авторів (Алтунін А.Т. [2], Зайцев А.П., Коржавін А.В., Корнєєв А.І. [3], Федоров Л.М., Горохов В.А., Мельник А.С. [4], Демиденко Г.П., Кузьменко Є.П., Орлов П.П. [5], Сердюков І.П. [6]) свідчить, що колишня відповідна система захисту населення та територій, яка існувала як в Українській РСР, так і загалом в Радянському Союзі, мала достатньо повний перелік функцій. Тоді система носила загальнозживану назву "Громадянська оборона" (з рос. "гражданская оборона"). До речі, деякі сучасні автори ототожнюють цей термін з терміном "Цивільна оборона" [7, с. 69; 8, с. 22]. На мій погляд, це не зовсім вірно, оскільки орфографічні словники тих часів прикметник "цивільна" (з рос. "штатская") відносили лише до окремої особи, людини, або до її характеристик: "цивільна особа", "людина в цивільному одязі" тощо [9, с. 49]. І якщо в сучасному мовотворенні термін "Цивільна оборона" існує асолютно звично, то говорячи про радянський період було б більш правильно вживати термін "громадянська оборона". Так чи інакше, на основі ретроспективно-історичного аналізу саме систему громадянської оборони СРСР я можу вважати історичним першоджерелом створення теоретичних підвалин сучасної вітчизняної системи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій.

Повертаючись до історичного аналізу функцій та повноважень предмету мого дослідження, така значна їх повнота у радянський період була зумовлена історичними та політичними чинниками існування СРСР на політичній арені, а також значними геополітичними амбіціями тодішньої держави. Безперечно, їх існування складалося об'єктивно і визначалося законами та характеристиками суспільно-політичної формації, створеної адміністративно-командною формою державного управління. Таким чином, маю ще одну нагоду підкреслити теоретичну синтезію про те, що основним внутрішнім чинником характеристик будь-якої системи управління є не що інше, як форма державного управління.

Отож, основна ідея згаданих авторів визначена вимогами того часу на тлі тодішньої політичної обстановки, яка складалася в світі. Вона зводилася до того, що громадянська оборона у період з кінця 50-х до кінця 80-х років XX ст. була системою загальнодержавних оборонних заходів, що здійснювались з метою захисту населення від ядерної зброї та інших засобів ураження, створення умов, які забезпечували надійність роботи об'єктів народного господарства в умовах нападу з повітря, проведення рятувальних робіт і надання допомоги постраждалим, а також проведення аварійно-відновлювальних робіт в осередках ураження [6, с. 23]. І на той час це було цілком вірно, однак в подальшому (90-роки XX ст. — початок XXI ст.) — попри виклики часу, зміну сус-

пільно-політичної формації та векторів загроз, традиційна орієнтація вітчизняної системи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій в основному на завданні воєнного характеру об'єктивно спричинила однобічний її розвиток.

При цьому сьогодні серед існуючих небезпек для України найбільш значна питома вага належить природним і техногенним. Вони носять все більш комплексний, взаємопов'язаний характер, стають джерелом надзвичайних ситуацій у різних сферах життєдіяльності суспільства. Все частіше виникають надзвичайні ситуації специфічного характеру, до яких можна віднести катастрофічні паводки у Закарпатській області та в західних областях України, катастрофу літака Су-27 у м. Львові, аварії на шахтах, захворювання птахів високопатогенним грипом Н5N1 на території АР Крим, щорічну епідемію захворюваності на грип практично по всій країні, вибухи на складах боєприпасів у м. Артемівську Донецької області, с. Новобогданівці Запорізької області, ст. Лозовій Харківської області, паралізуючі життя в регіонах снігопади, паводки, засухи тощо.

До перерахованих небезпек слід додати загрози, пов'язані зі зберіганням, переробкою та перевезенням небезпечних хімічних речовин і непридатних до використання хімічних засобів захисту рослин, функціонування атомних реакторів, а також гідроелектростанцій Дніпровського і Дністровського каскадів, мокрою консервацією шахт Донбасу, активізацією підтоплення земель ґрунтовими водами та зсувними процесами.

Значний вплив на природне середовище й суспільні процеси в Україні має Чорнобильська катастрофа. Вже двадцять сім років її негативні соціально-екологічні наслідки залишаються остаточно не подоланими, суттєво впливаючи на здоров'я не лише постраждалих осіб, а й на увесь генотип українського народу. Посилення актуальності досліджень та адаптації теоретичних підвалин функціонування сучасної системи захисту від надзвичайних ситуацій до умов сьогодення обумовлюється також зростанням економічних і соціальних втрат від їх настання, що суттєво гальмує темпи економічного зростання, якості життя та веде до зниження рівня національної безпеки.

Таким чином, в Україні на нинішньому етапі необхідна розробка основоположних діалектичних, теоретичних і методологічних положень, що стануть дійсно науковою основою практичних рекомендацій зі створення ефективної системи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Специфіка функціонування системи державного управління у сфері захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій визначена складністю прогнозування середовища, в якому функціонують суб'єкти та об'єкти управління. Діалектична єдність необхідних та достатніх меж потреби та можливостей управлінського впливу створюють беззаперечну теоретичну основу існування системи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій.

Ефективність системи залежить від переліку та потужності ситуацій, за якими існує інституційна та організаційна спроможність запобігання ще до моменту їх виникнення. Існуюча тенденція до зростання їх масштабів примушує своєчасно і обґрунтовано виробляти потужну теоретико-методологічну систему запобігання інтенсифікації характеристик ризику середовища управління. Вона повинна створити можливість диференціації превентивних заходів та контрзаходів з одночасною можливістю адаптації кожного елемента до змінюваного характеру та умов перебігу ситуації.

Сучасна система захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій є складовою частиною соціальної системи держави та включає дві основні підсистеми: сили захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, що безпосередньо виконують функціонал системи, і діяльність органів, що здійснюють управління цим функціоналом. Виходячи з цього, система виступає, з одного боку, як підсистема суспільства, а з другого — як типова самостійна система з переліком підсистем, ланок та індивідів. Її тактичними цілями є: диференційоване запобігання, оперативне реагування та багатовекторна ліквідація надзвичайних ситуацій.

З точки зору можливостей реалізації цих цілей найбільш придатними є управлінські системи ієрархічного типу з можливістю оперативної взаємозаміни функцій управління. У тексті статті мною обґрунтовано новий тип — ієрархічні системи компенсативного типу.

Історичним першоджерелом сучасної вітчизняної системи захисту населення і територій від надзвичайних була система громадянської оборони СРСР. У спадок від неї традиційна орієнтація сучасної вітчизняної системи досить довгий час мала однобічний розвиток. При цьому сьогодні серед існуючих небезпек для України найбільш значна питома вага належить природним і техногенним ситуаціям. Напрями подальших наукових досліджень пов'язані саме з їх впливами, а також з пошуком шляхів мінімізації останніх.

Література:

1. Антоненко В. Захист населення і територій від надзвичайних ситуацій. Організація управління у надзвичайних ситуаціях / В. Антоненко, М. Болотських, Г. Марченко, П. Коротинський, С. Негрієнко / за загальною редакцією В.М. Антонця. — К.: Купріянова, 2007. — 304 с.
2. Алтунин А. Т. Формирования гражданской обороны в борьбе со стихийными бедствиями. — изд. 2-е, перераб. и доп. — М.: Стройиздат, 1978. — 245 с.
3. Зайцев А.П. Гражданская оборона: уч. пособие / А.П. Зайцев, А.В. Коржавин, А.И. Корнеев и др.; под редакцией А.Т. Алтунина. — М.: Воениздат, 1985. — 192 с.
4. Федоров Л.М. Радиоактивное заражение и способы защиты от него / Л.М. Федоров, В.А. Горохов, А.С. Мельник. — Мн.: "Ураджай", 1984. — 128 с.
5. Демиденко Г.П. Защита объектов народного хозяйства от оружия массового поражения: справочник / Г.П. Демиденко, Е.П. Кузьменко, П.П. Орлов и др.; под ред. Г.П. Демиденко. — изд. — 2-е, перераб и доп. — К.: Вища шк. Головное изд-во, 1989. — 287 с.
6. Сердюков И.П. Организация и методика подготовки рабочих, служащих и колхозников по гражданской обороне: учебное пособие / И.П. Сердюков, Е.П. Кузьменко, В.В. Выжгин и др.; под общ. ред. В.А. Приходько. — К.: Вища шк. Головное изд-во, 1986. — 264 с.
7. Шоботов В.М. Цивільна оборона: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В.М. Шоботов; Міністерство освіти і науки України, Приазовський державний технічний університет. — 2-е вид., переробл. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 438 с.
8. Стеблюк М.І. Цивільна оборона та цивільний захист [Текст]: Підручник. — К.: Знання-Прес, 2007. — 487 с.
9. Орфографический словарь русского языка / под ред. С.Г. Бархударова, С.И. Ожегова и А.Б. Шапиро. — 10-е изд. — М., 1970. — 358 с.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2013 р.

*В. В. Фаталов,
магістр державного управління,
Національна академія державного управління при Президентові України*

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

*V. Fatalov,
Master of Public Administration, National Academy of Public Administration, office of the President of Ukraine*

THE STRATEGIC PRIORITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION

У межах цієї статті здійснено аналіз стратегічних пріоритетів розвитку державного управління, ідентифіковано передумови виникнення проблем державного управління, охарактеризовано оптимізаційну технологію забезпечення функціонування системи державного управління, визначено основні критерії ефективності стратегічних пріоритетів розвитку державного управління.

Within this paper analyzes the strategic priorities of government, identified predictors of problems in public administration, described optimization technology to ensure the functioning of government, the basic performance criteria for strategic development priorities of government.

Ключові слова: стратегічні пріоритети, стратегія, стратегія державного управління, стратегічне управління, державне стратегічне управління, ефективність, стратегічне управління, державне управління, органи державної влади.

Key words: strategic priorities, strategy, governance, strategic management, strategic public management, efficiency, strategic management, public administration, public authorities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі соціально-політичного та економічного розвитку України особлива роль належить розробці ефективних підходів до практики запровадження стратегічного управління у всіх сферах суспільного життя. Такий новітній контекст до організації діяльності органів державної влади сприятиме розширенню її функціональних параметрів та ефективності реалізації покладених на неї повноважень, що тим самим виступатиме гарантом стабілізаційного розвитку держави та запорукою оптимізації її системи управління загалом.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Стратегічні пріоритети у діяльності органів державної влади України являють одну з найменш досліджених предметних сфер у межах науки державного управління, що тим самим увиразнює потребу її методологічного та практико-прикладного розроблення. Виходячи із цього, постає складне завдання — розробити нову методологію вивчення проблем запровадження стратегічних пріоритетів та технологій їх запровадження у діяльності органів державної влади, спираючись на теоретико-практичний арсенал державно-управлінської науки. Це, у свою чергу, висуває завдання розробки сучасних оптимізаційних принципів, технократичних правил та процедур реалізації стратегічного управління в органах державної влади. Такий контекст постановки даної проблематики має на меті побудувати нову модель державного управління, яка б дозволяла апробувати його результативність на рівні тактичної діяльності інституційних структур органів державної влади.

З огляду на те, що першочерговим завданням для більшості вітчизняних вчених та практиків є розробка оптимізаційних практико-прикладних методик реалізації стратегічної діяльності у системі державного управління постає питання запровадження стратегічного підходу, який би слугував тактичною альтернативою оптимізації організаційних та структурних змін у системі державного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Найбільшого розроблення проблема стратегічного управління набула в межах зарубіжної науки у працях таких вчених, як: І. Ансофф, А.Дж. Стрикленд, А.А. Томпсон, Л.Дж. Коен, Дж. Робертсон, Н. Ратічері, В.К. Рахуа, М. Ріттер, А. Такарані, Ч. Тілі, Х. Аренд, Ш. Арстайн, Л. Бйорланд та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою даної статті є здійснення концептуального аналізу стратегічних пріоритетів розвитку державного управління. Досягнення даної мети обумовлює вирішення відповідних завдань, а саме ідентифікувати передумови виникнення проблем державного управління, охарактеризувати оптимізаційну технологію забезпечення функціонування системи державного управління, визначити основні критерії ефективності стратегічних пріоритетів розвитку державного управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

На сучасному етапі розвитку та функціонування вітчизняної системи державного управління важлива роль належить сучасним методикам та технологіям розроблення стратегічних пріоритетів як механізмів оптимізації діяльності органів державної влади. Доцільність розробки даної проблематики обумовлена сучасними умовами динамічного розвитку сучасного світу, який вимагає від органів державної влади ефективною та мобільною діяльністю, яка б носила стратегічну спрямованість та гарантувала сталість у реалізації їх функціональних повноважень. Це свідчить про те, що стратегічні пріоритети є важливим функціональним ресурсом оптимізації діяльності органів державної влади, який би мав спростити складні структури управління та взаємодії між рівнями владної вертикалі у такий спосіб, аби діяльність органів державної влади носила внутрішньозбалансований характер між стратегічними та тактичними засадами управління. Відтак, саме стратегічні пріоритети у діяльності органів державної влади забезпечують розробку та запровадження новітньої технології оптимізації їх

функціонування, що тим самим, дозволить ефективно розв'язувати тактичні завдання та успішно вирішувати конфліктні ситуації.

Для пострадянської управлінської науки характерним є дослідження практичних розробок та окремих методологічних підходів до розроблення відповідних стратегічних пріоритетів розвитку системи державного управління що супроводжується створенням стратегій, стратегічних планів, програм, проектів [1, с. 65]. На нашу думку, розробка стратегічних пріоритетів, ще не може гарантувати ефективність функціонування діяльності органів державної влади. Це обумовлено тим, що більшість сучасних підходів до модернізації та реформування систем державного управління на пострадянському просторі не враховують зміст результатів стратегічних розробок, а відтак гарантувати ефективність стратегічного управління практично стає неможливим.

Досліджуючи дану проблематику, доцільно звернути особливу увагу на основні критерії розроблення стратегічних пріоритетів розвитку системи державного управління. Виходячи із цього, вони мають сприяти:

- оптимізації функціонального потенціалу структурних підрозділів органів державної влади;
- створенню потужного тактичного ресурсного забезпечення процесу прийняття державно-управлінських рішень;
- оптимізації системи делегування повноважень у межах відповідних державно-управлінських структур;
- результативності цілей та задач, що відкривало б нові горизонти для функціонування структурних підрозділів державно-управлінських структур;
- покращенню показників ефективності формування перспективних напрямів діяльності органів державної влади.

Відтак, йдеться про стратегічне управління у діяльності органів державної влади, яке має забезпечити автоматизоване реагування на зовнішні зміни та організацію відповідного процесу прийняття державно-управлінських рішень. На думку Дж. Чайлда, "стратегічні пріоритети у діяльності органів державної влади мають виступати у ролі своєрідної наукоємної технології конструювання організаційної структури, здатної забезпечити саморозвиток, високомобільність та гнучкість системи, яка б самотійно усувала проблеми, які виникають у процесі державно-управлінської діяльності" [2, с. 311]. У межах цієї дослідницької концепції стратегічні пріоритети розглядаються як внутрішній механізм управління та оптимізаційного функціонування системи органів державної влади, який має знайти своє застосування у сучасній державно-управлінській практиці. У цьому плані одним із важливих проблемних питань, що потребує свого розв'язання є розуміння стратегічних пріоритетів як важливого оптимізаційного інструментарію розвитку та функціонування системи органів державної влади.

У даному відношенні йдеться про стратегічне управління у діяльності органів державної влади, яке являє собою чітко структуровану діяльність суб'єктів державного управління, спрямовану на досягнення чітко визначених цілей. У даному контексті стратегічне управління у діяльності органів державної влади відіграє універсальну роль, забезпечуючи ефективність, оптимальність та раціональність адміністрування на всіх рівнях владного функціонування. Стратегічне управління обумовлює запровадження методів стратегічного управління. Під ним варто розуміти відповідні засоби розробки та реалізації взаємопов'язаних стратегій, які забезпечують розвиток інституційного та структурно-функціонального потенціалу системи державного управління. Виходячи із цього, стратегічне управління у діяльності органів державної влади має забезпечити формування перспективних напрямів розвитку держави. У такому контексті методологія стратегічного управління забезпечує розроблення нових прийомів організаційної діяльності у такий спосіб, аби вони максимальною мірою були адаптивними до умов суспільного розвитку. Це свідчить про те, що функціональною метою стратегічного управління у діяльності

органів державної влади має стати орієнтація технології управління на довгострокову перспективу розвитку. Відповідно до цього, однією із методологічних вимог запровадження стратегічних пріоритетів розвитку державного управління є гнучкість керівників стратегічного рівня до запровадження новацій. Саме останнє і виступає своєрідним критерієм ефективності запровадження стратегічного управління у діяльності органів державної влади.

Аналізуючи основні фактори, які увиразнюють доцільність запровадження стратегічних пріоритетів у діяльності органів державної влади, слід вказати на те, що досить часто вибір конкретної стратегії не враховує чисельних факторів, які обумовлюють потребу її запровадження. Це, безумовно, занижує показники їх ефективності та вказує на доцільність чіткого врахування таких критеріїв. До них, зокрема, варто віднести саме такі, які впливають не лише на стратегію діяльності органу державної влади, але і ті, які зокрема визначають закономірності функціонування системи державного управління та держави загалом. До таких факторів варто віднести: ідеологічні, економічні, політичні, правові, науково-технічні (технологічні) соціальні, культурні, геополітичні, які безпосередньо впливають на перспективний розвиток та функціонування інституційних структур органів державної влади.

Відтак, наведені вище положення свідчать про те, що стратегічні пріоритети у діяльності органів державної влади є не лише методологічною, але і функціональною складовою. Це підтверджується тим, що, в першу чергу, вони мають бути спрямованими на те, аби гарантувати ефективність та результативність діяльності органів державної влади, а головне — її індикативність інтересам та потребам громадськості. У даному відношенні стратегічні пріоритети покликані відповісти на три основні питання: у якому стані перебуває державно-управлінська структура (чи здатна вона до модернізаційної діяльності як умови перспективного розвитку); якими є перспективи розвитку державно-управлінської структури (наскільки вона є адаптивною до потреб та інтересів громадськості та власне організаційних потреб); які перспективні методи та засоби організаційної діяльності варто застосовувати, аби досягнути бажаної організаційної результативності.

Технологічно вирішення цих основних завдань потребує відповідних методологічних та методичних прийомів запровадження стратегічних пріоритетів. Загалом, необхідною умовою їх запровадження у діяльності органів державної влади є орієнтація системи державного управління на перспективний розвиток, оскільки саме воно дозволяє чітко визначити перспективні цілі розвитку та розробити відповідний інструментарій по їх досягненню. З огляду на це, стратегічне управління являє собою достатньо гнучку технологію організації та здійснення державно-управлінської діяльності, оскільки у процесі розробки та реалізації відповідної стратегії можуть відбуватися певні корективи. Це безпосередньо стосується як коригування напрямів перспективного розвитку, так і технологічних прийомів діяльності державно-управлінського персоналу щодо забезпечення результативності методик стратегічного управління.

Саме методологічні та методичні прийоми стратегічного управління, певним чином, вказують на його функціональну роль у діяльності органів державної влади. Це, тим самим, доводить, що саме стратегічні пріоритети є необхідною оптимізаційною умовою формування та реалізації діяльності органів державної влади. Саме таке його функціональне призначення і визначає оптимізаційну роль стратегічних пріоритетів у діяльності органів державної влади. Більше того, на думку Р. Моклера, функціональна сутність стратегічних пріоритетів, яка і визначає таку його оптимізаційну роль, спрямована на здійснення "безперервного контролю та оцінки організаційних змін у діяльності органів державної влади з метою забезпечення стабільності системи державного управління загалом та ефективного функціонування основних сфер суспільства" [3].

Виходячи із цього, доцільно визначити основні критерії запровадження стратегічних пріоритетів розвитку

державного управління. До них, на нашу думку, доцільно віднести критерії ефективності стратегічних пріоритетів у діяльності органів державної влади, що має відповідати сучасним умовам суспільного розвитку. Така ефективність визначається здатністю органів державної влади досягнути відповідного рівня збалансованості внутрішньої політики відповідно до викликів зовнішньої політики. Це свідчить про те, що запровадження технологій державного управління, у першу чергу, передбачає формування окремих стратегічних установок, які б слугували своєрідним стратегічним та тактичним імперативом діяльності державно-управлінських структур.

Запровадження саме такого підходу до визначення стратегічних пріоритетів у діяльності органів державної влади дозволить кардинально змінити соціально-економічну та політичну системи держави. Завдяки цьому, вдається можливим чітко визначити перспективи розвитку та функціонування національних систем державного управління перехідних суспільств. Однак, на думку російського дослідника В.С. Єфремова, при запровадженні стратегічних пріоритетів "важливо, аби вони не перетворились на штучно створені системи, в межах яких і завдяки яким, люди вступають у різні форми взаємодії, реалізуючи перспективні ініціативи держави" [4, с. 31].

До методологічних прийомів розроблення стратегічних пріоритетів слід також віднести забезпечення єдності стратегічних планів та програм. У процесі підготовки та прийняття державно-управлінських рішень на всіх рівнях управлінської вертикалі має бути досягнуто єдність, аби гарантувати ефективність їх реалізації. Переважно йдеться про єдність стратегічних планів між різними структурними підрозділами органів державної влади, досягнути якої стає можливим лише за умови їх консолідованої діяльності.

До методологічних прийомів запровадження стратегічних пріоритетів у діяльності органів державної влади, слід також віднести створення організаційних структур реалізації стратегічних планів та програм. На думку В.Є. Чиркіна, "стратегічне управління має включати створення організаційних умов для здійснення стратегічних планів та програм шляхом формування сильної організаційної структури... розроблення системи мотивації, вдосконалення структури управління" [5, с. 19].

Наведені вище методологічні прийоми стратегічних пріоритетів у діяльності органів державної влади визначають їх методологічну та функціональну роль, а відтак, забезпечать цільовідповідність такої діяльності чітко визначеним перспективам розвитку. Це безпосередньо підтверджує доцільність запровадження стратегічного управління у діяльності органів державної влади на рівні його інституційних структур та на рівні розвитку та функціонування системи державного управління загалом. Остання також повинна мати чітку стратегічну регламентацію, оскільки визначає перспективні напрями розвитку держави в цілому.

Розробляючи та запроваджуючи стратегічні пріоритети, органи державної влади мають набути нових якостей прилаштування до нових соціально-політичних та економічних умов, набуваючи нових якостей та нарощуючи потенціал розробки та прийняття ефективних ситуативних рішень. Це забезпечить успішність прийняття ефективних ситуативних рішень, однак для цього має бути сформовано декілька різних альтернативних стратегій, в межах яких мають діяти відповідні структури органів державної влади. Прикладом таких альтернативних стратегій може бути портфель стратегічних альтернатив. Створення такого портфелю органами державної влади закономірно є творчим процесом, оскільки "не існує універсальних рішень стратегічних задач, принагідних на будь-який випадок, внаслідок чого можливі варіанти діяльності також не задані, а тому формування портфелю альтернативних стратегій в цілому залежить від рівня знань та досвіду" державних службовців [6, с. 42]. Загалом наведений вище підхід до розуміння стратегічних пріоритетів свідчить про індивідуально-типологічну здатність окремих структур органів державної влади розробляти та запроваджувати технології стратегічного

управління. Зміст такої технології традиційно визначається системою цінностей та пріоритетів корпоративної культури, яка є похідною від центральної ланки до нижньої ланки органів державної влади.

Діяльність органів державної влади в сучасних умовах суспільного розвитку має бути спрямована не лише на розробку стратегічних альтернатив, але і прийняття стратегічних рішень, які б чітко відповідали нестандартності державно-управлінської ситуації. Це свідчить про те, що стратегічні пріоритети розвитку державного управління мають бути спрямовані на те, аби максимізувати відповідність стратегічних рішень нестандартності державно-управлінської ситуації, яка досить часто має місце у діяльності органів державної влади.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, здійснений нами аналіз стратегічних пріоритетів розвитку державного управління вказує на їх методологічну цінність, яка зводиться до забезпечення оперативного ідентифікування передумов виникнення проблем, що в альтернативу їм дозволяє розробляти окремі механізми їх вирішення, саме тому, опанування їх основними методологічними прийомами дозволяє органам державної влади сформувати відповідну управлінську реакцію на своєчасність оперативного вирішення організаційних проблем, відповідно до цього доведено, що стратегічне управління є оптимізаційною технологією забезпечення функціонування системи державного управління.

З'ясовано, що для систем державного управління пострадянського простору однією із ключових проблем розробки та реалізації технологій стратегічного управління у діяльності органів державної влади є не врахування змісту результатів стратегічних розробок, а тому гарантувати його ефективність вони практично не в змозі. Визначено основні критерії ефективності стратегічних пріоритетів розвитку державного управління (кількість альтернативних стратегій, на яких базується діяльність органів державної влади; повнота та системність розроблення альтернативних стратегій; політична незалежність розробки стратегій діяльності органів державної влади; відповідність стратегій чітко сформованим цілям діяльності структурних підрозділів суб'єктів державного управління), відповідно до чого доведено, що ефективність органів державної влади визначається здатністю досягнути відповідного рівня збалансованості внутрішньої політики відповідно до викликів зовнішньої політики, саме тому запровадження технологій стратегічного управління забезпечує формування окремих стратегічних установок, які б слугували своєрідним стратегічним та тактичним імперативом діяльності державно-управлінських структур. Саме цей аспект є одним із перспективних напрямів розроблення даної проблематики в межах вітчизняної науки державного управління.

Література:

1. Якунин В.И. Теоретические аспекты проблемы эффективности государственного управления / В.И. Якунин // Власть. — № 8. — 2006. — С. 63—84.
2. Чайлд Дж. Управленческая стратегия, новая техника и процесс труда. Новая технология и организационные структуры / Дж. Чайлд. — М.: Экономика, 2003. — 467 с.
3. Mockler R.J. Strategic Management: An Integrative Context-Specific Process / R.J. Mockler. — Idea Group Publishing: Harrisburg-London, 2002.
4. Ефремов В.С. Стратегическое планирование в бизнес-системах/ В.С. Ефремов. — М.: Изд-во "Финпресс", 2011. — 276 с.
5. Чиркин В.Е. Конституционные проблемы власти народа/ В.Е. Чиркин // Государство и право. — 2004. — № 9. — С. 17—24.
6. Джонс Дж.К. Методы проектирования/ Дж.К. Джонс. — М.: Мир, 2006. — 278 с.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2013 р.

М. О. Чернишова,
аспірант кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,
Донецький державний університет управління

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕТОДИКИ РОЗРАХУВАННЯ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ ПДВ

М. Chernyshova,
graduate student, of Department of Management of International Economic Activity,
Donetsk State University of Management

IMPROVMENT OF CALCULATING METHODS THE TAX LOAD OF VAT

У статті розглядається одна з проблем системи оподаткування в Україні — визначення критеріїв оцінки податкового навантаження на мікрорівні.

In the article it is examined one of the Ukrainian tax system problems — the determination of the tax pressure estimation criteria's on the microlevel.

Ключові слова: податкове навантаження, ПДВ аналіз абсолютного податкового тиску, державна політика, інструменти податкового механізму.

Key words: tax load, VAT, analysis of absolute tax load, public policy, tools of tax mechanism.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Ефективна податкова система значною мірою є визначальним фактором економічного росту, покращення інвестиційного клімату та зростання добробуту громадян. Важливою передумовою такої податкової системи є узгодження інтересів платників податків та держави, адже обидва суб'єкти податкових відносин намагаються максимально задовольнити власні інтереси. Держава прагне мобілізувати якомога більшу суму коштів для виконання своїх функцій, платник податків — зменшити своє податкове навантаження. Тому пошук оптимальної моделі оподаткування, яка б максимально задовольняла інтереси платника і держави, був і є одним із пріоритетних завдань державної діяльності.

Сучасні умови господарювання, що характеризуються високим рівнем інтеграційних та глобалізаційних процесів, підвищенням ступеня відкритості економік різних країн, підтверджують необхідність функціонування ефективної податкової системи, яка б характеризувалась високою конкурентоспроможністю та сприяла формуванню позитивного іміджу країни у світовому економічному просторі.

Оптимальний рівень податкового навантаження є важливим чинником для забезпечення відповідної динаміки ділової активності, розвитку виробництва та економіки в цілому, а також соціально-політичної стабільності країни. Для ефективного управління підприємством необхідно не лише максимізувати прибуток підприємства, а у першу чергу, поліпшити аналіз податків шляхом врахування податкового навантаження підприємства.

У даний час податкове навантаження в Україні визначають з податку на прибуток як відношення суми нарахованого податку на прибуток до суми скоригованого валового доходу, а з податку на додану вартість як відношення суми нарахованого ПДВ до загального обсягу поставки. Однак існуючі методи викладені у Наказі державної податкової адміністрації України № 201 від 28.03.2008 р. [1, с. 25—30]. Відсутня методика розрахування податкового навантаження з урахуванням здійснення експортних операцій при визначенні витрат від недоотримання ПДВ.

Податкове законодавство України є динамічним, складним, податкова система характеризується надзвичайним розростанням неформальних зв'язків, корупцією, що призводить до поляризації інтересів держави і платника податків та підвищення трансакційних витрат оподаткування. Як наслідок, податкове середовище українських фірм характеризується невизначеністю, а податкове навантаження є надмірним, що призводить до збитковості або тінізації діяльності організації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання податкового навантаження, його вплив на економічну активність і фінансові результати платників, причини та наслідки його нерівномірного розподілу між суб'єктами господарювання, тенденції та шляхи зміни закладені в роботах вітчизняних економістів Корнуса В., Соколовської А., Чернякової Т., Вишневського В., Лунінової І., Федосова В., Шаблістої Л. Сучасна науково-практична література у сфері оподаткування та, зокрема, податкового навантаження має переважно прикладний характер. Відсутність комплексних теоретичних досліджень податкового тягара є значною перешкодою при аналізі характеру впливу оподаткування та пошуку шляхів вдосконалення функціонування податків [2, с. 12—26]. Протягом існування податкової системи розроблено багато зарубіжних та вітчизняних методик щодо визначення податкового навантаження, але єдиних підходів досі не існує. Причому більшість науковців розглядає податкове навантаження на рівні держави, і лише деякі — на рівні підприємства.

Однак проведені дослідження потребують доопрацювання й систематизації спроби теоретичної і практичної оцінки рівня податкового навантаження на підприємства з урахуванням вітчизняної специфіки системи оподаткування. Важливим напрямом подолання проблеми надмірності податкового навантаження та адаптації до податкового середовища України є формування комплексу заходів щодо управління податковим тиском на рівні окремих підприємств, а також розробка моделей оцінки, аналізу й прогнозування податкового тягара на підприємства із метою прийняття ефективних управлінських рішень в області оподаткування.

МЕТА СТАТТІ

Метою роботи є удосконалення методів аналізу податкового навантаження господарської діяльності підприємств, визначення можливих показників його оцінки на мікрорівні та його впливу на фінансовий результат роботи суб'єкта господарювання.

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ ОСНОВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

В Україні на сьогодні не існує загальноприйнятої методології обчислення податкового навантаження. Тому відсутня офіційна статистика цього показника, є лише окремі розрізнені дані, за якими опосередковано можна здійснювати його оцінку. Існує досить широкий спектр уявлень про методи оцінки та показники податкового навантаження. Узагалі, більшість визначень поняття "податкове навантаження" обмежується алгоритмом його обчислення.

Податки впливають на платоспроможність та фінансову стійкість підприємства, формування його фінансових ресурсів та інвестиційну діяльність, конкурентоспроможність продукції та загалом на поведінку підприємців щодо будь-якої діяльності — операційної, інвестиційної чи фінансової. Рівень цього впливу залежить від системи оподаткування — самих податків, рівня їх фіскальності, методів їх справляння, стабільності та досконалості системи. Недосконалість податкової системи змушує суб'єктів підприємництва відмовитись від легальних методів господарювання, ухилитись від сплати податків.

Причиною неузгодженості інтересів держави та підприємств з питань оподаткування, як показали дослідження, виступає недосконалість податкової політики як на макрорівні, так і на мікрорівні. Розглянемо механізм забезпечення узгодженості державної податкової політики та податкової політики підприємства, метою якої є забезпечення оптимальних інтересів у процесі оподаткування держави і підприємства (рис. 1).

Показник податкового навантаження на рівні окремого підприємства має одну із найголовніших ролей в економіці підприємства з таких причин:

- показник податкового навантаження застосовується податковими органами для протидії ухиленню від оподаткування та застосування схем мінімізації сплати податків, запобігання та виявлення інших правопорушень які належать до компетенції податкової служби;

- податкове навантаження використовується для прийняття рішення відносно вибору організаційно-правової форми господарської діяльності;

- показник податкового навантаження є основним інструментом системи управління оподаткуванням конкретного підприємства в контексті податкового менеджменту, планування й оптимізації;

- податкове навантаження дозволяє аналізувати варіанти вибору оподаткування в розрізі основної та спрощеної системи для малих підприємств.

Отже, доцільно зазначити, що податкове навантаження має важливість з погляду управління податками й може виступати безпосереднім об'єктом цього управління, а також є не тільки кількісною характеристикою, скільки предметом теоретичного аналізу, тобто представляє собою дослідження ефектів явного і неявного впливу податків на добробут їх платників.

Доцільно зазначити, що податкове навантаження як фіскальний показник демонструє ступінь централізації й усупільнення створюваного ВВП у бюджетній системі країни та перерозподілу усупільненої частини ВВП через цю систему за допомогою надання економічним агентам суспільних благ, прямої і опосередкованої фінансової допомоги. Як цінний показник податкове навантаження характеризує вагу обов'язкових платежів на будь-яке результуюче джерело їхньої сплати (виручка підприємства, прибуток, витрати на оплату праці, доходи і витрати домогосподарств тощо). Такі показники дуже важливі — вони демонструють як навантажене кожне із джерел і чи не перевантажене будь-яке із них.

Сформований рівень податкового навантаження показує ступінь централізації й усупільнення доходів, їх складові частини, що, з одного боку, несе в собі відбиток суб'єктивних і монопольних дій влади, а з другого, — відображає об'єктивні ринкові і податкові закономірності, особливості моделі податкової політики, економічної моделі й досягнутий рівень соціально-економічного розвитку підприємств та країни в цілому. Потрібно враховувати, що надмірний податковий тягар є негативним чинником державної податкової політики, який гнітить та не дає можливості нормально функціонувати підприємствам, впливає на розвиток національної економіки, стримує ділову активність суб'єктів господарювання, уповільнює зростання валового внутрішнього продукту та є однією з причин виникнення таких кризових явищ у суспільстві, як соціальна напруженість та загальне зuboжіння населення. У свою чергу, надмірно низький рівень податкового навантаження не дозволяє державі повною мірою виконувати свої функції по забезпеченню економічних агентів необхідними суспільними благами. Спеціалістами встановлено, що низьке податкове навантаження характерне для слаборозвинених країн, у той час як для розвинених — більш високі.

Процес зниження податкового навантаження має бути поступовим та потребує чіткої спланованості, системності та прогнозованості рішень, тому що одноразове, різке зменшення сукупного податкового навантаження призведе лише до серйозних втрат поточних доходів, ускладнить виконання державою своїх функцій й підірве основу для проведення подальших податкових реформ на макрорівні.

На мікрорівні застосування показника податкового навантаження на підприємство (юридичну особу) набуло широкого

вжитку. Доцільність його застосування полягає в тому, що підприємство являє собою окремих суб'єкт господарювання, який, з юридичної точки зору, відрізняється від фізичних осіб, що володіють ним. Знеособлені податки, які платити до бюджету підприємство, не можна порівнювати з податками на окрему особу, адже перші реально впливають на підприємство як окремих суб'єкт господарської діяльності, зменшуючи його оборотні кошти і обмежуючи можливості інвестування нерозподіленого прибутку в розвиток виробництва, підвищення заробітної плати працівникам тощо. Неможливо заперечувати необхідність дослідження ефекту перекладання податкового тягара з одного підприємства на інші, а зрештою — на фізичних осіб.

У реальній практиці в Україні виникає парадоксальна ситуація, коли вартість державних послуг (досить низької якості) становить до 55 % ВВП, а з податком на прибуток — за 70 % виробничого циклу підприємства і більше. З ряду причин платники податків добровільно дають державі у вигляді податків не більше, ніж 30—35 % від ВВП. Деякі експерти вважають, що зазначена частка фактичних податкових навантажень і складає рівень податкового навантаження в Україні. Насправді, вказаний рівень є лише тією частиною податкового тиску, яку суспільство погодилось сплатити добровільно. Фактичним податковим тиском необхідно вважати той, що держава встановила в чинній системі оподаткування. Податковий тиск в Україні є високим, але це завальювано кумулятивною системою оподаткування [6, с. 214].

Але, незважаючи на все, увага податкових перевіряльників до підприємств з року в рік зростає та показник рівня податкового навантаження, в першу чергу, є одним із основних критерієм при оцінці діяльності підприємства представниками ДПС як на етапі формування плану перевірок, так і під час прийому звітності. Доцільно зазначити, що значущість показника податкового навантаження в Україні останнім часом збільшилась у зв'язку із використанням його як своєрідного індикатора, що дозволяє сформулювати припущення щодо рівня сумлінності суб'єкта оподаткування.

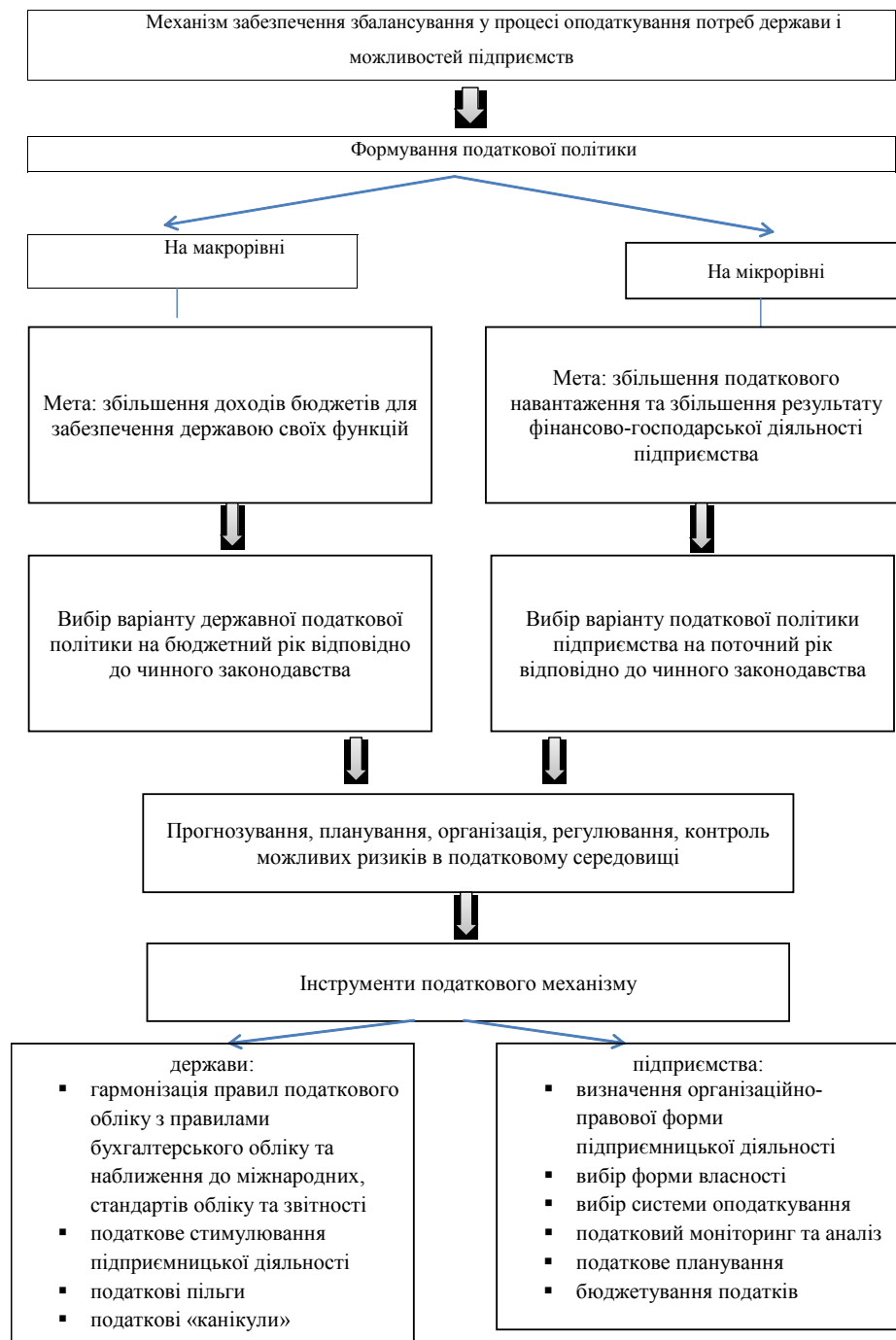
В Україні на сучасному етапі розвитку статистики, податкового планування та обліку існує єдина загальна методологія кількісного вираження показників податкового тягара на рівні окремого підприємства. Проте питання є досить дискусійним та являю собою підґрунтя для існування великої кількості поглядів та відмінностей у підходах. З введенням в дію Податкового кодексу виникла необхідність пристосування методики обчислення податкового навантаження до умов нового податкового законодавства. Методика обчислення податкового навантаження доведена "Методичними рекомендаціями щодо складання плану-графіка проведення документальних планових перевірок суб'єктів господарювання", затверджених наказом ДПА України від 01.04.11 № 190 [7]. Згідно документу, термін "податкове навантаження" був змінений на "податкову віддачу", хоча при цьому зміст залишився тим самим.

Податкове навантаження з податку на додану вартість визначається податковими органами для конкретного підприємства на підставі інформації, зазначеної в Декларації з податку на додану вартість відповідно.

Ефективність функціонування податкової системи держави, реалізація її фіскальної та регулюючої функції в повній мірі, безумовно, залежить від оптимального податкового навантаження на суб'єктів підприємництва.

Економічний зміст податкового навантаження можна було б визначити як частку підприємницького доходу, яка вилучається державою у суб'єкта підприємництва через систему податків та зборів до бюджетів різного рівня, або, іншими словами, ступінь впливу системи оподаткування на результати діяльності суб'єктів господарювання [3, с. 12—34].

Найвищий рівень податкового тягара на окремі підприємства несуть рентабельні підприємства, які працюють на ринкових засадах, не мають податкових пільг і своєчасно та в повному обсязі сплачують обов'язкові платежі до бюджету та позабюджетних фондів. Фіскальний тягар таких підприємств становить близько 60—80% доданої вартості, створеної на них. Набагато кращим є становище підприємств офіційної економіки, що користуються податковими пільгами. У разі своєчасного виконання зобов'язань перед державою обов'язкові платежі їх становлять не більше 1/3 доданої вартості. У привілейованому становищі перебувають підприємства офіційної економіки, що не лише користуються пільгами, а й не виконують вчасно зобов'язань перед державою, згодом отримуючи від неї "подарунком" у вигляді списання податкової зобов'язаності, а також підприємства "тіньового" сектору економіки. За оцінками західних експертів, податковий тягар на останній вид підприємств становить лише близько 7% доданої вартості, створеної на цих підприємствах [4, с. 5—11].

Рис. 1. Механізм забезпечення узгодженості державної податкової політики та податкової політики підприємства

Для того щоб ефективно управляти системою оподаткування підприємства, необхідно, насамперед, вивчити та теоретично обґрунтувати об'єкт управління. Крім якісного аналізу системи оподаткування — переліку податків, сплачених підприємством, їхнього взаємозв'язку, ступеня впливу окремих податків на об'єкти оподаткування, необхідна сукупна характеристика оподаткування що дозволить зробити висновок, щодо впливу всієї системи податків на фінансово-господарську діяльність підприємства. Отже, існує необхідність розгляду наукових підходів та процедури аналізу податкового навантаження на підприємство.

Аналіз оподаткування підприємств (податковий аналіз) є основним елементом у системі управління податковим навантаженням. По змісту процесу управління проводиться перспективний, оперативний і поточний (ретроспективний) аналіз оподаткування підприємства за той або інший звітний період.

Аналіз абсолютного податкового тиску містить часовий аналіз податків і зборів, що сплачуються; просторовий аналіз податків і зборів, що сплачуються; аналіз динаміки і структури податкових платежів. Однак розрахунок величини абсо-

лютного податкового тиску не дає повного уявлення про ступінь впливу сукупності податків і зборів на результати діяльності підприємства. Тому поряд з показниками абсолютного податкового тиску розраховуються показники відносного податкового тиску. Розглянута схема аналізу відносного податкового тиску на підприємство містить: аналіз структури загального податкового тиску на підприємство; аналіз зовнішніх аналітичних коефіцієнтів податкового тиску; аналіз внутрішніх аналітичних коефіцієнтів податкового тиску, специфічних для конкретної галузі економіки [5, с. 1—10].

Для характеристики податкового навантаження на підприємство використовуються наступні показники (табл. 1). Дані показники для характеристики абсолютного та відносного податкового тиску достатньо повно характеризують вплив на кінцеві результати діяльності суб'єкта господарювання.

Однією з найбільш прогресивних методологій підрахунку податкового навантаження на сьогоднішній день є пропонуєвана Світовим Банком спільно зі всесвітньо відомою аудиторською та консалтинговою компанією PriceWaterhouseCoopers. При щорічних дослідженнях легкості ведення бізнесу "Doing

Таблиця 1. Показники визначення податкового навантаження

№ п/п	Показники	Форма розрахунку
1	2	3
макрорівень		
1	Частка фактичних податкових надходжень у зведений бюджет держави до обсягу ВВП	$ПН = \text{ФПН} / \text{ВВП} * 100\%$, де ПН – податкове навантаження ФПН – фактичні податкові надходження до бюджету ВВП – розмір валового внутрішнього продукту за відповідний рік
мікрорівень		
2	Податкова віддача	$ПВ \text{ ПДВ} = ((p. 9.6 - p. 6.6) + (p. 2.1.a + p. 2.2.a) \times 20\% - p. 17.6) \times 100$ $((p. 9.6 - p. 6.6) * 5 + (p. 2.1.a + p. 2.2.a)),$ де p. 9.6 – показник колонки Б р. 9 декларації з ПДВ "Усього податкових зобов'язань"; p. 6.6 – показник колонки Б р. 6 декларації з ПДВ "Імпорт товарів протягом звітного періоду, сплату ПДВ, за які було відстрочено шляхом оформлення податкового векселя"; p. 2.1.a – показник колонки А р. 2.1 декларації з ПДВ "Експортні операції"; p. 2.2.a – показник колонки А р. 2.2 декларації з ПДВ "Інші операції, що оподатковуються за нульовою ставкою"; p. 17.6 – показник колонки Б р. 17 декларації з ПДВ "Усього податкового кредиту".
3	Показник різниці між податковими зобов'язаннями та податковим кредитом	$(P.9-p.17)/p.9*100\%$, де де p. 9.6 – показник колонки Б р. 9 декларації з ПДВ "Усього податкових зобов'язань"; 17.6 – показник колонки Б р. 17 декларації з ПДВ "Усього податкового кредиту".
4	Податкове навантаження	$P.25/p.1*100\%$, де P.1 – операції на митій території України P.25 – сума податку на додану вартість
5	Суми недоотриманого податку до державного бюджету	$P.1*1\%-p.25$, де P.1 – операції на митій території України P.25 – сума податку на додану вартість

Джерело: складено автором за [1, с. 5—9; 4, с. 15—32].

Business 2008" та виданні з аналізу індикаторів сплати податків "Paying Taxes 2008" експерти оцінювали країни за декількома показниками: 1) кількості податкових платежів; 2) часу, необхідному для розрахунку та сплати податків; 3) загальна (сумарна) ставка оподаткування.

Необхідно зазначити, що для розрахунків для кожної країни умовно брали підприємство, власниками якого є 5 фізичних осіб резидентів, яке займається виробництвом, не веде експортно-імпортої діяльності, має 60 найманих працівників, здійснює свою діяльність в найбільшому бізнес-центрі країни, встановлює 20% надбавку на товари, 50% чистого прибутку виплачує у вигляді дивідендів власникам.

А тепер доцільно розглянути результати досліджень, а також тенденції за останні кілька років. У 2010 році Світовий Банк разом з Price Waterhouse Coopers оголосив українську систему оподаткування однією з найобтяжливіших у світі: 177 місце із 178. В Україні кількість податкових платежів за рік становить 99 і витратити на це доводиться 2085 годин (260 робочих днів!), а загальна ставка оподаткування становить 57 доходу (виручки) підприємства.

Для порівняння: в 2010 році в Росії витрачають на оплату 22 податкових платежів 448 годин і 51,4% доходу 130 місце. На сплату 11 податків у Бразилії (137 місце) потрібно 2600 годин (це світовий рекорд) при податковій ставці — 69%. На Мальдівах платять 9% доходу й платять усього один податок. Витрачають на це менше години. Рекордсменом по абсурдності оподаткування є Гамбія — тут податки можуть досягти 286,7%. У рейтингу податкових систем Мальдіви посідають перше місце, Білорусь останнє (124 податкових платежів, 1188 годин, 144 %).

Використання таких показників, як кількість податкових платежів та час, необхідний для їх розрахунку та сплати, є нововведенням, і виправданим, адже характеризує навантаження на платника податків не тільки розміром платежів, але і механізмом їх сплати.

ВИСНОВКИ

Отже, проблема визначення тягара податків та характеру їх впливу на економіку й добробут платників стає одним із пріоритетних напрямів економічної політики України на етапі вдосконалення вітчизняної системи оподаткування задля зростання її конкурентоспроможності. Розробка комплексних теоретичних досліджень податкового навантаження стане важливим кроком до практичного визна-

чення ефективності функціонування податків, наслідків їх дії та відповідно сприятиме подальшому вибору шляхів удосконалення вітчизняної податкової системи.

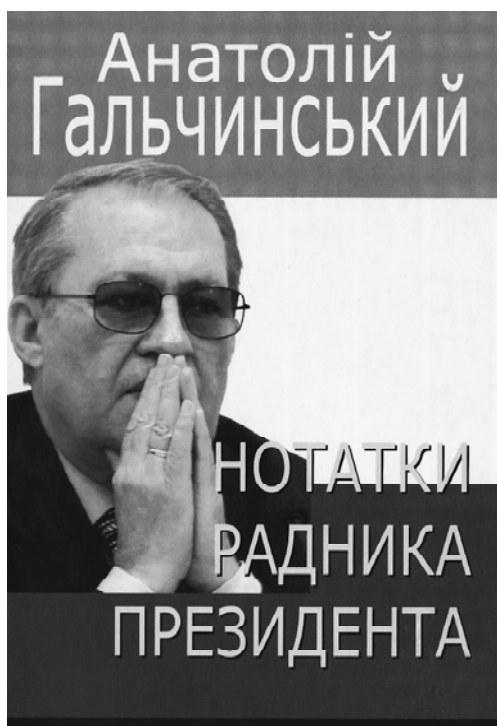
Література:

1. Наказ ДПА України. Методичні рекомендації щодо складання плану-графіка проведення планових виїзних перевірок суб'єктів господарювання № 201 від 28.03.2008. — Режим доступу: www.rada.gov.ua
2. Бенч Н.А. Податкове навантаження як окрема економічна категорія: теоретична сутність та спроба обрахунку // Наукові праці НДФІ. — 2008. — № 2 (43). — С. 111—118.
3. Корнус В., Квасов В., Пономарьов О. Оцінка податкового навантаження на рівні підприємства // Економіст. — 2011. — № 10. — С. 47—49.
4. Соколовська А.М. Податкова система держави: теорія і практика становлення. — К.: ЗнанняПрес, 2010. — С. 313—315.
5. Чернякова Т.М. Удосконалення економікоорганізаційного процесу оподаткування підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук. — Луганськ, 2003. — С. 9—10.
6. Doing business 2010 (2011). The International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. Washington, 2009 (2010) <http://www.doingbusiness.org>
7. Paying Taxes 2010 (2011) The International Bank for Reconstruction and Development. The World Bank. Washington, 2009 (2010) <http://www.doingbusiness.org>
8. Литвин М.И. Налоговая нагрузка и экономические интересы предприятий / М.И. Литвин // Финансы. — 1998. — № 5. — С. 29.
9. Наказ ДПА України. Методичні рекомендації щодо складання плану-графіка проведення планових виїзних перевірок суб'єктів господарювання від 28.03.2008 р. № 201 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.rada.gov.ua
10. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт. — К.: Port Royale, 2009. — С. 532—540.
11. Соколовська А. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки / А. Соколовська // Економіка України. — 2010. — № 5. — С. 4—12.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2013 р.

РЕЦЕНЗІЯ

НА КНИГУ "НОТАТКИ РАДНИКА ПРЕЗИДЕНТА. ДЕСЯТЬ РОКІВ
З ПРЕЗИДЕНТОМ ЛЕОНІДОМ КУЧМОЮ"*
(АВТОР — АНАТОЛІЙ ГАЛЬЧИНСЬКИЙ)

Значною подією в Україні є вихід книги відомого вченого-економіста А.С. Гальчинського. Велика увага в ній приділяється дуже відповідальному часу в Україні, коли Президентом був Л.Д. Кучма, історичному періоду 1994—2004 років.

Ведучи мову про той час, підкреслюю, що в нашому журналі була опублікована рецензія на книгу Л. Д. Кучми "Зламана десятиліття", яка присвячена трансформації українського суспільства в останні десятиліття, де представлено перетворення в економічній сфері. В цій книзі об'єктивно аналізується цілий ряд трансформаційних перетворень у нашому суспільстві, критично розглядаються причини здобутків і невдач української економіки на складному шляху її реформування. Порівнюючи зі світовим досвідом, аналізуючи великий масив інформації, автор виявляє причини спаду в економічному розвитку України, рекомендує шляхи виходу з кризи, велику увагу приділяє аналізу проведення ринкових перетворень в Україні. Автор не лише глибоко розкрив зміни в суспільно-економічному розвитку, але і зробив істотний внесок у формування нової методології, зумовленої якісно новими процесами і закономірностями. Для цього Л.Д. Кучма обґрунтовує необхідність і розкриває сутність цивілізованого підходу.

У книзі радника Президента А. Гальчинського описуються події за період 1994—2004 років в нашій країні, розкрито основні засади зовнішніх і внутрішніх політик в Україні, показано роль окремих владних структур у її реалізації, розкрито сутність книги Президента Л.Д. Кучми "Зламана десятиліття".

Книга охоплює три блоки проблем. Перший блок — державотворення. Як зазначає автор, найголовні-

ше в історичному доробку Леоніда Кучми є вирішення найскладніших проблем української державності, забезпечення суверенітету. Другий блок проблем — економічні перетворення. Розкриття і створення фундаменту ринкової економіки, що реалізує свій потенціал на засадах приватної власності й приватної ініціативи. Третій блок — це проблеми зовнішньоекономічної і внутрішньоекономічної стратегії. Головними проблемними вузлами цього блоку є висвітлення суперечності євроінтеграційного курсу і водночас — надскладні колізії відносин з Росією.

Десятиріччя президентства Леоніда Кучми, як відмічає автор, було найкращим періодом у сучасній історії України. У своїй книзі він розповідає, як приймалися найважливіші державні рішення, доводить, що ці рішення, реформи носили системний характер. Це книга — про Президента, який вибудував державність тоді, коли це вже здавалося неможливим. Особливістю є правдиве відображення подій, чесний аналіз успіхів, прорахунків президентської команди. Вже говорилося, в ці роки найбільшою мірою виявили себе рішучість Президента, його організаційний талант та неймовірна цілеспрямованість, особливо ці якості проявились у часи світової кризи. Важливим також є те, що в політиці Президента, як показано у книзі, велике значення мало стимулювання високотехнологічних підприємств, що не означало послаблення уваги до високотехнологічних галузей, а промислова політика будувалась на подвійній основі: підтримки індустріальної модернізації плюс активне державне стимулювання високотехнологічного потенціалу, який базується на досить потужних пластах вітчизняної політики.

Саме так завжди живе і діє радник з економічних питань глави держави Анатолій Гальчинський. Цю книгу треба читати з олівцем у руках, вона може стати підручником десятиріччя розвитку України, й саме тоді стане зрозумілим, чому "ми перемогли, але з ранами в серці". Особливу увагу привертає той факт, що свою книгу автор присвятив пам'яті першого помічника Президента України Олександра Разумкова. Слід підкреслити, що книга допомагає визначитися, де зараз знаходиться Україна, яким шляхом треба рухатися. Ще у 1994 році укази Президента Кучми розставили чіткі акценти щодо генеральної лінії розвитку держави, її економіки, було визначено пріоритети на десятиліття вперед. Анатолій Гальчинський зазначає, що рішення приймалися після гарячих дискусій, керівництво держави уважно дослуховувалося до аргументів вчених, фахівців, державних службовців. Книга повна емоцій про те, у яких умовах тоді діяв Президент, яку велетенську роботу він на себе поклав. Слід відзначити толерантність автора у викладенні подій.

Приходить думка про необхідність осмислення процесу реформування економіки України, на ринкових засадах. Викладений матеріал спонукає до глибоких роздумів, критичного осмислення здобутків і невдач, необхідності трансформаційних змін в економіці, міжнародних суспільних відносинах задля зростання та добробуту українського народу.

Рецензент: В. Г. Федоренко, д.е.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України

* Гальчинський А. Нотатки радника Президента. Десять років з Президентом Леонідом Кучмою / А. Гальчинський — К.: Вид-во "Либідь", 2013. — 584 с.